

De gamle stier

Historien om Menigheten Samfundet,
Det Almindelige Samfund
og andre sterkttroende

Jonas Yassin Iversen

De gamle stier

Jonas Yassin Iversen

De gamle stier

HISTORIEN OM MENIGHETEN SAMFUNDET,
DET ALMINDELIGE SAMFUND
OG ANDRE STERKTTROENDE

ÇAPPELEN DAMM AKADEMISK

© 2021 Jonas Yassin Iversen

Dette verket omfattes av bestemmelsene i *Lov om opphavsretten til åndsverk m.v.* av 1961. Verket utgis Open Access under betingelsene i Creative Commons-lisensen CC BY-NC-ND 4.0. Denne lisensen lar andre kopiere, distribuere og spre verket i hvilket som helst medium eller format, under forutsetning av at det oppgis korrekt kreditering og lenke til lisens. Dette kan gjøres på enhver rimelig måte, men uten at det kan forstås slik at lisensgiver bifaller deg eller din bruk av verket. Materialet kan ikke benyttes til kommersielle formål. Dersom du remixer, bearbeider eller bygger på materialet, kan du ikke distribuere det endrede materialet. Lisensvilkår: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.no>

Boka er utgitt med støtte fra Fakultet for lærerutdanning og pedagogikk, Høgskolen i Innlandet, Høgskolen i Innlandets publiseringsfond, Fritt Ord, Dalane folkemuseum og forskergruppen DivE ved Høgskolen i Innlandet.

Denne boka er utgivelse nr. 41 i skriftserien *Kyrkjefag Profil*. Dette er en fagfellevurdert monografi.

ISSN print: 1502-7929

ISSN online: 2703-8076

ISBN trykt bok: 978-82-02-71975-3

ISBN PDF: 978-82-02-71974-6

ISBN EPUB: 978-82-02-72051-3

ISBN HTML: 978-82-02-72052-0

ISBN XML: 978-82-02-72054-4

DOI: <https://doi.org/10.23865/noasp.131>

Omslagsdesign: Cappelen Damm AS

Omslagsbilde: Bilde av Det Almindelige Samfunds kirke på Krossmoen utenfor Egersund, med bl.a. forstander Theodor Ege og Kristine Skipstad i forgrunnen. Foto: Erling Kator Ellingsen, ca. 1915/Dalane Folkemuseum.

Cappelen Damm Akademisk/NOASP

noasp@cappelendamm.no

Innhold

Forord	7
Et historisk Kuriosum	9
De sterkttroende før og nå	9
Kilder til de sterkttroendes historie	15
Jerusalems Vægtene, 1820-1860	23
Kirkehistorisk bakgrunn	24
En gjetergutt fra Bjerkreim	30
«Omløbende prædikantere»	39
Torkild Hammersmarks Samfund.....	43
Kampen om skolen	48
Sterkttroende i Amerika	52
Forhærdelsens tid, 1860-1900	57
Ulike strømninger.....	58
Kampen for «den rette lære»	64
Det store skisma.....	73
Menigheten Samfundet	79
Skolesaken.....	85
Kvinnenes plass	89
Trettiårskrigen, 1900-1930	97
Trettiårskrigens kjerne	98
Første akt: Nodlandsstriden	103
Det Almindelige Samfund	109
Samfundet i Amerika	117
Andre akt: Lærestriden	121
Hetlands og Lomelands menigheter.....	125
Arven, 1930-1970	137
Nicolay Fardals tid	138
De sterkttroende under krigsårene.....	147
Theodor Eges tid	154
Oppgjøret med Theodor Ege	158
Oppløsningen av Det Gammel-Lutherske Samfund.....	163
Kirkesamfunn på stø kurs.....	168

Omveltningstid, 1970-2010	175
Skolereform og nyorientering.....	176
Ottar Endresens kamp	185
Samfundets skoler i brytningstid.....	190
Den store buksestriden.....	193
«Enighet så langt det lar seg gjøre».....	198
Den nye lærestriden	203
Mot strømmen, 2010-2020.....	209
Nye spørsmål, gamle svar	211
Uro i Menigheten Samfundet.....	215
Stabilitet i Det Almindelige Samfund	220
Siste vers i Det Almindelige Lutherske Samfund	225
Samhold	229
Splittelse	233
Takk.....	237
Primærkilder.....	239
Sekundærkilder	246
Tillegg	253
Tidslinje.....	253
Oversikt over kirkesamfunnene	255
Slektsoversikt	258
Tidligere utgivelser i <i>Kyrkjefag Profil</i>	259

Forord

I 1968 trykte Menigheten Samfundet opp et nytt opplag av Det Britiske og Udenlandske Bibelselskabs bibelutgave fra 1834. I denne utgaven kan man i Jeremias bok lese følgende: «Saa sagde Herren: Staaer paa Veiene, og seer til, og spørger om de gamle Stier, hvor den gode Vei mon være, og vandre paa den, og I skulle finde Rolighed for eders Sjæl.» Både språkformen og innholdet beskriver på en treffende måte de sterkttroendes virksomhet gjennom nesten 200 år. Når man blar gjennom de sterkttroendes skrifter, er det nemlig én oppfordring som stadig dukker opp i spaltene: Spør etter de gamle stier og vandre på dem! Fra predikanten Knud Spødervolds bok utgitt i 1848 og til prekestolene i Menigheten Samfundet, Det Almindelige Samfund og Det Almindelige Lutherske Samfund i dag har kallet til de gamle stier vært det samme.¹ Mens statskirken reviderte lærebøker, salmebøker og ritualer på 1800-tallet, ville de sterkttroende holde fast ved de velprøvde lærebøker, salmebøker og ritualer – uten å vanne ut den rene, lutherske lære. Denne søken etter de gamle stier førte de sterkttroende bort fra statskirken, og med tiden slo ulike fraksjoner inn på forskjellige stier i søken etter de gamle. Denne boken forteller historien om de sterkttroendes jakt på de gamle stier.

Jeg har selv vokst opp i Menigheten Samfundet i Kristiansand. Jeg gikk på Menigheten Samfundets grunnskole (1997–2007) og Samfundets lærerutdanning (2010–2013), hvor jeg blant annet studerte kirkesamfunnets historie. Jeg var et femtegenerasjonsmedlem, ettersom min tippoldefar var et sentralt medlem da Menigheten Samfundet ble etablert i 1890. Siden har familien min vært trofaste medlemmer av kirkesamfunnet. Selv om jeg i 2015 ble utmeldt fra Menigheten Samfundet, har interessen for de sterkttroende og deres historie fulgt meg. Min bakgrunn fra Menigheten Samfundet kan av enkelte bli betraktet som et

---

¹ Spødervold, 1948/1890, s. 32; 322 og forstander Ramsland i *Menighetsblad*, 2013, nr. 3, s. 41. Se også Lomeland, 1895/1959, s. 24 og *Vidnesbyrdet*, nr. 1, 1927, s. 4.

hinder for å kunne fortolke de sterkttroendes historie på en balansert og kritisk måte. Selv om min historiefremstilling nødvendigvis vil bli preget av min tidligere tilknytning til de sterkttroende, har erfaringene mine fra Menigheten Samfundet, studiene ved Samfundets lærerutdanning og tilgangen til de sterkttroendes internt publiserte litteratur bidratt til at jeg kan presentere de sterkttroendes historie på en måte som en ekstern kirkehistoriker ikke ville hatt mulighet til. Denne boken representerer derfor det mest omfattende og oppdaterte verket om de sterkttroendes historie som så langt har blitt publisert, og utgjør dermed et viktig bidrag til norsk kirkehistorie.

Når man skal beskrive historien til en bevegelse som strekker seg nesten 200 år bakover i tid, vil det nødvendigvis dukke opp mange navn og årstall. Jeg har etter beste evne forsøkt å begrense antall personligheter og fokusert på de jeg har ansett som mest betydningsfulle. Likevel gjør tette familiebånd mellom flere sentrale aktører at persongalleriet nok vil fremstå som litt uoversiktlig for flere lesere. Ikke minst bidrar flere «forstanderdynastier» innenfor de ulike kirkesamfunnene til dette. Til hjelp for leseren introduseres derfor et utvalg sentrale personer i begynnelsen av hvert kapittel. Videre finnes det en tidslinje bak i boken. I tillegg har jeg inkludert et forenklet slektstre som presenterer familierelasjonen mellom flere viktige forstandere i de sterkttroende kirkesamfunnene. De svært upedagogiske navnene på de ulike kirkesamfunnene kan også være en utfordring for noen og enhver. Oversikten over de ulike kirkesamfunnene bakerst i boken kan forhåpentligvis hjelpe leseren på ferden gjennom de sterkttroendes historie.

Oslo, mai 2021
Jonas Yassin Iversen

KAPITTEL 1

Et historisk Kuriosum

Den Tid er ganske vist nær, da den stærkttroende Retning kun vil være et historisk Kuriosum uden nogensomhelst Forplantelsesdygtighed.²

Samme år som Menigheten Samfundet ble stiftet, hevdet biskop Johan Christian Heuch (1838–1904) i Kristiansand at de sterkttroende snart ville fremstå som «et historisk Kuriosum». Likevel står denne retningen fremdeles stødig i og omkring Egersund og Kristiansand. Selv om den sterkttroende bevegelsen utgjorde en betydelig religiøs kraft i Rogaland og på Agder på første halvdel av 1800-tallet,³ og fremdeles lever videre i ulike kirkesamfunn rundt Egersund og Kristiansand, har denne bevegelsen i liten grad fanget norske kirkehistorikerens interesse. Ved siden av haugianismen og læstadianismen har derimot ingen av 1800-tallets lekmannsbevegelser fått like varig påvirkning på det lutherske kirke-landskapet i Norge. De sterkttroende og de senere kirkesamfunnene deres fortjener derfor en plass i norsk kirkehistorie sammen med andre lutherske lekmannsbevegelser, kirkesamfunn og kirkelige organisasjoner med utspring i det nittende århundrets vekkelse. Denne boken er derfor et bidrag til å gi de sterkttroende en større og tydeligere plass i norsk kirkehistorie.

De sterkttroende før og nå

I dag kjenner mange i Rogaland og på Agder godt til «lomelendingane» i Kristiansand og Egersund, samt «perane» og «larsane» i Egersund. Disse grupperingene tilhører alle den retningen man tradisjonelt har omtalt

---

² Heuch, 1890/1964, s. 74.

³ Hale, 1980, s. 250.

som «de sterke» eller «de sterkttroende». I denne boken vil jeg bruke det sistnevnte begrepet som en samlebetegnelse på alle retningene og kirkesamfunnene innenfor denne mangfoldige bevegelsen. Jeg kommer i fortsettelsen ikke til å bruke begrepene «lomelendinger», «perer» og «larser» i særlig grad, siden dette er begreper som av mange fortsatt oppfattes som nedsettende. Til tross for at biskop Heuch i 1890 mente at denne retningen snart ville være «et historisk Kuriosum», er det den dag i dag snakk om høyst aktive kirkesamfunn, med i overkant av 2000 medlemmer. Det er ikke mange utenforstående som kjenner til deres indre liv, og enda færre kjenner deres historie.

Med jevne mellomrom pryder de sterkttroende kirkesamfunnene avisforsidene til *Fædrelandsvennen*, *Dalane Tidende* og *Stavanger Aftenblad*, og til tider har de til og med tiltrukket seg rikspressens oppmerksomhet.⁴ Det som skrives, er ofte drevet av en jakt på sensasjoner og store overskrifter. De fleste leserne lar seg ryste og får bekreftet sine fordommer mot de sære «sektene», mens andre forsvarer dem. Mange har hatt gode kolleger og naboer fra disse kirkesamfunnene, og de kan fortelle at de sterkttroende er hardtarbeidende, høflige og omsorgsfulle mennesker.⁵ I en slik debatt kommer sjeldent nyansene godt frem, og i stedet for kunnskap spres fordommer og stereotypier.

De sterkttroende er i dag fordelt i tre ulike kirkesamfunn, hvor Menigheten Samfundet er det desidert største og eldste kirkesamfunnet. Menigheten Samfundet ble stiftet i 1890 av læreren og predikanten Bernt Lomeland (1836–1900). Menigheten Samfundet har i dag nesten 1800 medlemmer og driver fire skoler i Egersunds- og Kristiansands-området. I Egersund finner man dessuten Det Almindelige Samfund, stiftet i 1901 av den avsatte forstanderen i Menigheten Samfundet, best kjent som Per Nodland (1842–1909). Dette kirkesamfunnet har i dag i overkant av 250 medlemmer og egen skole. Til sist har vi i Egersund også Det Almindelige Lutherske Samfund, stiftet i 1952 av utstøtte medlemmer fra Det Almindelige Samfund. Dette kirkesamfunnet har ikke lenger egen skoledrift og teller under 50 medlemmer.

4 Se for eksempel *Vårt Land*, 29.06.2017; *Dagbladet*, 07.03.2016; *Verdens Gang*, 26.08.1974; 27.08.1974.

5 Iglund, 2008b, s. 71; Olsen, 2010, s. 6.

I tillegg til de nevnte kirkesamfunnene har det tidligere vært flere. I Kristiansand hadde man Det Gammel-Lutherske Samfund i tidsrommet 1925–1958, som også drev egen skole frem til den tyske okkupasjonen. Dette kirkesamfunnet hadde 80 medlemmer da det ble oppløst. Noen utbrytere fra dette kirkesamfunnet etablerte husmenigheten Lomelands Menighet i 1932, som mest sannsynlig gikk i oppløsning mot midten av 1990-tallet. De sterkttroende er altså ingen enhetlig bevegelse, og det har den heller aldri vært. Til tross for indre konfliktlinjer har bevegelsen vist seg å ha livets rett, selv nesten 200 år etter at de sterkttroende holdt sine første oppbyggelsesmøter.

De første sterkttroende hadde flere likhetstrekk i sin religiøse praksis. I skriftet *Knud Spødervold og de stærk troende* fra 1892 beskrives de sterkttroende for eksempel på denne måten: «Man fant ofte blant dem begavede Folk i Retning af formel Logik og dialektisk Færdighed. Disputersygen var meget udbredt iblant dem, og man kunde stundom finde dem siddende om et Bord med hver sin Bibel, fortolkende, udlæggende og disputerende af alle Kræfter».⁶ Det var med andre ord et kristenfolk med sans for religiøse diskusjoner og ofte teologiske detaljer og spissfindigheter, uavhengig av hvilken strømning man tilhørte innenfor den brede sterkttroende bevegelsen. I nyere tid uttrykte et medlem av Menigheten Samfundet denne intellektuelle tilnærmingen til troen: «Det nytter ikke å si at du tror på [Kristus]. Du trenger også kunnskap, *rett* kunnskap».⁷ Denne holdningen har ofte blitt kritisert av andre: «Nød, Nødraap, Taa-rer, Anfægtelse, Angest m.m., som pleier at høre med til alle sande Kristnes Erfaring, det omtaler de med stor Foragt og kalder det Loviskhed, Trældom osv., og raabe kun Tro, Tro! som de altid have nok af», skrev den kjente presten Lars Oftedal.⁸ «Dei var opptekne med bibelgransking og lærespørsmål [...] om dei var utan akademisk danning, hadde dei leiande store kunnskapar om Bibel og vedkjenning», skrev kirkehistoriker Berge Furre.⁹

6 Thrap, 1892, s. 35–36.

7 *Fædrelandsvennen*, 21.04.1990, s. 31.

8 Sitert i Furre (1990, s. 166–167).

9 Furre, 1990, s. 234.

De sterkttroende fikk ofte reaksjoner fra andre kristne grupperinger på deres forhold til alkohol. For mens andre lekmannsbevegelser stort sett var svært kritiske til alkohol og ikke sjeldent forkynte totalavhold, ble de sterkttroende helt fra begynnelsen oppfattet som om de hadde et løssluppet forhold til alkohol. I en kirkehistorie fra Rogaland finner man følgende beskrivelse: «Dei fyrste sterktruande var ikkje redde flaska. I bryllaup t.d. var dei ofte på “ein slør”. Dei såg ikkje det som noko synd. Tvertom».¹⁰ Den kjente sterkttroende predikanten Knud Spødervold (1791–1848) skal ha opptrådt beruset under oppbyggelsesmøter,¹¹ og Per Nodland skal ha blitt skjenket brennevin på prekestolen.¹² Grunnleggeren av Det Almindelige Lutherske Samfund, Ola Hetland (1891–1954), skal ifølge enkelte kilder ha sagt at han helst fikk Den hellige ånd etter et par drammer.¹³ Blant mange medlemmer av de senere sterkttroende kirkesamfunnene har man uten tvil hatt et avslappet forhold til alkohol, til tross for at ledelsen ofte har forkynt måtehold og advart mot alkoholens negative konsekvenser. Dette har de også selv vært oppmerksom på, og Menigheten Samfundet har derfor tatt opp temaet til diskusjon på de årlige fellesmøtene i 1969, 1987 og 2000.¹⁴ De sterkttroendes forhold til alkohol har dermed vært et særtrekk som har skilt dem fra mange andre kristne miljøer på Sørvestlandet.

Fra 1960-tallet og fremover var de sterkttroende, i hvert fall kvinnene, lett gjenkjennelige i bybildet i Egersund og Kristiansand. Deres lange skjørt og stramme fletter gjorde at de i stadig større grad skilte seg ut fra omgivelsene.¹⁵ Dette var på mange måter deres fremste særtrekk for omverdenen. I dag er de fleste medlemmene ikke like gjenkjennelige i det ytre, men deres teologi og liturgi har likevel noen gjenkjennelige særtrekk: For det første er teologien i utgangspunktet luthersk, men med tung vekt på *rett lære* og *rett sakramentsforvaltning*. Dette bygger igjen på deres kirkesyn, som går ut på at det kun er de kirker som faktisk har rett lære og rett sakramentsforvaltning, som «føder kristne». Det vil si at

10 Veka, 1952, s. 40. Se også Oma (1982, s. 38).

11 Bang, 1874, s. 522; Thrap, 1892, s. 8.

12 Grødeland & Oma, 1990, s. 27.

13 Valand, 2001, s. 60.

14 Hetland, 1969; Karlsen, 1987; Korsmo, 2000.

15 Olsen, 2010, s. 6; Tønnessen, 2007, s. 69; Vabo, 2000, s. 43–44.

dersom det finnes noe som helst avvik i teologien eller måten man forvalter sakramentene på, vil denne kirken ikke kunne tilby frelse.¹⁶ Frelsen oppnås gjennom troen på den rette lære og rett bruk av sakramentene, og det er derfor nødvendig å tilhøre et rettlærende kirkesamfunn, slik de fleste sterkttroende ser det. Deres kirkesyn er derfor noe avvikende fra klassisk, luthersk teologi, og skiller seg fra lavkirkelige, lutherske organisasjoner i dag.

For det andre er de sterkttroende noe så særegent som en høykirkelig lekmannsbevegelse. Det innebærer på den ene side at man ikke har teologisk utdannede prester, men at man i stedet holder seg med forstandere valgt blant menighetenes egen midte. Likevel vektlegger de sterkttroende kall og ordinasjon av sine forkynnere, avholder gudstjenester etter et strengt ritual og samler seg i kirker, hvor forstanderens forkynnelse og sakramentsforvaltning utgjør gudstjenestens kjerne.¹⁷ Kirken som en guddommelig institusjon for menneskers frelse står helt sentralt i deres kristendomsforståelse. Samtidig er kirkene enkelt dekorert, og forstanderne bruker ikke presteklær, noe som peker tilbake på kirkesamfunnenes opprinnelse i en av 1800-tallets lekmannsbevegelser.¹⁸ En annen arv fra tiden som lekmannsbevegelse som de sterkttroende har ivaretatt, er «oppbyggelsen». Når forstanderen i Menigheten Samfundet holder gudstjeneste i en annen kirke, holdes det gjerne en oppbyggelse i kirken som ikke har forstander den søndagen. Oppbyggelsen tar utgangspunkt i et forenklet ritual bestående av salmesang, bønn, høytlesning av søndagens epistel- og evangelietekst fra Kingos salmebok og en tale, gjerne holdt av en av kirkesamfunnets lærere.¹⁹ For å understreke forskjellen mellom en preken og en oppbyggelsestale holdes ikke oppbyggelsestalen fra prekestolen i kirken. I Menigheten Samfundets forsamlingshus i Randesund holdes det bare oppbyggelser, ikke gudstjenester. I Det Almindelige Samfund har det vært vanlig å avholde oppbyggelser i skolelokalene på onsdags kveld.²⁰ I Det Gammel-Lutherske Samfund hadde man av og

---

16 Samfundsstyret, 2014.

17 Sødal, 2017, s. 19.

18 Kasbo, 1997, s. 126; Sødal, 2017, s. 19.

19 Kasbo, 1997, s. 130.

20 Kasbo, 1997, s. 124.

til såkalte «lesesøndager», hvor forstanderen leste høyt fra en anerkjent prekensamling, for eksempel fra Luthers huspostill, i stedet for å holde en egen preken.²¹

For det tredje skiller kirkesamfunnenes gudstjenester seg fra gudstjenestene i Den norske kirke. Gudstjenestene gjennomføres i det store og hele etter kirkeritualet fra 1688, og samtlige kirkesamfunn benytter reviderte utgaver av Kingos salmebok, første gang utgitt i 1699.²² Prekenene er også preget av teologiske utgreiinger, advarsel mot falsk lære og en oppfordring om å holde seg til «Kirken»²³ – forstått som deres eget kirkesamfunn. I tillegg til gudstjenester arrangerer de fleste kirkesamfunnene også andre møter. Disse møtene ligger nærmere akademiske seminarer enn kristne vekkelsesmøter, både i form og innhold.²⁴ Forstanderen presenterer en bibeltekst og fortolker denne, for deretter å åpne opp for samtale og diskusjon om teksten. Dette er i tråd med de sterkttroendes mest fremtredende særmerke: deres intellektuelle tilnærming til troen. Troen er ikke først og fremst en følelse eller en levemåte; det er primært rett lære og rett tro. Dette vil naturligvis lede til fred i samvittigheten og en rett levemåte, men hovedanliggende er at man *tror rett*.²⁵ For i god luthersk tradisjon er det ved «troen alene» man blir frelst.

Mange omtaler kirkesamfunnene som beskrives i boken, som sekter.²⁶ Ifølge sosiologen Max Weber beskriver begrepet «sekt» en religiøs organisasjon basert på frivillig tilslutning, høye krav til medlemmenes meninger, etikk og engasjement, et konfliktfylt forhold til omgivelsene og en overbevisning om at de alene forvalter sannheten.²⁷ Dette er karakteristikk som langt på vei kan beskrive de sterkttroende kirkesamfunnene. Det er på den ene side høye krav til medlemmene, et konfliktfylt forhold til omgivelsene og en utbredt forståelse om at de sterkttroende

21 Olsen, 2019, s. 233.

22 Sødal, 2017, s. 19. Däpssliturgien er derimot fra 1783.

23 Eller som Valand (1974) uttrykker det: «En inngående og grundig behandling av Guds sannhet gjennom prediken, salmer og bønn» (s. 23).

24 *Fædrelandsvennen*, 23.04.1990; Kasbo, 1997, s. 130.

25 B. M. Lomelands uttalelse: «Det er sant at en må leve etter det, men bekjennelsen må jo være rett» (Andersen, 1936, s. 46) og Sigmund A. Deans (2020) formulering: «For at troen skal være levende, må mennesket ha rett kunnskap om Gud» (s. 126) kan illustrere dette poenget.

26 Se f.eks. Thrap (1892, s. 46) og Ulland et al. (2016, s. 53).

27 Furseth & Repstad, 2003, s. 164.

alene forvalter sannheten. På den andre side blir de aller fleste medlemmene født inn i kirkesamfunnet, og mange medlemmer tar i realiteten aldri aktiv stilling til sitt medlemskap. I dagligtalen oppfattes begrepet «sekt» uansett som negativt ladet,²⁸ og jeg velger derfor å ikke bruke det her for å beskrive de sterkttroendes kirkesamfunn. De sterkttroende kirkesamfunnene bærer i dag preg av institusjonaliseringen og byråkratiseringen som den sterkttroende bevegelsen gjennomgikk på slutten av 1800-tallet. Da man brøt med statskirken og etablerte Menigheten Samfundet, ble den sterkttroende bevegelsens aktiviteter formalisert innen faste rammer, og ledelsens mandat ble tydelig definert. Dermed ble kravene til enkeltmedlemmenes engasjement senket, og medlemmene ble i enda større grad enn før født inn i bevegelsen.

Valget om ikke å bruke begrepet «sekt» dekker derimot ikke over det faktum at både tidligere medlemmer, journalister og akademikere fra tid til annen nettopp har betegnet Menigheten Samfundet, Det Almindelige Samfund og Det Almindelige Lutherske Samfund som sekter. Det kritikerne peker på som bekymringsfulle trekk, vil jeg ikke bestride. En delvis isolasjon av medlemmene fra omverdenen, utstøting av enkeltpersoner og grupper, samt ulike former for kontroll av medlemsmassen har i varierende grad kjennetegnet alle kirkesamfunnene som omtales i boken.²⁹ Dette er praksiser som må motsies, men som også må forstås i kontekst. På andre måter fremstår derimot de sterkttroende som tradisjonsbærere med dype røtter i tradisjonelt, norsk kirkeliv.³⁰

Kilder til de sterkttroendes historie

Denne boken baserer seg først og fremst på skriftlige kilder. De sterkttroende har siden midten av 1800-tallet publisert en rekke tidsskrifter og religiøse tekster som gir historikere god innsikt i deres verdensbilde og teologiske utvikling. Siden slutten av 1800-tallet har Menigheten Samfundet nesten årlig utgitt grundige referater fra sine fellesmøter. Derimot er de

28 Furseth & Repstad, 2003, s. 163.

29 *Fædrelandsvennen*, 28.04.1990; *Fædrelandsvennen*, 09.02.2016; Vabo, 2000, s. 22 og 55; Valand, 2001, s. 79–82.

30 Kasbo, 1997, s. 107.

første årene av de sterkttroendes virksomhet nokså dårlig dokumentert. På tross av få primærkilder er denne perioden forholdsvis grundig beskrevet, særlig gjennom arbeidene til Daniel Thrap,³¹ Magnor Erlend Omas hovedoppgave,³² Menigheten Samfundets eget verk av Erling Sandø,³³ Trond H. F. Kasbos doktoravhandling³⁴ og Karin Bøes hovedoppgave.³⁵ Thraps bidrag er særlig interessant fordi det er den første omfattende beskrivelsen av de sterkttroende fra en utenforstående. Hans nærhet til begivenhetene bidrar også til vår forståelse av hvordan de tidlige sterkttroende ble oppfattet i sin samtid. Omas hovedoppgave er den første historiske fremstillingen av de sterkttroende fra deres opprinnelse og frem til oppgaven ble fullført i 1982. De historiske linjene som Oma trekker opp i sin hovedoppgave ble i stor grad fulgt da Menigheten Samfundet utga sin historiefremstilling i forbindelse med hundreårsjubileet i 1990. Menigheten Samfundets utgivelse ble tatt godt imot av utenforstående kirkehistorikere.³⁶ Kasbo har gjennom sin doktoravhandling³⁷ foretatt en interessant sammenligning av de sterkttroende og de såkalte «jarlsbergerne». Han bidrar i sin fremstilling med viktige kilder som ikke har blitt drøftet i andre utgivelser om de første sterkttroende. Bøes hovedoppgave presenterer på sin side en spennende nytolkning av de første sterkttroende. Ellers er den tidlige historien om de sterkttroende kort omtalt i de fleste verk over norsk kirkehistorie av et visst omfang.³⁸ I tillegg skrev domprost Gundersen i Kristiansand på 1960-tallet et par innsiktsfulle artikler om to tidlige lederskikkelser innenfor den sterkttroende bevegelsen.³⁹ Selv om de tidligere fremstillingene har vært en viktig støtte i arbeidet med denne boken, bidrar jeg i min fremstilling av denne delen av de sterkttroendes historie med nye perspektiver, gjennom å belyse hvordan den sterkttroende bevegelsen gikk fra å være en mangfoldig og uensartet

---

31 Thrap, 1892.

32 Oma, 1982.

33 Sandø, 1990.

34 Kasbo, 1997.

35 Bøe, 2001.

36 Kasbo, 1992, s. 53.

37 Kasbo, 1997.

38 Molland, 1979a, s. 96–97; Seierstad, 1923, s. 205–206 og 214–216; Aarflot, 1967, s. 275–276.

39 Gundersen, 1962; 1969.

vekkelse på første del av 1800-tallet til å bli konsolidert og institusjonalsert gjennom Bernt Lomelands virke på siste halvdel av 1800-tallet.

Når det gjelder de sterkttroendes historie etter 1900, har denne i mindre grad fått oppmerksomhet fra eksterne kirkehistorikere. En grunn har nok vært den begrensede tilgangen til primærkilder. Men de sterkttroende har publisert sine egne fremstillinger gjennom Dagfinn Myklebust,⁴⁰ Erling Sandø,⁴¹ Petrus Valand⁴² og en lengre artikkelserie i Det Almindelige Samfunds *Menighetsblad*.⁴³ Selv om deres egne fremstillinger gir et interessant innblikk i kirkesamfunnenes forståelse av egen historie, lider de tidvis under en ensidig og polemisk stil mot historiske motstandere. De bidrar uansett til å skissere opp viktige utviklingstrekk i deres nyere historie. Enkelte andre fremstillinger har også bidratt til vår forståelse av de sterkttroendes historie etter 1900, som arbeidene til Svein Grødeland og Magnor Erlend Oma,⁴⁴ samt tidsvitner som Grete Vabo⁴⁵ og Emanuel Valand.⁴⁶ Deres beretninger gir oss førstehåndskunnskap om livet til de sterkttroende på siste halvdel av 1900-tallet og innsikt i enkeltmenneskers vanskelige brudd med de sterkttroende kirkesamfunnene. Artikkelen til Alf Kjetil Igland⁴⁷ om konflikten knyttet til kvinners bruk av bukser i Menigheten Samfundet er et av få eksempler på eksterne undersøkelser av de sterkttroendes historie på 1900-tallet. Iglands artikkelserie i *Fædrelandsvennen* fra april 1990 presenterer et nært og nyansert portrett av Menigheten Samfundet i forbindelse med deres hundreårsjubileum.⁴⁸ I denne boken blir de sterkttroendes historie gjennom det forrige århundret analysert på nye måter. Det er særlig interessant å legge merke til hvordan økt statlig inngripen i de sterkttroendes skoledrift på slutten av 1960-tallet virker som en katalysator på videre reformer i samtlige sterkttroende kirkesamfunn på denne tiden.

---

40 Myklebust, 2001.

41 Sandø, 2018.

42 Valand, 1974.

43 *Menighetsblad*, nr. 1–4, 2013; nr. 1–4, 2014.

44 Grødeland & Oma, 1990.

45 Vabo, 2000.

46 Valand, 2001.

47 Igland, 2008a.

48 *Fædrelandsvennen*, 21.04.1990–28.04.1990.

De sterkttroende har de siste tiårene fortsatt å tiltrekke seg akademisk interesse. Av nyere dato bør Marit Olsens masteravhandling⁴⁹ nevnes. Denne belyser utviklingen i Menigheten Samfundet rundt årtusenskiftet og bidrar med flere interessante analyser av denne perioden i Menigheten Samfundets historie. Dagfinn Ulland, Hege Kristin Ringnes og Grete Vabos artikkel om Menigheten Samfundets «eksklusivitet» under og etter den siste lærestriden⁵⁰ presenterer en grundig analyse av denne teologiske konflikten. Mari Holms religionspsykologiske masteroppgave⁵¹ beskriver tre tidligere samfundsmedlemmers gudsbilde. Holm kommer også inn på opplevelser knyttet til brudd med Menigheten Samfundet, noe også flere avisartikler har belyst.⁵² Dette er et aspekt ved de sterkttroendes historie som ikke blir sentralt i denne kirkehistoriske fremstillingen. Helje Kringlebotn Sødal har forfattet en kort presentasjon av Menigheten Samfundet i verket *Det kristne Norge*,⁵³ samt analysert kirkesamfunnets religionsutøvelse og etikk i lys av andre konservative, lutherske kirkesamfunn i Norge.⁵⁴ Didrik Søderlinds skildring av sin reise til Egersund og møte med forstanderen i Menigheten Samfundet gir et personlig og nært portrett av hans møte med de sterkttroende.⁵⁵

Den nåværende boken presenterer imidlertid et omfattende kildegrunnlag utgitt av de sterkttroende som aldri før har vært undersøkt av eksterne historikere. Fra min tid som medlem av Menigheten Samfundet har jeg hatt tilgang til et stort materiale av viktige kilder. Blant mine viktigste primærkilder er Knud Spødervolds *Guds nådes husholdning* (1848/1890), tidsskriftene *Bibelgranskeren* (1875–1878), *Tiden* (1884–1938), *Samhold* (1904–2020), referater fra fellesmøtene i Menigheten Samfundet (1889–2019) og ulike prekensamlinger, salmebøker og annen religiøs litteratur. De fleste av disse tekstene var digitalt tilgjengelig for meg gjennom Menigheten Samfundets digitale intranett frem til 2015, mens andre utgivelser er tilgjengelig i de fleste Samfundshjem den dag i dag. Gjennom

---

49 Olsen, 2010.

50 Ulland et al., 2016.

51 Holm, 2012.

52 Bl.a. *Fædrelandsvennen*, 23.02.2015.

53 Oftestad et al., 2002.

54 Sødal, 2017.

55 Søderlid, 2010.

kontakter i Menigheten Samfundet har det vært mulig å få tilgang til kilder publisert digitalt eller på papir etter 2015. For å få tilgang til skriftlige primærkilder fra de andre sterkttroende kirkesamfunnene har jeg undersøkt Statsarkivet i Kristiansand, som oppbevarer mye informasjon om Det Gammel-Lutherske Samfund. Jeg har også undersøkt Riksarkivet og arkivene til Nasjonalbiblioteket i Oslo, som har flere publikasjoner utgitt av de sterkttroende kirkesamfunnene, som for eksempel tidsskriftene *Vidnesbyrdet* og *Menighetsblad*, utgitt av henholdsvis Det Gammel-Lutherske Samfund og Det Almindelige Samfund. Det er nødvendig å opplyse om at min egen familie i Menigheten Samfundet ikke har bistått med skriftlig materiale i arbeidet med boken.

I tillegg til det skriftlige kildematerialet har jeg vært i kontakt med sentralt plasserte personer med førstehåndserfaring fra de ulike kirkesamfunnene fra 1930-årene og fremover. Gjennom denne kontakten har jeg fått førstehåndsberetninger om livet i de ulike sterkttroende kirkesamfunnene, samt tilgang til utgivelser som ikke finnes i offentlige arkiver. Jeg har vært i løpende kontakt med lokalhistoriker, slektsforsker og tidligere samfundsstyremedlem og lærer i Det Almindelige Samfund, Erling Torkel Endresen. Videre har jeg intervjuet Det Almindelige Samfund-medlem Kjell Ivar Dversnes (oktober 2020) og anonyme medlemmer av henholdsvis Det Almindelige Samfund (mai 2020), Menigheten Samfundet (januar 2018) og Det Gammel-Lutherske Samfund (februar 2018). I tillegg baserer jeg meg på Endresens referater fra hans intervjuer med tre tidligere medlemmer av Det Gammel-Lutherske Samfund og Lomelands Menighet (januar 2003 og september 2004) og ett nåværende medlem av Det Almindelige Lutherske Samfund. Ettersom flere av de sterkttroende kirkesamfunnene har publisert ytterst lite om egen virksomhet, har jeg vært avhengig av muntlige kilder for å kunne belyse deres historie. Det er betegnende hvor mange som ønsker å anonymiseres i den forbindelse. Enkelte informanter ønsket ikke å nevnes i sammenheng med de sterkttroende selv flere tiår etter kirkesamfunnenes oppløsning, og det var knyttet et ikke ubetydelig ubehag til det å snakke om deres opplevelser fra de sterkttroende kirkesamfunnene. Selv om bruken av anonyme kilder svekker bokens etterprøvbarehet, er det min vurdering at denne utgivelsen var avhengig av de muntlige kildenes bidrag og

derfor ikke kunne ekskluderes på bakgrunn av ønsket om anonymitet. Jeg ønsker i denne forbindelse å presisere at min egen familie i Menigheten Samfundet ikke har bidratt som informanter til denne boken.

Sist, men ikke minst, er jeg selv en viktig kilde til denne boken. Det er en rekke utfordringer knyttet til å forske på «sine egne» eller dem man tidligere regnet som «sine egne». Som religionssosiologene Inger Furseth og Pål Repstad påpeker, kan en som tidligere har vært tilknyttet en religiøs bevegelse, gjerne oppleve at han eller hun har noe å hevne. Det er derfor avgjørende at forskeren har et bearbeidet og avklart forhold til sitt tidligere engasjement.⁵⁶ Jeg mener selv at jeg har et nyansert og reflektert forhold til min egen bakgrunn, men denne boken må selvsagt leses i lys av mitt tidligere medlemskap i Menigheten Samfundet. Religionssosiologene trekker også frem fordeler med å studere sine tidligere «egne»: Forskeren kjenner den religiøse tradisjonen godt, samtidig som man har fått et mer distansert forhold til tradisjonen og har dermed muligheten til å vurdere den mer kritisk.⁵⁷ Selv om jeg ikke lenger er medlem av Menigheten Samfundet, har jeg gjennom min oppvekst i kirkesamfunnet fått en forståelse for mye av det implisitte i de sterkttroendes språkbruk og livsverden. Når dette skal formidles til et bredere publikum, er det nødvendig å gjøre det implisitte eksplisitt. I dette arbeidet har jeg fått god hjelp fra dyktige støttespillere, som professor Jan Kristian Hognestad ved Universitetet i Stavanger og professor Anders Aschim ved Høgskolen i Innlandet. Professor Bjørg Seland ved Universitetet i Agder har bidratt med innspill vedrørende den historiske konteksten på 1800-tallet og om kvinners stilling innen religiøse organisasjoner i samme tidsperiode. Professor Pål Repstad ved Universitetet i Agder har særlig bidratt med religionssosiologiske betraktninger rundt fenomenet religiøse splittelser. Til sammen har jeg fått kritiske innspill på min fremstilling. I skriveprosessen har det vært viktig for meg å presentere en balansert historie om de sterkttroende. Jeg har verken ønsket å ta de sterkttroende i forsvar eller på noen måte sverte dem. Også i denne prosessen har gode støttespillere uten tilknytning til de sterkttroende vært avgjørende. Jeg håper derfor

---

56 Furseth & Repstad, 2003, s. 248.

57 Furseth & Repstad, 2003, s. 248.

resultatet kan leses som en balansert, men kritisk gjennomgang av de sterkttroendes historie.

Denne boken bidrar ikke bare med et bredt utvalg primær- og sekundærkilder. Den sammenstiller også kildene fra de ulike sterkttroende kirkesamfunnene på en måte som ikke har vært gjort i et lignende omfang tidligere. Den gjensidige sammenligningen av kildematerialet bidrar til å nyansere de ulike kirkesamfunnenes selvstendige historie-fremstilling og få frem nye fortolkninger av de sterkttroendes historie. Dermed fremheves også likheter og forskjeller mellom de ulike kirkesamfunnene. Siden jeg i hovedsak tar utgangspunkt i kirkesamfunnenes egne publikasjoner, vil det i liten grad bli rom for å belyse de personlige opplevelsene til enkeltmennesker som har blitt ekskludert eller selv valgt å bryte med de sterkttroende. En kritisk analyse av maktstrukturene internt i kirkesamfunnene blir også begrenset på bakgrunn av kildematerialet. Gjennom å kombinere kildene fra de ulike kirkesamfunnene lar det seg uansett gjøre å beskrive teologiske og personlige konfliktlinjer i forbindelse med de mange splittelsene.

Denne boken gir heller ingen systematisk innføring i de sterkttroendes teologi. I boken konsentrerer jeg meg om deres historie. Likevel vil det være nødvendig å beskrive deres teologiske særtrekk og hvordan disse har utviklet seg. Kun på denne måten kan man forstå de sterkttroende. Interne stridigheter har ofte hatt sterke innslag av teologiske debatter, og det vil derfor i flere sammenhenger bli nødvendig å beskrive teologiske skillelinjer. Jeg ber leseren bære over med eventuelle upresisheter eller forenklinger i fremstillingen av de sterkttroendes teologi. Gjennom denne boken har mitt hovedmål vært å vise den historiske utviklingen og de samfunnsmessige strømningene som har bidratt til å skape og utvikle de sterkttroendes tradisjon. Dette vil bidra til økt kunnskap om utgangspunktet for deres tenkning og praksis.

KAPITTEL 2

Jerusalems Vægtene, 1820–1860

Sentrale sterkttroende 1820–1860

Knud K. Spødervold (1791–1848): Den mest sentrale lekpredikanten i den sterkttroende bevegelsen i Rogaland og på Agder på første halvdel av 1800-tallet. En kraftig kritikk av tidens kristendom, særlig mot statskirkens prester, sto sentralt i forkynnelsen. Hans virksomhet var utgangspunktet for den sterkttroende vekkelsen. Etter sin død i Stavanger i 1848 ble boken *Guds nådes husholdning* utgitt, en bok som fikk en helt sentral plass hos de sterkttroende, og som fremdeles er å finne i mange sterkttroendes hjem.

Aanen Atlaksen (1809–1866): Med bakgrunn fra det sterkttroende miljøet i Egersund ble Atlaksen den viktigste sterkttroende forkynneren i Amerika på midten av 1800-tallet. Han forkynte og delte ut *Guds nådes husholdning* til skandinaviske emigranter. I New York holdt han jevnlig oppbyggelsesmøter og bidro til å opprette Vor Frelzers skandinaviske lutherske menighet i samme by. Her virket han som såkalt «embetsmann» frem til sin død.

Torkild Hammersmark (1802–1873): Som ung ble han grepet av Spødervolds forkynnelse og begynte etter hvert et virke som lekpredikant på Sørvestlandet. I Kristiansand reiste tilhengerne hans et eget bedehus, hvor han også arbeidet som lærer. Etter Spødervolds død ble Hammersmark en av de fremste autoritetene blant de sterkttroende. Med sin virksomhet la Hammersmark grunnlaget for Menigheten Samfundet i Kristiansand.

Svale T. Gjedrem (1793–1879): En helt sentral predikant i den tidlige sterkttroende bevegelsen i og omkring Egersund. Han ble en viktig lærer for en rekke senere fremtredende ledere i den sterkttroende bevegelsen, og ble flittig referert av de første lederne for Menigheten Samfundet. Hans forkynnelse ble regnet som mer moderat enn flere samtidige sterkttroende predikanter.

O Jerusalem! Jeg haver beskikket Vægtere paa dine Mure, de skulle aldrig tie den ganske Dag eller den ganske Nat.⁵⁸

De første sterkttroende predikantene hevdet at statskirken var i ferd med å miste en tradisjon som kirken hadde forvaltet helt siden reformasjonen. Et slikt tap ville i sin tur medføre evig fordømmelse og pine i det hinsidige dersom ikke falsklæren ble motarbeidet. For å avverge et fullstendig forfall hadde Gud innsatt vektere på kirkens murer som aldri måtte tie. Knud Spødervold betraktet seg selv som en slik «Jerusalems Vægter» som skulle vekke folk og gjøre dem oppmerksomme på det læremessige forfallet i kirken. Denne plutselige oppvåkningen blant dem som senere skulle kalles sterkttroende, og deres plutselige oppmerksomhet om statskirkens forfall, er det som i denne boken betegnes som en vekkelse.⁵⁹

Kirkehistorisk bakgrunn

Den sterkttroende vekkelseren var ikke et historisk «Kuriosum» eller avvik, men oppsto som et resultat av kirkehistoriske utviklingstrekk i Danmark-Norge på begynnelsen av 1800-tallet. Selv sporer de sterkttroende sin opprinnelse tilbake til den lutherske reformasjonen. Alle de sterkttroende kirkesamfunnene har nemlig hver især oppfattet seg som *det* kirkesamfunnet som viderefører reformasjonens arv – *den rette lære* – i sin reneste form,⁶⁰ også hvis man inkluderer de konkurrerende «samfundene». De anser seg selv som arvtakeren etter Martin Luther (1483–1546) og hans reformasjon, og de mener statskirken på 1800-tallet brøt med den lutherske læren i fundamentale spørsmål. Som seg hør og bør ble derfor reformasjonsjubileet markert i alle de tre sterkttroende kirkesamfunnene i 2017, og samtlige kirkesamfunn besøkte hver for seg reformasjonsbyen Wittenberg sommeren samme år. Kirkesamfunnenes bånd til den lutherske reformasjonen manifesterer seg også gjennom de personlige båndene

58 Spødervold, 1848/1890, s. 3.

59 Jf. Seland & Aagedal, 2008, s. 15; Aadnanes, 2020, s. 43.

60 Sandø, 1990, s. 11; Valand, 1974, s. 15.

man hevder å ha helt tilbake til reformasjonen.⁶¹ Det er interessant å legge merke til hvordan kirkesamfunnene vektlegger dette personlige båndet, som best kan sammenlignes med en «apostoliske suksisjon». Vi skal videre se nærmere på bakgrunnen for dette synet.

Martin Luther utløste den protestantiske reformasjonen fra universitetet i Wittenberg i Tyskland på begynnelsen av 1500-tallet. I konflikten med Den katolske kirke utarbeidet lutheranerne *Den augsburgske konfessjon* for å oppsummere sin teologi og vise hvordan deres lære skilte seg fra katolikkenes. I kjølvannet av reformasjonen oppsto det en rekke ulike retninger og uenigheter blant lutheranerne, og det ble derfor nødvendig å dra enda tydeligere skiller mellom *rett lære* og *falsk lære*. Man utarbeidet *Konkordieboken* i 1580 i et forsøk på å definere og konsolidere offisiell, luthersk teologi. I århundret som fulgte, arbeidet lutherske teologer med å videreutvikle og klargjøre luthersk teologi – luthersk lære. Denne perioden omtales i kirkehistorien som «den lutherske ortodoksien». Teologene var først og fremst opptatt av å holde teologien ren.⁶² På grunn av sin intellektuelle og systematiske tilnærming til teologien kan den lutherske ortodoksien forstås som et uttrykk for en gryende modernitet i Europa.⁶³

Flere danske teologer var utdannet i Tyskland og tok med seg både reformasjonen og ortodoksien til Danmark-Norge. I 1685, under ortodoksiens innflytelse på de danske teologene, kom «Danmarks og Norgis Kirke-Ritual»,⁶⁴ et ritual som den dag i dag ligger til grunn for den liturgien man benytter i de sterkttroende kirkesamfunnene. Salmeboken de sterkttroende bruker, ble første gang utgitt av Thomas Kingo (1634–1703) i 1699, og er også sterkt inspirert av tankegods fra ortodoksien.⁶⁵ Alterboken fra 1688 var også lenge i bruk, men har i Menigheten Samfundet gjennomgått noen revisjoner de siste årene. Tyske, ortodokse teologer, som Johann Arndt (1555–1621), Johann Gerhard (1582–1637), Heinrich Müller

---

61 Valand, 1974, s. 12.

62 Haraldsø, 2007, s. 201.

63 Aadnanes, 2020, s. 51.

64 Elstad & Halse, 2007, s. 103.

65 Jf. Elstad & Halse, 2007, s. 104.

(1631–1675) og Christian Scriver (1629–1693), blir holdt i hevd og er utbredt lesning hos de sterkttroende den dag i dag.⁶⁶

Fra slutten av 1600-tallet begynte opplysningstidens idealer å bre seg i Europa, og vi kan etter hvert finne konturene av en tidlig modernitet. Begrepet «moderniteten» refererer i denne sammenheng til den økte tiltroen til menneskets fornuft, enkeltmenneskets frihet og selvstendighet, samt en økende fremtidsoptimisme som bredte om seg i Europa i denne perioden.⁶⁷ Moderniteten hadde klare røtter i opplysningstidens tankegods, men omfattet også andre strømninger i denne perioden, som romantikken. Romantikken var et ektefødt barn av moderniteten. Romantikken betraktet menneskets følelsesliv som et sannere og bedre grunnlag for menneskets erfaring. Dette var en bevegelse som vokste frem fra slutten av 1700-tallet. Selv om moderniteten kan fremstå motsetningsfylt, var vektleggingen av enkeltmennesket som et fritt og selvstendig subjekt et fellestrekk mellom opplysningstidens rasjonalisme og romantikken.

På det religiøse området la ikke moderniteten bare grunnlaget for en rasjonalistisk tilnærming til religiøse dogmer og overleverte tradisjoner. Pietismen var en annen religiøs bevegelse som oppsto som et resultat av modernitetens idealer om enkeltmenneskets selvstendighet og frihet. Inspirert av romantikken la pietistene hovedvekt på den enkeltes indre, subjektive følelser.⁶⁸ Videre vektla pietistene rett livsførsel og et levende forhold mellom den troende og Gud.⁶⁹ Ifølge pietistene var det ikke nok å slutte seg til kirkens objektive læregrunnlag uten en inderlig og personlig opplevelse av å være frelst.⁷⁰ I 1737 utga den danske pietisten Erik Pontoppidan (1698–1764) katekismeforklaringen *Sannhet til gudfryktighet*. Denne læreboken i kristendom for konfirmanter fikk en særdeles viktig plass i dansk og norsk kirkeliv i over hundre år fremover.⁷¹ Selv om Pontoppidan var pietist, var han en moderat pietist og en representant for

66 Se f.eks. artikler om disse kirkelærerne i *Menighetsblad*, nr. 3, 1996, s. 38. Spødervold omtalte særlig Luther, Arndt og Scriver som «Sandhedsvidner» (1848/1890, s. 226).

67 Aadnanes, 2020, s. 48.

68 Aadnanes, 2020, s. 51.

69 Elstad & Halse, 2007, s. 113; Aadnanes, 2020, s. 51.

70 Aadnanes, 2020, s. 51.

71 Elstad & Halse, 2007, s. 125.

den dansk-norske statspietismen.⁷² Han vektla lydighet mot øvrigheten, ikke minst mot prestene. I alle de sterkttroende kirkesamfunnene har Pontoppidan og den såkalte «Forklaringa» en sentral rolle ennå i dag – også i skolene. Fremtredende pietister, som tyskerne Phillip Jacob Spener (1635–1705) og August Herman Francke (1663–1727), har også fått en viktig posisjon blant de sterkttroende, selv om skepsisen tradisjonelt har vært større overfor pietistene.⁷³ Til tross for at pietismen fikk stor oppslutning på 1700-tallet, var dette århundret preget av kontinuitet fra 1600-tallets kirkeordninger.⁷⁴

Pontoppidan hadde selv fått sin opplæring av ortodokse prester med tilknytning til den tyske reformasjonen. Ifølge de sterkttroende videreformidlet Pontoppidan i sin tur «den rette lære» til den norske presten Wilhelm Andreas Falck (1734–1814). Falck skal ifølge de sterkttroende ha studert under Pontoppidan i København⁷⁵ og ble senere prest på Nøtterøy i Vestfold. I norsk kirkehistorie har denne presten gått nærmest upåaktet hen, men blant de sterkttroende har han en viktig rolle. Han var nemlig i kontakt med bondesønnen Knud Kittelsen Spødervold (1791–1848), og han skal ifølge Spødervold til og med ha lært ham både hebraisk og gresk.⁷⁶ Falck utgjør ifølge de sterkttroende selve bindeleddet mellom den tyske reformasjonen, via Universitetet i København og Pontoppidan, til den unge Spødervold, som senere skulle bli den ubestridte lederen for den tidlige sterkttroende bevegelsen.

Etter kong Kristian VIs død i 1746 begynte den statsdrevne vekkelsen av befolkningen gjennom statspietismen å slippe taket, og statsmakten ble sakte, men sikkert mer sekulær.⁷⁷ Staten gikk langt på vei bort fra å pålegge folk et bestemt livssyn, og i løpet av 1770- og 1780-årene ble det gjennomført flere kirkelige reformer.⁷⁸ Utover 1800-tallet ble allmenn-dannelsen viktigere, og andre fag enn kristendom fikk større plass i

72 Aarflot, 1967, s. 153; For mer om statspietismen, se Seland & Aagedal (2008, s. 19).

73 Lomeland, 2012, s. 177.

74 Elstad & Halse, 2007, s. 111.

75 Dean, 1994, s. 139; Sandø, 1990, s. 60–61; Valand, 1974, s. 13.

76 Thrap, 1892, s. 33. Oma (1982, s. 9) stiller spørsmål ved hvor mye hebraisk Spødervold kan ha lært.

77 Aarflot, 1967, s. 193.

78 Elstad & Halse, 2007, s. 129–133.

skolen. Samtidig ble det utdannet en hel generasjon prester med rasjonalistiske oppfatninger som senere ble ansatt over hele Danmark-Norge. De såkalte «potetprestene» så det gjerne som sin oppgave å opplyse befolkningen om alt fra potetplanting til innhøsting fra prekestolen. Alt dette skapte en uro blant mange lekfolk.⁷⁹ På Spødervolds tid var forholdene blitt så dårlige at Falck var én av kun to prester i landet som Spødervold mente lærte rett.⁸⁰ Knud Spødervold appellerte derfor til sine lesere på denne måten:

Kommer dog, dyrekjøbte Læsere! Og lader os gjøre aandelig Spasertur med vort Sind; udbedende os den rette og sande Ledsagers naadige veiledning, og saaledes med og under hans Oplysning søge og spørge om de gamle Stier, der hvor den gode vei monne være.⁸¹

Kombinasjonen av modernitetens vektleggelse av enkeltmenneskets selvstendighet og pietismens krav om en personlig omvendelse la grunnlaget for de mange vekkelsene som skulle komme til å ryste den norske statskirken.⁸² Fra slutten av 1700-tallet og de neste 150 årene ble nemlig Norge og de fleste andre protestantiske land åsted for gjentatte religiøse vekkelsener. Det var nettopp disse vekkelsene som skulle bli den utløsende faktoren for at den sterkttroende bevegelsen oppsto.

En vekkelse beskriver en plutselig omveltning som gir ny mening i tilværelsen for en stor gruppe mennesker.⁸³ Religionssosiologer peker på to viktige forutsetninger for at gjentatte vekkelsener fant sted i protestantiske land i denne perioden. For det første hadde den statsdrevne indoktrineringen av befolkningen gjennom statspietismen lagt et avgjørende grunnlag for en senere vekkelse. Gjennom å etablere skoler som underviste i kristendomskunnskap, og innføre obligatorisk konfirmasjon hadde tilnærmet alle innbyggere kjennskap til de mest sentrale kristne læresetningene om synd og nåde, oppstandelse og dom. Dermed kunne predikantene senere appellere til tilhørernes bakgrunnskunnskap i sin forkynnelse og på denne måten vekke opp sine tilhørere fra

79 Seland & Aagedal, 2008, s. 21.

80 Hale, 1980, s. 250; Sandø, 1990, s. 61.

81 Spødervold, 1848/1890, s. 322.

82 Aadnanes, 2020, s. 54–57.

83 Seland & Aagedal, 2008, s. 15.

«syndesøvn».⁸⁴ Pietismen hadde også pålagt hver enkelt kristen å ta standpunkt til kristendommens dogmer og forvente en personlig omvendelse til et helligere liv. For det andre hadde modernitetens vektlegging av enkeltmennesket som et fritt og selvstendig subjekt lagt grunnlaget for nye ideer om det allmenne prestedømmet og opposisjon mot prestene og statskirkeordningen. Dermed burde også lekfolk kunne forkynne Guds ord. I Norge var det bonden Hans Nielsen Hauge (1771–1824) som skulle utløse den første og kanskje største vekkelser av sitt slag.⁸⁵ Haugianerne var sanne pietister som understreket nødvendigheten av en personlig og inderlig omvendelse, samt en streben etter å leve et hellig liv uten kortspill, dans og fyll. Deres predikanter nådde ut til store deler av landet og hadde en varig påvirkning på norsk kristendom og kirkeliv.

Mens den haugianske vekkelser på klassisk pietistisk vis appellerte til den troendes følelsesliv, oppfordret Spødervold og de første sterkttroende i stedet de troende til å ta avstand fra de rasjonalistiske prestenes teologiske avvik og haugianernes «svermeri». I stedet for å kalle tilhørerne til et hellig liv og oppvåkning fra syndesøvn forsøkte de sterkttroende predikantene å vekke tilhørerne fra en intellektuell sløvhets.⁸⁶ I innledningen til sin bok advarte Spødervold for eksempel mot «Sværmerier, Secterier og Kjætterier» og uttrykte dyp bekymring for at lærevillige og uskyldige sjeler, særlig «Enfoldige af Kvindekjønnen,» skulle bli forført av søte og smigrende ord fra åndelige bedragere.⁸⁷ Slike «falske og forførende ånder» farte med djevelens lærdommer og sa det folket vil høre, ifølge Spødervold. Han skrev at han hadde forfattet boken sin på grunn av uvitenheten som fantes i det brede lag av befolkningen om de åndelige ting på grunn av kirkens forfall og hvordan prestene forkynte forfalskede ord. De sterkttroende tok også eksplisitt avstand fra haugianerne. Spødervold skrev: «Og nå, dere haugianisme-tilhengere og forsvarere! Visdommen (Kristus) roper til dere! (...) Hvor lenge vil dere bespottere ha lyst i bespottelse?»⁸⁸ De sterkttroende påpekte at pietismens plutselige og

---

84 Aadnanes, 2020, s. 44.

85 Dørum & Sødal, 2017, s. 9.

86 Bang, 1874, s. 521; se Spødervold (1848/1890, s. 30).

87 Spødervold, 1848/1890, s. 6.

88 Spødervold, 1848/1890, s. 313.

inderlige omvendelse ikke hadde noen forankring i den lutherske læren om saliggjørelsens orden eller *ordo salutis*. Haugianernes vektlegging av et hellig liv var heller ikke i tråd med lutherdommens lære om frelse gjennom tro alene, argumenterte de sterkttroende.⁸⁹

Selv om de sterkttroende predikantene ikke appellerte til tilhørernes følelser, må den sterkttroende bevegelsen i en tidlig fase kunne kalles en vekkelse. Spødervold og hans medarbeidere hadde et uomtvistelig mål om å forårsake en omveltning og gi livet en ny mening for sine tilhengere. Målet var å skjerme reformasjonens rette lære, uttrykt i kirkens tradisjonelle litteratur, liturgi og salmer, fra å bli undergravet av prestenes rasjonalisme og haugianernes svermeri. Fra midten av 1820-tallet bredte denne vekkelsen seg fra Bjerkreim til de omkringliggende bygdene.

En gjetergutt fra Bjerkreim

Selv om en omreisende haugiansk predikant forteller at han først møtte på de sterkttroende i bygden Bjerkreim i Rogaland en gang før 1826,⁹⁰ stammer den første skriftlige henvisningen til de sterkttroende fra dette året. Da klaget en prest i Rogaland over omreisende predikanter fra Bjerkreim.⁹¹ På den tiden kalte noen dem «troende», andre kalte dem «lesere», mens haugianerne etter hvert ga dem tilnavnet «sterkttroende». Den som først og fremst forbindes med den sterkttroende bevegelsens opprinnelse, er som nevnt den karismatiske bondesønnen Knud Spødervold.⁹² På 1800-tallet omtalte mange de sterkttroende som «Spødervold-sekten» eller «spødervoldianere».⁹³ Bevegelsens opprinnelse er altså nært knyttet til Spødervolds person. Spødervold var uten tvil en original – også i sin samtid. Mens noen har beskrevet ham som «skarpskodd» og med «inngående kjennskap til Bibelen»,⁹⁴ har andre beskrevet Spødervold som en som «sikkert må betragtes som en af de mærkeligste Fremtoninger

89 Spødervold, 1848/1890, s. 307. Dette er noe også Aadnanes (2020, s. 52) påpeker.

90 Thrap, 1892, s. 33.

91 Egeland mfl., 1975, s. 148.

92 Oma, 1982, s. 54; Thrap, 1892, s. 3.

93 F.eks. Henrik Wergelands omtale av «spødervoldianere» i *Folkebladet* i 1832, sitert i Sandø (1990, s. 64).

94 Gundersen, 1969, s. 136–137.

inden det vakte Lægfolk i vort Land».⁹⁵ Det fortelles blant annet at Spødervold opptrådte beruset under oppbyggelsesmøter, og som ung levde han et løssluppent liv.⁹⁶ En prost beskriver Spødervold slik, etter et møte i 1830-årene:

Det var en fæl Mand. Hans Aasyn og hele Væsen var saa raat, vildt og næsten dyrisk, at man kunde anse ham istand til Alt. Han gav sig Mine af at ville spørge mig om Oplysning, betræffende Steder i det gamle Testamente, men alle hans Spørgsmaal gik ud på Obscöniteter.⁹⁷

Så hvordan kunne denne halvlærte gjetergutten fra en bortgjemt dal i Rogaland bli grunnleggeren av en religiøs bevegelse som gjør seg gjeldende den dag i dag? Det er flere teorier om hvordan en bjerkreimsbu fra enkle kår og uten særlig utdanning kunne bli en ledende predikant på Sørvestlandet på første halvdel av 1800-tallet. Svaret ligger kanskje i hans oppvekst og formende år i Bjerkreim.

Som ung gutt pleide Spødervold å ha med seg Bibelen og Den augsburgske konfesjon i skreppa mens han gjette dyrene.⁹⁸ Bibelen hadde han etter sigende lest fra perm til perm tre ganger før konfirmasjonsalder. Ifølge tradisjonen var bygdens prest en rasjonalist, preget av tidens nye tanker og moderne teologi. Det eneste positive de sterkttroende skriver om denne presten, er at han også mislikte haugianerne sterkt.⁹⁹ Hauge besøkte nemlig Bjerkreim i 1804 og skal ha skapt en kortvarig, men kraftfull vekkelse blant bygdens unge.¹⁰⁰ Etter Huges besøk i Bjerkreim fortsatte flere å holde samlinger i hjemmene sine, hvor de tok imot haugianske predikanter. Spødervold var minst like kritisk til haugianerne som bygdens prest. Det fortelles at Spødervold som ung skal ha tatt seg inn på en gård i hjembygden hvor noen haugianere hadde samling, for å avbryte møtet og oppløse forsamlingen.¹⁰¹

Samme år som Hauge skapte vekkelse blant Bjerkreims unge, kom det andre predikanter med tilknytning til brødrevennene til bygden. De to

---

95 Thrap, 1892, s. 2.

96 Thrap, 1892, s. 8.

97 Lange, 1905, s. 158; Også sitert i *Samhold*, nr. 3, 1919, s. 10.

98 Sandø, 1990, s. 58; *Samhold*, nr. 1, 1919.

99 Sandø, 1990, s. 59; se for øvrig Oma (1982, s. 8).

100 Thrap, 1892, s. 3.

101 Thrap, 1892, s. 34.

blinde bondesønner, Willum Willumsen Hodnafjell (1760–1825) og Knud Jakobsen (1760–1832) fra Rennesøy, fikk mange tilhengere i Bjerkreim samtidig som haugianerne etablerte seg der.¹⁰² Det fortelles at Hodnafjell og Jakobsen var grundige i sin forkynnelse, og at de tok avstand fra haugianernes vektlegging av synd og menneskets kamp mot synden. I stedet understreket de nåden i Kristus, og menneskets avhengighet av Guds nåde. De to predikantenes evangeliske forkynnelse rørte nok mange hjerter på sine reiser, men hos myndighetene møtte de ingen velvilje. Hodnafjell ble stilt for retten hele fem ganger for å forkynne uten tillatelse.¹⁰³ Kirkehistorikeren Trond H. F. Kasbo mener at disse to predikantene kan ha vært med på å forme Spødervolds syn på haugianernes påståtte loviskhet.¹⁰⁴

Farsgården ble delt mellom Spødervolds to eldre brødre, og selv dro han i militærtjeneste på Østlandet fra 1811 til 1814. I løpet av militærtjenesten på Østlandet kom han som kjent i kontakt med presten Wilhelm Andreas Falck på Nøtterøy. Dette møtet gjorde et dypt inntrykk på Spødervold, og de sterkttroende har ofte understreket viktigheten av nettopp dette møtet for Spødervolds videre livsløp.¹⁰⁵ Etter militærtjenesten vendte Spødervold tilbake til Rogaland, hvor han skal ha levd «et ryggesløst liv».¹⁰⁶ I 1821 fikk han kjøpt halvparten av farsgården, men han kan ikke ha blitt boende her særlig lenge, for allerede på midten av 1820-tallet dukker nemlig Spødervold opp i Sirdal som klokker, lærer og – for første gang – predikant.¹⁰⁷

Omtrent på samme tid som Spødervolds forkynnerkarriere begynte, kom predikanten Carl Gustav von Bülow (1787–1867) til Bjerkreim.¹⁰⁸ Bülow var en omreisende predikant som først kom til Norge fra England i 1820. Han reiste over store deler av Sør-Norge, men var mest aktiv i Rogaland. Bülow var, på samme måte som Hodnafjell og Jakobsen, tilknyttet brødrevennene og forfektet en teologi som på flere måter avvek

102 Kasbo, 1997, s. 109.

103 *Rennesøy prestegjeld*, 1938, s. 180.

104 Kasbo, 1997, s. 108–109.

105 Dean, 1994, s. 139; Sandø, 1990, s. 60–61; Valand, 1974, s. 13.

106 Oma, 1982, s. 11; Thrap, 1892, s. 7; Dette blir avvist i *Samhold*, nr. 2, 1919, s. 7.

107 Oma, 1982, s. 11; Aanensen, 1920.

108 Thrap, 1892, s. 3.

fra den lutherske, men han hadde samtidig et svært dårlig forhold til haugianerne. Haugianerne påpekte at Bülow's lære om predestinasjon, altså at Gud på forhånd har forutsett hvem som vil bli frelst, ikke var luthersk. Men blant de sterkttroende i bygdene Bjerkreim og Helleland skal Bülow ha hatt en forholdsvis bred støtte.¹⁰⁹ Det er for eksempel kjent at han skal ha holdt oppbyggelsesmøter på gårdene til et par av Spødervolds nærmeste medarbeidere i november 1827.¹¹⁰ I 1828 ble imidlertid Bülow forvist fra landet på grunn av ulovlig forkynnelse.¹¹¹ Likevel kan man finne spor av Bülow's teologi i Spødervolds og de sterkttroendes forkynnelse, enda de selv nektet for dette da de ble kalt inn til avhør.¹¹² Om Spødervold ble inspirert og påvirket av brødrevenner i ungdommen, hadde han heller lite til overs for dem mot slutten av sitt liv. Han var tvert imot svært kritisk mot Brødremenigheten og dens tilhengere.¹¹³ Enkelte har betvilt brødrevennens påvirkning på de første sterkttroende.¹¹⁴ Men dersom man tar i betraktning den tilsynelatende sterke tilstedeværelsen av predikanter fra Brødremenigheten i Bjerkreim i Spødervolds oppvekst og formende år, er det nesten underlig om han ikke skal ha blitt påvirket av deres forkynnelse. Det kan også se ut som at de første sterkttroende var påvirket av brødrevennens predestinasjonslære, avvisning av haugianernes gjerningskristendom og vektlegging av frelse ved tro, selv om sistnevnte prinsipp nok hadde noe ulik betydning blant brødrevennene og de sterkttroende. Uansett skilte bevegelsene tidlig lag, og Spødervold opptrådte så vidt vi vet aldri som en representant for brødrevennene.

På tross av Spødervolds støtte til statskirkeinstitusjonen, Grunnlovens forsvar av den evangelisk-lutherske lære og prestene som «Sendebud i Christi sted»¹¹⁵ tok han samtidig et kraftig oppgjør med falsklæren som han mente så mange av statskirkens prester og datidens «Lærde»

109 Bøe, 2001, s. 30–31; Aarflot, 1967, s. 333; Seierstad, 1923, s. 206.

110 Thrap, 1892, s. 33; Seierstad, 1923, s. 206.

111 Kverndal, 1986, s. 262.

112 Bøe, 2001, s. 30–31; Seierstad, 1923, s. 206.

113 Spødervold, 1848/1890, s. 326–359. Også senere sterkttroende forholdt seg avvisende til Brødremenigheten, se f.eks. *Tiden*, nr. 2, 1884, s. 8.

114 Thrap, 1892, s. 1; Gundersen, 1969.

115 Spødervold, 1848/1890, s. 397; Gundersen (1969) beskriver Spødervold som «statskirkelig til det ytterste» (s. 140).

presenterte.¹¹⁶ Dette må nok ha provosert mange, og siden forkynnelsesvirksomheten hans fra begynnelsen var ulovlig, fikk han snart myndighetene på nakken. Myndighetene sendte fogden Søren Daniel Schiøtz (1796–1863) fra Stavanger for å undersøke saken nærmere. Det fortelles at fogden selv tilhørte den forbudte Brødremenigheten og at han derfor valgte kun å gi Spødervold en advarsel og la ham gå. Dermed kunne Spødervold fortsette virksomheten.¹¹⁷ På begynnelsen av 1830-tallet skal for eksempel Spødervold ha besøkt Åseral, Hornnes, Iveland og Vegusdal i indre Agder og skapt vekkelse i disse bygdene.¹¹⁸

I 1836 flyttet Spødervold til et gårdsbruk i Helleland, utenfor Egersund. Men forkynnelsesvirksomheten tok såpass mye tid at han snart måtte flytte fra gården.¹¹⁹ Etter at gårdsdriften hadde slått feil, flyttet han i 1842 til Stavanger, hvor han levde i dyp fattigdom.¹²⁰ Også hans tilhengere var stort sett fattigfolk,¹²¹ noe som gjorde at de sterkttroende der i byen ikke hadde ressurser til å få sitt eget forsamlingshus. Men Spødervold holdt oppbyggelsesmøter i sine tilhengers hjem og ble oppsøkt av sentrale sterkttroende forkynnere, som Svale Gjedrem (1793–1879) og Tor-kild Hammersmark (1802–1873). Som en slags siste gave til sine tilhengere skrev han boken *Guds nådes husholdning*. Denne ble utgitt kort tid etter hans død i 1848.¹²²

Det er først og fremst gjennom boken *Guds nådes husholdning* at man i dag kan få et inntrykk av innholdet i Spødervolds forkynning.¹²³ Domprost Gundersen i Kristiansand berømmer Spødervold for sin «dyktighet og slagferdighet i sin bevisføring» gjennom boken. Han skriver at

116 Se f.eks. Spødervold, 1848/1890, s. 244, 286.

117 Bang, 1874, s. 521; Oma, 1982, s. 15–16; Seierstad, 1923, s. 215.

118 *Vegusdal kultursøge*, 2002, s. 118 og s. 126.

119 Oma, 1982, s. 13; Thrap, 1892, s. 7.

120 *Samhold*, nr. 2, 1919, s. 8; Thrap, 1892, s. 7.

121 Bøe, 2001, s. 38; *Samhold*, nr. 2, 1919, s. 8; Skullerud, 1971, s. 67; Straume, 1957, s. 42.

122 *Samhold*, nr. 2, 1919, s. 8. Bokens tittel er hentet fra Ef. 1,10, som omtaler Guds «Husholdning» (Britiske og Udenlandske Bibelselskab), mens begrepet i nyere oversettelser er oversatt som «frelsesplan» (Menigheten Samfundet, 2006).

123 I denne boken refereres det til det 2. opplaget av *Guds nådes husholdning*, utgitt av Bernt Lomeland i 1890. Det første opplaget av boken kom i 1848. En revidert utgave (omtalt som en 3. utgave) av boken ble publisert i 2004 av to lærere tilknyttet Menigheten Samfundet, men uten godkjenning fra Samfundets styret. Det Almindelige Samfund kjøpte imidlertid inn 150 eksemplarer av denne utgaven (*Menighetsblad*, nr. 2, 2004, s. 31).

Spødervold «følger sin linje klart og uten prutting og krever våkne og voksne lesere».¹²⁴ På bakgrunn av denne boken kan man også si noe om hvilke særegenheter Spødervolds teologi hadde. Det er spesielt tre særtrekk man legger merke til: For det første en radikal forståelse av reformasjonens slagord; «Troen alene», inkludert en forståelse av troen som kunnskap. For det andre Spødervolds særegne forståelse av Jesus Kristus og hans menneskelighet. For det tredje Spødervolds syn på dåpen, som også ble kritisert fra flere kanter, også internt i den sterkttroende bevegelsen.

I sin forkynnelse var Spødervold en ivrig tilhenger av den lutherske læren, som understreket frelse ved troen alene – *sola fide*. Spødervold trakk denne læren ut i sin ytterste konsekvens, og hevdet at man blir frelst utelukkende gjennom å tro, og han mente at å tvile på at djevelen er overvunnet for Kirkens medlemmer, er en synd. Kirkehistoriker Aarflot sier at et gjennomgangsmotiv i Spødervolds bok «er at det gjelder å tro Guds løfter og ikke bli bundet av Guds lov».¹²⁵ Det er dette som har fått Aarflot til å hevde at Spødervolds lære lignet antinomisme,¹²⁶ altså at medlemmer av en bestemt gruppe er fritatt fra å følge moralske lover. Denne gruppen som er fri fra lovens krav, var ifølge Spødervold Kirkens folk: «Alt hvad Satan nu og indtil Verdens Ende kan gjøre og udrette – er udenfor Kirken»,¹²⁷ skriver han. Og «Sted for Satan findes ikke i Christenheden».¹²⁸ Så lenge man hadde den rette tro, kunne djevelen med andre ord ikke gjøre noen skade. En illustrasjon på dette synet kommer frem i en kjent anekdote fra Spødervolds liv:

Spødervold hadde ingen sterk helse, og især var han plaget av daarlig mave. Som medicin brukte han da brændevin og det hændte at han fik for meget. Enten han av natur har hat tilbøielighet for sterke drikke eller ikke faar staa hen. Det fortælles ialfald, at han og tjenestegutten paa en bytur begge var blit skjænket. Begge var meget bedrøvet herover, og gutten rent ut fortvilet og forsagede rent ut paa saligheten. Spødervold sa da til ham: «Aa nei! Lad os nu ikke lægge denne endnu større synd til den anden – at tvile paa naaden».¹²⁹

124 Gundersen, 1969, s. 136–137.

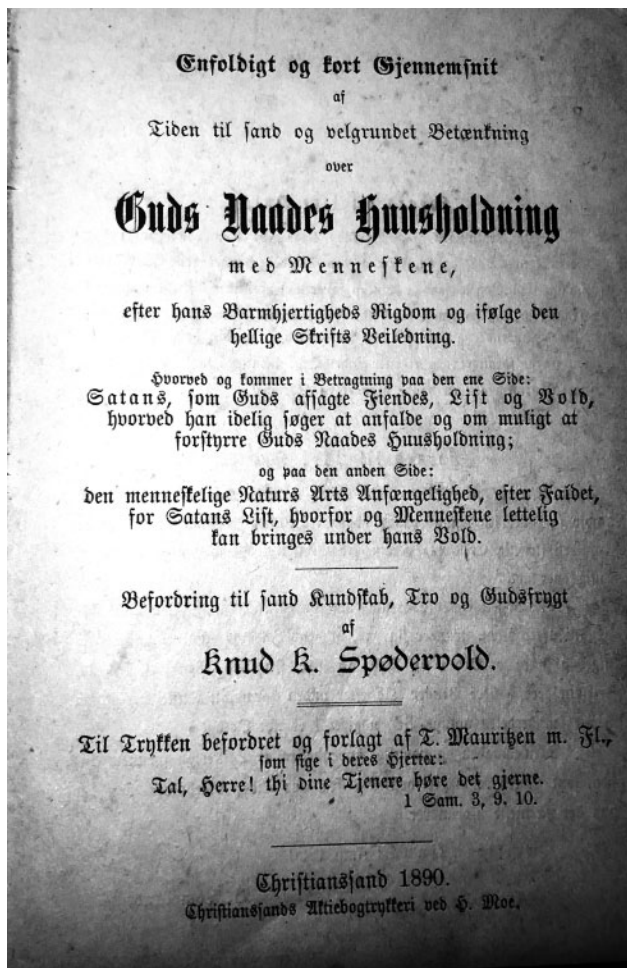
125 Aarflot, 1967, s. 275.

126 Aarflot, 1967, s. 275.

127 Spødervold, 1848/1890, s. 242.

128 Spødervold, 1848/1890, s. 240; se også Spødervold, 1848/1890, s. 298.

129 *Samhold*, nr. 2, 1919, s. 7.

Figur 1. Tittelside fra andre opplag av Knud Spødervolds «Guds nådes husholdning» (1890).
Fotograf: Jonas Yassin Iversen (2020)

På tross av den velvillige vinklingen denne anekdoten har, får man et inntrykk av Spødervolds syn på forholdet mellom tro og liv. Så lenge man var sterk i troen, kunne ingenting røre den kristne. Dette er en lære som begynner å ligne på Bülow's predestinasjonslære, altså at noen mennesker er forutbestemt til frelse.¹³⁰

¹³⁰ Spødervold (1848/1890) skriver også: «Idet han ikke tilregner dem deres Overtrædelser, og oprettede Forligelsens Ord (...) iblandt os (...) Hvo, som troer dette i sand Orden – han dommes ikke; men hvo, som ikke troer, han er allerede dømt» (s. 274).

Troen hadde i Spødervolds teologi sitt utspring i *kunnskap*.¹³¹ Til tider viskes skillet mellom tro og kunnskap nærmest helt ut i Spødervolds bok, som for eksempel når han skriver at «har man ei rette Kundskaber, saa har man heller ikke nogen ret Tro».¹³² Han beskriver derfor Guds plan for menneskene som en prosess hvor Gud får meddelt oss rett kunnskap: «Nu gjælder det, om Gud faaer udføre sin Plan med os, hvortil han har beqvemgjort os: nemlig ved sit Ord og Helligaand at meddele os de Kundskaber, som ere fornødne til det evige Liv».¹³³ Kunnskap var i Spødervolds teologi «fornøden» eller nødvendig for frelse og evige liv. Ifølge Spødervold var mennesker som ikke hadde de rette kunnskapene, besatt av djevelen, og under hans makt.¹³⁴ Spødervold la derfor stor vekt på å ha rett forståelse for teologiske læresetninger i sin forkynnelse. Dette var også et kjent særtrekk ved de tidligste sterkttroende forsamlingene, og ved de sterkttroende kirkesamfunnene i dag. Deres tilnærming til religion er først og fremst intellektuelt drevet, og de ser med forakt på et følelsesdrevet trosliv.¹³⁵

Et annet sentralt lærepunkt for Spødervold var læren om Jesu inkarnasjon, altså læren omkring Jesus som menneske.¹³⁶ Han skriver i innledningen til *Guds nådes husholdning* at: «Hver Aand (Lærer), som bekjender (frit og i Sandhed lærer reent ud og aabenbarligt) Jesum Kristus – at være kommen i Kjød, er af Gud; og hvo ikke saa bekjender – er ikke af Gud».¹³⁷ Å bekjenne at Jesus er kommet «i Kjød», betydde for Spødervold å bekjenne at Jesus hadde tatt på seg den falne menneskenaturen og underlagt seg loven.¹³⁸ Dermed mente Spødervold at det var rettferdig at Jesus måtte dø på korset, siden han hadde tatt på seg menneskenes

131 Gundersen, 1969, s. 140; Oma, 1982, s. 32; Spødervold, 1848/1890, s. 29, 36, 77, 99, 107, 115, 298 osv.

132 Spødervold, 1848/1890, s. 29.

133 Spødervold, 1848/1890, s. 404–405.

134 Spødervold, 1848/1890, s. 405.

135 Dean, 2020, s. 126; Lomeland, 2012, s. 177; s. 180; Spødervold, 1848/1890, s. 336–337. Se for øvrig samfundsstyrevedtak fra fellesmøtene i 1918 og 1921 hvor «den historiske tro» betegnes som «den saliggjørende tro» (Samfundsstyret skriver i sitt vedtak i 1918 at den troende har sin salighets grunn i selve Ordet, og der hvor Ordet er inne i sin rette form og fylde, der er også den saliggjørende tro).

136 *Samhold*, nr. 2, 1919, s. 8

137 Spødervold, 1848/1890, s. 4.

138 Spødervold, 1848/1890, s. 334.

«faldne Natur».¹³⁹ Spødervold skal ha uttalt at Kristus hadde «blitt en helvedes brand som vi andre», om ikke Gud hadde rensert ham for synd i Jomfru Marias liv.¹⁴⁰ Hans kritikere hevdet at Spødervold mente Jesus var et syndig menneske. Dette avviste Spødervold, som med sitatene ovenfor i stedet mente at Jesus var fullstendig menneske, og derfor også hadde en syndig natur. Likevel hadde ikke Jesus noen personlig synd, men tilhørte den syndige menneskeheten. Dette var ifølge han og de sterkttroende et helt avgjørende lærepunkt.¹⁴¹ Ifølge Spødervold hadde han kun møtt to prester i hele statskirken som lærte rett på dette punktet.¹⁴²

Det tredje særmerket i Spødervolds teologi var hans forståelse av dåpen. Spødervold hevdet at man i dåpen ikke ga barnet en fullbyrdet gjennfødsel eller tro, men at barnet i stedet ble gjort tilgjengelig for å motta frelsen eller bli gjenfødt gjennom Ordets forkynnelse på et senere tidspunkt. Spødervold konkluderte derfor med at små barn var underlagt Satan fra de var døpt og frem til de kom til tro ved Ordet.¹⁴³ Spødervold hevdet at det fantes sterkttroende som ikke ville støtte et slikt standpunkt: «Saaledes søger han [djevelen] og ved Nogle, (og det af dem, der bekjendte sig en rum Tid at være af vort eget Samfund), at berøve Ordet sin gjenfødsel Kraft, og putte det Alt ind under Daaben».¹⁴⁴ På midten av 1840-tallet førte denne læren til en splittelse mellom de sterkttroende i Stavanger etter at det hadde oppstått uenighet mellom Knud Spødervold og den sterkttroende predikanten Erik Tønnesen (1815–1880). Tønnesen kunne ikke være enig i Spødervolds særegne syn på dåpen, og han brøt med Spødervold. En tid fantes det to forsamlinger av sterkttroende i Stavanger, men Tønnesen flyttet snart til Østfold, og miljøet rundt ham gikk i oppløsning. I Østfold fikk Tønnesen senere stor

139 Spødervold, 1848/1890, s. 334. Bekreftet i *Samfundets tro og bekjennelse* (1997), hvor man kan lese at det var «rettferdig av Gud å la sønnen dø for oss, for som menneske tilhørte Kristus den falne Adams slekt» (s. 20).

140 *Samhold*, nr. 2, 1919, s. 8.

141 Se Larsen, 1884; Sandø, 1990, s. 211–213; *Tiden*, nr. 10, 1890, s. 39.

142 Hale, 1980, s. 250; Sandø, 1990, s. 61.

143 Spødervold, 1848/1890, s. 405. Da boken kom ut i revidert utgave i 2004, skapte disse formuleringene reaksjoner i Det Almindelige Samfund. De ble imidlertid forsvart av forstander Ramsland (*Menighetsblad*, nr. 3, 2004, s. 35).

144 Spødervold, 1848/1890, s. 402. Dette er et synspunkt Menigheten Samfundet forfekter den dag i dag: I 2010 skrev Samfundsstyret at «Gud begynner sitt gjenfødsel arbeid med mennesket i dåpen og fortsetter det ved ordet» (Thorkildsen, 2010, s. 112). Se også Aamodt (1995, s. 51).

innflytelse som lekpredikant. For de sterkttroende i Stavanger ble denne splittelsen svært ødeleggende.¹⁴⁵ Dette var den første store splittelsen blant de sterkttroende, men det skulle ikke bli den siste. Spødervold hevdet også at man som en sann kristen ikke kunne falle fra troen og miste frelsen.¹⁴⁶ Dette var en lære vi kjenner igjen fra Bülow, men som ikke samsvarer med tradisjonell, luthersk teologi.

De sterkttroendes vektlegging av frelse gjennom troen alene, deres forståelse av tro som nært knyttet til rett kunnskap, samt deres særegne syn på Jesus som menneske og dåpens begrensede kraft er også lærepunkter som har fulgt de sterkttroende helt frem til vår egen tid. Men Spødervold var ikke alene om å forkynne den sterkttroende teologien omkring på bygdene i Rogaland og på Agder fra 1820-tallet og fremover. Det var tvert imot en rekke «omløbende prædikantere» som bidro i den sterkttroende forkynnelsesvirksomheten.

«Omløbende prædikantere»

Offentlig forkynnelse ved andre enn prestene var på begynnelsen av 1800-tallet forbudt i Norge i henhold til konventikkelplakaten. Konventikkelplakaten hadde blitt innført i Danmark-Norge i 1741 med sikte på å stoppe spredningen av en radikal pietisme som sto i opposisjon til statskirken og presteskaperet. Konventikkelplakaten innebar at det var forbudt å holde religiøse samlinger uten sogneprestens tilstedeværelse.¹⁴⁷ Unntakene var andaktssamlinger i familien, hvor ingen utenforstående var invitert, eller mindre samlinger som utelukkende hadde til hensikt å lese i Bibelen og samtale om teksten. Sistnevnte samlinger måtte imidlertid godkjennes av sognepresten på forhånd.¹⁴⁸ Ofte var nok de sterkttroendes samlinger av en slik karakter at de kun trengte sogneprestens godkjenning, men i mange tilfeller falt de sterkttroendes aktivitet inn under konventikkelplakatens forbud, og derfor fikk de sterkttroende til tider

¹⁴⁵ Oma, 1982, s. 67.

¹⁴⁶ Kasbo, 1997, s. 50–51; Spødervold, 1848/1890, s. 141.

¹⁴⁷ Supphellen, 2012, s. 12.

¹⁴⁸ Supphellen, 2012, s. 12.

problemer med myndighetene.¹⁴⁹ I årene 1826–1829 kom det jevnlig klager på de «omløbende Prædikantere» fra Bjerkreim til biskopen.¹⁵⁰ Dette må utvilsomt ha vært aktive år og markerte sannsynligvis et høydepunkt i den sterkttroende vekkelsen.

I forbindelse med prestenes klager blir vi kjent med flere av de første sterkttroende predikantene. I tillegg til Knud Spødervold fant man på denne tiden skoleholderen Erik Eriksen Espeland (1804–1855),¹⁵¹ bonden Villads Tollefsen Bjerkreim (1794–1873) og skoleholderen Anbjørn Asbjørnsen Varp (1804–1876) blant de sterkttroende predikantene.¹⁵² En som fortsatte å holde samlinger helt til første halvdel av 1870-årene, var Svale Torgrimsen Gjedrem (1793–1879) – også han fra Bjerkreim. Mens Espeland ble omtalt som en «svovelpredikant»,¹⁵³ skal Gjedrem og Bjerkreims forkynnelse ha vært mindre fanatisk enn både Spødervold og Espeland.¹⁵⁴ Uavhengig av deres form fikk flere av de sterkttroende predikantene problemer med myndighetene på grunn av sin religiøse virksomhet. Det skal for eksempel ha blitt reist tiltale mot Erik Espeland og flere andre sterkttroende i 1827, men det ser ikke ut til at det noen gang kom for retten.¹⁵⁵ En sterkttroende predikant som derimot skulle rammes hardt av konventikkelplakatens bestemmelser, var den unge skoleholderen Ole Halvorsen Lindeland (1807–1859) fra Sirdal.¹⁵⁶ Lindeland skal ha beskrevet statskirken som et «horehus»¹⁵⁷ og ble i en alder av 23 år dømt i Høyesterett til 14 dagers fengsel og 78 spesidaler i saksomkostninger. Selv sa Lindeland at han «anten tala [...] der nokon av andre grunnar var samla, eller [...] naar folk vitja han der han budde. For resten var det *lesnad* han dreiv med meir enn talar».¹⁵⁸ Ettersom Lindeland ikke kunne betale saksomkostningene, skal lensmannen ha tatt det lille han hadde: bokbinderredskaper, et lommeur og en huspostill. Etter dette forsvant

---

149 Hale, 1981, s. 52.

150 Seierstad, 1923, s. 208–209.

151 Thrap, 1892, s. 34–36.

152 Bang, 1874, s. 520; Oma, 1982, s. 57–58; *Samhold*, nr. 2, 1919, s. 7.

153 Thrap, 1892, s. 34–35.

154 Oma, 1982, s. 55.

155 Seierstad, 1923, s. 209.

156 Oma (1982) omtaler ved en feil den samme som «Ola Halvorsen Handeland».

157 Hale, 1981, s. 52; Handeland, 1936, s. 243.

158 Seierstad, 1923, s. 214.

Lindeland ut av de sterkttroendes historie. Da Spødervold ble kalt inn til avhør sammen med flere andre predikanter i 1832, bedyret samtlige at de ikke hadde brutt konventikkelplakaten. Det fortelles at også Svale Gjedrem ble innkalt til avhør.¹⁵⁹

Myndighetene klarte i flere tilfeller å knekke en gryende sterkttroende vekkelse ulike steder. I 1829 ble predikanten Mathias Nielsen Omdahl og to medarbeidere fra Vanse på Lista stilt for retten, og førstnevnte ble dømt til seks måneder i tukthus.¹⁶⁰ Senere finnes det bare sporadiske referanser til sterkttroende på Lista. Nesten like hardt skulle de sterkttroende i Vegusdal i indre Agder bli rammet. I dette området fantes det på 1830-tallet en ikke ubetydelig forsamling sterkttroende eller «fermianere», som de ble omtalt som lokalt.¹⁶¹ I 1836 ble to sterkttroende forkynnerne fra Vegusdal dømt til 10 dagers fengsel i Høyesterett, mens 16 andre ble dømt til fem dagers fengsel.¹⁶² Dette opplevde mange som svært urettferdig siden de fleste som ble dømt, ikke selv hadde forkynt, men kun deltatt som tilhørere under forsamlingene.¹⁶³ Etter dette ble også de sterkttroende i Vegusdal sterkt svekket, selv om en tilreisende i 1838 forteller at han traff på noen tilhengere av denne retningen i området.¹⁶⁴

Fra landsbygden nådde den sterkttroende bevegelsen snart de første byene. I Egersund var tidlige predikanter Ole Assersen Sannarnes (1808–1890) og Sigbjørn Egelanddal (1808–1851). Sistnevnte var bestefar til den kjente dikteren Sigbjørn Obstfelder (1866–1900). I en biografi over Obstfelder beskrives hans bestefar, Sigbjørn Egelanddal, feilaktig som haugianer.¹⁶⁵ Egelanddal var tvert imot en lederskikkelse blant de sterkttroende i Egersund og holdt samlinger i sitt eget hjem.¹⁶⁶ Ole Assersen Sannarnes var en annen helt sentral forkynner blant de sterkttroende

159 *Vidnesbyrdet*, nr. 1, 1937, s. 3.

160 Bang, 1874, s. 520; Seierstad, 1923, s. 210–213.

161 Gården Fjermedal var et samlingssted for de sterkttroende i området, derav kallenavnet «fermianer» (*Vegusdal kultursoge*, 2002, s. 118).

162 Seierstad, 1923, s. 218. Også omtalt i Kjebekk (2004, s. 60) og *Vegusdal kultursoge* (2002, s. 123–125), selv om antallet domfelte varierer noe mellom kildene.

163 Kjebekk, 2004.

164 Myhreboe, 1882, s. 18. Se også *Vegusdal kultursoge* (2002, s. 118).

165 Nag, 1996, s. 24.

166 Grude, 1996, s. 191.

i Egersund gjennom store deler av 1800-tallet.¹⁶⁷ Både Egelandsdal og Sannarnes arbeidet som lærere i distriktet og var høyt aktede menn i lokalsamfunnet.

Et sentralt element i de sterkttroendes samlinger var å lese fra preken-samlingene til Luther eller andre lutherske kirkefedre, for så å samtale om teksten. Bønn og salmesang var også sentrale elementer i samlingene deres. Samlingene ble fra begynnelsen holdt i private hjem, men det fortelles også at enkelte samlinger ble avholdt under åpen himmel.¹⁶⁸ Myndighetene fattet likevel interesse for de enkle samlingene til de sterkttroende, og det fortelles at «en gang Spødervold skulde tale på Jæren, kom selve fogden for å speide. Spødervold sa da til ham: “Vil ikke fogden være så snild og sitte ned og høre om der står så i hans bibel som det står i min?” Han satte sig, og han satt til slutt, og han gikk uten å ha noe å bemerke».¹⁶⁹ Mye tyder altså på at de sterkttroende gikk langt for å holde seg innenfor konventikkelpakatens rammer. Dette skyldtes sannsynligvis deres respekt for kirkeinstusjonen og presteembetet.¹⁷⁰

Det var helst på landsbygdene at den første vekkelsen sto sterkest, men i byer som Stavanger, Egersund og Flekkefjord oppsto det også sterkttroende forsamlinger.¹⁷¹ I motsetning til haugianerne fikk de sterkttroende hovedsakelig tilslutning fra fattige bønder og fiskere.¹⁷² Blant borgerskapet i byene hadde de liten støtte. Dette gjorde det vanskelig å få penger til å trykke litteratur eller å få reist forsamlingshus. Det er også åpenbart at Spødervold må ha vært en større agitator enn organisator. Hvis vi sammenligner Spødervold med Hans Nielsen Hauge, ser vi at Spødervold ikke maktet å etablere et like velfungerende nettverk av trosfeller.¹⁷³ Dermed forble de sterkttroende en høyst uorganisert bevegelse, og allerede på slutten av 1830-tallet kan det se ut som vekkelsen var i ferd med å ebbe ut mange steder. Etter Spødervolds død i 1848 fortsatte man en stund

167 Sannernes publiserte f.eks. en artikkel med tittelen «Om Opholdelsen i Naadestanden» i tidskriftet *Tiden*, nr. 10, 1886.

168 Handeland, 1936, s. 246.

169 *Vidnesbyrdet*, nr. 1, 1937, s. 3.

170 Seierstad, 1923; *Vidnesbyrdet*, nr. 1, 1937, s. 3.

171 Sandø, 1990, s. 66–67; s. 77–78; s. 85–89; Thrap, 1892, s. 36

172 Bøe, 2001, s. 38; Skullerud, 1971, s. 67.

173 Jf. Dørum & Sødal, 2017, s. 16.

med samlinger i Stavanger – på samme måte som i de andre byene. Men samlingene ble sjeldnere, og vekkelsen som Spødervold hadde skapt på midten av 1820-tallet var utvilsomt i tilbakegang. Men fremdeles var det enkelte omreisende predikanter blant de sterkttroende som gikk til fots mellom bygdene i Rogaland og indre Agder.¹⁷⁴

Torkild Hammersmarks Samfund

En av de siste omreisende predikantene i den sterkttroende bevegelsen var Torkild Hammersmark (1802–1873). Det skulle vise seg å være Hammersmark som skulle make å blåse nytt liv i den sterkttroende vekkel-sen. Hammersmark ble født i Sirdal i 1802, og her ble han som ung mann grepet av Spødervolds forkynnelse.¹⁷⁵ Hans møte med Spødervold skulle vise seg å få en avgjørende betydning for hans liv. I 1840 flyttet Hammersmark til Egersund og begynte der å forkynne for de sterkttroende, og ifølge enkelte kilder var han «en særmerket forkynner».¹⁷⁶ Det var etter sigende mens Hammersmark oppholdt seg i Egersund at de sterkttroende skulle få sitt navn. Det fantes nemlig et stort haugianermiljø i byen på 1840-tallet, og noen av dem syntes det var for galt at de ikke kunne holde sammen med de såkalte «troende». Man bestemte seg derfor for å sette seg ned og vurdere hvorvidt man kunne komme til enighet. Man kom da til å diskutere det teologiske spørsmål om hvorvidt man selv kan vite om man er rettfærdiggjort og helliggjort. Der haugianerne etter sigende mente at dette var noe man måtte *håpe* på, var dette noe de troende mente man kunne være *helt* sikker på. Siden man ikke kunne komme til enighet på dette punktet, gikk man hver til sitt, og haugianerne kalte motparten for «sterkttroende»,¹⁷⁷ et tilnavn kirkesamfunnene i dag betrakter som en hedersbetegnelse på deres forløpere.¹⁷⁸ De sterkttroende holdt seg i denne pionertiden på mange måter til en lystigere og mer positiv kristendom

174 Handeland, 1936, s. 246.

175 *Samhold*, nr. 6, 1920, s. 1.

176 Gundersen, 1962, s. 57.

177 *Luthersk Kirketidende*, nr. 5, 1864, s. 75; *Menighetsblad*, nr. 2, 1997, s. 25; *Samhold*, nr. 6, 1920, s. 22; Sandø, 1990, s. 85.

178 Hanssen, 2006, s. 84; I *Samhold* (nr. 6, 1920, s. 22) omtales betegnelsen som «dette ærefulde spottenavn».

enn haugianerne. Mens haugianerne vektla et pietistisk og alvorlig kristenliv, mente de sterkttroende at man ved å tro rett allerede var frelst.¹⁷⁹ Så selv om en rett livsførsel var en forventet frukt av troen, så var rett tro å betrakte som eneste grunnlag for frelse.

Figur 2. Fotografi av Torkild Hammersmark fra Erling T. Endresens samling. Ukjent fotograf, ca. 1860

Gjennom 1840-årene levde Hammersmark et omflakkende liv som omreisende jord- og steinarbeider,¹⁸⁰ men overalt forkynte han den samme læren han hadde fått høre av Spødervold. Hammersmarks virksomhet brøt med konventikkelplakatens bestemmelse, og prestene så ikke mildt på Torkild Hammersmarks virksomhet. En prest i Bygland i Aust-Agder skal ha advart konfirmantene sine og sagt at «finnes der noen dypere pøl i det dypeste helvede, så kommer Spødervold og Hammersmark til å havne der nede».¹⁸¹ Hammersmark og de sterkttroende ble beskyldt for å forkynde at de kristne aldri kan synde, de ble kritisert for å være motstandere av hedningemisjonen, og de ble beskyldt for å lære at Jesus Kristus

179 Spødervold, 1848/1890, s. 240, 242, 274.

180 Sandø, 1990, s. 85–87.

181 Handeland, 1948, s. 174 (se Spødervold, 1848/1890, s. 243).

var et syndig menneske.¹⁸² De sterkttroende mente på sin side at de holdt seg til den rene, lutherske lære, slik den hadde blitt forkynt i Norge helt fra reformasjonen ble innført, og frem til de siste tiders kirkelige reformer.

Snart kunne derimot Hammersmark og de andre sterkttroendes forkynnelse bli tillatt. I 1836 hadde Stortinget nemlig vedtatt å oppheve konventikkelplakaten, men dette ble stoppet av kongen etter anbefaling fra Teologisk Fakultet ved Universitetet i Christiania og fire biskoper. I 1839 vedtok Stortinget en reform av loven, som også ble stoppet. Men da Stortinget i 1842 vedtok å oppheve konventikkelplakaten for tredje gang, var kongen bundet av Grunnloven til å gjennomføre vedtaket.¹⁸³ De sterkttroende var på sin side skeptiske til dette fordi Spødervold hadde omtalt Grunnloven og dens vern av den evangeliske-lutherske lære som et segl på Satans arrest i avgrunnen.¹⁸⁴ De mente at det ikke ville være rett å innføre religionsfrihet. Opphevelsen av konventikkelplakaten innebar uansett ikke full religionsfrihet, siden «dissidenter» fremdeles hadde svært begrensede muligheter til å forkyne eller i det hele tatt oppholde seg i landet. Dette skulle snart endre seg: I 1842 fikk anglikanerne dispensasjon, i 1843 fikk katolikkene dispensasjon, og i 1845 fikk landet for første gang en liberal dissenterlov som åpnet opp for fri religionsutøvelse for alle kristne trossamfunn.¹⁸⁵ Kirkehistoriker Einar Molland beskriver vedtaket som «et av de store vendepunkter i vårt folks religiøse historie», idet Norge gjennom dette vedtaket gikk fra å være en konfesjonell enhetsstat til et pluralistisk samfunn.¹⁸⁶ De sterkttroende var på sin side sterkt kritiske til at myndighetene ga «falsklærere» fritt spillerom i landet.¹⁸⁷ Samtidig skulle opphevelsen av dissenterloven snart vise seg å være svært gunstig for deres egen virksomhet.

Det var nemlig ikke før konventikkelplakaten ble opphevet, at de sterkttroende fikk faste møtelokaler i byene hvor de fremdeles hadde

182 Spødervold var faktisk kritisk til hedningemisjonen ettersom han mente Gud allerede hadde forkynt til alle folkeslag (Spødervold, 1848/1890, s. 256–257, 262–263).

183 Molland, 1979a, s. 174.

184 Fardal, 1915, s. 11.

185 Molland, 1979a, s. 182.

186 Molland, 1979a, s. 184–185.

187 *Samhold*, nr. 3, 1919, s. 10; I *Tiden*, nr. 8, 1890, s. 32, kan man lese Lomelands kritikk av dissenterloven og lekfolks forkynnelse i kirkene.

noen tilhengere. I Stavanger samlet de gjenværende sterkttroende seg i «Cederbergs sal» på Arneageren, mens samlingene i Egersund ble holdt i «Isac Jacobsens sal».¹⁸⁸ Tidlig på 1850-tallet kom den sterkttroende retningen også til Kristiansand da Torkild Hammersmark kom til byen for å jobbe på en ny vannledning.¹⁸⁹ Først talte han i private hjem, men interessen ble så stor at de sterkttroende i 1853 fikk bygget sitt eget forsamlingslokale i byen, på folkemunne omtalt som «Torkilds bedehus». Her samlet Hammersmarks venner seg om sin karismatiske profet. Noen kvelder var det ikke engang plass til alle som ville høre sirdølen refse statskirkenes presteskap, hedningemisjonen, skoleverket, tidens nye bibelutgaver og lærebøker i kristendom.¹⁹⁰ Det var utvilsomt snakk om en ny sterkttroende vekkelse. I Kristiansand ble det sagt at Hammersmark forkynte rettferdiggjørelse ved tro, der hvor pietistene forkynte rettferdiggjørelse ved gjerninger.¹⁹¹ I motsetning til de sterkttroende på Vestlandet hadde de sterkttroende i Kristiansand foruten dårligere bemidlede tilhengere også noen forholdsvis velstående blant seg. Det var dette som muliggjorde byggingen av bedehuset og etter hvert trykking av litteratur. Hammersmark fikk blant annet trykt opp en dansk bibelutgave fra 1633 (Christian IVs Bibel)¹⁹² – en utgave som lå tett opptil 1550-utgaven, som i sin tur lå tett opptil Luthers tyske bibeloversettelse fra 1545.

Det var på denne tiden Hammersmark begynte å bruke betegnelsen «Samfundet» om forsamlingen av sterkttroende i Kristiansand. Spødervold hadde i 1848 omtalt foreningen av alle sanne troende som «Samfundet».¹⁹³ Men da forsamlingen i Kristiansand tok navnet «Samfundet», hentet de dette fra Johannes' første brev, hvor han skriver: «det, som vi have seet og hørt, forkynde vi eder, at ogsaa I skulle have Samfund med os; men vort Samfund er med Faderen og med hans Søn Jesu Christo».¹⁹⁴ Dette navnet fulgte de sterkttroendes forsamling i Kristiansand de påfølgende årene, og det ble senere navnet på kirkesamfunnet de opprettet. De omtalte

---

188 Sandø, 1990, s. 77, 81; Straume, 1957, s. 144.

189 *Samhold*, nr. 6, 1920, s. 23; nr. 8, 1928, s. 4.

190 Sandø, 1990, s. 89.

191 Gundersen, 1962, s. 54.

192 *Samhold*, nr. 7, 1920, s. 26.

193 Spødervold, 1848/1890, s. 26–29.

194 1. Joh. 1,3 (Det Britiske og Udenlandske Bibelselskab, 1834/1888)

ofte seg selv som «samfundsfolk». Etter hvert som ulike grupperinger ble utmeldt fra Menigheten Samfundet og dannet sine egne kirkesamfunn, ble «Samfundet» en del av deres navn også. Videre i boken betegner «samfundsfolk» kun medlemmer av Menigheten Samfundet, selv om medlemmene i de andre kirkesamfunnene også til daglig omtaler kirkesamfunnene sine som «Samfundet» og seg selv som «samfundsfolk».¹⁹⁵ Gjennom Hammersmarks vekkelse ble «Samfundet» i 1850-årene det nye tyngdepunktet for de sterkttroende, ettersom samlingene i Stavanger ble sjeldnere etter Spødervolds død.¹⁹⁶ Hammersmark fikk snart en helt ledende posisjon blant de sterkttroende – også utover forsamlingen i Kristiansand. Fra Kristiansand spredte den sterkttroende vekkelsen seg til de omkringliggende bygdene.¹⁹⁷ I miljøet i Egersund hadde Hammersmark også en sterk stilling.¹⁹⁸

Samtidig som de sterkttroende etablerte seg med faste forsamlingslokaler i Egersund, Kristiansand og Stavanger, begynte en omfattende vekkelse å bre seg ut over landet. Den såkalte «johnsonske vekkelse» ble ledet an av de pietistiske professorene Gisle Christian Johnson (1822–1894) og Carl Paul Caspari (1814–1892) ved Universitetet i Christiania. Gjennom sitt virke som professor ved Det teologiske fakultet og som forkynner i Christiania og ellers i landet hadde særlig Johnson inspirert prester til å alliere seg med det brede lag av lekmannsbevegelsen og sammen organisere misjonsforeninger og indremisjonsforeninger.¹⁹⁹ Johnson var pietistisk i sin forkynnelse, men vektla også ortodoks, luthersk teologi og viktigheten av kirken som institusjon, forkynnerembetet og kirkenes bekjennelsesskrifter. Johnson og Casparis virksomhet bidro til å knytte brede lag av lekfolket nærmere kirken.²⁰⁰ Men flere sterkttroende predikanter tok sterk avstand fra representantene for «den johnsonske vekkelse» og stemplet dem som falsklærere.²⁰¹ Flertallet av sterkttroende

195 Muntlig kommunikasjon med Erling T. Endresen og tidligere medlem av DGLS.

196 Thrap, 1892, s. 36.

197 *Byglands søge*, 1939, s. 399–400: Den sterkttroende bevegelsen hadde en viss utbredelse i Bygland perioden 1860–1880; *Samhold*, nr. 7, 1920, s. 26.

198 Grude, 1996, s. 343; *Samhold*, nr. 6, 1920, s. 22.

199 Molland, 1979a, s. 197.

200 Molland, 1979a, s. 197.

201 Lomeland, 1895/1959, s. 36–39.

tok også sterk avstand fra hedningemisjonen og henviste i stedet til en utredning fra det teologiske fakultetet i Wittenberg fra 1651, som slo fast at misjonsbefalingen ble gitt til apostlene personlig.²⁰² På grunn av sin manglende involvering i misjonssaken fikk de fleste sterkttroende ikke den samme tilknytningen til kirken og presteskaper som andre deler av lekmannsbevegelsen i Norge på 1850-tallet. Likevel hevder enkelte at det var nettopp vekkelsesbevegelsene fra 1850-tallet og fremover som skulle føre til den dramatiske tilbakegangen for den sterkttroende bevegelsen i bygder som Høgsfjord, Sirdal og Åseral på siste halvdel av 1800-tallet.²⁰³

Kampen om skolen

Ingen historisk fremstilling av de sterkttroende er komplett uten en grundig behandling av skolesaken. Mange av de første sterkttroende forkynnerne var skoleholdere av yrke, som Sigbjørn Egelandstal, Erik Espeland, Torkild Hammersmark, Ole Sannarnes og Anbjørn Varp. Skolen ble dermed betraktet som en svært viktig institusjon for de sterkttroende, og senere har den vært en helt sentral del av de sterkttroende kirkesamfunnenes virksomhet. Bernt Lomeland omtalte skolen som «kirkens forgård» og understreket med dette viktigheten av skolen.²⁰⁴ Men de sterkttroende kom helt fra begynnelsen på kant med den offentlige skolen. Allerede under vekkelsen i Vegusdal i 1830-årene kom de to sterkttroende omgangsskolelærerne, Knud Christensen Elshaugen (1806–1874) og Mads Ellefsen Gjerustad (1810–1868), på kant med de lokale skolemynighetene og konflikten endte med at de ble avsatt fra sine stillinger.²⁰⁵

På 1700-tallet ble skolevesenet i Norge bygget ut. Målet var primært å gi barna de nødvendige kunnskapene de trengte for å kunne konfirmeres. Barna måtte da først og fremst lære å lese, for å kunne lese i Bibelen og lære seg katekismen. Skolen hadde med andre ord svært nære bånd til

202 Hanssen, 2006, s. 86; Spødervold, 1848/1890, s. 256–257, 262–263. Det fortelles at Lomeland skal ha uttalt følgende om hedningemisjonen: «Hvis en av våre egne falt i elven på vår side, og en afrikaner på den andre siden, hvem var det mest naturlig å hjelpe først?» (Tveida, 1979, s. 59).

203 Oma, 1982, s. 81.

204 Sandø, 1990, s. 394.

205 De to omgangsskolelærerne ble senere dømt i Høyesterett for ulovlig forkynningsvirksomhet. Se Kjebekk (2004, s. 59–61) og *Vegusdal kultursoge* (2002, s. 119).

kirken.²⁰⁶ På landet var det sogneprestens oppgave å rekruttere passende lærere og gi dem den nødvendige opplæringen. Evnerike og fattige gutter ble ofte ansatt like etter konfirmasjonen og arbeidet gjerne noen år som omgangsskolelærere i hjembygden. Det var imidlertid et lite lønnsomt arbeid, og det var ikke mulig å bli økonomisk uavhengig basert på lønnen man mottok som omgangsskolelærer. Dermed søkte mange unge menn seg til andre yrker etter få år.²⁰⁷ Mange av de første sterkttroende lekpredikantene virket som omgangsskolelærere, og kom på den måten i kontakt med mange mennesker rundt omkring i hjemtraktene og hadde nok en forholdsvis stor autoritet i kraft av sitt yrke.

Med utgangspunkt i sin intellektuelle tilnærming til trossaker var skolen naturlig nok et viktig verktøy også for de sterkttroende, for at deres barn skulle få de nødvendige kunnskaper for å komme til en sann tro. Derfor så de sterkttroende med bekymring på at den offentlige skolen tok i bruk nye lærebøker i kristendom, som etter deres ståsted ikke holdt mål. Dette gjaldt først bruken av Peder Saxtorphs (1730–1803) «Udtog af Pontoppidans forklaring» fra 1771 og senere innføringen av Wilhelm Andreas Wexels' (1797–1866) «udtog» av Pontoppidans forklaring i 1843.²⁰⁸ Wexels' «udtog» var etter de sterkttroendes mening preget av den samme falsklæren som den danske teologen Nikolai Grundtvig (1783–1872) forfektet. Frem mot midten av 1800-tallet fikk skolen i stadig større grad oppgaver som gikk ut over å forberede elevene til konfirmasjonen.²⁰⁹ I 1848 ble til og med skolens formålsparagraf endret, fra utelukkende å ha som formål å bidra til å gi elevene en kristen oppdragelse til også å tilby en borgerlig allmenndannelse. Den nye paragrafen lød slik: «Det skal være Almu-skolens Formaal at understøtte den huuslige Opdragelse i at bibringe Ungdommen en sand christelig Oplysning og derhos at forskaffe den de Kundskaber og Færdigheder, som ethvert Medlem av Statssamfundet bør besidde». Den opprinnelige kirkeskolen hadde dermed fått et helt annet ledes oppdrag.²¹⁰

206 Aarflot, 1967, s. 437–441; Sødal, 2016.

207 Hagemann, 1992, s. 11.

208 Kasbo, 1997, s. 112; Sandø, 1990, s. 89.

209 Hagemann, 1992, s. 14–15.

210 Sødal, 2016.

De sterkttroendes bekymring for påvirkningen barna fikk i den offentlige skolen, førte til slutt til at Hammersmark startet sin egen skole i bedehuset sitt. Her brukte han gamle bibelutgaver og tradisjonelle lærebøker i kristendom – også i leseopplæringen. Hammersmark fikk som nevnt trykt opp et nytt opplag av Det nye testamente fra 1633, «Torkilds testamente», fordi datidens utgaver ikke var gode nok etter hans mening.²¹¹ Annen litteratur slapp heller ikke inn i skolestuen hans. Jordarbeideren som selv bare hadde en enkel utdanning fra bygdens omgangsskole, ble altså lærer. Offentlige myndigheter omtalte skolens tilstand som «skrøpelig».²¹²

Figur 3. Fotografi av Bernt og Olevine Lomeland fra Erling T. Endresens samling. Ukjent fotograf, ca. 1870

---

211 Molland, 1979a, s. 97.

212 Gundersen, 1962, s. 57.

Etter sine mange reiser i Agder og Rogaland hadde Hammersmark et stort nettverk i hele regionen. I 1860 dro han til Helleland og Egersund for å forkynne i disse traktene. Der møtte han på en ung omgangsskolelærer, Bernt Berntsen Lomeland (1836–1900).²¹³ Lomeland hadde vokst opp på gården ved samme navn i Helleland. Han hadde tidlig vist tegn til å være både intelligent og lærenem, så etter konfirmasjonen fikk unge Lomeland videre opplæring av sognets kirkesanger, før han ble ansatt som omgangsskolelærer i bygden i en alder av 19 år.²¹⁴ Da Hammersmark møtte Lomeland, var omgangsskolelæreren kun 24 år gammel. Lomeland fikk et godt forhold til den eldre predikanten, og de begynte å brevveksle.²¹⁵ Hammersmark inviterte ham snart til å overta skolen i Kristiansand. Men først gikk Lomeland på Holt seminar utenfor Tvedestrand fra 1862 til 1864, før han tok fatt på lærergjerningen ved Hammersmarks skole i Kristiansand.²¹⁶ På Holt seminar møtte Lomeland en ung lærerspire fra mandalstraktene. Hans navn var Torkild Andersen Valand (1842–1892). Han skulle senere bli Lomelands svoger og nærmeste medarbeider i årene som skulle komme. Forfattere har beskrevet hvordan Holt seminar på denne tiden var preget av både Grundtvig²¹⁷ og Johnsons²¹⁸ teologi – begge deler like forkastelig i de sterkttroendes øyne. Erfaringene fra Holt seminar påvirket nok den unge Lomeland da han senere i livet kritiserte den «ånd» som preget høyere utdanning.

På tross av myndighetenes forsøk på å innføre reviderte utgaver av Pontoppidans forklaring og en åpning for nye fag i skolen, fortsatte de sterkttroende på Vestlandet å sende barna sine til den offentlige skolen. De fleste barna fikk opplæring av lokale omgangsskolelærere som ofte selv var sterkttroende. Dermed trengte man ikke å frykte for barnas sjeleliv så lenge læreren var en sann kristen. Det ville også krevd betydelige ressurser, dersom de sterkttroende skulle ha opprettet egne skoler på dette tidspunktet. Slike ressurser hadde ikke de vestlandske sterkttroende til

213 Grødeland & Oma, 1990, s. 16; *Samhold*, nr. 8, 1920, s. 40; nr. 8, 1928, s. 4.

214 *Tiden*, nr. 1, 1936, s. 8.

215 *Samhold*, nr. 8, 1920, s. 40; nr. 8, 1928, s. 4; Sandø, 1990, s. 113.

216 *Samhold*, nr. 12, 1920, s. 45; nr. 8, 1928, s. 4; *Tiden*, nr. 1, 1936, s. 8.

217 Bjorvatn, 2004, s. 26.

218 Time, 1988, s. 118.

tross for at Hammersmarks virksomhet tilsynelatende hadde gitt en ny giv til virksomheten i Helleland og Egersund.

Sterkttroende i Amerika

Samtidig som den sterkttroende bevegelsen bredte om seg fra 1820-tallet og fremover, valgte et økende antall nordmenn å emigrere til Amerika. Blant disse fantes det flere enkeltindivider og familier med tilknytning til de sterkttroende miljøene. Den mest fremtredende sterkttroende i Amerika på midten av 1800-tallet var Aanen Atlaksen (1809–1866) fra Kvinesdal. Han hadde virket som bokbinder, lærer og ordfører i Egersund, og tilhørte det sterkttroende miljøet der i byen, før han emigrerte mot slutten av 1840-årene. Han oppholdt seg først en tid i Wisconsin, men klaget over de religiøse forholdene blant de utvandrede nordmennene i området. Han skrev hjem til sine trosfeller i Egersund og beklaget seg over hvor mange nordmenn som sluttet seg til metodistene, baptistene og svenske pietister, i stedet for å holde seg til den gamle, lutherske lære. Selv forkynte Atlaksen de sterkttroendes lære blant de skandinaviske utvandrerne, og delte ut Knud Spødervolds *Guds nådes husholdning* til folk han møtte. Han ba vennene i Egersund om å sende flere bøker, for han gikk raskt tom.²¹⁹ Atlaksen var bare én av en rekke norske lekpredikanter som i denne perioden forkynte blant utvandrede nordmenn i Wisconsin, men de fleste lekpredikantene var tilknyttet haugianerne.²²⁰ Det fantes likevel også et konservativt, gammel-luthersk kirkesamfunn, kalt «Missouri-synoden». Dette kirkesamfunnet besto hovedsakelig av tyske innvandrere, men Atlaksen vurderte at deres lære og sakramentsforvaltning var rett. Atlaksen fikk etter hvert noen tilhengere i Wisconsin, og da han flyttet til New York, fulgte flere med ham.²²¹

Atlaksen og tilhengerne hans besøkte flere skandinaviske kirker i New York, men fant ingen som førte rett lære.²²² Samtidig som de jaktet på en kirke de kunne slutte seg til, samlet stadig flere seg omkring Atlaksen og

219 *Samhold*, nr. 2, 1953, s. 11.

220 Haraldsø, 1988, s. 30–31.

221 *Samhold*, nr. 2, 1953, s. 11.

222 *Nordisk Tidende*, 22.06.1916.

hans forkynnelse. Slik beskriver en norsk avis Atlaksens samlinger i New York:

Imidlertid samledes nogle lutherske kristne om søndagene forat læse prædikener og syngesalmer. I disse møder lærte Lindgren at kjende ovennævnte Atlaksen og de blev snart fortrolige venner. Med sammenkomsterne gik det godt saalænge man vedblev at læse, men mindre bra, naar enkelte begyndte at prædike og fremholde noget, som de bedre befæstede ikke kunde være tilfreds med. Lindgren ansaa Atlaksen som aandelig far og en moden kristen. De sad aftener og søndage sammen, drøftede lærespørgsmaal og læste meget.²²³

Fra utdraget forstår vi at samlingene hadde en nokså lik form som de sterkttroende samlingene i Norge. Det var de gode, gamle postillene og samtaler om ulike lærespørsmål som preget samlingene. Som vi skjønner var svensken Carl P. Lindgren (1829–1876) en ivrig tilhenger av Atlaksens forkynnelse og Spødervolds lære. Det var flere svensker i forsamlingen, blant annet en familie som hadde fulgt Atlaksen fra Wisconsin til New York.²²⁴

Nattverden tok Atlaksen og tilhengerne hans imot i en tysk menighet tilknyttet Missouri-synoden.²²⁵ Likevel mente Atlaksen at det var nødvendig å etablere en egen menighet for de skandinavene som ville «bevare sin lutherske tro under de nye forhold».²²⁶ Atlaksen hadde med interesse fulgt utgivelsene til «Den norske synode»,²²⁷ som hadde sitt utspring blant norske nybyggere i Midtvesten. I 1860 ba derfor den sterkttroende forsamlingen i New York kristiansanderen Herman Amberg Preus (1825–1894) fra «Den norske synode» om å betjene menigheten. Preus kom til New York og avholdt flere gudstjenester i den tyske menighetens lokaler. Men forsamlingen fikk ingen fast prest, så Atlaksen fikk i mellomtiden oppgaven med å holde oppbyggelser, «læsegudstjeneste» og søndagsskole.²²⁸ Den norske synode var opprettet i 1853 i Wisconsin, og var et kirkesamfunn som la vekt på rett lære og rett sakramentsforvaltning, og var preget

223 *Nordisk Tidende*, 22.06.1916.

224 *Samhold*, nr. 2, 1953, s. 11.

225 *Vor Frelzers norsk evangelisk lutherske menighed i Brooklyn, N. Y.: Kort historisk overblik over virksomheden i menigheden i anledning dens femti-aars jubilæum den 15de til 22de oktober 1916*, 1916.

226 *Nordisk Tidende*, 22.06.1916.

227 *Nordisk Tidende*, 22.06.1916.

228 *Jordheim*, 1975, s. 51; *Nordisk Tidende*, 29.06.1916.

av «ortodoks-konservative lutheranere».²²⁹ De fordømte alle andre lutherske kirkesamfunn som falsklærende, og mente tilstanden i de skandinaviske statskirkene var særlig bekymringsfull. Synoden hadde også et nært samarbeid med den tyske Missourisynoden. Slik beskriver én tilstanden i Den norske synode på denne tiden:

Det lutherske Kirkesamfund er mellem alle de andre det eneste, som efter deres Mening har den rene, saliggjørende Sandhed; men inden dette Samfund er det igjen kun den norske Synode i Amerika og dens Meningsfælle, den tyske Missurisynode, som er rigtig rettroende, og derfor af Gud særlig benaadet. De glemmer aldrig paa sine Synodemøder med uforlignelig Aabenhed at proklamere dette og paa samme Tid give de andre lutherske Samfund En under Øret.²³⁰

Det ble altså dette kirkesamfunnet den lille, sterkttroende forsamlingen i New York oppsøkte da de ønsket å få opprettet sin egen menighet. «Vor Frelzers skandinaviske lutherske menighed» ble formelt opprettet i 1866 og hadde fra begynnelsen omkring hundre medlemmer.²³¹ Det ble sagt at «næst etter Gud er ingen mere at takke end [Atlaksen], for der er en norsk luthersk menighed med prest og kirke i New York».²³² Presten Ole Juul (1838–1903) fra Den norske synode ble innsatt som menighetens prest, og Aanen Atlaksen ble innsatt som såkalt «embetsmann» i den nyopprettede menigheten.²³³ Forholdet mellom Juul og Atlaksen var godt, og Juul vurderte Atlaksen som «en i Guds Ord og Luthers Skrifter vel bevandret Mand, dyb og klar og alvorlig».²³⁴ Atlaksen døde imidlertid samme år som menigheten ble opprettet, og det ser ikke ut til at de gjenværende sterkttroende opprettholdt noen bånd til deres trosfeller i Egersund etter Atlaksens død. Men menigheten tok fortsatt sterk avstand fra både haugianerne og rasjonalismen – på samme måte som de sterkttroende i Norge. Og akkurat som de sterkttroende i Norge ville forsamlingen i New

---

229 Haraldsø, 1988, s. 40; Jordheim, 1975, s. 50.

230 Janson, 1881, s. 123–124.

231 Jordheim, 1975, s. 50; Juul, 1902, s. 15.

232 Sigurdsen, 1927, s. 6.

233 *Nordisk Tidende*, 29.06.1916; I *Fædrelandsvennen* 19.03.1927 beskrives Atlaksen som «sjælen i dette første kirkearbeidet» i New York.

234 Juul, 1902, s. 15.

York «Tilbake til de Gamle, de Gamle!» og «al den nyere Theologi» skulle «kastes over bord».²³⁵

Etter Atlaksens død ble Carl P. Lindgren en sentral aktør i Vor Frelzers skandinaviske lutherske menighet i New York, og han førte utvilsomt Spødervolds lære videre. Lindgren døde imidlertid i 1876.²³⁶ Samme år som Lindgren døde, ble også Ole Juul erstattet som prest i menigheten.²³⁷ Selv om Den norske synode vektla ren lære og hadde flere lærepunkter som de sterkttroende i Norge nok ville sett på med blide øyne, utviklet kirkesamfunnet seg med tiden til å inkludere stadig flere ulike, lutherske grupperinger. I 1912 sluttet nemlig haugianerne seg til kirkesamfunnet, og i 1917 kom flere til og dannet The Norwegian Lutheran Church of America (NLCA). I dag er Vor Frelzers skandinaviske lutherske menighet (Our Savior's Lutheran Church) tilsluttet det store, lutherske kirkesamfunnet Evangelical Lutheran Church of America (ELCA) – et utpreget liberalt luthersk kirkesamfunn.

De første sterkttroende som kom til Amerika, klarte med andre ord ikke å organisere et selvstendig kirkesamfunn. I stedet sluttet mange av de sterkttroende seg til Den norske synode og dens ortodokse lutherske teologi. Det er interessant å merke seg at de sterkttroende hadde en sentral rolle i opprettelsen av den første norske, lutherske menigheten i New York, og mest sannsynlig hadde de også stor innflytelse over menigheten de første årene. Dette skulle likevel ikke bli siste gang de sterkttroende forsøkte å etablere seg i Amerika. Det neste initiativet kom etter århundreskiftet. Den historien skal vi komme tilbake til senere i boken.

---

²³⁵ Janson, 1881, s. 128.

²³⁶ *Nordisk Tidende*, 22.06.1916.

²³⁷ Ottesen, 1893, s. 42.

KAPITTEL 3

Forhærdelsens tid, 1860–1900

Sentrale sterkttroende 1860–1900

Bernt B. Lomeland (1836–1900):

Lærer og en nær medarbeider til Tor-kild Hammersmark, utga på 1870- og 1880-tallet flere religiøse skrifter som kritiserte tidens kristendom, særlig situasjonen i statskirken. I 1890 var han hovedarkitekten bak opprettelsen av Menigheten Samfundet. Han satt som forstander frem til sin død i 1900. I ettertid har hans skrifter fått en helt unik status i Menigheten Samfundet, hvor de utgis i nye opplag og studeres den dag i dag.

Torkild Nettet (1825–1897): Han kom fra Sirdal og ble etter hvert en ledende lekpredikant blant de sterkttroende i Sirdal og de omkringliggende bygdene i Vest-Agder på 1860- og 1870-tallet. Han var ikke enig med Lomeland i alle lærepunkter, og da Menigheten Samfundet ble dannet, forble Nettet i statskirken. Mot slutten av sitt liv virket han som predikant for Indremisjonen i Flekkefjord.

Torkild A. Valand (1842–1892):

Bernt Lomelands studiekamerat fra Holt seminar og nære medarbeider frem til opprettelsen av Menigheten Samfundet i 1890. Valand var også Lomelands svoger. Før kirkesamfunnet ble grunnlagt, etablerte Valand en privatskole i Egersund for de sterkttroende. Fra 1890 og frem til sin død i 1892 virket Valand som forstander for menigheten i Egersund.

Erik Gilje (1829–1926): En sentral predikant for de sterkttroende i bygdene omkring Høgsfjord. Selv om de sterkttroende i dette området var mer moderate enn mange andre, holdt Gilje sammen med de sterkttroende i Egersund helt frem til bruddet i 1890. Selv ville han ikke forlate statskirken, og han ble mot slutten av sitt liv forkynner i Indremisjonen.

Så er vi i vor tid inde i hevnsdage, d. e. Guds grumheds og forhærdelses tid, hvori han slår os med åndelig blindhed og dorskhed, idet han giver folk en dovenheds ånd; de gives øine, men – til ikke at se; de gives øren – til ikke at høre.²³⁸

Når vi kommer over i 1860-årene, var Hammersmarks vekkelse over, og Bernt Lomeland opplevde at de sterkttroende levde i en «forhærdelses tid», hvor ingen andre enn dem la merke til det tiltagende teologiske forfallet som utspilte seg rundt dem. Den sterkttroende bevegelsen kunne ha forsvunnet inn i historiens tåke hadde det ikke vært for én mann: Bernt Lomeland – en høyt aktet mann blant de sterkttroende den dag i dag. Lomeland førte Spødervolds teologi om troen alene, Jesus som menneske og dåpens begrensning videre, men videreutviklet også disse tankene og bidro med dette til en konsolidering av de sterkttroendes teologi. Dette skapte også et klarere skille mellom de sterkttroendes teologi og tradisjonell, luthersk teologi. Dette bidro til store avskallinger frem mot etableringen av Menigheten Samfundet i 1890.

Ulike strømninger

På siste halvdel av 1800-tallet var det vakte lekfolket i Norge organisert rundt små og store høvdinger.²³⁹ Dette gjaldt også de sterkttroende. Selv om den sterkttroende bevegelsen igjen var på retur, var det på 1870-tallet flere slike høvdinger blant de sterkttroende. De ulike høvdingene la dermed grunnlaget for ulike strømninger innen bevegelsen.²⁴⁰ For det første har vi den hammermarkiske eller lomelandske retningen, med tyngdepunkt i Kristiansands- og Egersunds-området. Den hammermarkiske strømmingen hadde også en viss støtte i Bygland i Setesdal, hvor kildene refererer til Olav Ljosland fra Åseral som en lokal høvding for de sterkttroende i området fra 1860-årene og fremover.²⁴¹ Dernest har vi det man kan kalle en moderat eller gammel-luthersk retning, med tyngdepunkt i

238 *Tiden*, nr. 3, 1890, s. 9.

239 Løvlie, 2020, s. 169.

240 Oma, 1982, s. 55; Sandø (1990, s. 54) omtaler også Spødervold som en «høvding».

241 *Byglands soge*, 1939, s. 399–400; Eldhuset, 1994, s. 55.

Stavanger, Høgsfjord og Sirdal.²⁴² Til slutt har vi den retningen som senere skulle bli kjent som den separatistiske retningen i Egersund. Hva disse retningene delte, var først og fremst et fokus på *ren* lære, med utgangspunkt i Spødervolds forkynnelse. Dette innebar blant annet en vektlegging av reformasjonens slagord «troen alene» og en særlig interesse for lærespørsmålet om Jesus som menneske.²⁴³ For det andre delte de en opposisjon mot det de oppfattet som teologiske avvik i prestenes forkynnelse og i haugianernes svermeri og gjerningsvesen. Ellers fantes det fortsatt et teologisk mangfold blant de sterkttroende.

Et illustrerende eksempel på de ulike retningene internt i den sterkttroende bevegelsen er den såkalte Rosenius-striden som utspilte seg i Kristiansand på slutten av 1860-tallet. Da den pietistiske teologen Carl Olof Rosenius (1816–1868) skapte religiøs vekkelse i både Sverige og Norge på 1850-tallet, ble hans skrifter svært populære blant det vakte lekfolket. Rosenius' tilhengere var på samme måte som haugianerne pietister i livsstil, men de var mer frigjorte i sin samvittighet.²⁴⁴ Enkelte i Hammersmarks «Samfund» i Kristiansand tok til seg Rosenius' skrifter og søkte på denne måten å få til en tilnærming mot den brede lavkirkelige bevegelsen i Skandinavia på den tiden. Det er ikke underlig at Rosenius' skrifter vant tilhengere blant de sterkttroende. Rosenius la i likhet med Hammersmark stor vekt på frelsen ved tro, i motsetning til gjerninger. Hans lyse og lette kristendom sto derfor først og fremst i kontrast til haugianernes dystre og gjerningsfokuserede kristendom. Ifølge enkelte lokalhistoriske kilder fra Høgsfjord omfavnet mange av de sterkttroende i dette området Rosenius' skrifter.²⁴⁵

I 1869 konkluderte «den unge, lavmælte og spakferdige»²⁴⁶ seminariisten Bernt Lomeland med at boken inneholdt falsklære, og Hammersmark forbød dermed Rosenius' skrifter i Samfundet. Dette skapte en

242 Oma, 1982, s. 55. Thrap (1892, s. 44) skriver: «Lige fra Spødervolds Tid har det vist sig, at der blant hans Tilhængere var dem, som holdt sig strængt til den lutherske Kirkes Retfærdiggjørelseslære uden at ville gaa med paa hans afvigende Anskuelse om Daaben og Kristi Person».

243 Jf. Nasset, 1876/1944.

244 Løvlie, 2020, s. 172.

245 Upublisert manuskript: «Kristenliv i bygder ved Høgsfjord og Lysefjorden».

246 Gundersen, 1962, s. 58.

dyp splittelse mellom Rosenius' og Lomelands tilhengere i bedehuset.²⁴⁷ Selv om Lomeland hadde Hammersmarks støtte, ble Hammersmark og Lomeland nødt til å forlate Torkilds bedehus sammen med sine tilhengere. Det var nemlig de mest velstående som ønsket Rosenius' skrifter velkommen, og det var også disse som hadde betalt for å reise bedehuset i første omgang.²⁴⁸ Rosenius-tilhengerne holdt fremdeles samlinger i bedehuset en stund, og ble til og med etter splittelsen omtalt som «Torkilds venner».²⁴⁹ På midten av 1870-tallet kalte forsamlingen den Rosenius-inspirerte presten Jens Marius Giverholt (1848–1916) som forkynner. Han hadde tidligere forkynt i Indemisjonens bedehus i Kristiansand, men ble senere utestengt derfra. Etter et års tid som forkynner i Torkilds bedehus ble Giverholt også utelukket fra denne forsamlingen.²⁵⁰ Giverholt grunnla senere en menighet knyttet til Den Evangelisk-Lutherske Frikirke i byen og virket deretter som forkynner i både Trondheim og Oslo. Rundt 1880 ble Torkilds bedehus gjort om til arbeidsskole for gutter, så forkynnelsesvirksomheten til de gjenværende sterkttroende i bedehuset hadde i hvert fall tatt slutt innen dette året.²⁵¹ Det er likevel sannsynlig at noen av «Torkilds venner» fortsatte å samles. I 1883 omtaler i hvert fall den lokale stiftsprosten en liten gruppe som «vel ennå har Torkild og hans virken i kjærlig erindring, men synes ikke at hylde de av ham forkyndte forkastelige lærdomme».²⁵² Denne gruppen må etter hvert ha gått i oppløsning eller blitt integrert i den øvrige religiøse aktiviteten i byen på den tiden.

Med rundt 100 tilhengere fortsatte Hammersmark og hans tilhengere å holde samlinger i et annet bedehus i byen.²⁵³ Da Hammersmark gikk bort i 1873, sto de gjenværende sterkttroende overfor et alvorlig etterfølgerproblem.²⁵⁴ Max Weber beskriver hvordan vekkelsesbevegelser etter et par generasjoner opplever problemer med «rutinisering av karisma».²⁵⁵ Da Hammersmark døde, var det slettes ikke avgjort hvem som skulle

---

247 *Samhold*, nr. 12, 1920.

248 Sandø, 1990, s. 114–115.

249 Gundersen, 1962, s. 59.

250 Leewy, 1980, s. 77–78.

251 Mæsel et al., 2007.

252 Gundersen, 1962, s. 59.

253 Sandø, 1990, s. 115.

254 Se Max Webers (1971/2000, s. 92–93) beskrivelse av etterfølgerproblemet.

255 Weber i Repstad, 2000, s. 82

overta som den dominerende lederen for den sterkttroende bevegelsen. I Kristiansand hadde Lomeland stor støtte, men blant de sterkttroende i Sirdal, Høgsfjord og Stavanger var han ennå ganske ukjent. Lomeland beskrives enkelte steder som «ingen folketaler, men en filosofisk natur»,²⁵⁶ mens andre kilder peker på at flere betvilte Lomelands evne til å gripe tilhørernes hjerter.²⁵⁷ Det er derfor rimelig å anta at Lomeland ikke var en særlig karismatisk taler, i motsetning til de kraftfulle vekkelsespredikantene Spødervold og Hammersmark. For å ta vare på iveren og engasjementet fra de første sterkttroende ble det derfor nødvendig å rutinisere eller institusjonalisere karisma.²⁵⁸ Det kan virke som om Lomeland utviklet teologien om «levende vitner» som en respons på etterfølgerproblemet.²⁵⁹ Ifølge Lomeland var «levende vitner» menn som hadde fått et særlig kall og som Gud dermed talte gjennom. På denne måten ble Spødervold og Hammersmarks personlige karisma erstattet av et gudommelig embete eller posisjon innen deler av den sterkttroende bevegelsen. Siden Lomeland hadde blitt kalt til forkynner for de sterkttroende i Kristiansand etter Rosenius-striden, kunne han betegnes som et levende vitne.

Men ikke alle sterkttroende omfavnet Lomeland og teologien om «levende vitner». Blant dem som ikke støttet alt Lomelands skrev, var den mest betydningsfulle høvdingen blant de gammel-lutherske sterkttroende; Torkild Nettet (1825–1897).²⁶⁰ Nettet kom, som Hammersmark, fra Sirdal. Han ble senere kjent som «Sirdals apostel» etter en utrettelig forkynnelsevirksomhet i traktene gjennom 50 år.²⁶¹ Nettet beskrives som lederen for de sterkttroende i de indre bygdene av Vest-Agder, som hjemtraktene i Sirdal og bygdene Åseral, Eiken og Fjotland.²⁶² Han bidro som skribent i Lomelands tidsskrift *Bibelgranskeren*, men endte til slutt

256 Gundersen, 1962, s. 59; Oma, 1982, s. 79; Thrap (1892) beskriver den sterkttroende forkynnelsen på denne tiden som «en tør Ordforklaring av Teksten» og som «ikke vækkende eller opbyggelig» (s. 43).

257 Grødeland & Oma, 1990, s. 24; Gundersen, 1962, s. 59; Myklebust, 2001, s. 52, 54, 81; Valand, 1974, s. 37.

258 Se Webers (1971/2000, s. 91–93) beskrivelse av hvordan karisma rutiniseres.

259 I *Bibelgranskeren* (1875–1878/2012) nevnes «levende vitner» én gang, mens dette senere ble et langt mer sentralt begrep i Lomelands teologi (se f.eks. Lomeland, 1895/1959).

260 Handeland, 1936, s. 244–246; Oma, 1982, s. 59–61.

261 *Agder*, 6.10.1924; Seland, 2011, s. 189.

262 Oma, 1982, s. 61, 63; Sinnes, 2002, s. 22.

opp som forkynner i Indremisjonen i Flekkefjord.²⁶³ De sterkttroendes motstandere kritiserte ham for å «lægge mer Magt paa at forstaa Guds ord med Forstanden end paa at drage næring deraf for Hjertet». Kritikken kom både fordi han ikke støttet avholdssaken og heller ikke mente det var synd for kristne å spille fele, noe mange pietister og haugianere på den tiden mente.²⁶⁴ En annen sentral, gammel-luthersk høvding var Erik Andersen Gilje (1829–1926), som opprinnelig kom fra Høgsfjord.²⁶⁵ Han endte også opp som forkynner i Indremisjonen. Den sterkttroende vekselen kom til Høgsfjord fra Stavanger og ikke fra Egersund, og beskrives av enkelte historikere som mindre radikal, og med en mer tradisjonell, luthersk teologi.²⁶⁶ Lokale kilder forteller uansett at både Svale Gjedrem og Torkild Hammersmark hadde besøkt de sterkttroende i Høgsfjord, og brevveksling fra 1880-årene tyder på at de hadde god kjennskap til Lomelands publikasjoner fra denne perioden.²⁶⁷

En tredje, og mer særegen retning blant de sterkttroende var den såkalte separatistiske retningen i Egersund. Denne ble ledet av potteribestyrer Peter Olsen (1838–1904).²⁶⁸ I hans nekrolog kan man lese at Olsen «var en af de mest udmerkede Repræsentanter for denne Retning [de sterkttroende]. Han var en Grubler og Gransker, lærte sig både græsk og hebraisk, gav ud 3 Hefter».²⁶⁹ Han var en sentral figur i det sterkttroende miljøet i byen, men hans skarpe kritikk av statskirkens presteskap gikk etter hvert over i et angrep på selve statskirken som institusjon.²⁷⁰ Det fortelles at Hammersmark dro fra Kristiansand for å irettesette Olsen, men til ingen nytte.²⁷¹ «Hans Granskning af den hellige Skrift førte ham til den Opfatning, at Samfundslivet blandt Kristne maatte faa sit Udtryk i, at de kom sammen og brød Brødet».²⁷² Han tok snart til orde for voksendåp, noe som ikke er så underlig hvis man tar Spødervolds ord om dåpens

---

263 Sandø, 1990, s. 127.

264 Sinnes, 2002, s. 22.

265 Veka, 1952, s. 52.

266 Egeland mfl., 1975, s. 148.

267 Upublisert manuskript: «Kristenliv i bygder ved Høgsfjord og Lysefjorden».

268 Grude, 1996, s. 347.

269 *Landsbladet*, 10.06.1904.

270 En institusjon bl.a. Lomeland var en ivrig tilhenger av (Lomeland, 2012, s. 117–118).

271 Grude, 1996, s. 346.

272 *Landsbladet*, 10.06.1904.

manglende kraft til gjenfødelse til etterretning. Men da han gikk så langt som å samle sine etterfølgere til nattverd i sitt eget hjem i 1872, ble hele forsamlingen ekskludert fra statskirken.²⁷³ De fikk dermed tilnavnet «de egersundske separatister». Dette bruddet med statskirken, samt bruddet med tradisjonell, luthersk teologi, førte også til et totalt brudd med resten av de sterkttroende i byen.²⁷⁴ Peter Olsen drev den religiøse virksomheten videre frem til sin død i 1904, med en liten forsamling av i underkant av 60 sjeler.²⁷⁵

I Egersund fortsatte den gamle predikanten Svale Gjedrem å holde religiøse samlinger en stund etter bruddet med separatistene.²⁷⁶ Etter at konventikkelplakaten ble fjernet, var det blitt vanlig å benytte skolehus som forsamlingslokaler på landet, som et supplement til mindre samlinger i private hjem. Her følger en skildring fra det som skal ha vært Gjedrems siste oppbyggelsestale, som ifølge denne kilden fant sted i 1872:

Min bedstefar, lensmand Tollefsen, hadde hentet ham [Svale Gjedrem] på Geitreim. Han var da saa svakelig, at han maatte sidde paa en stol, mens han talte. Skolehuset var fuldt av folk. Som 6–7 aar gammel gut var jeg paa møtet, men kan ikke huske andet end at han sad paa en stol, var langtrukken og holdt op en tid mellem setningene.²⁷⁷

En av tilhørerne var muligens bondesønnen Peder Olsen Gravdal fra øvrebygda i Bjerkreim. Han ble senere kjent som Per Nodland (1842–1909), siden han ble gårdbruker på gården Nodland i Heien utenfor Egersund. Et sted sier Per Nodland om seg selv: «I min barndom erholdt jeg tarvelig undervisning, så jeg lærte kun lidet at regne og skrive, og etter min konfirmasjon har jeg ikke underkastet mig noen videregående skoleutdannelse.»²⁷⁸ Ikke gikk det godt første gang han ville konfirmeres heller. Det fortelles at presten spurte ham om han hadde fått sin forstand fra kuer og får, før han ble bedt om å komme tilbake neste år.²⁷⁹ Han var med andre ord ingen utdannet mann, men bibelkunnskap må han ha hatt, for

273 Sandstøl, 1874; Thrap, 1892, s. 38.

274 Oma, 1982, s. 73; Thrap, 1892, s. 42.

275 *Stavanger Aftenblad*, 27.01.1906; Grude, 1996, s. 350.

276 Straume, 1957, s. 144.

277 Austrumdal, 1986, s. 322.

278 Nodland i Grødeland & Oma, 1990, s. 28.

279 Grødeland & Oma, 1990, s. 28.

snart begynte også han å tale i de sterkttroendes forsamlinger. Men mer enn kunnskap hadde Nodland karisma. Mange år senere skulle folk si at Nodland talte til hjertet der Lomeland talte til forstanden.

Det er knyttet stor usikkerhet til hvor mange som var tilsluttet den sterkttroende bevegelsen. Det finnes ingen medlemsprotokoller eller opp-lagstall for Spødevolds bok. Dersom man tar i betraktning alle de stedene hvor det i ulike perioder fantes sterkttroende forsamlinger, kan man imidlertid anta at flere tusen må ha vært tilknyttet bevegelsen på ulike måter, særlig under vekkelsene på 1820- og 1850-tallet. I enkelte bygder virker det som et flertall av innbyggerne hadde sterkttroende sympatier, som for eksempel i Helleland.²⁸⁰ Men dette antallet ble nok sterkt redusert gjennom avskallingene som fant sted i løpet av 1870- og 1880-årene. Når vi kommer frem til 1890, var det neppe mer enn 1000 sterkttroende igjen.²⁸¹ De gammel-lutherske sterkttroende tok nok på mange måter med seg sterkttroende særtrekk inn i Indremisjonen, men de ble nok snart påvirket av andre impulser i de nye foreningene. Heller ikke alle sterkttroende gikk inn i Indremisjonen eller Menigheten Samfundet, da dette kirkesamfunnet ble opprettet. Etter etableringen av Menigheten Samfundet i 1890 ytret for eksempel enkelte sterkttroende seg i lokalpressen for å understreke at ikke alle var blitt med i det nyopprettede kirkesamfunnet. Splittelsene gjennom siste halvdel av 1800-tallet førte utvilsomt til en ensretting av de sterkttroende og til en lavere toleranse for teologiske avvik innad i bevegelsen.

Kampen for «den rette lære»

I ettertid kan Rosenius-striden i Kristiansand bli sett på som svært viktig for å underbygge Bernt Lomelands innflytelse og autoritet blant de sterkttroende i Kristiansand, og senere i resten av bevegelsen. Striden rundt Rosenius' tekster virker også å ha vært et vendepunkt i de sterkttroendes historie, fordi Lomeland tilsynelatende trakk de sterkttroende i en

²⁸⁰ Isaachsen, 1901; upublisert manuskript: «Kristenliv i bygder ved Høgsfjord og Lysefjorden».

²⁸¹ 400 mennesker sluttet seg umiddelbart til Menigheten Samfundet i 1890, men flere sluttet seg til etter hvert. I 1900 var det dermed 800 medlemmer. I tillegg kommer de sterkttroende som valgte å forbli i statskirken.

mindre evangelisk retning, og i større grad betonet Guds krav til den troende.²⁸² En ny generasjon sterkttroende – en lomelandsk generasjon – tok sakte, men sikkert over den sterkttroende bevegelsen utover 1870-tallet. Denne generasjonen var nok i større grad enn de første sterkttroende preget av pietistiske holdninger, og ville i større grad vektlegge troens frukter, altså et hellig liv.²⁸³

I 1870 utga Lomeland sitt første religiøse skrift: *De fire evangelier i harmoni*. Noen få år senere begynte han å gi ut tidsskriftet *Bibelgranskeren* med flere nummer i året.²⁸⁴ Lomeland begrunnet utgivelsen av tidsskriftet med at de sanne kristne nå bodde så spredt. Det var utvilsomt dårlige tider for de sterkttroende. Men gjennom sine publikasjoner nådde Lomeland ut til flere sterkttroende utover den lille forsamlingen i Kristiansand. Blant de andre bidragsyterne i bladet finner man både Torkild Valand (1842–1892) og Torkild Nasset (1825–1897), men det var Lomeland som forfattet de fleste artiklene. En av hans tilhengere fra de påfølgende årene beskrev Lomelands forkynnelse slik: «Hans tale var med myndighet og ikke som den jeg var vant til at høre hos datidens skriftkloke og farisæere»²⁸⁵, og hans sønn beskrev mange år senere hvordan Lomeland «undertiden kunde synes noe hård og streng».²⁸⁶ Gjennom sin myndige og strenge analyse av statskirkenes tilstand gjennom 1870- og 1880-årene ble det etter hvert tydelig at Lomeland var i ferd med å bryte med statskirken. I denne perioden markerte også personene som senere skulle bli fremtredende ledere i de sterkttroende kirkesamfunne seg, som lærerne Ommund Helgesen Slettebøe (1848–1928) fra Helleland og Jørgen Larsen (1847–1920) fra Søgne. Flere av lederne blant de sterkttroende i denne

282 Hvis man f.eks. sammenligner Spødervolds utsagn om at «Sted for Satan findes ikke i Christenheden» (1848/1890, s. 240) med hva Lomeland skriver i *Bibelgranskeren*, nr. 9, 1876, hvor han kritiserer dem som hevder at menneskers synder allerede er forlatt (Lomeland, 2012, s. 196), ser det ut til å være et mindre optimistisk syn som Lomeland presenterer sammenlignet med Spødervold. Lomeland hadde en positiv vurdering av pietismen som teologisk retning i *Tiden*, nr. 2, 1888. Ole Sannernes' artikkel i *Tiden*, nr. 10, 1886, kan derimot stå som et eksempel på den evangeliske forkynnelsen som preget de tidlige sterkttroende.

283 Se f.eks. Lomelands oppfordring til å følge opp trosbekjennelsen «i tro og liv» (s. 32) og hans kritikk av fråtseri, drukkenskap, uanstendighet, dans og kortspill (s. 35).

284 Lomeland, 2012, s. 3.

285 Hetland & Aanensen, 1925, s. 19.

286 *Tiden*, nr. 2, 1936, s. 10.

perioden hadde vokst opp i den sterkttroende bevegelsen og kan derfor beskrives som «vekkelsens barnebarn».²⁸⁷

Figur 4. Fotografi av Torkild Valand fra Erling T. Endresens samling. Ukjent fotograf, ca. 1890

Gjennom sine mange publikasjoner i løpet av 1870- og 1880-årene videreutviklet Lomeland de sterkttroendes teologi. Særlig gjennom tidsskriftet *Bibelgranskeren* får vi innsikt i de sterkttroendes teologiske debatter på siste halvdel av 1870-tallet.²⁸⁸ Lomelands lære ble senere bedømt på den første sterkttroende «kongressen» eller fellesmøtet i

²⁸⁷ Seland & Aagedal, 2008, s. 104–105.

²⁸⁸ I denne boken refereres det til 2012-utgaven av *Bibelgranskeren*, utgitt av Menigheten Samfundet. De originale artiklene ble utgitt i perioden 1875–1878.

Stavanger i 1887, og ble deretter lagt til grunn for de sterkttroendes fellesmøter på Slettebø utenfor Egersund i 1889 og 1890. Vi skal videre se nærmere på hvordan Lomeland og hans nærmeste medarbeidere videreutviklet den spødervoldske forståelsen av «troen alene», Jesu menneskelighet og dåpssyn. Det er nødvendig å se nærmere på disse lærepunktene for å forstå hvordan denne utviklingen førte de sterkttroende på strak kurs mot det store skisma med statskirken i 1890.

For det første var Lomeland opptatt av frelse gjennom troen alene. På samme måte som Spødervold proklamerte Lomeland menneskets fullstendig syndige natur som fortjente død og forbannelse fra Guds side.²⁸⁹ Troen er alene redningen for menneskene.²⁹⁰ Lomeland var derimot i større grad enn Spødervold opptatt av prosessen frem mot frelse. Her hadde ikke Spødervold vært særlig spesifikk, men Lomeland var ivrig opptatt av «saliggjørelsens orden». Pontoppidan hadde grundig beskrevet prosessen for et menneskes frelse, som involverte både anger over synden og en tro på Kristus, etterfulgt av gjenfødselen, rettferdiggjørelsen og helliggjørelsen. Her hadde nyere utgaver av Pontoppidans forklaring rotet til rekkefølgen ved å nevne rettferdiggjørelsen før gjenfødselen, ifølge Lomeland og hans medarbeidere.²⁹¹ Gjennom urett påvirkning fra grundtvigianismen mente Lomeland også at menneskenes fordervede natur ble underspilt i statskirkens forkynnelse.

Lomeland og hans medarbeidere videreførte også Spødervolds forståelse av forholdet mellom tro og kunnskap. Lomeland knyttet selv troen til en bevisst opplysning i mennesket.²⁹² I en preken uttalte Lomeland at: «De rene av hjertet er de som er rene i sine grunnbegreper. Troen grunner seg jo på sann kunnskap».²⁹³ Derfor understreket Lomeland viktigheten av korrekt forståelse av sentrale teologiske begreper, og skisserte fatale konsekvenser for den som ikke hadde «de rette begrepene».²⁹⁴ Også Lomelands tidligere studiekamerat, svoger og nære medarbeider, Torkild Valand, var opptatt av dette forholdet. Han beskrev veien til frelse som en

289 Lomeland, 2012, s. 210–219; Spødervold, 1848/1890, s. 58.

290 Lomeland, 2012, s. 220; Spødervold, 1848/1890, s. 58–60.

291 Lomeland, 2012, s. 221–231.

292 Lomeland, 2012, s. 256–258.

293 Lomeland, 2000, s. 213.

294 Lomeland, 2012, s. 30.

prosess hvor «Aanden ved Evangeliet forklarer [Kristus] for deres Hjerter (Joh. 16,14) og virker Troen i dem (1 Kor. 12,9–11) og saaledes fører dem til ret levende Kjendskab til Gud og deres Frelser».²⁹⁵ Valand beskrev altså troen som en levende kjennskap til Gud.

For det andre holdt Lomeland og hans medarbeidere fast ved den spødervoldske forståelsen av Jesu menneskelighet.²⁹⁶ De hevdet at Jesus var fullt underlagt menneskehetens falne natur og at Jesus derfor ble satt ved Faderens høyre hånd av nåde.²⁹⁷ Jørgen Larsen skrev f.eks. i 1884 følgende:

Forsaauidt som [Jesus] er Adams og Evas Sæd har han Delaktighed i deres Uskyldighed, Syndefald, Fordærvelse, Dom og Død; thi hvis ikke, maatte han være udenom Menneskenaturen, hvilket desvære de fleste uomstuder erklærer ham at være [...] Kristi menneskelige Natur er sandelig efter Oprindelsen af vor faldne, besmittede, udtømte, arme, fortabte og fordømte Natur [...]²⁹⁸

Som vi ser hevdet Larsen, på samme måte som Spødervold før ham, at statskirken fornektet Jesu menneskelighet. De sterkttroende hevdet nemlig at Jesus hadde tatt på seg den *syndige* menneskenaturen, selv om han ikke selv gjorde synd. Dette var et lærepunkt de sterkttroende hevdet var helt avgjørende for den kristne lære. For hvis statskirkens prester ikke kunne innrømme at Jesus hadde tatt på seg en fallen og syndig menneskenatur, mente Lomeland og hans medarbeidere at prestene også nektet for Jesu menneskelighet. Dermed ville hele menneskehetens frelse gjennom Jesu død og oppstandelse falle bort.²⁹⁹

Lomeland videreutviklet denne teologien, og inkluderte Jesu stadige tilstedeværelse på Jorden gjennom andre mennesker som en del av Jesu menneskelighet.³⁰⁰ Som et resultat av at de sterkttroende tok avstand fra svermeri og følelseskristendom, avviste de også alle «overnaturlige» åndelige erfaringer. Derimot var Lomeland og hans medarbeidere opptatt av nærheten mellom Kristus og de kristne, og han mente at man gjennom

295 *Tiden*, nr. 2, 1884.

296 Lomeland, 2000, s. 45–51; Thrap, 1892, s. 45. Dette gjorde også den gammel-lutherske predikanten, Torkild Nettet (se Nettet, 1876).

297 *Tiden*, nr. 8, 1884; nr. 9, 1884; nr. 10, 1890.

298 Larsen, 1884, s. 26.

299 Lomeland, 2000, s. 50, 212; *Tiden*, nr. 9, 1884, s. 36.

300 *Tiden*, nr. 7, 1884.

sanne kristne kunne møte Kristus på Jorden.³⁰¹ De sterkttroende mente faktisk at det ikke fantes andre måter å møte Gud på enn gjennom andre troende: «Du treffer aldri Gud uten i kjød», uttalte Lomeland.³⁰² Som en konsekvens av dette understrekte Lomeland at Guds Ord er ett, og at det som forkynnes av «levende vitner» på Jorden har samme verdi som Bibelen.³⁰³ Med tiden begynte Lomeland og hans medarbeidere å hevde at de kristne ikke kunne komme til tro gjennom Bibelen alene, men at den muntlige forkynnelse var en avgjørende forutsetning for tro.³⁰⁴

For det tredje modererte Lomeland og hans medarbeidere Spødervolds dåpssyn noe. Mens Spødervold hadde fremhevet dåpens utilstrekkelighet til frelse, hevdet Lomeland at små barn som ble døpt, fikk fullverdig del i frelsen.³⁰⁵ Likevel var også Lomeland og hans medarbeidere enige i at det var avgjørende å høre Guds ord forkynt etter hvert som man vokser opp.³⁰⁶ Enkelte sterkttroende holdt imidlertid fast ved Spødervolds syn, noe som kom for dagen da Per Nodland i 1906 utga en revidert utgave av Pontoppidans forklaring, hvor han hevdet at små barn ikke kunne tro.³⁰⁷ Et flertall av de sterkttroende sluttet seg tilsynelatende til Lomelands utvikling av dette lærepunktet, hvor Ordet og forkynnelsen fremdeles ble tillagt stor vekt uten at dåpen ble helt virkningsløs frem til barnet kom til tro ved Ordet.

301 Lomeland, 1895/1959, s. 13–14; 2000, s. 57–58; 2012, s. 87, 138, 256; *Tiden*, nr. 4, 1890. I *Tiden*, nr. 10, 1886, skriver også den sterkttroende predikanten Ole Sannernes at Gud barn har fått Guds bilde gjenopprettet i seg og «ere blevne ham deres Fader lige i Sind og Art. Alt er da blevet nyt i det indvortes og udvortes Liv» (s. 37). Dette er en teologi som minner om Den ortodokse kirkes lære om *θεοσις* eller helliggjørelse.

302 Lomeland, 2000, s. 57. Se også Lomeland 2000, s. 57–58.

303 Med utgangspunkt i Spødervolds ord om at «da har man annammet det Hørelsens Ord som Guds Ord» (1848/1890, s. 11), videreutviklet Lomeland (2012, s. 283) dette lærepunktet i *Bibelgranskeren* (Enda tydeligere i den opprinnelige teksten i *Bibelgranskeren*, nr. 12, 1877).

304 *Tiden*, nr. 4, 1890. Lomelands medarbeider, Jørgen Larsen, skal f.eks. ha uttalt: «Hvor den muntlige forkynnelse er forstummet, der er troen og troens forplantelse gjort umulig» (Valand, 1974, s. 31).

305 Lomeland, 2012, s. 158, 261, 259.

306 Lomeland (2012) skriver: «Alle som blir døpt, får dåpens gave fullt ut, og er uten unntak også gjenstand for dåpens virkning. De får grunnlaget uten betingelser, og de får beholde det. Men om dette nedlagte gjøfødelsens frø, hvis det kan kalles så, får noen avgjørende betydning for barnets salighet, avhenger av barnets senere forhold til Guds nådevirkninger ved ordet» (s. 291). Torkild Valand betonet også dåpens begrensninger til frelse i *Tiden*, nr. 2, 1888.

307 I den reviderte utgaven (1906) spørres det: «Kan de små barn vel ha troen?» Svaret lyder: «Det sies ikke så etter Pauli lærdom, thi han sier, at troen kommer av hørelsen, og hørelsen skjer ved Guds ord».

Ettersom Lomeland og hans medarbeidere til stadighet klaget over manglene i statskirkens forkynnelse, hevdet enkelte sterkttroende at man heller burde holde seg til de gamle, lutherske postillene og andaktsbøkene. Lomeland var derimot svært uenig i at de troende kunne holde seg til gamle bøker, uten å organisere seg bedre. Lomeland hevdet tvert imot at troen ikke kunne overleve lenge uten offentlig forkynnelse og at «Guds ord bærer ikke frukt bare ved å bli lest».³⁰⁸ Lomeland mente med andre ord at man ikke kunne slå seg til ro med at prestenes forkynnelse ikke holdt mål selv om man hadde rette skrifter hjemme. Dette synet vakte en viss motstand blant sterkttroende i Stavanger og Høgsfjord.

Utover 1880-årene eskalerte kritikken av statskirken. Det var særlig revisjoner av skriftemålsordningen og høymesseliturgien som provoserte de sterkttroende.³⁰⁹ Lomeland og hans nærmeste medarbeidere hevdet at den nye høymesseliturgien, nye kirkebønner og ny alterbok gjorde prestenes læremessige avvik til statskirkens offisielle lære.³¹⁰ Dette gjaldt blant annet påståtte avvik i læren om arvesynden, dåpen, gjenløsningen, helligjørelsen, rettfærdiggjørelsen, skriftemålet og treenigheten.³¹¹ Denne kritikken kom særlig til uttrykk i tidsskriftet *Tiden* og gjennom flere skrifter med knallhard kritikk av den såkalte «store liturgirevisjonen»: *Er den nye høymesseliturgi overensstemmende med den bibelske liturgi?*, *Den nye skriftemålsordningen* og *Bedømmelse av vårt nye dåpsritual* kom på løpende bånd i kjølvannet av at den nye høymesseliturgien ble vedtatt i 1886.³¹² Det er et faktum at det på 1880-tallet foregikk omfattende revisjoner av liturgi og bønner. Nye salmebøker og annen religiøs litteratur ble også innført i denne perioden.³¹³ Dette møtte motstand flere steder, men for Lomeland handlet det om mer enn overfladiske endringer.

Særlig en endring i kollektbønnen for fjerde søndag i advent, hvor man i den nye versjonen takket Gud for å ha «gitt oss en herligere dåp

308 Lomeland, 2012, s. 375.

309 Sandø, 1990, s. 213–217; Valand, 1974, s. 22–26.

310 Lomeland, 1890, s. 29–30; *Tiden*, nr. 4, 1891; Valand, 1974, s. 15.

311 Sandø, 1990, s. 202–222.

312 Sandø, 1990, s. 215–217.

313 Elstad & Halse, 2007, s. 163–168.

en Johannes den døpers», ble møtt med stor motstand blant de sterkttroende.³¹⁴ Lomeland mente at dåpen var innstiftet av Gud Fader da han befalte Johannes å begynne å døpe. Statskirken uttrykte derimot i den nye alterboken at dåpen ble innstiftet av Jesus like før sin himmelfart, og at Johannesdåpen bare var et forberedende ritual.³¹⁵ Om statskirkens dåp skriver Lomeland: «Den er tvert om utført i eget navn og i selvvalgt gudsdyrkelse. En slik dåp har ikke hjemmel i Guds ord, men menneskelære og menneskedåp hører sammen. Guds dåp finnes kun i hans eget legeme, Kristi legeme, som er menigheten».³¹⁶ Statskirkens dåp manglet dermed legetimitet – og sannsynligvis kraft.

Lomelands mange skrifter var utbredt lesning blant de sterkttroende, men de var heller ikke ukontroversielle. Det ble derfor kalt inn til en felles kongress for alle sterkttroende i Stavanger under pinsehøytiden 1887 for å drøfte Lomelands skrifter. Møtet er i de sterkttroendes historieskriving kjent som «Stavangermøtet».³¹⁷ Deltakere fra Søgne, Helleland, Høgsfjord og Stavanger deltok. Her var representanter fra de gammel-lutherske sterkttroende, som Erik Gilje, til stede. Under møtet drøftet man også den gammel-lutherske predikanten Torkild Nessets lære. Det virker som at Nettet ikke lenger var en del av de sterkttroendes forsamlinger på dette tidspunktet, men at han fremdeles hadde noen tilhengere. Når det gjaldt Lomelands lære, var delegasjonen fra Stavanger mest tilbakeholden, og heller ingen fra Høgsfjord ville signere en foreslått felles uttalelse til støtte for Lomeland.³¹⁸ Delegatene fra Stavanger og Høgsfjord skal ha vært kritiske til Lomelands syn på dåpen, som beskrevet ovenfor. Det ser ut som om dette møtet, som innledet prosessen frem mot opprettelsen av et eget kirkesamfunn, ble et veiskille for den sterkttroende bevegelsen.

På bakgrunn av den negative utviklingen innen statskirken tok Torkild Valand initiativ til et nytt fellesmøte i 1889. Det såkalte «Slettebømøtet» ble holdt på gården Slettebø utenfor Egersund og var åpent for

314 Lomeland, 1890; Ifølge Oma (1982, s. 101) hadde de sterkttroende kommet i konflikt med lokale, kirkelige myndigheter i Egersund om Johannesdåpen allerede på 1860-tallet.

315 Sandø, 1990, s. 218–222; Valand, 1974, s. 18–22.

316 *Tiden*, nr. 6, 1892. Samme syn uttrykker forstander Sigmund A. Dean når han skriver at «all forkynnelse og bruk av sakramentene utenom den sanne, kristne kirke blir avgudsdyrkelse og handlinger i eget navn» (Dean 2003a, s. 60).

317 Sandø, 1990, s. 164–167.

318 Sandø, 1990, s. 165–166.

alle sterkttroende fra hele Sørvestlandet.³¹⁹ Dette var siste gang representanter fra den gammel-lutherske retningen er å finne i de sterkttroendes historie. Selv om hensikten med møtet ikke var å etablere et eget kirkesamfunn,³²⁰ skulle møtet uansett vise seg å legge grunnlaget for opprettelsen av Menigheten Samfundet. Erik Gilje var til stede her, men han ble til slutt ikke med i kirkesamfunnet.³²¹ På møtet behandlet deltakerne teologiske spørsmål knyttet til dåpen og det muntlige Guds ord. Mens Per Nodland (1842–1909) støttet Lomelands forståelse av det muntlige Guds ord og det nære forholdet mellom Kristus og de kristne,³²² stilte Ommund Slettebøe spørsmål ved deres forståelse av disse teologiske spørsmålene.³²³ Lomeland hevdet på sin side at den som var strandet på en øde øy, ikke kunne oppnå frelse gjennom Bibelen alene.³²⁴ Man trengte tvert imot å være under rett forkynnelse. Den fant man ikke lenger i statskirken. Resultatet av møtet var dermed en dyster analyse av statskirkens tilstand og de kristnes kår i landet. Lomeland uttrykte det slik: «Vi befinner os på overgangen mellom de to tidsrum – Satans løsladelse af sit fængsel i afgrunden og hans udgående til det ganske jorderige som forførelsens ånd».³²⁵ Lomeland mente altså at djevlen var i ferd med å få kontroll over «den ganske hele verden».³²⁶ Dommens dag var etter møtedeltakernes mening nært forestående.³²⁷ Det begynte dermed å bli klart for alle møtedeltakerne at man ikke lenger kunne forbli trofaste medlemmer av statskirken. Lomeland proklamerte i 1890 «at der i Kristi rige ingen plads gives for neutraliteter; den, som ikke er med ham, er isandhed imod ham; den, som ikke er samler, er i virkeligheden en adspreder».³²⁸ De sterkttroende søkte gjentatte ganger til kirkemyndighetene om å kunne fortsette med det

---

319 Sandø, 1990, s. 169–171; Valand, 1974, s. 26; *Tiden*, nr. 2, 1890.

320 *Tiden*, nr. 3, 1890, s. 11.

321 Sandø, 1990, s. 173.

322 Nodland uttalte bl.a. at man ikke er «hjulpen ved skriften alene», *Tiden*, nr. 4, 1890, s. 14.

323 *Tiden*, nr. 4, 1890, s. 16.

324 *Tiden*, nr. 4, 1890, s. 14–15.

325 *Tiden*, nr. 2, 1890, s. 7.

326 *Tiden*, nr. 2, 1890, s. 8.

327 *Tiden*, nr. 2, 1890.

328 *Tiden*, nr. 3, 1890, s. 34.

gamle kirkeritualet på enkelte søndager og døpe sine barn etter dette ritualet.³²⁹ Søknadene ble etter kort tid avslått av kirkemyndighetene.³³⁰

Det store skisma

På bakgrunn av kirkemyndighetenes avslag og den tiltagende bekymringen kalte man inn til et nytt møte på Slettebø sommeren 1890 for å utrede mulighetene for å etablere et selvstendig kirkesamfunn. Blant deltakerne på det andre Slettebø-møtet hersket det en oppriktig fortvilelse over utviklingen i statskirken og myndighetenes manglende evne til å ta hensyn til deres bekymringer. De som var satt til å passe på kirken, «Sions vektere», hadde åpenbart ikke gjort sin jobb:

Zions vægter har i lang tid ligget i mørkhet og sovet, selv uafvidende: heller vil de ikke nu tro, at de sover [...] Derfor er tiden trang, vanskelig og sjæledræbende; den er en Rakels grædetid over de ihjælslagne. Hun (Guds menighed) vil ikke lade sig trøste; thi hendes børn er ikke mere. Men Gud ske lov, at her alligevel ogsaa, nutildags er åndelige mennesker iblant os, som kan fælde den rette dom om paven, at han er antikristen og raser afsindig mod ordet og den herres Kristi rige i vort land.³³¹

På møtet ble Bernt Lomeland og Torkild Valand nærmest enstemmig valgt til forstandere for de fremtidige menighetene i Egersund og Kristiansand, samtidig som man nedsatte en komite som skulle forberede opprettelsen av et eget kirkesamfunn. Lomeland argumenterte på denne måten:

Nødvendige forandringer med hensyn til bibelord, sakramenter og ordning av gudstjenesten er alltid blitt gjort på rett tid og sted, og er blitt gjennomført av [...] rettroende sannhetsvitner. Alle slike endringer er dessuten foretatt for å få alt som vedrører soningsverket samlet i en hovedsum i Kristus. De endringene som derimot er gjort i vår tid, særlig de siste årene, når det gjelder rituelle bestemmelser og religiøse skrifter som er beregnet for både hjem og skole, går i stikk motsatt retning. De river helheten i stykker både når det gjelder ånd og form.³³²

³²⁹ Lomeland, 1890.

³³⁰ Sandø, 1990, s. 226; Valand, 1974, s. 27.

³³¹ *Tiden*, nr. 2, 1890, s. 8.

³³² *Tiden*, nr. 10, 1891 [språklig modernisert].

For lutheranere som i utgangspunktet var tilhengere av statskirkeordningen, var det nødvendig for de sterkttroende å legitimere bruddet med statskirken teologisk.³³³ Utover høsten 1890 fulgte derfor en lengre artikkelserie i tidsskriftet *Tiden* med tittelen «Om uttrædelse av Statkirken»,³³⁴ hvor Lomeland utviklet den teologiske begrunnelsen for den forestående uttredelsen. I november 1890 publiserte Lomeland også artikkelen «Samfundsfolket som udtrådt og som udtrædende af, men derhos tillige bestandig og vedblivende som stående i og hørende til den norske statskirke».³³⁵ Selv om de sterkttroende i utgangspunktet ikke hadde ønsket et brudd med statskirken, førte den dystre analysen av situasjonen til at bruddet ble et faktum høsten 1890. Lomeland argumenterte med at det ikke var han som var blitt sekterisk, men statskirken. For, som han sa, det var ikke de sterkttroende som hadde forlatt den rette lære, det var statskirken.³³⁶ Derfor understreket Lomeland og hans medarbeidere at uttredelsen kun var en formalitet og ikke et egentlig brudd med Kirken, men heller en videreføring av Kirken – om enn uten et presteskap, som etter de sterkttroendes oppfatning hadde fart vill.

Dermed meldte fra begynnelsen 400 trofaste kirkegjengere seg ut av statskirken over hele Sørvestlandet, med hovedvekt på Egersunds- og Kristiansands-området. Masseutmeldingen vakte oppsikt, og ble omtalt av avisene i distriktet, så vel som i hovedstaden.³³⁷ I løpet av det påfølgende tiåret ble medlemstallet mer enn fordoblet til over 900.³³⁸ Følgende erklæring ble oversendt myndighetene i forbindelse med masseutmeldelsen fra statskirken senhøsten 1890:

Undertegnede Medlemmer af Statskirken, Guds sande Menighed, som er alles vores Moder, av hvem vi, så mange som tror ret, er baade født og opfødt ved Ordet, samt betjent med Nadverden, vi maa herved bekjenne for Gud og Dem, at vi befinder os aldeles omringet og omspendt af den i vort Lands Kirkesamfund raadende og løsladte Forføreraand der – saavidt skjønnes – aabenbarer sig

333 Lomeland, 2012, 102–130; Spødervold, 1848/1890, s. 243.

334 *Tiden*, nr. 8–10, 1890.

335 *Tiden*, nr. 11, 1890.

336 *Tiden*, nr. 2, 1890.

337 Sandø, 1990, 243–269.

338 Sandø, 1990, s. 323, 338.

blant andet gjennom alle de i den senere Tid lovfæstede lithurgiske og rituelle Bestemmelser på det kirkelige Område.³³⁹

Det nyoprettede kirkesamfunnet fikk navnet «Samfundet», med en referanse til Hammersmarks forsamling og 1. Joh. 1,3. Etter Menigheten Samfundets opprettelse mente Lomeland at det ikke fantes noen kristne igjen i statskirken. De sterkttroende som ikke ble med i Menigheten Samfundet, hadde ikke sett alvoret i situasjonen. «Samfundsfolket» hevdet at den såkalte «lysestaken» hadde blitt flyttet fra statskirken til Menigheten Samfundet.³⁴⁰ Fra kirkesamfunnets opprettelse argumenterte Lomeland for at Menigheten Samfundet var «gudsriket» og at alle andre på samme måte som jødene 1800 år tidligere ble forkastet av Gud. Slik hevdet også Lomeland at det hadde vært under reformasjonen: «Han [Luther] godkjente den katolske dåp inntil skillet, men ikke lenger». Lomeland erkjente det dramatiske resultatet av en slik argumentasjon og skrev derfor: «På den siste dag vil det bli kjent hvor mangfoldige mennesker det er som på denne fiffige måten i århundrenes løp er blitt ført bort fra den rette sjelehyrde og gitt som mat til helveteulven».³⁴¹

Begrepet «lysestaken» er et begrep de sterkttroende hentet fra Johannes' Åpenbaring.³⁴² Kort sagt beskriver begrepet Den hellige ånds opplysning og velsignelse, samt rett til å forkynne og forvalte sakramentene.³⁴³ Når et gitt kirkesamfunn har lysestaken hos seg, blir det veiledet av Den hellige ånd, og selv om det kan være noen feil i læren, så er Gud tålmodig med kirkens medlemmer og velsigner dem. Eksempler som trekkes frem i denne sammenhengen, er israelittene, som var ugudelige, men som likevel hadde Guds velsignelse frem til Jesu korsfestelse, samt Den katolske kirke frem til reformasjonen.³⁴⁴ Når en kirke mister sin lysestake, slik som jødene etter Jesu korsfestelse og katolikkene etter reformasjonen, blir deres feil og mangler dømt av Gud, og de mister Den hellige ånds

339 Referert i *Samhold*, nr. 2, 1930, s. 4; Valand, 1974, s. 27.

340 *Tiden*, nr. 9, 1892, s. 35.

341 *Tiden*, nr. 6, 1892.

342 Åp. 2,5: «Kom derfor ihu, hvorfor du er falden, og vend om og gjør de første Gjerninger! Men hvis ikke, da kommer jeg snart over dig og vil flytte din Lysestage fra deres Sted, hvis du ikke omvender dig» (Britiske og Udenlandske Bibelselskab).

343 Samfundsstyret, 2014, s. 4.

344 Valand, 1974.

veiledning. Det samme hadde altså skjedd ved opprettelsen av Menigheten Samfundet. Statskirken hadde mistet retten til å forkynne Guds Ord og å forvalte sakramentene; dette var nå Menigheten Samfundets oppgave. Lomeland mente at de som avviste hans dåpssyn «tillige bortviser Kristus selv» og «gjør sig aldeles uberettiget til at forvalte Guds nådemidler».³⁴⁵ De første årene gikk det meste av kirkesamfundets publikasjoner med på å underbygge Menigheten Samfundets legitimitet som Kirken.³⁴⁶ Artikler som «Ny eller gammel lære» hadde som mål å overbevise leserne om at det i realiteten var Menigheten Samfundet som holdt seg til de gamle stier, mens statskirken var den avvikende part.³⁴⁷

Tidligere kirketjener Aanen Aanensen (1852–1945), en av Lomelands tilhengere beskrev siden hvordan han hadde opplevd å melde seg ut av statskirken og slutte seg til Samfundet:

Jeg for min del fandt mig det let at forlate alt – livsstilling, familie og venner – forat følge Kristus. Denne grundige, saliggjørende lære gjorde mig det let at frasi mig mit gode levebrød som kirketjener ved Kristiansands domkirke og ta imot al den spot og forakt, der fulgte med baade det og andet.³⁴⁸

Etter å ha frasagt seg jobben som kirketjener tok Aanensen arbeid som skomaker og postbud. Ikke alle sterkttroende fulgte med i opprettelsen av Menigheten Samfundet. Torkild Nettet, som var en viktig lederskikkelse for de sterkttroende i Flekkefjord og de indre bygdene i Vest-Agder, ble værende i statskirken, sammen med de fleste av sine støttespillere.³⁴⁹ Erik Gilje, som kom fra Høgsfjord, men var bosatt utenfor Stavanger, gjorde det samme, og ingen fra Høgsfjord ble heller med i Menigheten Samfundet. Selv ikke etter at Torkild Valand besøkte dem for å forsøke å overtale dem til å bli med i Menigheten Samfundet, ville de bli med.³⁵⁰ Valand og Nettet var gode venner fra Valands tid som kirkesanger og lærer i Sirdal, og Nettet hadde blant annet vært fadder for Valands to døtre. Kun noen få enkeltpersoner fra Stavanger ble til slutt med i Menigheten Samfundet. De sterkttroende sto likevel sterkt i Høgsfjord en stund til.

345 Lomeland, 1890, s. 31.

346 Se store deler av 1891-årgangen av *Tiden*.

347 Valand, 1891.

348 Hetland & Aanensen, 1925, s. 20.

349 Handeland, 1936, s. 244.

350 Valand, 1974, s. 29.

Men da det i 1897 ble opprettet misjonsforening i området, fortelles det at mange sterkttroende ble med i denne.³⁵¹ Opposisjonen mot nye utgaver av Pontoppidans forklaring og nye lesebøker var fortsatt stor blant de gammel-lutherske sterkttroende i Høgsfjord til langt ut i 1890-årene.

Det som først og fremst gjorde opprettelsen av Menigheten Samfundet mulig, var den gradvise ensrettingen av bevegelsen, særlig fra 1869 og fremover. Teologiske opposisjonelle trakk seg bort én etter én. De moderate strømningene i bevegelsen valgte heller å forlate de sterkttroende enn å utfordre bevegelsens lederskikkelser. For få stemmer utfordret de ledende mennene i den sterkttroende bevegelsen. Tidsskriftene *Bibelgranskeren* og *Tiden* fungerte derfor i større grad som ekkokammer enn som organer for teologisk debatt. Den gradvise ensrettingen av de sterkttroende som hadde funnet sted frem mot 1890, skulle nå få omfattende konsekvenser for hvordan den nyopprettede kirkesamfunnens teologi skulle utvikle seg de neste årene. Ettersom de moderate stemmene ble igjen i statskirken, utviklet det seg snart et dypt gap mellom de sterkttroende og «verdens barn». For det andre ble de sterkttroendes bekymringer i svært liten grad tatt på alvor av kirkelige myndigheter og presteskaper for øvrig. De kirkelige myndighetene kom ikke de sterkttroende i møte da de ba om å få benytte seg av det gamle ritualet enkelte søndager i året, og prestene latterliggjorde ofte de sære sterkttroende i stedet for å lytte til deres bekymringer og komme dem i møte.

Men hvordan kan det ha seg at så mange av de sterkttroende brøt med statskirken, mens det overveldende flertallet av «det vakte lekfolk» forble medlemmer av statskirken? Som tidligere nevnt førte «den johnsonske vekkelsen» fra 1850-tallet og fremover til at prestene i stadig større grad engasjerte seg i lekfolkets virksomhet, og deltok ved innvielser av bedehus og misjonslokaler. I 1888 fikk også lekmenn lov å forkynne i kirker.³⁵² På denne måten ble lekfolksopposisjonen organisert innenfor rammene av statskirken. Selv om det ofte var stor uenighet mellom lekfolk og presteskaper, og selv om lekfolket i 1880- og 1890-årene ble ytterligere radikalisert, forble de medlemmer av statskirken.³⁵³ Man bør

351 Straume, 1957, s. 165; Upublisert manuskript: «Kristenliv i bygder ved Høgsfjord og Lysefjorden».

352 Molland, 1979b, s. 110. Dette vedtaket ble strengt kritisert av Lomeland (*Tiden*, nr. 8, 1890, s. 32).

353 Molland, 1979b, s. 133.

merke seg at et betydelig antall sterkttroende i Stavanger, Høgsfjord og indre Agder forble medlemmer av statskirken, og mange ble i løpet av 1880- og 1890-årene sentrale aktører innenfor misjonsarbeidet i disse områdene.³⁵⁴ Det gjorde imidlertid ikke de lomelandske sterkttroende, som helt siden Spødervolds dager hadde hatt en grunnleggende mistenksomhet mot presteskapet og den teologiske utdanningen de fikk ved universitetet. De hadde heller aldri hatt noen interesse for hedningemisjonen.³⁵⁵ I så måte er det heller mer oppsiktsvekkende hvor lenge de sterkttroende ble værende i statskirken, enn at de valgte å melde seg ut i 1890. Fra nå av ble de sterkttroende totalt isolert fra den teologiske debatten og utviklingen som foregikk internt i statskirken.

Opprettelsen av Menigheten Samfundet fremstilles gjerne av de sterkttroende som et høydepunkt i kirkehistorien.³⁵⁶ Men ved nærmere undersøkelse ser det i stedet ut som at opprettelsen av kirkesamfunnet var et uttrykk for en dyp krise i den sterkttroende bevegelsen. Som nevnt gjennomgikk de sterkttroende flere splittelser i årene frem mot 1890, den (foreløpig) siste splittelsen inntraff faktisk like før opprettelsen av Menigheten Samfundet.³⁵⁷ Da kirkesamfunnet ble opprettet, fantes det heller ingen organisert og regelmessig forkynnelsesvirksomhet i regi av de sterkttroende andre steder enn i Kristiansand.³⁵⁸ De sterkttroende var i oppløsning. Når en vekkelse er på retur, slik som den sterkttroende bevegelsen var på 1870- og 1880-tallet, kan ledelsen respondere på én av to måter: enten forsøke å tilpasse seg utviklingen for øvrig i samfunnet eller forskanse seg.³⁵⁹ Bernt Lomeland og hans medarbeidere valgte det siste. Å etablere et sterkttroende kirkesamfunn var et grep som skulle vise seg å redde den sterkttroende bevegelsen fra undergang.

---

354 Seland & Agedal, 2008; Sinnes, 2002; Handeland, 1936, s. 244–245.

355 Hansen, 2006.

356 Sandø, 1990, s. 486–487; Valand, 1974.

357 I 1889 brøt et ikke utbetydelig mindretall av de sterkttroende i Kristiansand med Lomeland etter en konflikt av organisatorisk karakter (Sandø, 1990, s. 156–162).

358 Thrap, 1892, s. 43.

359 Jf. Dørum & Sodal, 2016, s. 272–273.

Menigheten Samfundet

Den første gudstjenesten i Menigheten Samfundet ble avholdt i Kristiansand første søndag i advent 1890. Våren 1891 ble det første fellesmøtet som selvstendig kirkesamfunn avholdt. Her ble sentrale organisatoriske spørsmål drøftet, men også kirkesamfunnets trosgrunnlag ble diskutert. Man vedtok blant annet grunnregler for kirkesamfunnet. §1 i grunnreglene slo fast at:

Samfundet tror, bekjender og lærer, at den hellige skrift, det gamle og nye testamente, i uforandret form efter grundteksten, er Guds sande åbenbarede ord og derfor den eneste visse og fuldkomne regel for tro, lære og liv, ligesom det er aldeles nødvendig til salighed, at det skrevne Guds ord til enhver tid fremlægges i ren og ret forkyndelse af levende vidner, og at sakramenterne, den hellige daab og den hellige nadverd, i alle deler rettelig forvaltes.³⁶⁰

I denne paragrafen kan man særlig merke seg hvordan Lomeland og hans medarbeidere la vekt på de «levende vidner» og den muntlige forkynnelsen av Guds ord. Dette var en brådd mot de sterkttroende som mente man kunne holde seg til Bibelen og de gamle, anerkjente kirkelærerne, uten å organisere et eget kirkesamfunn.³⁶¹ Samtidig var det en måte å slå fast at Menigheten Samfundet mente at Guds ord ikke kunne føre mennesker frem til frelse uten at man var under rett forkynnelse og rett sakramentsforvaltning.³⁶² Læren om «levende vitner» som Guds sendebud til Jorden medførte at Lomeland forutsatte «blind og ubetinget lydighet» mot forstanderne i kirkesamfunnet.³⁶³ Læren om levende vitner og deres muntlige forkynnelse skulle vise seg å bli kontroversiell. På det påfølgende fellesmøtet ble det uttalt at «det som støter mest mot panden, er det muntlige ord».³⁶⁴ Så lenge Lomeland levde, ble likevel læren om

360 Referert i Sandø, 1990, s. 277; Valand, 1974, s. 36

361 Lomeland skriver at «Den sorgelige undervurdering av Guds ord frembåret som muntlig vidnesbyrd har foranlediget at samfundsfolket i sine organisatoriske regler har uthevet som en ubetinget nødvendighet for Guds menighet, at der innen denne stedse må være i virksomhet "levende vidner" d.v.s. i live værende menn, der er lært av Gud, og som sådanne er i stand til å tolke den hellige skrift» (*Tiden*, nr. 3, 1895).

362 Lomeland (2000) uttalte: «Vi må holde oss til Bibelen sier du, og det er sant. Så vil du altså tolke Bibelen selv? Vi gir til kjenne at vi selv står over sannhetsvitnene. Da er vi virkelig 'høyt på strå'» (s. 58).

363 Lomeland, 1895/1959, s. 23–24; 2000, s. 58.

364 *Tiden*, nr. 8, 1892.

den muntlige forkynnelsen av levende vitner stående uten betydelig motstand. Uenigheten skulle derimot vise seg å bli utgangspunktet for flere teologiske konflikter internt i Menigheten Samfundet etter Lomelands død.

Blant de viktigste sakene som ble diskutert under kirkesamfunnets to første fellesmøter, var imidlertid hvilken status statskirkens sakramenter hadde etter opprettelsen av Menigheten Samfundet.³⁶⁵ Flere lederskikkelser argumenterte for at Menigheten Samfundet måtte anerkjenne statskirkens sakramenter på samme måte som kirken tidligere hadde anerkjent kjetterdåp. Lomeland ageterte derimot heftig for at Menigheten Samfundet måtte forkaste statskirkens sakramenter som falske og uten virkning.³⁶⁶ Diskusjonene gikk hardt for seg, og senere forstander Tollef Hetland (1856–1901) uttalte at Samfundet ville «stå eller falde med denne sag».³⁶⁷ Ut ifra referatene fra møtene er det tydelig at forsamlingen ikke hadde innsikt i bakgrunnene for den historiske anerkjennelsen av kjetterdåp. Under fellesmøtet i 1891 stemte 38 møtedeltakere for at nye medlemmer som tidligere var døpt etter det nye ritualet, måtte døpes på nytt som en del av opptaket i Menigheten Samfundets. 22 møtedeltakere «kunde ingen stemme afgive», mens 7 møtedeltakere stemte mot å døpe disse på nytt.³⁶⁸ Det var prominente medlemmer på alle sider. For eksempel stemte lærer Jørgen Larsen mot gjendåp, mens Tollef Hetland «kunde ingen stemme afgive». Et flertall hadde likevel latt seg overbevise av Lomelands argumentasjon, inkludert Torkild Valand og Ommund Slettebøe.

På fellesmøtet i 1892 fortsatte diskusjonene.³⁶⁹ Det viste seg snart at de fleste kunne slutte seg til Lomelands syn på statskirkens sakramenter. Men man var uenige om når statskirkens sakramenter hadde mistet sin kraft. Samfundsfolk hadde forholdt seg ulikt til statskirkens sakramenter og ritualer i årene frem mot opprettelsen av Menigheten Samfundet. For eksempel hadde flere samfundsfolk holdt seg borte fra nattverden i flere

---

³⁶⁵ *Tiden*, nr. 7–10, 1892.

³⁶⁶ *Tiden*, nr. 9, 1891.

³⁶⁷ *Tiden*, nr. 7, 1892, s. 26.

³⁶⁸ *Tiden*, nr. 10, 1891, s. 39.

³⁶⁹ *Tiden*, nr. 7–10, 1892.

år, ungdommer hadde nektet å stå som konfirmanter, brudepar hadde valgt å gifte seg borgerlig og foreldre hadde døpt barna sine hjemme, mens andre samfundsfolk hadde benyttet seg av statskirkens tilbud.³⁷⁰ Spørsmålet var altså: Når mistet statskirkens sakramenter og ritualer sin legitimitet og kraft? Igjen var diskusjonene lange, men det ble til slutt vedtatt at statskirken ikke hadde mistet disse funksjonene før opprettelsen av Menigheten Samfundet. Et flertall mente dermed at statskirkens dåp, konfirmasjon og vigsel var gyldig frem til første søndag i advent 1890, selv om det påståtte falske ritualet var innført i 1886. Etter opprettelsen av Menigheten Samfundet var alt statskirken foretok seg, betraktet som ugyldig, eller «et hedenskab under Kristi navn», som en skribent beskrev det.³⁷¹ Grunnen var at så lenge samfundsfolkene hadde vært tilsluttet statskirken, hadde de arbeidet for den rette lære innad i kirken. Dermed hadde statskirken fremdeles hatt «lysestaken». Da Menigheten Samfundet ble etablert, ble dette kirkesamfunnet den egentlige *Kirken*, og dermed fulgte «lysestaken» dette kirkesamfunnet. Barn som var døpt i statskirken etter dette tidspunktet, måtte døpes på nytt og ekteparene som var viet i statskirken, måtte gjenta sine løfter for Menigheten Samfundet.³⁷²

Dermed brøt de sterkttroende med en lang luthersk og allmenn kristen tradisjon for å anerkjenne all dåp utført i Faderen, Sønnen og Den hellige ånds navn. Dette bruddet med allmenn kristen tradisjon kan virke som en detalj, men det viste seg å få fatale konsekvenser for de sterkttroende gjennom flere generasjoner, enda helt frem til i dag. Man bestemte at det utelukkende var de kirkesamfunnene som forkynte Ordet rett og rent, og som forvaltet sakramentene i henhold til sin innstiftelse, som hadde gyldige sakramenter og en forkynnelse som hadde virkning til å frelse et menneske. Som en konsekvens av dette synet definerte man seg selv som den eneste sanne Kirke og alle andre som kjettere. Dette er de sterkttroendes syn den dag i dag. Vedtaket om dåpens gyldighet vakte såpass

---

370 Sandø, 1990, s. 230, 316, 319.

371 *Tiden*, nr. 11, 1895, s. 1.

372 *Tiden*, nr. 11, 1895.

stor oppsikt at mange kirkegjengere med sympati for de sterkttroende valgte å bli værende i statskirken.³⁷³

I kjølvannet av vedtaket fulgte en aggressiv polemikk mot statskirken og de sterkttroende som ennå ikke hadde tatt steget og forlatt statskirken. I kirkesamfunnets egne publikasjoner formanet ledelsen medlemmene om viktigheten av å tilhøre Menigheten Samfundet, og tordnet mot dem som med letthet meldte seg ut av kirkesamfunnet.³⁷⁴ Ledelsen gikk også kraftig i rette med medlemmer som deltok i barnedåp, bryllup eller begravelse hos sin nærmeste familie utenfor Menigheten Samfundet.³⁷⁵ Små lokalsamfunn, som bygden Helleland, ble dermed revet i stykker, og sognepresten beskrev hvordan samfundsfolkene plutselig «var endog bange for at drikke en Kop Kaffe i et Hus, som ikke tilhørte Samfundet.»³⁷⁶

Selv om de sterkttroende hadde brutt med statskirken og ikke hadde noen utdannede teologer eller prester med seg, var de sterkttroende ingen lavkirkelig bevegelse i tradisjonell forstand. For eksempel bygde samfundsfolkene *kirker*, og ikke *bedehus*. Og selv om kirkesamfunnet utelukkende besto av lekfolk, verdsatte de kirkeinstitusjonen, sakramentene, ritualene og til og med presteembetet; de geistlige. Lomeland skrev i 1892: «Geistlighetens stilling og virksomhet er av uvurderlig verdi og er uunnværlig for kristenheten».³⁷⁷ Som et luthersk kirkesamfunn, bundet av den evangelisk-luthersk bekjennelse, var det åpenbart utfordrende å skulle bryte med biskopen og presteskaperet i statskirken. Under de nye forholdene var det derfor nødvendig å ha et læreembete og en geistlighet også i Menigheten Samfundet, men man var samtidig usikre på hvilke fullmakter man som lekfolk kunne vise til da man «avsatte» prestene fra sitt embete. Man konkluderte med at statskirkens prester hadde mistet sitt embete da Menigheten Samfundet ble opprettet, og at de man nå kallet til forstandere, ville være salvet av Gud selv.³⁷⁸ Dermed kunne menighetene

---

373 Isaachsen, 1902, s. 199–200.

374 *Tiden*, nr. 11, 1895.

375 Samfundsstyret uttalte f.eks. i 1897 «at al deltagelse i falsk gudsyndelse er ubetinget forbudt i Guds ord» (*Tiden*, nr. 8, 1897, s. 30). Det var imidlertid fra begynnelsen stor uenighet om hvor strengt man burde forby dette (se *Tiden*, nr. 1, 1894, s. 4).

376 Isaachsen, 1902, s. 199.

377 *Tiden*, nr. 6, 1892.

378 *Tiden*, nr. 8, 1892, s. 32.

velge forstandere, og senere hjelpeforstandere, også kalt forstanderassistenter eller assistenter. Forstanderne erstattet ikke direkte prester, men var pålitelige menn som ble valgt til å forkynne ordet og forvalte sakramentene i det samfundsfolkene oppfattet som en nødsituasjon. Forstanderne skulle adlydes ikke på grunn av sine personlige kvalifikasjoner, men på bakgrunn av sitt embete. Opprettelsen av forstanderembetet var altså en del av institusjonaliseringen av karismatisk autoritet som Lomeland hadde initiert gjennom læren om «levende vitner».³⁷⁹

Menigheten Samfundet forkastet det nye kirkeritualet som hadde blitt innført i statskirken på slutten av 1880-tallet og tok i stedet i bruk liturgien fra 1685 og alterboken fra 1688, som de stort sett holder seg til den dag i dag. Nyere salmebøker ble forkastet, og Kingos salmebok fra 1699 ble tatt i bruk. Uvisst hvorfor tok man i bruk de samme koralbøkene som man brukte i statskirken. Siden statskirkens koralbøker var tilpasset reviderte utgaver av Kingos salmetekster, stemte ikke melodiene overens med salmetekstene man brukte under gudstjenestene i Menigheten Samfundet. Resultatet ble at menigheten måtte legge til eller trekke fra noen stavelser her og der for å få det hele til å gå opp.³⁸⁰ Det skulle med tiden vise seg at samfundsfolkene i Egersund og Kristiansand gjorde forskjellige tilpasninger, så salmesangen ble ikke helt samstemt når de møttes til felles gudstjenester.³⁸¹

Det ble lagt ned en enorm innsats de første årene etter 1890. Fire kirkebygg ble reist i løpet av få år, og skoler og omgangsskoler ble organisert.³⁸² Lomeland fortsatte å utgi tidsskriftet *Tiden*, holdt en lang rekke foredrag som senere ble publisert, og han skrev en egen bibelhistorie for skoleelevene. Lomeland ble den selvsagte lederen, *forstanderen*, for menigheten i Kristiansand. I Egersund var det Lomelands tidligere studiekamerat, trosfelle og svoger, Torkild Valand, som ble forstander. De hadde allerede blitt valgt på det andre Slettebømet sommeren 1890. Valand hadde vært en aktiv skribent i Lomelands ulike tidsskrifter gjennom 1870- og 1880-årene og vært en sentral initiativtaker til møtene på Slettebø og til

379 Se Weber, 1971/2000, s. 92–93.

380 Tveit, 1996.

381 Tveit, 1999.

382 Sandø, 1990, s. 299–306.

etableringen av Menigheten Samfundet. Da Valand døde i 1892, flyttet Lomeland til Egersund for å overta forstandervervet der. I Kristiansand overtok Lomelands nære medarbeider, Ommund Slettebøe.

Slettebøe var født i Helleland i 1848 og vokste opp i et hjem dominert av en haugiansk far. Som ung utdannet han seg til lærer ved Egersund lærerskole i 1864. Han giftet seg senere med Bernt Lomelands kusine, og ble etter hvert en nær medarbeider til Lomeland. Han skrev artikler i *Bibelgranskeren* og senere i *Tiden*. Han deltok også på Stavangermøtet i 1887. De første årene etter Menighetens Samfundets opprettelse var Slettebøe blant en håndfull betrodde menn som Lomeland hadde utpekt som sine nærmeste medarbeidere. En annen av disse mennene var Per O. Nodland. I 1895 ble Nodland forfremmet da han ble valgt som menighetens hjelpeforstander og Lomelands nærmeste medarbeider.³⁸³ Så lenge Lomeland levde, fungerte dette samarbeidet godt, og ifølge enkelte kilder skal Lomeland på dødsleiet ha pekt på Nodland som sin etterfølger og bedt ham prøve skriftene han etterlot seg.³⁸⁴

Menigheten Samfundet ble organisert i to menigheter: Den ene var på Sørlandet, med en forstander lokalisert i Kristiansand. Denne forstanderen hadde også ansvaret for de omkringliggende distriktene, særlig Søgne og Randesund, hvor det bodde mange samfundsfolk. I Søgne reiste man tidlig en egen kirke og skole, mens man i Randesund først fikk et kombinert skole- og forsamlingshus i 1947. Den andre menigheten lå på Vestlandet, med en forstander i Egersund. Denne hadde også ansvar for de omkringliggende distriktene, hvorav bygdene Helleland og Bjerkreim var de mest sentrale. I Helleland hadde man også et lokale som ble brukt som både kirke og skole.

Hver menighet ble ledet av et menighetsstyre, og de to menighetsstyrene utgjorde til sammen «Samfundsstyret». Dette styret hadde fra begynnelsen 10 medlemmer (i dag 12). Samfundsstyremedlemmene ble valgt av menighetenes mannlige medlemmer ved et årlig valg. Her kunne alle konfirmerte menn velges, og alle konfirmerte menn hadde

---

383 Sandø, 1990, s. 287.

384 Grødeland & Oma, 1990, s. 29–30; Valand, 1974.

stemmerett. Forstanderne ble alltid valgt inn i styret, men dette var i utgangspunktet ikke en selvfølge. Samfundsstyret var kirkesamfunnets høyeste organ i teologiske spørsmål og fattet vedtak i ulike spørsmål som ble drøftet på fellesmøtene. Fellesmøtene var den årlige samlingen av de to menighetene hvor man diskuterte teologiske spørsmål og andre saker av felles interesse. Slik er det fremdeles i Menigheten Samfundet i dag.

Skolesaken

Vi har nå sett hvordan de sterkttroende brøt med statskirken i 1890 etter flere kirkelige reformer i løpet av 1880-årene. Men de sterkttroende kjempet også mot de offentlige myndigheter på en annen front, nemlig i skolen. Som vi har sett i forrige kapittel, ble kampen om skolen en viktig sak for de sterkttroende allerede i 1840-årene. Denne kampen ble intensivert når vi kommer inn på 1860-tallet. Før vi går videre i de sterkttroendes historie, er det derfor nødvendig å se nærmere på de sterkttroendes forhold til den offentlige skolen de siste tiårene før skismaet i 1890, samt hvordan de etablerte egne privatskoler i tidsrommet før og etter bruddet.

På siste halvdel av 1800-tallet var de fleste ledende skikkelsene innenfor den sterkttroende bevegelsen såkalte seminarister utdannet ved de forholdsvis nyopprettede lærerseminarene. Bernt Lomeland og Torkild Valand ble som nevnt uteksaminert fra Holt seminar i henholdsvis 1864 og 1865. Ommund Slettebøe og Tollef Hetland ble uteksaminert fra Egersund lærerskole i henholdsvis 1865 og 1874. Samtlige av disse seminaristene skulle med tiden bli innsatt som forstandere i Menigheten Samfundet. Seminaristene som ble uteksaminert fra de ulike lærerseminarene, utgjorde en intellektuell elite blant allmuen på midten av 1800-tallet, selv om de gjerne ble omtalt i nedsettende vendinger av borgerskapet. Ved siden av underoffiserskolen var lærerseminarene nemlig den eneste utdanningen som var tilgjengelig for bygdegutter, og mange av seminaristene var derfor de første i sin slekt som forlot jordbruket.³⁸⁵ Det fantes imidlertid fortsatt tradisjonelle

---

³⁸⁵ Hagemann, 1992, s. 14–15, 39.

skoleholdere uten noen formell utdanning blant de ledende sterkttroende, som Erik Gilje i Høgsfjord og Karl Gustav Fardal (1858–1896) i Søgne. Jørgen Larsen hadde fullført en toårig utdanning ved Lister og Mandals høiere almueskole i 1863 og virket deretter som lærer i Søgne og Kristiansand før Menigheten Samfundet ble stiftet. Ettersom flere av de sterkttroende lederne fra midten av 1800-tallet var seminarister eller skoleholdere, er det ikke rart at skolen og barnas utdanning skulle bli svært viktig for de sterkttroende. Ikke bare var deres viktigste ledere lærere, men også deres intellektuelle tilnærming til trosspørsmål gjorde at en grundig kristendomsopplæring var nødvendig. Dermed så de sterkttroende med bekymring på utviklingen i den offentlige skolen, som gikk fra å være en kirkeskole til å bli en allmenndannende folkeskole. Alle disse faktorene gjorde at skolesaken ble helt sentral for de sterkttroende.

Fra rundt 1860 var det flere endringer innen skoleverket som provoserte de sterkttroende. For det første fikk skolens formålsparagraf en større vektlegging av allmenndannelsen.³⁸⁶ For å dekke lovens nye krav utarbeidet man en ny lesebok med ikke-religiøse tekster, kjent som «Jensens lesebok». Fra 1889 ble det etablert et tydelig skille mellom skole og kirke gjennom endringer av sammensetningen i skolestyrene og innføringen av flere verdslige skolefag.³⁸⁷ Igjen gikk utviklingen i retning av en mer allmenndannende skole enn en konfirmasjonsforberedende skole. De sterkttroende i Kristiansand holdt seg stort sett til Bernt Lomelands skole, men i Søgne og i Rogaland var de sterkttroende offentlig ansatte lærere. De offentlig ansatte, sterkttroende lærerne reagerte ved å nekte å ta den nye leseboken i bruk, og resultatet ble i mange tilfeller at de ble avsatt. Dette gjaldt blant annet Fardal i Søgne, samt Hetland og Slettebøe i Helleland. I Helleland tok foreldrene initiativ til å ansette Slettebøe som privatlærer for barna i 1886.³⁸⁸ I februar 1890 kom Torkild Valand til Egersund for å gi et skoletilbud til de sterkttroende der i byen også.³⁸⁹ Høsten 1890 ble Karl G. Fardal oppsagt, og han startet da privatskole i

---

386 Sødal, 2016, s. 64.

387 Sødal, 2016, s. 64.

388 Kasbo, 1997, s. 112.

389 Sandø, 1990, s. 237.

sitt eget hjem i Søgne.³⁹⁰ Dermed hadde de sterkttroende et skoletilbud i Helleland, Egersund, Søgne og Kristiansand lenge før kirkesamfunnet ble opprettet. De fleste lærerne hadde som nevnt en pedagogisk utdanning, og alle hadde erfaring fra å undervise i den offentlige skolen. De sterkttroendes skoler må derfor ha holdt en forholdsvis god standard.³⁹¹ Det ble for eksempel på midten av 1890-tallet undervist både i engelsk og tysk ved Menigheten Samfundets skoler, noe som ikke var vanlig i den offentlige skolen på den tiden.³⁹²

Da Menigheten Samfundet ble organisert mot slutten av 1890, gikk man straks i gang med å bygge kirker. Som regel ble kirkene innredet slik at de også fikk en skolestue. På den måten fikk man i løpet av få år faste skolelokaler på samtlige steder hvor det var et større antall sterkttroende. Man hadde også omgangsskole i de omkringliggende områdene, som på Eigerøy, i Bjerkreim utenfor Egersund og i Randesund utenfor Kristiansand.³⁹³ For å sikre kirkesamfunnet fremtidige lærerkandidater ble det også satt i gang et lærerkurs i 1892. Etter at det første toårige kurset var gjennomført i 1894, ble lærerskolen videre drevet som et ekstra skoleår for de mannlige elevene ved den nyetablerte «allmennskolen» som ønsket å utdanne seg til lærere.³⁹⁴ Allmennskolen var et ettårig videregående skoletilbud, åpent for både mannlige og kvinnelige medlemmer av kirkesamfunnet. Skolen holdt til i Egersund og var under ledelse av Bernt Lomeland og lærer Jørgen Larsen. Allmennskolen bidro til at sterkttroende ungdommer ble kjent med hverandre på tvers av menighetsavdelingene. Mange unge, sørlandske samfundsfolk dro i årene som fulgte til Egersund for å gå på allmennskolen, blant dem senere forstander i Kristiansand, Nicolay Fardal (1883–1960).

På bildet på neste side vises det første lærerkullet, med forstander Bernt Lomeland foran til venstre. Lærer Jørgen Larsen sitter til høyre for Lomeland. Samtlige av disse elevene skulle på en eller annen måte prege de sterkttroendes historie de påfølgende 50 årene. Fra venstre: Mikal

---

390 Sandø, 1990, s. 227.

391 Kasbo, 1997, s. 113.

392 Kasbo, 1997, s. 113.

393 Sandø, 1990, s. 446.

394 Myklebust, 2001, s. 185–186.

Slettebøe (Lærer i Menigheten Samfundet), Emanuel Valand (Lærer i Det Almindelige Samfund), Theodor Ege (Forstander i Det Almindelige Samfund 1909–1953), Mikal Klungland (Lærer i Menigheten Samfundet og senere en sentral figur i Samfundskolonien i USA 1906–1937), Johan Lund (Hjelpforstander i Menigheten Samfundet i Egersund 1903–1939), Sebulon Hetland (Forstander i Det Gammel-Lutherske Samfund 1925–1945) og Bernhard M. Lomeland (Forstander i Menigheten Samfundet i Egersund 1902–1942). Som vi forstår, var lærerskolen helt fra begynnelsen også tenkt som en forstanderskole. Lærerne ble benyttet som predikanter og kateketer for personer som søkte medlemskap i kirkesamfunnet.

Kirkesamfunnets allmennskole ble holdt i drift frem til 1924. Da hadde skolen hatt over 250 elever.³⁹⁵ Innstillingen av skoledriften var først ment som et midlertidig tiltak, men viste seg senere å bli varig.

Figur 5. Fotografi av Samfundets første lærerkull fra Erling T. Endresens samling. Fotograf: Erik Hadland Torjusen, ca. 1894

395 Myklebust, 2001, s. 208.

Skolen hadde helt siden begynnelsen utgjort en betydelig økonomisk belastning for det relativt lille kirkesamfunnet,³⁹⁶ og det var ikke blitt bedre etter splittelsen i 1901. Allmennskolen tok også lærerressurser fra de øvrige skolene.

Å tilby både folkeskole og allmennskole til kirkesamfunnets unge var først og fremst et tiltak for å holde kirkesamfunnets unge borte fra «åndssmitte»,³⁹⁷ altså det man betraktet som negativ påvirkning fra omverdenen. Skolene hadde i så måte en viktig funksjon for å innprente i ungdommen det man betraktet som den rette lære, og sørge for at de ville holde seg til Menigheten Samfundet også når de vokste opp. Senere i de sterkttroendes historie har det også vist seg at de kirkesamfunnene som ikke har klart seg godt, har vært dem som ikke har klart å tilby kirkesamfunnets barn og unge et skoletilbud.

Kvinnenes plass

Det var utvilsomt menn som sto i spissen for den sterkttroende bevegelsen, og som inntok ledende posisjoner da Menigheten Samfundet ble etablert. Likevel er bildet av de sterkttroende kvinnenes plass innad i bevegelsen noe mer kompleks enn man først kunne anta. Selv om det fantes områder hvor de sterkttroende kvinnenes muligheter helt klart var mer begrenset enn kvinner ellers i samfunnet, var det også sider ved de sterkttroende kvinnenes stilling som gjorde dem likestilte med andre kvinner.

Selv om kvinnene i den sterkttroende bevegelsen ikke fikk opptre som predikanter, slik som kvinnene i den tidlige haugianske bevegelsen,³⁹⁸ ser det ut til at de sterkttroende kvinnene hadde gode muligheter til å delta i det religiøse ordskiftet innad i bevegelsen og senere i menighetene. Allerede på et tidlig tidspunkt i bevegelsens historie fikk de mest sannsynlig delta i de religiøse samtalene som ofte var hovedinnholdet i de sterkttroende samlingene. Basert på de eldste referatene fra de sterkttroendes møter på slutten av 1880-tallet og i begynnelsen av 1890-årene³⁹⁹ kan man anta at kvinnene også tidligere fikk komme til orde på møtene. Etter at

396 Myklebust, 2001, s. 198–199.

397 *Menighetsblad*, nr. 4, 2013, s. 61; Sandø, 1990, s. 424.

398 Dørum & Sødal, 2017, s. 22; Norderval, 1982, s. 27; Seland, 2009, s. 86.

399 *Tiden*, nr. 2, 1890; nr. 7, 1892.

Menigheten Samfundet fikk reist kirkebygg, foregikk disse samtalene i kirkene. Mens kvinnene i statskirken ikke hadde lov til å ytre ett eneste ord offentlig i kirken på den tiden,⁴⁰⁰ kunne kvinnene i Menigheten Samfundet delta på like fot med mennene i religiøse samtaler.⁴⁰¹ Så mens man i mange andre kristne organisasjoner opplevde at kvinnens plass ble begrenset i overgangen fra samlinger i hjemmene til offentlige lokaler,⁴⁰² inntraff ikke det samme hos de sterkttroende. Blant de kvinnene som deltok flittig i samtalene på møtene på slutten av 1800-tallet, kan vi nevne Berthe Marie Puntervold (1858–1945), Berthe Helgesdatter Slettebø (1855–1912) og Olevine Kristine Lomeland (1843–1929).

Berthe Puntervold deltok flittig på ulike samtalemøter, og var blant de kvinnene som oftest uttalte seg. Hun siterte ofte Bibelen og andre kirkelærer, og ser derfor ut til å ha vært svært belest. Hun kom opprinnelig fra gården Efteland i Bjerkreim, men flyttet sammen med mannen sin til gården Puntervold utenfor Egersund. I senere år ble hun betraktet som en representant for «den gamle skole», som var «kritisk til mye, for ikke å si alt, som var nytt».⁴⁰³ En annen prominent kvinne i samme periode, Berthe Slettebø, var søster til senere forstander Ommund Slettebøe i Kristiansand. Hun giftet seg i 1891 med den fremtredende kjøpmannen og sentrale medlemmet av Menigheten Samfundet, Hans M. Slettebøe i Egersund. Hun hadde med andre ord et nært forhold til to av de mest sentrale mennene i Menigheten Samfundet på slutten av 1800-tallet. Dette var også en posisjon flere hevder at hun utnyttet for å få sin vilje igjennom i ulike saker. Hun deltok aktivt i diskusjonene i kirkesamfunnet, blant annet i debatten omkring dåpspraksis like etter opprettelsen av Menigheten Samfundet og under Nodlandsstriden i 1900–1901. Da dåpsspørsmålet ble behandlet under fellesmøtet i 1891, valgte Berthe Slettebøe å ikke stemme for å døpe ny medlemmer om igjen, på tross av at hennes ektemann både argumenterte for en slik praksis og stemte for det samme.⁴⁰⁴

---

400 Norderval, 1982, s. 20.

401 På Slettebø-møtet i 1889 deltok en rekke kvinner aktivt i samtalene (*Tiden*, nr. 2, 1890).

402 Seland, 2009, s. 83.

403 Sandø, 2018, s. 41.

404 *Tiden*, nr. 10, 1891.

Olevine Lomeland kom opprinnelig fra Harkmark utenfor Mandal. Familien hennes var tilknyttet miljøet rundt Torkilds bedehus på midten av 1800-tallet, og fire av søstrene hennes giftet seg med sentrale menn innen den sterkttroende bevegelsen. Selv giftet hun seg med Bernt Lomeland i 1872. «Madam Lomeland», som hun ofte ble omtalt som, tok gjerne ordet under ulike menighetsmøter, særlig etter sin manns død. Hun uttalte seg ofte i saker som angikk skoledriften, som ser ut til å ha vært en sak hun hadde et stort engasjement for. Hun nøt stor respekt blant menighetsleddene, og folk ville nok nødig motsi henne. Etter forstander Lomelands død skal Per Nodland ha konferert med henne før han traff ulike beslutninger.⁴⁰⁵ Sånn sett fikk Olevine Lomeland en posisjon som ligner den flere kvinner gift med fremtredende predikanter på 1800- og tidlig på 1900-tallet fikk.⁴⁰⁶

Blant kirkesamfunnets yngre kvinnelige medlemmer som utmerket seg i menighetslivet etter århundreskiftet, kan vi særlig trekke frem Kristiane Aamodt (1870–1938), Alethe Slettebø (1882–1975) og Anna Kristine Dybing (1886–1978). Kristiane Aamodt var datter av forstander Torkild Valand. Hun etablerte seg først med mann og barn i Helleland, men flyttet senere til Kristiansand.⁴⁰⁷ Her utmerket hun seg på samtalemøtene med grundig bibelkunnskap og ble et høyt respektert menighetsmedlem. Under konfliktene som skulle utspille seg i Menigheten Samfundet i 1924–1925, var hun en lojal støttespiller til forstander Ommund Slettebø og den øvrige ledelsen av kirkesamfunnet.⁴⁰⁸ I ettertid fremstår Kristiane Aamodt som et eksempel på en av de mange tydelige kvinnestemmene i Menigheten Samfundets historie. Blant Aamodts etterkommere finner man hele fire forstandere.⁴⁰⁹

---

405 Myklebust, 2001, s. 80.

406 Seland, 2009.

407 Sandø, 2018, s. 405.

408 Lomeland & Fardal, 1926.

409 Hennes sønn Martin Aamodt (1911–2000), barnebarn Leiv Kristian Aamodt (f. 1939), oldebarn Sigmund Aamodt (f. 1967) og Tormod Aamodt (f. 1984).

Figur 6. Fotografi av Olivine Lomeland sammen med sin mann og fire barn (f.v. Oscar, Tonning, Bernhard og Arthur) fra Erling T. Endresens samling. Fotograf: Carl N. A. Forsberg, ca. 1890

Den noe yngre Alethe Slettebø skrev flere artikler i ungdomsforeningens blad *Samhold*,⁴¹⁰ holdt innlegg på ungdomsmøtene og underviste ved menighetens omgangsskole på Eigerøy rundt 1908, mens Anna Dybing

---

410 Se f.eks. *Samhold*, nr. 7, 1904.

arbeidet som lærer ved menighetens skole i Helleland i to år fra 1908. Begge to underviste tilsynelatende i alle fag, inkludert kristendom. Blant de sterkttroende ble det å undervise i kristendom på skolen sett på som nærmest likestilt med å forkynne i kirken. Det er derfor verdt å merke seg at disse to kvinnene fikk et så stort ansvar i kirkesamfunnet på denne tiden. Dybing tok senere Samfundets allmennskole og var svært engasjert i kirkesamfunnets ungdomsarbeid i årene etter 1900.⁴¹¹ Hun giftet seg i 1913 med en enkemann fra statskirken som sluttet seg til Menigheten Samfundet, men de gikk senere ut av kirkesamfunnet. Også Alethe Slettebø forlot kirkesamfunnet kort tid etter at hun hadde giftet seg.

I tillegg til å kunne uttrykke sine religiøse synspunkter i åpne samtaler i kirkene hadde kvinnene også tilgang til å gi uttrykk for sin mening gjennom valg. Da Menigheten Samfundet ble stiftet, var det i begynnelsen en viss usikkerhet omkring hvorvidt kvinner burde ha stemmerett i valg av samfundsstyre og forstander. Kvinner hadde tidligere skrevet under kallsbrevet som kalte Bernt Lomeland til forkynner for de sterkttroende i Kristiansand før Menigheten Samfundet ble etablert.⁴¹² De hadde på denne måten vært med på å utpeke forkynnere i de sterkttroende forsamlingene. Da det så skulle gjennomføres valg i menighetene, mente en usedvanlig fremsynt Bernt Lomeland at kvinnene «slapp for lett» dersom de ikke skulle delta i valget på lik linje som menn.⁴¹³ Lomelands ord ble ikke fulgt. Derimot gikk de sterkttroende i Menigheten Samfundet inn for å skille mellom manns- og kvinnestemmer, slik at kvinnenes stemmer kun ble utslagsgivende for valget ved eventuell stemmelikhet. Denne inkonsekvente praksisen omkring kvinners stemmerett var det mange som reagerte på, og det ble debattert under Menigheten Samfundets fellesmøter i 1904, 1911 og 1919.⁴¹⁴ Her argumenterte bl.a. hjelpeforstander Sebulon Hetland ivrig for kvinners stemmerett, mens lærer Nicolay Fardal sa at han var «ganske imot, at kvinderne skulle ha stemmeret».⁴¹⁵ Man fikk til slutt ikke endret vedtaket. Heller ikke innen de fleste andre kristne

---

411 Myklebust, 2001.

412 Sandø, 1990, s. 156.

413 *Tiden. Ekstrablad*, nr. 7, 1911, s. 25.

414 Leidland, 1998, s. 53.

415 *Tiden. Ekstrablad*, nr. 7, 1911, s. 25.

organisasjoner hadde kvinner stemmerett på det tidspunktet Menigheten Samfundet ble opprettet. Derimot fikk kvinner stemmerett i stadig flere kristne organisasjoner etter 1900.⁴¹⁶ Ironisk nok ble nettopp dette et viktig argument *mot* å gi kvinner stemmerett i Menigheten Samfundet. Flere så nemlig på arbeidet for kvinners stemmerett internt i Menigheten Samfundet som et resultat av urett påvirkning fra storsamfunnet, som blant annet innførte allmenn stemmerett for kvinner i 1913. Dette argumentet ble igjen brukt da temaet ble debattert på 1950-tallet.⁴¹⁷

Jentene i Menigheten Samfundet hadde lik tilgang til kirkesamfunnets skoler, og da man også etablerte en allmennskole – eller videregående skole – hadde jenter lik tilgang som gutter. Jenters rett til videre opplæring etter folkeskolen hadde vært heftig debattert i Norge på 1870- og 1880-tallet,⁴¹⁸ så det var ingen selvfølge at en såpass konservativ gruppering som Menigheten Samfundet ville tillate jentene å gå på allmennskolen. Men det fikk de altså lov til, og fra 1896 ble de til og med undervist sammen med sine mannlige medelever.⁴¹⁹ Enkelte år utgjorde jentene det absolutte flertallet av elevene som ble uteksaminert. Bernt Lomeland var i utgangspunktet skeptisk til kvinnebevegelsen, men mente likevel at mange av kravene bevegelsen fremsatte, var velbegrunnet. Han fremhevet særlig den dårlige lønnen mange kvinner fikk på den tiden, samt tjenestepikenes harde arbeidsvilkår som særlig problematisk. Han var i det hele tatt opptatt av kvinnenenes ve og vel, og mente at de ofte hadde blitt utsatt for urettferdighet.⁴²⁰ Det fantes dermed enkelte muligheter til å engasjere seg i menighetslivet for unge kvinner på denne tiden, selv om det med dagens øyne kan fremstå begrenset.

På ett punkt var derimot Menigheten Samfundet svært konservativt sammenlignet med storsamfunnet: Man ansatte i utgangspunktet ikke kvinnelige lærere. Å ansette kvinnelige lærere var bare et unntak, og noe som var svært omdiskutert. Samfunndsstyret uttalte i 1909 at «kvindens egentlige plads var i hjemmet, og at hun under normale forhold ikke bør

---

416 Norderval, 1982, s. 20.

417 *Samhold*, 1950, s. 10, 14

418 Norderval, 1982, s. 18–19.

419 Sandø, 1990, s. 434.

420 *Tiden*, nr. 11, 1888; nr. 12, 1888.

beklæde lærerstillinger». Samtidig skrev de at «når man ingen mænd kunde opdrive, vilde det ikke være galt at la en kvinde overta sådant verv». ⁴²¹ Dermed mistet de få kvinnene som unntaksvis ble ansatt lærerjobbene så fort det var unge gutter tilgjengelig til å erstatte dem. Selv om kvinner fikk adgang til de offentlige lærerseminariene i 1890, fikk kvinnene i Menigheten Samfundet ikke tilgang til «Samfundets lærerutdanning» før i 1995. ⁴²² Kanskje var disse omstendighetene medvirkende til at sterke kvinneskikkelser som Alethe Slettebø og Anna Dybing valgte å forlate Menigheten Samfundet i voksen alder.

På tross av slike begrensninger tok kvinnene i Menigheten Samfundet aktiv del i ungdomsarbeidet. Kvinner holdt foredrag på ungdomsmøtene, skrev i ungdomsforeningens blad *Samhold* og fikk til og med sentrale verv i foreningen. I 1904 besto faktisk hele styret i ungdomsforeningen i Kristiansand av kvinner. Dette inkluderte ungdomsforeningens første kvinnelige president, Anne Slettebøe (1878–1954). ⁴²³ Anne Slettebøe var datter av den daværende forstanderen for menigheten i Kristiansand. Hun giftet seg senere og tok navnet Rabbersvik. Som vi skal se i de kommende kapitlene, fikk de sterkttroende kvinnene i liten grad ta del i de seirene som kvinnebevegelsen ellers kunne feire i årene som skulle komme. Det ser heller ut som at kvinnes frigjøring førte til mer restriktive holdninger til kvinnes plass i menigheten fordi man var redd for en urett påvirkning fra storsamfunnet. ⁴²⁴

---

⁴²¹ *Tiden. Ekstrablad*, nr. 6, 1909, s. 23.

⁴²² Leidland, 1995.

⁴²³ Myklebust, 2001, s. 390.

⁴²⁴ *Tiden. Ekstrablad*, nr. 7, 1911.

KAPITTEL 4

Trettiårskrigen, 1900–1930

Sentrale sterkttroende 1900–1930

Ommund H. Slettebøe (1848–1928):

En nær støttespiller av Lomeland, sentral i opprettelsen av Menigheten Samfundet, samt forstander i menigheten i Kristiansand 1892–1928. Etter Lomelands død utkjempet han to store «lærestrider» i Menigheten Samfundet, først mot forstander Nodland i Egersund og deretter mot hjelpeforstander Hetland i Kristiansand. Det ble derfor sagt at Slettebøe hadde utkjempet en trettiårskrig da han døde.

Sebulon Hetland (1874–1957):

Utdannet lærer i Menighetens Samfundets første tid, og senere hjelpeforstander i Menigheten Samfundet i Kristiansand. En ivrig leser av Lomelands skrifter, og han påpekte viktigheten av kirkens fortolkning av Bibelen som en del av Guds ord. Han ble til slutt avsatt som hjelpeforstander og etablerte Det Gammel-Lutherske Samfund. Der satt han formelt som forstander frem til 1945, men i praksis virket han frem til 1951.

Peder (Per) O. Nodland (1842–1909):

En nær støttespiller av Lomeland og sentral i opprettelsen av Menigheten Samfundet. Selv om han ikke ble valgt til ny forstander etter Lomelands bortgang i 1900, ble han til slutt utpekt til embetet av Samfundsstyret. Men bl.a. fordi han kritiserte enkelte av Lomelands skrifter, ble han snart avsatt og utmeldt. Sammen med sine støttespillere dannet han da Det Almindelige Samfund.

Aanen Aanensen (1852–1945):

En ivrig tilhenger av Lomeland helt tilbake til tiden i Torkilds bedehus. I 1890 ble han oppsagt som kirketjener i Kristiansand Domkirke da han ble med i Menigheten Samfundet. Etter Lomelands død var Aanensen kritisk til forkynnelsen i Menigheten Samfundet. I 1925 ble Aanensen utmeldt sammen med Hetland. Etter en konflikt med Hetland ble Aanensen forstander for Lomelands Menighet i 1932.

P. O. Nodland ble utsatt for mye urettferdighet, og det så åpenbart at selv folk utenfor menigheten forsto at det nærmet seg helgentilbedelse av Lomeland.⁴²⁵

1. mars 1900 gikk Bernt Lomeland plutselig bort etter kort tids sykdom. Etter å ha ledet de sterkttroende siden begynnelsen av 1870-årene etterlot han seg et stort tomrom blant sine tilhengere. Fra samtidens kilder forstår vi at det rådet en dyp motløshet blant mange samfundsfolk da deres sterke leder og grunnlegger gikk bort.⁴²⁶ Som sitatet over indikerer, opplevde andre samfundsfolk at det straks oppsto en «helgentilbedelse av Lomeland». Dermed oppsto det i kjølvannet av Lomelands bortgang intense konflikter som i ettertid ble omtalt som en «trettiårskrig». På samme måte som den opprinnelige trettiårskrigen (1618–1648) varte denne teologiske striden i omtrent 30 år, fra Bernt Lomelands død i 1900 til den foreløpig siste kirkesplittelsen i 1932.

Trettiårskrigens kjerne

Trettiårskrigens konfliktlinjer fremstår i dag som svært komplekse og til dels uoversiktelige. Administrative, teologiske og personlige spørsmål ble ofte blandet sammen i opphetede debatter. Det er derfor nødvendig å klargjøre de mest sentrale konfliktlinjene. Utgangspunktet for de avgjørende konfliktspørsmålene var Menigheten Samfundets grunnregler fra 1891. Disse slo fast at «det er aldeles nødvendig til salighed, at det skrevne Guds ord til enhver tid fremlægges i ren og ret forkyndelse af levende vidner».⁴²⁷ Denne formuleringen førte til at to spørsmål ble stilt blant samfundsfolkene:

425 Valand, 1974, s. 35 (Ifølge DAS-medlem Kjell Ivar Dversnes er Valand-boken (1974) ikke lenger i bruk som lærebok i DAS, og kapittelet om lærestriden i 1900–1901 kan derfor ikke betraktes som DAS' offisielle syn *i dag*).

426 Myklebust, 2001, s. 17.

427 Referert i Sandø, 1990, s. 277; Valand, 1974, s. 36.

1. Hvilken rolle skal det levende vitnet Lomeland og hans etterlatte tekster ha nå som forfatteren er død?
2. Hva er forholdet mellom «levende vitner» og Bibelen?

De oppsto raskt en konflikt om i hvilken grad Menigheten Samfundet i fremtiden burde utvikle teologien basert Lomelands tekster, eller om Lomeland først og fremst hadde vært en autoritet for sin tid, men ikke nødvendigvis for etterslekten.⁴²⁸ Senere viste det seg at samfundsfolkene også var svært uenige om forholdet mellom «levende vitner» generelt og deres muntlige forkynnelse på den ene siden og Bibelen på den andre siden. Enkelte mente levende vitner og deres forkynnelse burde tillegges samme eller større autoritet enn Bibelen, mens andre hevdet at Bibelen måtte være siste instans i alle lærespørsmål.⁴²⁹

I trettiårskrigenes første akt kjempet man om hvilken rolle levende vitners etterlatte skrifter skulle ha i kirkesamfunnet. Helt konkret diskuterte man hvilken rolle Lomelands skrifter skulle ha i Menigheten Samfundet. Den ene siden hevdet at betegnelsen «levende vitne» var knyttet til forstanderembetet og at den til enhver tid sittende forstanderen måtte stå fritt til å bedømme tidligere vitners forkynnelse. Motstanderne hevdet at levende vitners muntlige forkynnelse og etterlatte skrifter var Guds ord, og at forstandere ikke kunne behandle denne forkynnelsen som en hvilken som helst tekst. Da Menigheten Samfundet hadde slått fast at Lomelands skrifter var Guds ord, startet konflikten om hva forholdet skulle være mellom levende vitners muntlige forkynnelse og Bibelen. Dette kan beskrives som trettiårskrigenes andre akt. Da hevdet noen at levende vitners forkynnelse var Guds ord *såfremt* det var i overensstemmelse med Bibelen, mens andre argumenterte for at levende vitners forkynnelse var Guds ord *fordi* den per definisjon var i overensstemmelse med Bibelen.

---

428 *Menighetsblad*, nr. 1, 2005, s. 20; Valand, 1974, s. 37.

429 Bl.a. med støtte i Spødervold, 1848/1890, s. 238.

Figur 7. Fotografi av Ommund H. Slettebø fra Erling T. Endresens samling.
Fotograf: Carl N. A. Forsberg, ca. 1895

Dersom man ikke også er oppmerksom på at forstander Slettebø i Kristiansand hadde synspunkter som på flere områder ikke samsvarte med Lomeland, vil trettiårskrigen fremstå «underlig» og «uklar», slik den har blitt fremstilt i Menigheten Samfundets egne kilder.⁴³⁰ Derfor må man først se nærmere på Slettebøes teologiske standpunkter, som i en sterkttroende kontekst fremstår ganske særegne.⁴³¹ Etter Lomelands

430 Myklebust, 2001, s. 15, 99. Bernt Lomelands sønn, Oscar Lomeland, beskrev splittelsen i 1925 som «noe dunkelt, noe uforklarlig» (Sandø, 2018, s. 54).

431 Flere av hans synspunkter har senere i praksis blitt erklært som avvikende av Menigheten Samfundet (Andersen, 1936; Dversnes, 1981), uten at dette har blitt tillagt noen vekt i kirkesamfundets egen historieskriving.

død var Ommund Slettebøe den mest erfarne forstanderen i Menigheten Samfundet. Han hadde vært forstander for menigheten i Kristiansand siden 1892. Han var imidlertid ikke ukontroversiell blant samfundsfolkene. Mistroen mot ham hadde begynt allerede da han først kom til menigheten. Da hadde nemlig flere vært kritiske til Lomelands erstatter. Kunne man stole på forstander Slettebøe i læren? Slettebøe beskrives derimot i Menigheten Samfundets egne kilder som en «lærd teolog», som «streng og ubøyelig i lærespørsmål»⁴³² og han var på ingen måte villig til å inngå noen form for kompromiss med gjenstridige medlemmer. Hans motstandere omtalte ham derfor som en «diktator»,⁴³³

Slettebøe understreket Bibelens betydning som siste instans i lærespørsmål, på bekostning av levende vitner.⁴³⁴ Han mente for eksempel det var mulig å bli frelst så lenge man hadde tilgang til Bibelen, selv uten noen levende vitner til å veilede. Dette var en holdning som Slettebøe ser ut til å ha hevdet helt siden det første Slettebøemøtet i 1889.⁴³⁵ For å underbygge sitt standpunkt viste Slettebøe til den sterkttroende forkynneren Svale Gjedrem, som skulle ha sagt «Jeg vil se den, som tør negte én saligheden, om han sitter på en ø, når han har bibelen».⁴³⁶ Dette kom i direkte konflikt med Lomelands uttalelse om at den som er strandet på en øde øy ikke kan bli frelst ved hjelp av Bibelen alene,⁴³⁷ noe som har blitt bekreftet av Samfundsstyret gjentatte ganger de siste årene, når de slår fast at Bibelen ikke kan være kraftig i seg selv. Man må gå gjennom levende vitner for å bli frelst.⁴³⁸

På bakgrunn av sitt syn på levende vitner hevdet Slettebøe at Lomelands tekster bare var Guds Ord *såfremt* de var i overnesstemmelse med Bibelen, samtidig som han understreket at «enten det er Lomeland eller nogen anden, saa har jeg ikke kunnet stanse ved noget menneske, men maatte

432 Myklebust, 2001, s. 487, 494

433 Muntlig kommunikasjon med tidligere medlem av DGLS.

434 Hetland & Aanensen, 1925, s. 9. Slettebøes syn virker derimot å samsvare med Spødervold (1848/1890, s. 238).

435 *Tiden*, nr. 4, 1890, s. 16.

436 *Tiden. Ekstrablade*, nr. 11, 1906, s. 41.

437 *Tiden*, nr. 4, 1890, s. 14–15, samt Lomeland (2012, s. 375): «Guds ord bærer ikke fukt bare ved å bli lest». Dette samsvarer med Tobiassen mfl. (1925), som skriver «Bibelordet er i sin opfatning og anvendelse kun frelsende og saliggjørende der, da, hvor og naar det fremkommer som avlagt mundtlig vidnesbyrd» (s. 3).

438 Samfundsstyret, 2014, s. 14; 2020, s. 3.

ha det stadfæstet med Bibelen». ⁴³⁹ På bakgrunn av denne mer avmålte holdningen til Lomelands skrifter tok Menigheten Samfundet i praksis avstand fra flere av Lomelands lærepunkter, som Kristi menneskelighet fra evighet, ⁴⁴⁰ hvorvidt sanne troende kunne falle i fortapelsen ⁴⁴¹ og om nærheten mellom Kristus og de kristne. ⁴⁴² Slettebøe var samtidig ytterst varsom med å kritisere Lomeland og fremstilte seg heller som en forsvarer av Lomelands lære. ⁴⁴³

Særlig Slettebøes vektlegging av Bibelen på bekostning av «levende vitner» førte snart til murring i medlemsmassen. Murringen kom fra ulike kanter. Skomakerne Axel Axelsen (1841–1925) og Aanen Aanensen (1852–1945) mente at «når nogen sannhetsvidner efter apostlernes dage har talt i menigheten ved den Helligånd, så mener vi at det er *Guds ord fullt ut*. Det de har skrevet likeså.» ⁴⁴⁴ Det kan dermed se ut til at denne fraksjonen mente at levende vitner var tilnærmet ufeilbarlige. ⁴⁴⁵ Som en konsekvens av deres syn på levende vitner mente de at Lomelands tekster kunne sidestilles med Bibelen *fordi* de var i overensstemmelse med Bibelen og bidro til å fortolke og utdype denne. ⁴⁴⁶ Under trettiårs-krigen hevdet denne fraksjonen å merke at Lomelands «skrifters indhold

---

439 Fardal, 1915, s. 23.

440 Etter fellesmøtet i 1909 konkluderte Samfundsstyret med at Kristus ble menneske idet han ble født av en kvinne (*Tiden. Ekstrablad*, 1909, nr. 3), mens Lomeland hevdet at Kristus er Gud og menneske fra evighet av, og at dette var «et kjernepunkt i den bibelske sannhet» (Samfundsstyret, 2015, s. 31). Lomelands syn ble også stadfæstet i samfundsstyrebeslutningen fra fellesmøtet i 1936 (Andersen, 1936, s. 49–50).

441 Etter fellesmøtene i 1928 (sak 12) og 1931 (sak 10) viste Samfundsstyret at de ikke lenger kunne slutte seg til læren om at sanne troende aldri kunne falle i fortapelse, slik Lomeland og andre tidligere sterkttroende hadde ment (se Sandø, 1990, s. 107–113; *Tiden*, nr. 10, 1886). Samfundsstyret stadfæstet igjen Lomelands standpunkt etter fellesmøtet i 1947 (Dvergsnes, 1947, s. 46).

442 Etter fellesmøtene i 1908 og 1909 viste Samfundsstyret at de ikke lenger mente at de sanne troende hadde «guddomsnaturen», som Lomeland beskrev. Dette ble langt på vei imøtegått etter fellesmøtet i 1936 (Andersen, 1936, s. 50). At Samfundsstyret var avvikende i 1908 og 1909, ble senere bekreftet under fellesmøtet i 1981 (Dvergsnes, 1981, s. 62–75).

443 Myklebust, 2001, s. 55–56, 93.

444 *Vidnesbyrdet*, 1927, nr. 1, s. 8. Aanensen hadde hevdet det samme standpunktet helt siden Slettebø-møtet i 1889 (se *Tiden*, nr. 4, 1890, s. 14). Se også Tobiassen mfl., 1925, s. 2.

445 Tobiassen mfl., 1925, s. 10–11.

446 Hetland & Aanensen, 1925, s. 9, 22–24; *Tiden. Ekstrablad*, nr. 11, 1906; Tobiassen mfl., 1925, s. 2. Dette ble også begrunnet med Slettebø-møtet i 1889, hvor sannhetsvitners forkynnelse ble beskrevet som en åpning, utvikling og vekst i Bibelens fullkomne sannhet (se *Tiden*, nr. 4, 1890, s. 13–16).

var ukjent for mange, og hos enkelte sporedes en likefrem uvilje mot at citere Lomeland». ⁴⁴⁷

Hjelpesforstanderen i Egersund, Per Nodland (1842–1909), og hans tilhengere, mente også at levende vitner var helt avgjørende for å bli frelst. ⁴⁴⁸ Likevel knyttet Nodland ikke begrepet «levende vitner» så nært opp til Lomeland, som Axelsen og hans meningsfeller. Derimot mente Nodland og hans tilhengere at det var den personen som til enhver tid hadde embetet som forstander, som måtte betraktes som et levende vitne. ⁴⁴⁹ Levende vitner hadde etter Nodlands syn rett og plikt til å bedømme tidligere kirkelæreres skrifter. Lomelands tekster måtte dermed behandles på lik linje med andre kirkelærere, og måtte fortolkes og bedømmes av levende vitner. ⁴⁵⁰ Nodland ser ut til å ha ment at Lomeland på samme måte som alle mennesker var feilbarlig og hadde uttrykt seg uklart eller direkte feil ved enkelte anledninger, uten at han av den grunn var noen falsklærer.

De ulike oppfatningene kunne ikke leve side om side i Menigheten Samfundet. Alt lå til rette for splittelser. I løpet av trettiårskrigen bekjempet forstander Slettebøe først Per Nodlands syn om at Lomelands tekster inneholdt feil og mangler, og deretter Axel Axelsen, som hevdet at Lomelands skrifter kunne sidestilles med Bibelen.

Første akt: Nodlandsstriden

Etter at Lomeland var begravet i mars 1900, brøt uenighetene først ut i forbindelse med valg av etterfølger til forstander Lomeland. Da Menigheten Samfundet ble etablert, hadde det blitt lagt klare retningslinjer for hvordan kirkesamfunnet skulle rekruttere forstandere. Fremtidige forstandere skulle velges av kirkesamfunnets mannlige medlemmer, og man mente at Gud ville styre valget slik at menigheten fikk den forstanderen

⁴⁴⁷ Hetland & Aanensen, 1925, s. 5. Hetland hevdet også at lærere i Menigheten Samfundet skulle ha uttalt at «der var meget i Lomelands skrifter som ikke burde ha stått» og at «man må lese Lomeland med forbehold», samt at det var bedre å lese Luther enn Lomeland og Spødervold (*Vidnesbyrdet*, nr. 3, 1927, s. 49).

⁴⁴⁸ Valand, 1974, s. 36.

⁴⁴⁹ Se lærer Emanuel Valands redgjørelse til Menigheten Samfundets skolestyre i Egersund 8.12.1900 gjengitt i *Menighetsblad*, nr. 1, 2005, s. 20–22; H. M. Slettebøe, 1914, s. 42.

⁴⁵⁰ Nodland, 1905, s. 3–4; Valand, 1974, s. 35–37.

Gud ønsket. Så etter at Lomeland var gravlagt, ble det avholdt valg. Et flertall av menighetens mannlige medlemmer pekte på lærer Jørgen Larsen (1847–1920). Kvinnene fikk også stemme, men deres stemmer telte ikke. Hadde man regnet med kvinnestemmene, hadde derimot hjelpeforstanderen i Egersund, Per Nodland, blitt valgt med stor margin.⁴⁵¹ Larsen følte seg derimot ikke kallet til å være forstander, så han pekte i stedet på Nodland.⁴⁵² Et rådvilt Samfundsstyre utpekte til slutt Nodland som forstander, etter stor strid internt i styret. Nodland hadde tross alt vært Lomelands nærmeste medarbeider gjennom flere år, og Jørgen Larsen ønsket jo ikke selv å bli forstander. I tillegg hevdet flere at Lomeland selv hadde pekt på Nodland som sin etterfølger.⁴⁵³ Andre var langt mer skeptiske overfor Nodland og mente valgreglene burde følges. Nodland ble likevel ordinert til forstander i august 1900 – over fem måneder etter Lomelands bortgang.

Figur 8. Fotografi av Per O. Nodland fra Erling T. Endresens samling. Ukjent fotograf, ca. 1895

451 *Menighetsblad*, nr. 4, 2013, s. 63; Myklebust, 2001, s. 22.

452 Myklebust, 2001, s. 26; Valand, 1974, s. 32.

453 Grødeland & Oma, 1990, s. 29–30.

I kjølvannet av valget av Nodland som forstander skulle striden snart eskalere. Konflikten hadde tilsynelatende sitt utspring i spørsmålet om levende vitner. Men spørsmålet handlet også i aller høyeste grad om hvilken rolle Lomelands etterlatte skrifter skulle ha i kirkesamfunnet. Noen måneder etter Lomelands død kom nemlig noen av Nodlands varmeste tilhengere til å trekke frem en gammel «Pinsehilsen» forfattet av Lomeland i 1894 og trykt i *Tiden* i 1900. I denne artikkel skrev Lomeland at han overlot til Gud å være hjertekjenner og dermed utpeke og utnevne hvem som er de sanne kristne.⁴⁵⁴ Nodland mente at Lomeland dermed viste til «Gud i det blå», altså at Gud var å finne i himmelen, fordi Lomeland i dette skriftet ikke anerkjente at levende vitner kunne være hjertekjennere.⁴⁵⁵ Men Menigheten Samfundet lærte jo at Gud var å finne på Jorden, gjennom levende vitner.⁴⁵⁶ Å hevde at Lomeland viste til «Gud i det blå» var derfor det samme som å påpeke vranglære eller selvmotsigelser i Lomelands egen tekst. En så åpenbar kritikk av et skrift Lomeland hadde forfattet, gikk selvsagt ikke upåaktet hen, særlig ikke når kritikeren kom fra Lomelands arvtaker.⁴⁵⁷ At Nodland også betvilte hvilken skjebne som ventet både dømte og udømte spedbarn som døde, vekket også reaksjoner blant mange i menigheten i Egersund. Mens forstander Slettebøe i Kristiansand hevdet at disse barna ble frelst, mente Nodland at ingen «kan komme i Guds Rige» uten dåp og betvilte at små barn kunne ha troen og bli frelst – selv etter de var døpt.⁴⁵⁸

Nodlands kritikk av Lomelands «Pinsehilsen»⁴⁵⁹ og hans påståtte teologiske avvik kom snart forstander Slettebøe i Kristiansand for øre, og han nølte ikke med å gripe inn. I november – mindre enn tre måneder etter ordinasjonen – ble det kalt inn til flere menighetsmøter, hvor Nodland måtte svare for påstander om teologisk avvik og kritikk av Lomelands lære. Nodland gjorde sitt beste for å forsvare seg, og avviste at han

454 Myklebust, 2001, s. 38; Valand, 1974, s. 35.

455 Valand, 1974, s. 35.

456 Lomeland, 1895/1959, s. 13–14; 2000, s. 57–58; 2016, s. 409–410; *Tiden*, nr. 10, 1892, s. 38.

457 Myklebust, 2001, s. 46–50.

458 Sandhed til Gudfrygtighed, spm. 663 og s. 144, Det Almindelige Samfund, 1906. Nodlands syn sammenfaller med hva Spødevold skrev: «Saaledes er man i Satans Rige fra Daaben (...) til Troen» (1848/1890, s. 405).

459 Nodland, 1905, s. 3–4.

kritiserte Lomeland.⁴⁶⁰ Men ikke alle av Nodlands tilhengere var like nådige i sine angrep på Lomeland. Noen av Nodlands tilhengere hevdet for eksempel at Lomelands forkynnelse aldri hadde omvendt et menneske, siden Lomeland hadde vært for intellektuell, mens Nodlands forkynnelse derimot grep hjertet.⁴⁶¹ Dette bidro til å hisse opp Lomelands mest iherdige forsvarere. Denne kritikken mot Lomeland fortøner seg i ettertid ganske atypisk for hvordan de sterkttroende hadde vært frem til da, idet man tidligere aldri hadde verdsatt en forkynnelse som appellerte til følelseslivet. Det er derfor ikke så underlig at Nodlands tilhengere under striden snakket om «en ny og annerledes husholdningsmåte» for å beskrive Nodlands måte å forkynne og lede menigheten på.⁴⁶²

Som en konsekvens av sin forståelse av det nære forholdet mellom Kristus og de kristne mente Nodland at «levende vitner» måtte fortolke og bedømme om etterlatte skrifter var sanne gudsord. Dermed hadde Nodland både rett og plikt til å påpeke svakheter i Lomelands etterlatte skrifter.⁴⁶³ Når Slettebøe avviste Nodlands spørsmål knyttet til «Pinsehilsen», mente Nodland og hans tilhengere at Slettebøe forkynte en «tro på Kirken» og en «tro på Lomeland». Nodland følte seg misforstått og svært urettferdig behandlet under menighetsmøtene. I sin bok, *Guds Naades Orden*, skrev Nodland:

Og saaledes forsøktes der Strid, og Ondhed kom frem, der holdtes Møder, Aftenmøder, og der gik ut paa Skjelleri, fordi jeg havde gaaet ind paa ligesom at kritisere Lomeland, og dette var virkelig ikke min mening.⁴⁶⁴

I Det Almindelige Samfunds kirkehistorie skriver Petrus Valand at «Det ble fordret som betingelse for å stå i Samfundet at man måtte gå inn på Lomelands lære som om han var ufeilbar».⁴⁶⁵ Dette kunne ikke Nodland

---

⁴⁶⁰ Myklebust, 2001, s. 55; Nodland, 1905, s. 4. Det samme uttrykte flere av Nodlands tilhengere, se lærer Emanuel Valands redgjørelse til Samfundets skolestyre i Egersund 8.12.1900 gjengitt i *Menighetsblad*, nr. 1, 2005, s. 20–22.

⁴⁶¹ Grødeland & Oma, 1990, s. 24; Myklebust, 2001, s. 52, 54, 81; Valand, 1974, s. 37.

⁴⁶² Myklebust, 2001, s. 37–38; Valand, 1974, s. 37.

⁴⁶³ *Menighetsblad*, nr. 1, 1998, s. 10; Valand, 1974, s. 35.

⁴⁶⁴ Nodland, 1905, s. 4.

⁴⁶⁵ Valand, 1974, s. 37.

og hans tilhengere gå med på. De mente det måtte være rom for å diskutere og kritisk vurdere Lomelands etterlatte skrifter.⁴⁶⁶

Etter at flere åpne menighetsmøter i løpet av november og desember 1900 ikke hadde ledet frem, ble det til slutt kalt inn til et ekstraordinært fellesmøte i januar 1901. Forstander Nodland og hans tilhengere fastholdt under dette møtet sitt syn på levende vitner, mens forstander Slettebø advarte mot å blande Kristus og de kristne.⁴⁶⁷ Nodland og hans tilhengere mente på sin side at Slettebø fornektet Kristi vedvarende tilstedeværelse på Jorden gjennom levende vitner.⁴⁶⁸ Paradoksalt nok ser det ut til at det var Nodland og hans tilhengere som var mest lojale til Lomelands lære, siden Lomeland hadde skrevet at «Hvis vi altså vil høre Gud, må vi høre ham i mennesket. Vil vi se ham, må vi se et menneske. Vil vi se Guds gjerning, må vi se det i et menneske. Vi må ikke skille det.»⁴⁶⁹ Slettebø fremhevet på sin side Bibelens autoritet over levende vitner, og mente Nodland presenterte falsk lære og en svikefull kritikk av Lomeland.⁴⁷⁰

Flertallet i Samfundsstyret sluttet seg til Slettebøes fortolkning og bestemte dermed at forstander Nodland skulle avsettes fra sitt embete og ekskluderes fra Menigheten Samfundet. Kort tid etterpå ble også tre lærere som hadde stått på Nodlands side under striden, avsatt og ekskludert.⁴⁷¹ Egersunds samfundsfolk ble splittet på midten; de som holdt seg til Ommund Slettebø, av utenforstående omtalt som «lomelendingane», og de som støttet Per Nodland, omtalt som «perane». Forstander Nodland og tilhengerne hans etablerte kort tid etter Det Almindelige Samfund. Navnet ble valgt for å understreke at kirkesamfunnet var den alminnelige eller allmenne kirke, som ikke var knyttet til én bestemt person,

466 Valand, 1974, s. 38.

467 Myklebust, 2001, s. 88–90; Valand, 1974, s. 36. Se også Nodlands beskrivelse av forholdet mellom Kristus og de kristne i Nodland (1905, s. 27).

468 Myklebust, 2001, s. 88; Valand, 1974, s. 35–36.

469 Lomeland, 2000, s. 58. Se også Dversnes (1981, s. 62–75), samt *Samfundets tro og bekjennelse* (2015), som slår fast at «Kristus og de sanne kristne utgjør en uatskillelig enhet» (s. 16), og hvor Lomeland siteres på at «liv og livsvirksomhet er fullt ut felles for Kristus og de troende» (s. 36). Ole Sannernes' artikkel i *Tiden*, nr. 10, 1886 går også langt i å antyde at de sanne troende får Kristus-lignende egenskaper. Det samme gjør skildringen av «levende vitner» i *Tiden*, nr. 10, 1892: «De er selv Guds ord, åpenbaring, lys, etc. med alt hvad de er, gjør, taler, skriver og på anden måde ter sig» (s. 38). (Se også Lomeland, 2016, s. 409–410).

470 Myklebust, 2001, s. 90; Valand, 1974, s. 36.

471 Myklebust, 2001, s. 93–94; Valand, 1974, s. 38.

slik man oppfattet at de lomelandstro i Menigheten Samfundet var.⁴⁷² I denne sammenheng har altså ordet «almindelig» samme betydning som «katolsk» i Den katolske kirke; det viser til at man oppfatter seg selv som den opprinnelige og allmenne Kirke. I kjølvannet av Nodlands ekskludering, ble Tollef Hetland (1856–1901) valgt til forstander for Menigheten Samfundets i Egersund. Da han døde kort tid etter ordinasjonen, mente man i Det Almindelige Samfund at dette var en straff fra Gud.⁴⁷³

Som et resultat av tidligere vedtak i Menigheten Samfundet om hvor Guds Ord hadde virkning og hvor sakramentene var gyldige, falt Det Almindelige Samfund inn under kategorien kirkesamfunn som Menigheten Samfundet *ikke* kunne anerkjenne. En kirke som ikke anerkjente Lomeland til fulle, kunne ikke sies å ha en rett forkynnelse av Guds Ord. For dem som hadde forlatt Menigheten Samfundet, fantes det ingen mulighet til frelse. Medlemmene av Det Almindelige Samfund mente på sin side at Menigheten Samfundet hadde handlet ugudelig og foraktet en Guds profet, altså Per Nodland, og utelukket derfor på samme måte medlemmene i Menigheten Samfundet fra Guds frelse. Splittelsen førte til at en rekke familier ble delt i to, hvor mannen ble igjen i Menigheten Samfundet, mens konen ble med i Det Almindelige Samfund, og det fortelles om foreldre som kastet ut barn hjemmefra etter at de valgte å bli igjen i Menigheten Samfundet. Splittelsene var smertefulle og historiene hjerteskjærende. Splittelsen innledet en total adskillelse og brudd på kontakt som mer eller mindre skulle vise seg å vedvare frem til våre dager.

Historien om den såkalte «Nodlandsstriden» er karakteristisk for situasjonen blant de sterkttroende i årene som fulgte etter Lomelands død. Nodland ser ut til å ha blitt offer for to konkurrerende retninger innen Menigheten Samfundet. På den ene siden utfordret han dem som hevdet at Lomelands skrifter kan sidestilles med Bibelen, og dermed er uangripelig. På den andre siden utfordret han dem som nedvurderte Lomelands lære om «levende vitner» eller nærheten mellom Kristus

---

472 *Menighetsblad*, nr. 1, 2005, s. 20; nr. 1, 2014, s. 14.

473 Valand, 2001, s. 52.

og de kristne.⁴⁷⁴ I ettertid holdt Det Almindelige Samfund offisielt fast ved læren om nærheten mellom Kristus og de kristne,⁴⁷⁵ samtidig som de betraktet Lomeland som en viktig kirkefar, selv om han ikke var ufeilbarlig.⁴⁷⁶ Under selve striden ser det ikke ut til at man skilte tydelig mellom de ulike retningene internt i Menigheten Samfundet, og anklagene ble dermed springende og de faktiske skillelinjene utydelige.⁴⁷⁷ Selv om enkelte kilder fra Det Almindelige Samfund har hevdet at Slettebøe var avvikende under «Nodlandsstriden»,⁴⁷⁸ mener Det Almindelige Samfund i dag at hele striden var en personstrid, hvor målet var å få avsatt Nodland.⁴⁷⁹ Samfundsstyret i Det Almindelige Samfund skrev i 2005:

Det er tydelig at Nodland ikke har hatt den kapasitet og posisjon som Lomeland hadde. Nodland kan ha gjort uheldige valg, uttrykt seg uklart og usikkert i presedede situasjoner, endog kan han ha uttrykt seg feil (...) Å dømme Nodland som falsklærer, avvikende fra Skriftens saliggjørende sannhet, etter så kort saksbehandling, kan vi ikke se det var dokumentert grunnlag for.⁴⁸⁰

Dette er Menigheten Samfundet ikke enig i, idet de fastholder at Nodland var avvikende og uklar i sentrale lærespørsmål og på den måten skapte tvil og usikkerhet i menigheten. Dermed mener Menigheten Samfundet at avsettelsen av forstander Nodland var nødvendig.⁴⁸¹

Det Almindelige Samfund

Vi undertegnede medlemmer over 15 år inngår herved på at fastholde våre tidligere valg på P. O. Nodland som forstander, og for så vidt nogen af os har valgt på nogen anden, så slutter vi os herved enstemmig om at velge ham for sådan

474 Under fellesmøtet i 1908 avviste for eksempel Slettebøe at de rettroende hadde «guddomsnaturen» (*Tiden. Ekstrablad*, nr. 9, 1908, s. 35). Dette standpunktet ble senere erklært som avvikende (Dversnes, 1981).

475 *Menighetsblad*, nr. 1, 2003, s. 10, selv om denne læren etter hvert ble mindre fremtredende i forkynnelsen.

476 *Menighetsblad*, nr. 1, 2020, s. 5; Valand, 1974, s. 38.

477 Myklebust, 2001, s. 15.

478 Valand, 1974, s. 36.

479 *Menighetsblad*, nr. 4, 2013; I Det Gammel-Lutherske Samfunds tidsskrift *Vidnesbyrdet*, nr. 2, 1928, s. 20 blir striden også omtalt som «en maktkamp».

480 Samfundsstyrets (DAS) redigjøreelse av 2. februar 2005 publisert i *Menighetsblad*, nr. 1, 2005, s. 18.

481 Samfundsstyrevedtak (MS) av 5. august 2002 referert i *Menighetsblad*, nr. 1, 2003, s. 10.

plads inden den menighed som vi blir nødsagen til at danne, eftersom han og derved også vi er blevet udstødt af Samfundet. Egersund 23. januar 1901.⁴⁸²

Slik begynner historien om de utstøtte i Det Almindelige Samfund. På samme måte som i 1890 mente Nodland og hans tilhengere at det var Menigheten Samfundet, og ikke Det Almindelige Samfund, som var den uttreddende part og at «Det Almindelige Samfund lærer den rette tro og bekjennelse som kan følges tilbake til Apostlenes skrifter.»⁴⁸³ Det nye kirkesamfunnet sto fast ved de gamle grunnreglene og den samme læren de hadde holdt seg til helt fra opprettelsen av Menigheten Samfundet i 1890.⁴⁸⁴ Det Almindelige Samfund mente nødvendigvis ikke at Bernt Lomeland hadde vært en falsklærer, og de holder ham fremdeles for å ha vært et såkalt «sannhetsvitne». Ved opprettelsen var det 233 medlemmer av kirkesamfunnet.⁴⁸⁵

Som sitatet over viser, ble Nodland enstemmig utpekt til forstander for det nyopprettede kirkesamfunnet. Som enerådende forstander utviklet Nodland flere særtrekk. En prest i distriktet skildrer det slik i 1916:

Sidan han var gamal og skral og preika varte lenge, måtte han styrkjast med vin. Ho Kristine hadde eit staup av sylv som ho gav han. Det hende ogso at han åt medan han preika. Når han ville ha ein sup, kremta han. Då puffa ho til armen hans og flidde han staupet som han så tømte. Det var eit syn å sjå han Per når han sat i kyrkja med den heimestrikka topphuva på hovudet og Kristine ved sida med gullkjeda om halsen og guldarmband om handledet og ringar på fingrane.⁴⁸⁶

Og på første rad satt først Jørgen Larsen, og senere Theodor Ege (1873–1955), og skrev ned prekenene, ord for ord. Det sies at det ikke alltid var like lett å høre hva den gamle forstanderen sa, men for tilhørerne hadde Nodlands røst samme virkning uansett, for de visste at alt han sa var godt.⁴⁸⁷ Etersom man ikke vet om den unge referenten Ege hadde lært å stenografere, kan man stille spørsmål ved hvor nøyaktig denne refereringen ble. Nodland rakk å lese gjennom manuskriptene og godkjenne

482 Valand, 1974, s. 39.

483 Valand, 1974, s. 39.

484 *Menighetsblad*, nr. 1, 2014, s. 14; Valand, 1974, s. 39.

485 Valand, 1974, s. 41.

486 Grødeland & Oma, 1990, s. 25.

487 Grødeland & Oma, 1990, s. 25.

utgivelsen av prekensamlingen som ble utgitt i 1905, så Nodland må ha ment at referatene reflekterte innholdet i talene hans godt.

Det nye kirkesamfunnets styre ble etter medlemmenes anbefaling utpekt av Nodland, uten avstemming. På samme måte som antallet mennesker i Noas ark skulle styret bestå av åtte personer; åtte menn, samt to varamenn. Læreren Jørgen Larsen ble hjelpeforstander. Han virket også som lærer sammen med Emanuel Torkildsen Valand (1869–1937) for de få skolepliktige medlemmene på Sørlandet som hadde gått over til Det Almindelige Samfund. Emanuel Valand var tidligere forstander Torkild Valands sønn, og han var dessuten svoger til forstander Ommund Slettebøe i Menigheten Samfundet i Kristiansand. Familiene på Sørlandet flyttet imidlertid snart til Egersund og sluttet seg til Det Almindelige Samfund der.⁴⁸⁸ Dette skulle ikke bli siste gang at sterkttroende flyttet til en ny by for å følge sin samvittighet og det de oppfattet som *den rette lære*.

Som nevnt bestemte man seg for å skrive ned alle Nodlands prekener, også bryllupsprekener, siden Nodland selv ikke kunne skrive. Theodor Ege ble som nevnt utpekt til referent, og han skrev ned samtlige prekener fra 1901 og frem til Nodlands død i 1909. Få år før sin død, i 1905, utga Nodland prekensamlingen *En Fremsættelse af Guds Naadens Orden udi Prædikener indeholdende en Forklaring om Synd og Naade, Fald og Opreisning*. Det er et omfattende verk på nærmere 650 sider.⁴⁸⁹ Det var denne boken som Nodlands etterfølger kom til å lese fra bortimot hver søndag, i stedet for å holde egne prekener. Selv om man i Det Almindelige Samfund fremdeles oppfattet Lomeland som en rett lærer og hans skrifter som gode, ble det i ettertid Nodlands prekener som fikk den viktigste posisjonen.

Fra begynnelsen ble lærer Emanuel Valands hjem ved jernbanestasjonen på Klungland i Helleland brukt som skolelokale og midlertidig kirke.⁴⁹⁰ Det Almindelige Samfund anla i 1902 egen privat kirkegård ved siden av Menigheten Samfundets kirkegård på Krossmoen i Helleland. I 1906 sto eget kirkebygg med skolestue ferdig på samme eiendom som

---

488 Valand, 1974, s. 41.

489 Nodland, 1905.

490 Valand, 1974, s. 41.

kirkegården. Kirkebygget ble brukt som skolestue frem til 1952.⁴⁹¹ Her var det Ola Hetland (1891–1954) som var lærer. I tillegg hadde kirkesamfunnet et kombinert forsamlingslokale og skolestue i Mosbekkveien i sentrum av Egersund. Læreren her var Jørgen Larsen. Dette kjellerlokalet hadde en dårlig standard, og et nytt skolebygg ble derfor oppført på Gamleveien i 1932. Det Almindelige Samfunds skole holder fremdeles til på denne eiendommen.⁴⁹² Skolebygget på Gamleveien blir i dag også brukt til ungdomsarbeid, og på enkelte ukedager brukes den til oppbyggelsesmøter. I tillegg til skolen i byen og i Helleland drev man også omgangsskole i Gravdal i Bjerkreim til utpå 1940-tallet. Per Nodland og Jørgen Larsen ga også en slags lærerutdanning for tre potensielle lærerkandidater rundt 1903. Blant dem var Ola Hetland og Abraham Larssen (1887–1970). De to guttene fikk opplæring i kristendomskunnskap av Nodland, mens Jørgen Larsen foresto den øvrige undervisningen.⁴⁹³ Før krigen forsøkte man seg igjen på en lignende lærerskolering, men dette ble det ikke noe videre av.⁴⁹⁴

Nodland ser ut til å ha hatt særlig tiltrekning på de sterkttroende kvinnene. Det var nemlig blant kvinnene han hadde størst støtte, og som nevnt ville Nodland utvilsomt blitt valgt til forstander like etter Lomelands død hadde deres stemmer telt like mye som mennenes.⁴⁹⁵ Det var også et klart flertall av kvinner som fulgte med ham inn i Det Almindelige Samfund. Mange av disse var enker fra Nodlands hjembygd, Bjerkreim. Flere gifte kvinner valgte uansett å trosse sine menn for å følge sin forstander – selv i en tid hvor Norge ellers var preget av et strengt patriarkat. En av de mest markante skikkelsene i Det Almindelige Samfund var også en kvinne: Skredderen Kristine Skipstad (1872–1946). Ingen beretning om Det Almindelige Samfunds begynnelse er komplett uten en mer inngående omtale av denne myteomspunne kvinnen.

---

491 *Det Alm. Samfunds skolehistorie 1901–1989.*

492 *Egersund byhistoriske leksikon.*

493 *Det Alm. Samfunds skolehistorie 1901–1989.*

494 *Det Alm. Samfunds skolehistorie 1901–1989.*

495 *Menighetsblad*, nr. 4, 2013, s. 62; Myklebust, 2001, s. 22.

Figur 9. Fotografi av Kristine Skipstad fra Erling T. Endresens samling.
Fotograf: Johan W. Eskildsen, ca. 1905

Skipstad ble født på gården med samme navn i 1872 og ble konfirmert i Helleland kirke i 1887. Hun ble altså ikke konfirmert av Per Nodland, som enkelte i Menigheten Samfundet har hevdet. Sammen med foreldrene og de fleste søsknene ble hun med i Menigheten Samfundet kort tid etter at dette kirkesamfunnet ble etablert. I Menigheten Samfundets regi fikk hun også allmennskoleutdanning på midten av 1890-tallet, før hun etablerte seg som skredder i Egersund sentrum. Etter at Nodland ble valgt til hjelpeforstander for Menigheten Samfundet i Egersund, flyttet han fra den avsidesliggende gården sin til Skipstad, som bodde i nærheten av kirken i Egersund sentrum. Denne ordningen skapte stor forargelse blant flere i menigheten i Egersund,⁴⁹⁶ men det finnes ingen konkrete bevis for at de skal ha hatt et forhold av direkte usømmelig art. Det var derimot nettopp dette onde tunger ville ha det til under den opprivende striden i Menigheten Samfundet i 1900. Hans Mikalsen Slettebøe (1850–1916),

496 Myklebust, 2001, s. 44–45 (her omtales Kristine Skipstad ved en feil som «Ingeborg»).

kjøpmann og sentralt medlem i Samfundsstyret rundt 1900, skrev følgende om saken i sine egne notater:

Hos sypiken Kristine Skibstad kunne mannen sette sig til enda aftener når der var møter i kirken uden at besøge samme, som ansæes at være forstanderens plikt når ikke gyldig årsag hindrede. Den gode tro til manden som så at sige alle samfundsfolk har til ham gjorde at man tok alt både i lære og liv i god, ja i altfor god mening og ikke i lighed med de beroenser prøvede om disse ting havde sig således.⁴⁹⁷

Da Det Almindelige Samfund ble stiftet i 1901, ble Skipstad med, som de fleste i familien hennes. Hun organiserte faktisk utmeldingslistene i forbindelse med uttreldelsen.⁴⁹⁸ Skipstad bygde seg senere et hus på Vattakleiva, like i nærheten av kirkesamfunnets nye kirke på Helleland. I 1908 flyttet hun og Per Nodland inn i huset, og konen til Nodland fulgte også med. Huset på Vattakleiva ble ganske snart en institusjon i Det Almindelige Samfund. Huset fungerte som prestegård for kirkesamfunnet frem til begynnelsen av 1950-tallet. Frem til sitt ekteskap i 1921 hadde også den ugifte læreren Ola Hetland tilhold her. Da Per Nodland døde, flyttet den nye forstanderen, Theodor Ege, fra kone og barn og inn på Vattakleiva. Her delte han soverom med Skipstad.⁴⁹⁹ Nodlands enke flyttet da til sønnen sin, og både enken og sønnen til Per Nodland døde som medlemmer av Det Almindelige Samfund.

Kristine Skipstad hadde en unik stilling i Det Almindelige Samfund og i de sterkttroendes historie, som den eneste kvinnen som har innehatt noe som ligner en ledende posisjon i et sterkttroende kirkesamfunn. Hun var både forstanderens og kirkesamfunnets «tjenerinne».⁵⁰⁰ Muligens var det Nodland som utpekte henne til medhjelper eller tjenerinne for Det Almindelige Samfund, på samme måte som han utpekte de øvrige styremedlemmene. Hennes plass i kirkesamfunnet kan antakelig sammenlignes med en diakonisses rolle, men det ser også ut til at hun hadde ansvar for «menighetens kasse» og diverse papirarbeid.⁵⁰¹ I *Menighetsblad*, utgitt

497 Slettebøe, 1914, s. 43.

498 Upublisert notat ført i pennen av K. Valand, fra Erling T. Endresens samling.

499 Selv om Det Almindelige Samfund vedgår at denne ordningen ikke bare ble «godt omtalt blant folk», hevder kirkesamfunnet at det handlet om «knappe ressurser» (*Menighetsblad*, nr. 2, 1997, s. 24–25). Oma (1982, s. 127–128) omtaler Skipstad som Nodlands «medkone».

500 *Menighetsblad*, 2014, nr. 3; Valand, 2001, s. 72.

501 Upubliserte manuskripter, Erling T. Endresen.

av Det Almindelige Samfund, sies det at hun ble ansatt for «å bistå med oppdrag for menigheten».⁵⁰² Da Nodland døde, kan det virke som om Skipstad representerte en slags åndelig legitimitet for den neste forstanderen. Hun hadde kjent Nodland godt og kjente også hans tanker og meninger om ulike saker. På den måten representerte Skipstad kontinuiteten fra Nodland videre inn i den nye forstanderens tid. Hva hun i virkeligheten bidro med i åndelig henseende, er noe uklart. Men hun var flittig brukt som gudmor, noe andre ugifte kvinner ikke fikk være. Hun var den eneste kvinnen som ved flere anledninger var forlover ved ekteskap. Hun deltok ved barnefødsler og satt ved sykesenger og hos døende, sammen med forstanderen. Hun ba for de syke, skrev sjelesørgeriske brev og trøstet ved sykdom. Hun skal ha hatt et godt lag med syke, og hun var til hjelp for Nodland i hans sykdom.

For sin tjeneste for kirkesamfunnet mottok hun ofringer fra menighetsmedlemmene på lik linje med forstander og klokker på de faste ofringedagene. Hun signerte også flere styrevedtak, til tross for at hun som kvinne ikke kunne være medlem av Samfundsstyret og i utgangspunktet ikke hadde møterett der. En mulig begrunnelse for dette kan være at hun fungerte som referent for styret. Hennes signatur på protokollene er uansett verd å legge merke til. Da Skipstad skulle gravlegges, ble kisten hennes plassert inne i kirkerommet, en ære vanligvis kun forstandere og hjelpeforstandere i Det Almindelige Samfund ble vist. Ellers var det vanlig å plassere kisten i skolestuen i tilknytning til kirken under bisettelsen, for deretter å bære kisten ut på kirkegården. Denne usedvanlige hedersbevisningen vakte såpass stor oppsikt i Det Almindelige Samfund at enkelte medlemmer valgte å stå utenfor kirkerommet under bisettelsen i protest mot at Skipstads kiste sto plassert der.⁵⁰³ Sogneprest Tande mente på sin side at Skipstad «var mest som jomfru Maria. For det fall mykje glans paa hende fraa han Per».⁵⁰⁴

Fra 1908 og frem til sin død i 1946 delte hun soverom med henholdsvis forstander Nodland og forstander Ege på Vattakleiva, vel å merke i separate senger.⁵⁰⁵ Hvorvidt forholdet mellom Skipstad og Nodland var av

502 *Menighetsblad*, 2014, nr. 3, s. 42.

503 Muntlig kommunikasjon med Erling T. Endresen.

504 Tande, 1916, s. 5.

505 Muntlig kommunikasjon med Erling T. Endresen; Tande, 1916, s. 5.

mer intim art, slik mange har påstått, er uvisst. Sognepresten i Helleland mellom 1906 og 1911, Johan D. Tande, antydet i hvert fall det. Han uttalte at Skipstad var «til opvartning» for Nodland.⁵⁰⁶ Eldre medlemmer av Det Almindelige Samfund har fortalt at læreren Jørgen Larsen skal ha ment at forholdet mellom forstanderen og Skipstad var så utilbørlig at han ikke ville komme til gudstjeneste en periode. Dette måtte han senere bekjenne som en synd og få tilgivelse for. Det fortelles også at Skipstad noen år før sin død sto frem for menigheten og offentlig «ba for seg».⁵⁰⁷ Det kan tenkes at hun på dette tidspunktet måtte bekjenne at hun hadde latt folks hengivenhet til seg gå for langt, ikke minst gjennom den særegne oppkallingstradisjonen på denne tiden.

Barn skulle nemlig helst ha navn som begynte med P og K, etter Per og Kristine. Denne noe underlige oppkallingstradisjonen begynte allerede i 1903, da Peder Kristian ble døpt. Deretter fulgte to andre Peder Kristian i 1904, samt én Karl Peder. Året etter fulgte Kristine Petra og Pauline Kristine, og derfra eskalerte trenden. Nærmere hvert tredje barn født mellom 1903 og 1942 ble oppkalt etter «Per og Kristine». Til sammen 16 guttebarn fikk navnet Karl Peder, 15 jentebarn fikk navnet Kristine Petra og fem jenter fikk navnet Petra Kristine.⁵⁰⁸ I tillegg kom en lang rekke finurlige navnekombinasjoner. Senere fremtredende personer blant de «almindelige» sterkttroende, som Karl Peder Ege, Kristofer Paul Endresen og Konrad Palmer Ramsland, var alle oppkalt etter Per Nodland og Kristine Skipstad. Det var også populært å ha oppsiktsvekkende store portretter av Per Nodland og Kristine Skipstad hengende på stueveggen. Navnetrenden ebbet ut fra midten av 1930-tallet, og de fleste portrettene var fjernet når vi kommer ut på 1980-tallet. Flere hadde da begynt å få et mer kritisk blikk på den tidligere personkulten rundt den første forstanderen og hans husholderske.

Kristine Skipstad er med sin prominente rolle interessant som en av få kvinner som har hatt en sentral rolle i de sterkttroendes historie. Hun bidro utvilsomt til å gi kvinner en mer betydningsfull stilling i Det

---

⁵⁰⁶ Tande, 1916, s. 5.

⁵⁰⁷ Muntlig kommunikasjon med Erling T. Endresen: Det er i ettertid uklart hva som ligger i dette uttrykket, men det er sannsynlig at det handler om en offentlig bekjennelse i kirken.

⁵⁰⁸ Upublisert oversikt over K-P-navn i DAS av Erling T. Endresen.

Almindelige Samfund enn i Menigheten Samfundet. Hennes fremtredende rolle medførte nok at kvinner både kunne delta i kirkesamfundets valg og at flere kvinner fikk arbeide som lærere ved skolene tidlig på 1900-tallet. Blant de første kvinnelige lærerne som underviste i alle fag, inklusive kristendom, var Klara Petrea Valand (1917–1957), som arbeidet som lærer ved kirkesamfundets skoler i nærmere 20 år. Hun var ikke alene. Også søsteren Kirsten Prisilla Endresen (1923–2019) og Marie Eriksen (1922–2011) underviste ved Det Almindelige Samfunds skoler i årene rundt krigen. Klara Valand fortsatte som lærer for barna i småskolen frem til hun ble syk i 1956.⁵⁰⁹ Senere har en rekke kvinner arbeidet ved kirkesamfundets skoler på lik linje med de mannlige lærerne. Kvinner fikk også plass i skolestyret da dette ble opprettet på 1970-tallet. Blant de mest fremtredende kvinnene i Det Almindelige Samfund de senere årene er læreren Gunn Olava Ramsland Afradi (f. 1951). Kvinnelige lærere var utenkelig i Menigheten Samfundet helt frem til 1990-tallet, bortsett fra i fag som heimkunnskap, håndarbeid og kroppsøving, og skolestyret i Menigheten Samfundet var forbeholdt menn frem til helt nylig. Kun unntaksvis måtte man i Menigheten Samfundet hyre inn kvinnelige vikarlærere når man ikke hadde nok mannlige lærere til å dekke behovet.

Det Almindelige Samfunds grunnregler slo også fast at kvinner skulle ha stemmerett på lik linje med menn: «Stemmeberettiget er alle de nadverdsnydende så vel av kvinder som av de mandlige medlemmer når det gjælder valg av sjælesørger eller menighedsforstander»⁵¹⁰, mens Menigheten Samfundet ikke innførte dette før i 2001.⁵¹¹ Det er med andre ord kanskje ikke så underlig at *Stavanger Aftenblad* i 2001 skrev at Det Almindelige Samfund den dag i dag er «kjent for sine sterke kvinner».⁵¹²

Samfundet i Amerika

På 1800-tallet emigrerte flere hundre tusen nordmenn til Nord-Amerika. Som beskrevet tidligere fantes det også sterkttroende blant

509 *Det Alm. Samfunds skolehistorie 1901–1989*.

510 *Grundregler for Det Almindelige Samfunds kirkeorden og gudstjeneste*, vedtatt 09.08.1931.

511 Korsmo, 2001, s. 68.

512 *Stavanger Aftenblad*, 09.03.2001.

disse. I mangel på en statskirke dannet nordmenn og andre skandinaver ofte egne kirker og menigheter i Amerika. Særlig mange haugianske menigheter ble etablert. Som tidligere nevnt var det allerede på midten av 1800-tallet sterkttroende som forkynte blant nordmenn og andre skandinaver i Nord-Amerika, men menigheten som ble etablert i New York, ble snart påvirket av andre lutheranere og mistet med tiden sitt sterkttroende særpreg. Etter at Menigheten Samfundet ble etablert i Norge i 1890, medførte emigrasjonen store vansker og samvittighetskvaler for de utvandrede samfundsfolkene.⁵¹³ For selv om de færreste mente det var galt å forlate Norge for å søke lykken i Amerika når situasjonen krevde det, fikk emigrantene verken døpt sine barn eller mottatt sakramentet, ettersom de norske kirkene i Amerika ikke var blant dem som hadde den rette lære. Samfundsfolkene hadde så langt bosatt seg på svært ulike steder i Nord-Amerika, så det var vanskelig å få etablert én felles menighet for alle. Men etter hvert som menighetene i Norge hadde fått reist skoler og kirker, mente flere at man måtte få til det samme for samfundsfolkene i Amerika.⁵¹⁴

På bakgrunn av det forholdsvis store antallet samfundsfolk i Amerika på begynnelsen av 1900-tallet ble det i 1903 vedtatt å nedsette en komite som skulle finne et egnet sted for å etablere en «Samfundskoloni», for om mulig å etablere seg i Amerika. Komiteen sendte en ekspedisjon for å finne et passende sted, og på bakgrunn av komiteens rapporter ble det i 1906 vedtatt å opprette en koloni i Snohomish County i staten Washington.⁵¹⁵ I første omgang bosatte fire familier seg i kolonien, blant dem lærer Mikal Klungland (1876–1949) med familie. Etter hvert kom flere til kolonien, og det ble også kjøpt såkalt «lærerjord» for å få etablert skole og kirke i kolonien.⁵¹⁶ Mikal Klungland, som var utdannet lærer ved Samfundets lærerutdanning, drev med kristendomsundervisning av koloniens barn, mens de ellers gikk på offentlig skole.⁵¹⁷ Klungland holdt også oppbyggelsesmøter på gården sin hver søndag. Eldstesønnen ble sendt til

513 Dermed ble situasjonen for samfundsfolkene i Amerika diskutert allerede på fellesmøtet i 1896 (se *Tiden*, nr. 4, 1897, s. 19).

514 *Tiden*, nr. 4, 1897, s. 4; *Tiden. Ekstrabladd*, nr. 8, 1906, s. 29.

515 Myklebust, 2001, s. 170; *Ekstrabladd*, nr. 8, 1906, s. 30.

516 Myklebust, 2001, s. 172.

517 Dean, L. A., 2016, s. 17.

Norge for å konfirmeres, og han utdannet seg deretter til lærer i Menigheten Samfundets regi, før han vendte tilbake til Washington.⁵¹⁸

I 1912 ble det med Samfundsstyrets velsignelse avholdt et forstandervalg blant samfundsfolkene i Washington. Kjøpmann og lærer Hans M. Slettebø (1850–1916) fra Menigheten Samfundet i Egersund ble valgt med åtte stemmer. Valget ble deretter godkjent av Samfundsstyret, og forberedelser for etablering av kirke og skole i Washington ble påbegynt. Hans M. Slettebø ble imidlertid syk kort tid etter valget og døde i 1916.⁵¹⁹ Man oppfattet dette som et klart tegn fra Gud om at det likevel ikke var Guds vilje å etablere en menighet i Washington, så ingen forstander ble sendt. Uansett ble kolonien et samlingssted for utvandrede samfundsfolk i mange år fremover, og menighetsbladet *Samhold* ble sendt til kolonien. Et årsabonnement kostet én dollar. I 1930 ble 50 eksemplarer av bladet sendt til Amerika.⁵²⁰ Særlig til høytidene kom folk fra omkringliggende områder til kolonien for å feire sammen. I 1927 ba kolonien om å få en ny lærer for å kunne opprette en egen skole. Menighetene i Norge hadde ikke ressurser til dette, og man henviste til den svenske kirkelæreren Henric Schartau (1757–1825), som sa at det ikke var rett å sette seg til på et åndelig mørkt sted for «timelig vinnings skyld». Dermed ble koloniens muligheter for videre utvikling sterkt begrenset, og i 1937 vendte Mikal Klungland og hans familie tilbake til Norge.⁵²¹ Det siste medlemmet av Menigheten Samfundet i kolonien døde i Snohomish County i 1954 og ble fraktet til Norge og gravlagt på Menigheten Samfundets kirkegård i Helleland.⁵²²

Snohomish County huset et stort antall skandinaviske nybyggere og en rekke lutherske menigheter på begynnelsen av 1900-tallet. En undersøkelse i kirkebøkene til Zion Lutheran Church, Salem Lutheran Church og Faith Lutheran Church viser at samfundsfolkene i området verken benyttet de lutherske menighetene til dåp, konfirmasjon, vielse eller begravelse i løpet av de drøyt 30 årene de bodde i området.⁵²³ Samfundsfamilienes navn er overhodet ikke å finne i noen av kirkebøkene, noe

518 Dean, L. A., 2016, s. 17.

519 Myklebust, 2001, s. 178.

520 Sandø, 2018, s. 381.

521 *Samhold*, nr. 1, 1938; nr. 2, 1938.

522 Myklebust, 2001, s. 181.

523 Privat e-postutveksling med Becky Sather, 2017.

som gjenspeiler den totale isolasjonen familiene opprettholdt mot det de oppfattet som falske kirker. Dette uttrykte samfundsfolkene selv, for eksempel i en artikkel om «Norsk jul i Amerika» fra 1937, hvor forfatteren skriver at «De forskjellige kirkesamfund hadde alltid juletefester, men disse og andre kirkelige forretninger kjenner jeg svært lite til, for vi deltok ikke i noget av den slags».⁵²⁴ Mikal Klungland omtales derimot som en ivrig forkjemper for gode skolefasiliteter for barna i Smohomish County i en lokalhistorie fra 1926.⁵²⁵

I løpet av koloniens levetid kom mange av emigrantene i stedet til Norge for å inngå ekteskap og konfirmeres i mangel på egnede kirker i Amerika. Det er også talende at det siste gjenlevende medlemmet i kolonien ble sendte halve Jordan rundt for å gravlegges i Menigheten Samfundets vigslende jord utenfor Egersund. Datteren til Tollef Hetland, som ble valgt til forstander i Egersund i 1901, emigrerte til Montana i 1908 og giftet seg i Salt Lake City, Utah, i 1917. Selv om hun hadde latt seg vie utenfor Menigheten Samfundet, valgte hun å ikke døpe barna sine fordi hun håpet å få gjort det «the Norwegian way», som hennes slektninger omtalte det.⁵²⁶ Hun hadde nok ønsket å få barna døpt i Menigheten Samfundet, men det skjedde aldri. Én av sønnene hennes, Orwin Fjare (1917–2011), valgte i stedet å døpe og konfirmere seg luthersk før han dro i militæret i 1940. Han giftet seg senere i en episkopal kirke og ble senere kongressrepresentant for staten Montana. Orwin Fjares mor ble gravlagt luthersk, men utenfor Menigheten Samfundet i 1963. Forstander Tollef Hetlands kone emigrerte også til USA. Hun ble gravlagt ved Melville Lutheran Church i Montana i 1934. Ifølge slektninger holdt hun fast ved sin gamle lære hele livet.⁵²⁷ Samfundsfolkene som bodde langt fra kolonien i Snohomish County, forholdt seg derfor noe ulikt til sitt gamle kirkesamfund, og mange hadde nok store kvaler forbundet med å være så langt borte fra kirkesamfunnet de hadde vokst opp i.

---

524 *Samhold*, nr. 7, 1937.

525 Whitfield, 1926, s. 382.

526 Privat e-postutveksling med Fjare, 2005.

527 Privat e-postutveksling med Fjare, 2005.

Andre akt: Lærestriden

Etter Nodlandsstriden var Menigheten Samfundet tappet for lærer- og forstanderkrefter. Etter at Tollef Hetland døde kort tid etter ordinasjonen som forstander i Egersund, ble Bernt Lomelands sønn, den 25 år gamle Bernhard Martin Lomeland (1876–1947), valgt til ny forstander for menigheten i Egersund. Med den unge og uerfarne Lomeland som forstander i Egersund ble Ommund Slettebøe den ubestridte lederen av Menigheten Samfundet. Menighetsmedlemmene håpte at man endelig skulle få noen rolige år i Menigheten Samfundet. Slik ble det ikke. De påfølgende årene ble av senere forstander Nicolay Fardal (1883–1960) kalt for hungersårene, mens forstander Ommund Slettebøe (1848–1928) betraktet de påfølgende årene som en trettiårskrig.⁵²⁸ Det tilbakevendende spørsmålet hadde fremdeles utgangspunkt i begrepet «levende vitner» og hvordan man skulle forholde seg til Lomelands skrifter.

Forstander Nodland og hans tilhengere hadde blitt utmeldt etter å ha stilt spørsmål ved Lomelands skrifter. De gjenværende medlemmene i Menigheten Samfundet hadde på sin side holdt fast ved at Lomelands lære var bibelsk. Men hva innebar egentlig det? Forstander Slettebøe argumenterte for at Lomelands tekster var Guds Ord *såfremt* de var i overensstemmelse med Bibelen.⁵²⁹ Som en reaksjon på Slettebøes lære mente enkelte at Lomelands tekster ikke fikk den plassen de fortjente etter Lomelands død. De mente at Lomelands tekster måtte betrakte som Guds Ord *fordi* de var i overensstemmelse med Bibelen, og fordi de fortolket og utdypet bibelske sannheter.⁵³⁰ Allerede i 1903 kom spørsmålet om forholdet mellom «det talte Guds Ord» eller «Kirkens fortolkning» og Bibelen opp til debatt under fellesmøtet. Med «det talte Guds Ord» og «Kirkens fortolkning» mente man ofte Bernt Lomelands forkynnelse og skrifter.⁵³¹ Skomakerne Axel Axelsen og Aanen Aanensen var blant dem som mente man kunne sidestille Lomelands forkynnelse og skrifter med Bibelen, *fordi* de inneholdt Guds Ord. Axelsen ble i 1903 utmeldt, før han ble gjenopptatt i 1904 etter å ha bekjent sine synder offentlig for

528 Myklebust, 2001, s. 267.

529 Fardal, 1915, s. 23.

530 Jf. Tobiassen mfl., 1925, s. 2–3.

531 *Tiden. Ekstrablad*, 1906, nr. 10, s. 40.

menigheten.⁵³² Bortsett fra dette tilfellet fikk Axelsen og hans meningsfeller forbli i kirkesamfunnet, men irritasjonen over opposisjonen økte på fra ledelsens side. Under samtalemøter hevdet Axelsen og hans venner til stadighet at det ikke var noen forskjell mellom de meninger de hadde, og det Lomeland hadde forkynt, men Samfundsstyret beskyldte dem likevel for falsklære. Dette førte til at Axelsen og hans venner flere ganger måtte bekjenne sine feil offentlig, og de erklærte gjentatte ganger sin lojalitet til Menigheten Samfundets lære og Bibelens autoritet, mens ledelsen fortsatte å snakke om partier og ulike åndsretninger i kirkesamfunnet.⁵³³

I Egersund reagerte Viljen Lomeland (1862–1941), Bernt Lomelands nevø, på den nye læren som ble forkynt i Menigheten Samfundet. Han hevdet at læren ikke lenger ble lagt rett frem i kirken under den unge forstanderen, Bernhard M. Lomeland. Viljen Lomeland hevdet at den unge forstanderen og de yngre lærerne lærte rett ut falskt! Viljen Lomeland hadde en sentral posisjon i kirkesamfunnet, med plass i Samfundsstyret og som jevnlig oppbyggelsestaler. Under et menighetsmøte i 1906 uttalte han:

For så vidt jeg har kunnet skjønne så har tidsåndens lette og løse kristendomsvesen hatt sine virkninger på dem [de unge lærerne og forstanderen]. Den gamle, gode bekjennelse, som kommer frem der sannhetens ånd er boende, kan jeg ikke skjønne har vært forfektet, men derimot er det kommet frem så at det går an med en lettere vei enn som f.eks. har vært lært av gamle Lomeland eller som Bibelen fremholder.⁵³⁴

Kritikken gikk med andre ord på hvordan ledelsen i Menigheten Samfundet forholdt seg til Lomelands tekster. En slik kritikk gikk ikke upåaktet hen, og snart brøt det ut nye disputer i menighetene både i Kristiansand og Egersund. Viljen Lomeland og hans likesinnede ble beskyldt for å holde seg til Nodlands lære ved å fremheve viktigheten av de «levende vitner» på bekostning av Bibelen. Kritikken fra Viljen Lomeland ble blant annet besvart med at «det må pyntes på så lenge man vil, så er det samme trekk som kom frem i Per Nodland».⁵³⁵ Man hevdet at på samme måte

532 *Tiden*, nr. 3, 1904, s. 9.

533 Lomeland & Fardal, 1926, s. 6.

534 Lomeland, & Fardal, 1926, s. 53.

535 Lomeland & Fardal, 1926, s. 54

som Per Nodland hadde skapt en kult omkring sin egen person, ønsket Viljen Lomeland og hans likesinnede å skape en kult omkring Bernt Lomeland. Viljen Lomeland ble likevel ikke utmeldt, men han var tydelig mislikt av flere.

Til slutt ble den vedvarende lærestriden sak på fellesmøtet i 1924. Aanensen og hans likesinnede uttrykte gjentatte ganger at de ikke var uenige i Samfundets lære.⁵³⁶ Like fullt hevdet forstanderen i Egersund, Bernhard M. Lomeland: «Vi må visst være enige om at det i Samfundet for tiden er to åndsretninger».⁵³⁷ Hjelpesforstander Johan Lund (1872–1939), en av forstander Slettebøes støttespillere, uttalte rett ut at «når en tør stå imot vår eldste forstander, imot Bibelen og symbolene, da hører han ikke til vår menighet».⁵³⁸ Han stemplet denne retningen som «åndelig hovmodige». Etter fellesmøtet ble Axel Axelsen, Gunhild Johnsen (1868–1954) og Aanen Aanensens sønn, Philip S. Aanensen (1882–1932), utmeldt fra menigheten i Kristiansand, mens en rekke andre ble satt i «det lille bann», og dermed nektet nattverd. Axelsen døde kort tid etter utmeldelsen. Fra Egersund ble Viljen Lomeland utmeldt og hans tilhengere bannsatt. Hjelpesforstander i Kristiansand, Sebulon Hetland (1874–1957), ble kort tid etter årsmøtet innvilget permisjon fra sitt embete ettersom han ikke var klar nok i sin fordømmelse av de utstøtte og bannsatte.

Sebulon Hetland var en yngre bror av tidligere forstander Tollef Hetland. Han hadde vært hjelpesforstander i Kristiansand siden 1902 og hadde på det tidspunktet arbeidet som lærer i flere år, etter å ha fullført Menigheten Samfundets lærerutdanning og mottatt undervisning i gresk, latin og tysk av forstander Slettebøe. Fordi Slettebøe var mye syk, falt de fleste arbeidsoppgavene på Hetland etter at han ble hjelpesforstander. Han holdt de fleste gudstjenestene, drev konfirmasjonsundervisning og var i mange år engasjert i Samfundets ungdomsforening (SUF). Han var i det hele tatt en populær hjelpesforstander og lærer, med stor kunnskap om språk og teologi.⁵³⁹ Nå avkrevde Samfundsstyret en klar og tydelig fordømmelse av de utmeldte og bannsatte medlemmene etter fellesmøtet i 1924. Det kunne

536 Lomeland & Fardal, 1926.

537 Lomeland & Fardal, 1926, s. 6.

538 Myklebust, 2001, s. 317.

539 Muntlig kommunikasjon med tidligere medlem av DGLS.

ikke Hetland komme med. Hetland antydte senere at enkeltpersoner forsøkte å skape splid mellom forstander Slettebøe og ham selv.⁵⁴⁰

Hetlands nølende holdning under fellesmøtet i 1924 la grunnlag for ny sak under fellesmøtet i 1925. Her kunne man ikke være lunken; enten sto man på Slettebøes side eller på Axelsens side. Flere hevdet nå at Hetland satte Bernt Lomeland for høyt, og de hevdet at Hetland egentlig mente at Lomelands tekster sto over Bibelen.⁵⁴¹ Flere lurte også på om Hetland egentlig holdt seg til den «enfoldige læren» i Samfundet, eller om han ikke var blitt litt avvikende i det siste.⁵⁴² Hetland må ha følt seg sterkt presset, og han skrev senere at han under fellesmøtet i 1925 var så «nedbrutt og febersyk» at han ikke husket hvordan han besvarte anklagene.⁵⁴³ Resultatet av fellesmøtet i 1925 var uansett gitt på forhånd: Siden Hetland ikke kunne se at de utmeldte og bannsatte hadde presentert noen falsk lære,⁵⁴⁴ og på grunn av hans nære forhold til den utmeldte enken Gunhild Johnsen, ble Hetland sagt opp og utmeldt fra Menigheten Samfundet sammen med Aanen Aanensen og en rekke andre som denne gangen avviste å be om tilgivelse for sine påståtte avvikende meninger. I stedet valgte flere å skrive under på en erklæring til Samfundsstyret:

Vi undertegnede, som i dåpen ble lemmer på Kristi menighetslegeme, og da forpliktet til Jesu Kristi tro, fastholder Samfundets opprinnelige bekjennelse slik som denne er vedtatt i 1890 [...] og slik den er fremlagt gjennom anerkjente lutherske kirkelæreres skrifter – for vår tid særlig av K. Spødervold og B. Lomeland.⁵⁴⁵

De undertegnede uttrykte videre at de hadde blitt utstøtt fordi de hadde fastholdt den rette lære og avviste derfor Samfundsstyrets utmeldelser som ugyldige, idet det nå var dem – de undertegnede – som utgjorde *Menigheten*. Videre skrev de:

I henhold til dette er vi, som utgjør menigheten, nødsaget og forpliktet til å la vårt eget anbetrodde embete bli forvaltet i menigheten. Da vi tidligere har kalt S. Hetland til assistent og fungerende forstander, og da han også er innviet til

540 Hetland & Aanensen, 1925, s. 4.

541 Hetland & Aanensen, 1925, s. 13.

542 Jf. Lomeland & Fardal, 1926.

543 Hetland & Aanensen, 1925, s. 15.

544 Hetland & Aanensen, 1925, s. 14.

545 Lomeland & Fardal, 1926, s. 189–190.

dette embete, fastholder vi dette kall og innvielse, og anerkjenner ham som vår menighetsforstander.⁵⁴⁶

Til sammen ble over 70 personer utmeldt av Menigheten Samfundet eller meldte selv overgang til det nyopprettede kirkesamfunnet.⁵⁴⁷ Som erklæringen viser, følte de utstøtte at eksklusjonen var svært urettferdig. Man oppfattet seg selv som lojale mot Menigheten Samfundets tro og bekjennelse, ja, til og med i enda større grad enn flere ledende skikkelser i Menigheten Samfundet, som Ommund Slettebøe og Bernhard Lomeland. Ettersom utmeldelsen ble kjent ugyldig av de utstøtte, gikk de raskt i gang med å organisere kirkesamfunnet de kalte «Samfundet av 1890». Den avsatte hjelpeforstanderen Sebulon Hetland ble samlingspunktet for de utstøtte i Kristiansand. I Egersund sluttet Viljen Lomeland og byggmester Arnt Ege (1894–1969) med familier seg til det nystiftede kirkesamfunnet i Kristiansand.

Navnet «Samfundet av 1890» ble til slutt kjent ugyldig av offentlige myndigheter etter protester fra Menigheten Samfundet. Da forsøkte kirkesamfunnet i stedet å ta navnet «Lomelands Evangelisk-Lutherske Menighet» – nok et forsøk på å understreke sin lomelandske tilknytning. Men også dette navnet ble kjent ugyldig etter at Menigheten Samfundet klaget.⁵⁴⁸ Man tok til slutt navnet «Det Gammel-Lutherske Samfund», i dagligtalen bare omtalt som «Samfundet». Selv omtalte de seg også ganske enkelt som «samfundsfolk».⁵⁴⁹ Blant de gjenværende medlemmene i Menigheten Samfundet gikk det nye kirkesamfunnet bare under navnet «Hetlands menighet». I Det Gammel-Lutherske Samfund omtalte man på sin side Menigheten Samfundet og medlemmene der som «våre motstandere».⁵⁵⁰

Hetlands og Lomelands menigheter

Det nyetablerte kirkesamfunnet ble ledet av et «syvmannsstyre», hvor blant annet forstander Hetland og nyvalgte hjelpeforstander Aanen

⁵⁴⁶ Lomeland & Fardal, 1926, s. 189–190.

⁵⁴⁷ *Menighetsprotokoll for «Det Gammel-Lutherske Samfunds» menighet i Kristiansand, 1927–1958.*

⁵⁴⁸ Myklebust, 2001, s. 357–358.

⁵⁴⁹ *Vidnesbyrdet*, nr. 1, 1937, s. 1.

⁵⁵⁰ *Vidnesbyrdet*, 1927–1937

Aanensen (1852–1945) satt. Aanen Aanensen var tidligere kirketjener i Kristiansand Domkirke, før Menigheten Samfundet ble etablert. Han hadde vært tilhenger av Bernt Lomeland siden tiden i Torkilds bedehus.⁵⁵¹ Etter at Menigheten Samfundet ble stiftet, hadde han virket som oppbyggelsestaler i menigheten i Kristiansand.⁵⁵² Styremedlemmene i Det Gammel-Lutherske Samfund ble valgt på livstid, med mindre de selv ønsket å fratre.⁵⁵³ Man var fortsatt opptatt av at hele menigheten skulle være med på å ta ulike beslutninger. Man oppfattet forstander Slettebøe som en diktator og Menigheten Samfundet som en udemokratisk institusjon, og man ville gå langt for å forhindre lignende tendenser i sitt eget kirkesamfunn. Derfor var det menigheten som gjennom avstemming hadde siste ordet.

Mens de fleste medlemmene i Menigheten Samfundet i Kristiansand var knyttet til ulike håndverkeryrker, hadde Det Gammel-Lutherske Samfund et sterkere innslag av middelklasseyrker, som «kontorister», «handlende» og til og med en «løitnant».⁵⁵⁴ Helt fra kirkesamfunnets grunnleggelse ser det ut til at medlemmene hadde en mer akademisk legning enn de fleste sterkttroende. Sammenlignet med de utstøtte i Det Almindelige Samfund fremstår den skriftlige produksjonen til Det Gammel-Lutherske Samfund svært imponerende. Til tross for en begrenset medlemsmasse etablerte kirkesamfunnet et menighetsblad og publiserte en rekke andre skrifter i årene som fulgte bruddet i 1925.

Striden i 1924–1925 hadde vært et traume for de fleste av medlemmene av det nyopprettede kirkesamfunnet. I deres utgivelser i årene som fulgte, var dette traumet et gjennomgående motiv i flere – om ikke de fleste – av tekstene. I menighetsbladet *Vidnesbyrdet* kunne man for eksempel lese at de utstøtte hadde gjennomlevd «sådanne storme som utentvil vilde ha avlivet os, dersom Herren ikke hadde sat en frelse for de elendige».⁵⁵⁵ På samme måte som samfundsfolkene i etterkant

---

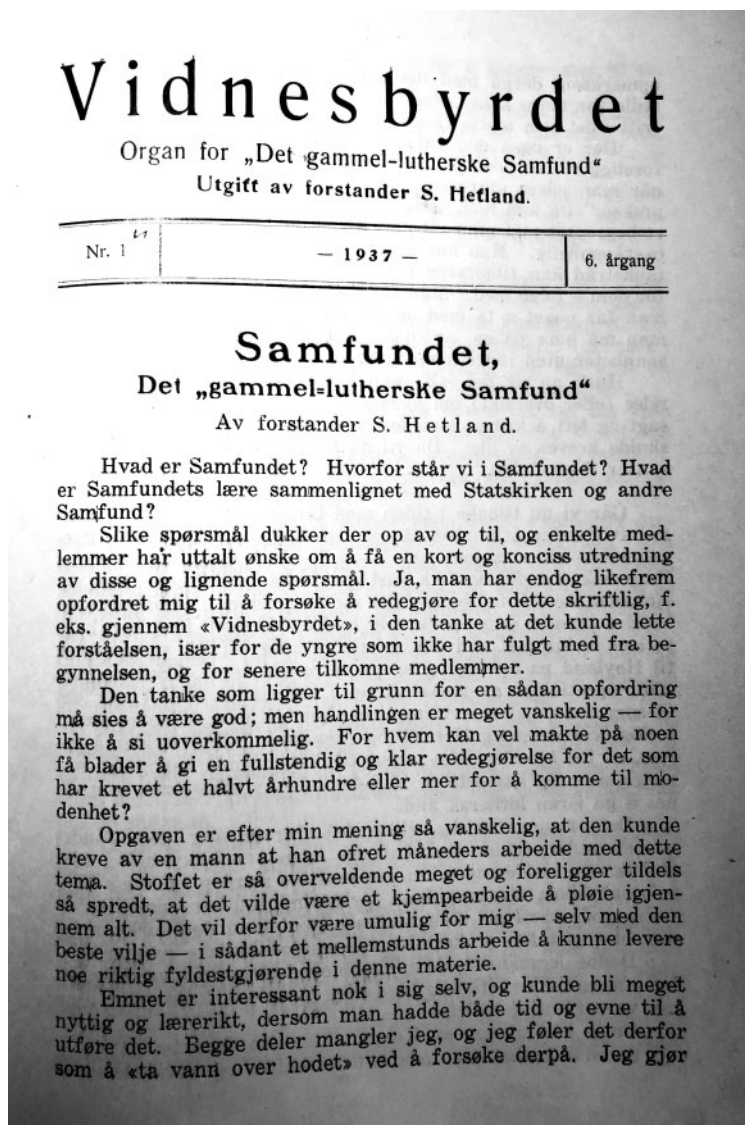
551 Hetland & Aanensen, 1925, s. 19.

552 Sandø, 1990, s. 308.

553 *Vidnesbyrdet*, nr. 1, 1935, s. 3.

554 *Menighetsprotokoll for «Det Gammel-Lutherske Samfunds» menighet i Kristiansand, 1927–1958.*

555 *Vidnesbyrdet*, nr. 1, 1927, s. 5.

Figur 10. Forsiden på Det Gammel-Lutherske Samfunds organ, «Vidnesbyrdet», viser at medlemmene ganske enkelt omtalte seg selv om «Samfundet». Fotograf: Jonas Yassin Iversen (2020)

av skismaet med statkirken i 1890 forsøkte å legitimere seg selv, forsøkte man i Det Gammel-Lutherske Samfund gjennom to hele årganger av menighetsbladet sitt å bevise at det var Det Gammel-Lutherske Samfund som hadde rett, mens Menigheten Samfundet hadde tatt feil. Hetland skrev:

Jeg antar at enhver upartisk leser vil av den foran gjengivne av Lomelands skrifter klart kunne innse, at det er *vi*, som holder fast ved [Bernt Lomelands] utvikling av læren, og ikke våre motstandere.⁵⁵⁶

Artikkelen hadde nøyaktig samme tittel som en artikkel publisert kort tid etter opprettelsen av Menigheten Samfundet i 1890 av daværende forstander i Egersund, Torkild Valand, nemlig «Ny eller gammel lære».⁵⁵⁷

I tillegg til å vise at det var de som hadde hatt rett under striden i 1924–1925, brukte Sebulon Hetland mye tid og krefter på å vise at det var Det Gammel-Lutherske Samfund som var den legitime arvtakeren av Lomelands lære. Ikke bare utgivelsene *To breve*,⁵⁵⁸ *Redgjørelse*,⁵⁵⁹ *Protest* og *Ved avsked* tok opp dette. Også i *Vidnesbyrdet* kunne man lese om hvorfor det var Det Gammel-Lutherske Samfund som var Lomelands rette arvtakere. Hetland skrev for eksempel at Det Gammel-Lutherske Samfund aldri hadde ønsket annet «enn å fastholde og opretholde Lomelands lære, således som han selv lærte og har etterlatt den til os i sine skrifter».⁵⁶⁰ I flere utgivelser henvendte man seg direkte til de gjenværende medlemmene i Menigheten Samfundet og forsøkte å overtale dem til å bli med i det nyopprettede kirkesamfunnet.⁵⁶¹ Ifølge menighetsprotokollen fra de første årene, kan man se at kun 11 personer meldte overgang fra Menigheten Samfundet til det nye kirkesamfunnet etter bruddet i 1925. Ved inngangen til 1930 hadde kirkesamfunnets medlemstall passert 90 medlemmer.⁵⁶² Selv om få personer meldte overgang til Det Gammel-Lutherske Samfunds, skapte distribusjonen av litteratur stor uro og usikkerhet blant medlemmene av Menigheten Samfundet. I 1927 førte rykter om at hjelpeforstander Johan Lund skulle mene at Bernt Lomeland hadde lært falskt til en opphetet debatt under fellesmøtet. Lund hevdet sin uskyld og

---

556 *Vidnesbyrdet*, nr. 3, 1927, s. 1. Hetland skrev også: «Hadde styrene og de ledende virkelig vært inne i læren og søkt å opretholde den, så vilde aldrig sådant være sket som vi har været gjenstand for» (*Vidnesbyrdet*, nr. 1, 1927, s. 6).

557 Valand, 1891.

558 Hetland & Aanensen, 1925.

559 Tobiassen mfl., 1925.

560 *Vidnesbyrdet*, nr. 3, 1927, s. 42.

561 Se f.eks. Hetland & Aanensen, 1925.

562 *Menighetsprotokoll for «Det Gammel-Lutherske Samfunds» menighet i Kristiansand, 1927–1958.*

mente at ryktene hadde sitt utspring i Det Gammel-Lutherske Samfunds skrifter.⁵⁶³

Blant de sentrale medlemmene av kirkesamfunnet var Sebulon Hetland med familie, samt Aanen Aanensen med familie. Menigheten i Kristiansand opprettet straks etter utmeldelsen sin egen skole, på folke-
munne omtalt som «Hetlands skole», samt egen kirke. Begge deler i Hetlands hjem.⁵⁶⁴ I 1930 bygde man et eget kirkebygg på Grim i Kristiansand, «Kirken på Artillerivollen», takket være kirkesamfunnets velstående medlemmer. I Egersund holdt medlemmene gudstjeneste og skole i hjemmet til byggmester Arnt Ege. Viljen Lomeland tilhørte som nevnt også denne beskjedne forsamlingen. Denne lille gruppen flyttet til Kristiansand samme år som kirken på Artillerivollen sto ferdig.

Selv om forstander Slettebøes trettiårskrig fikk en ende med bruddet i 1925, var krigen bare så vidt begynt innad i Det Gammel-Lutherske Samfund. I motsetning til Per Nodlands tilhengere manglet de utstøtte i Kristiansand en samlende lederskikkelse og et felles prosjekt. Det viste seg snart at det i virkeligheten fantes ulike fraksjoner blant de utstøtte. Allerede året etter opprettelsen skal det ha oppstått uenigheter blant medlemmene. Én grunn var nok at Hetland tidlig begynte å henvise til andre skrifter og teologer enn dem man tradisjonelt hadde ansett som rette, som for eksempel salmer fra Landstads salmebok og den danske teologen Grundtvig. Hetland la større vekt på evangeliet og ble mindre lovisk, ifølge flere.⁵⁶⁵ En annen grunn til misnøye var den innflytelsen flere kvinner hadde fått i kirkesamfunnet. Aanensen snakket nedsettende om «røykende og manipulerende kvinner» som heller burde vært hjemme, i stedet for å blande seg opp i kirkesamfunnets ledelse.⁵⁶⁶

Det kan se ut til at kvinnene hadde langt større innflytelse over hvordan Det Gammel-Lutherske Samfund ble styrt enn hva som tidligere hadde vært vanlig i Menigheten Samfundet. Dette skyldtes ikke minst prinsippet om at *hele* menigheten skulle involveres når viktige beslutninger skulle tas, og at kvinner hadde stemmerett på lik linje med menn

563 Aanensen, 1927, s. 28–30; Mulig henvisning til *Vidnesbyrdet*, nr. 1, 1927, s. 8.

564 Olsen, 2019, s. 234.

565 Muntlig kommunikasjon med tidligere medlem av DGLS.

566 Muntlig kommunikasjon med tidligere medlem av DGLS.

ved valg av forstander og styre.⁵⁶⁷ Denne praksisen hadde Hetland argumentert for under fellesmøtet i Menigheten Samfundet så tidlig som i 1911.⁵⁶⁸ På grunn av den nye ordningen fikk ikke minst forstanderens nye kone, Gunhild Johnsen, større innflytelse enn hun ellers ville hatt i Menigheten Samfundet. Hjelpeforstander Aanen Aanensen var blant dem som kritiserte forstander Hetland for at han giftet seg med Johnsen et par år etter at Det Gammel-Lutherske Samfund var opprettet. Hetland var enkemann og Johnsen var enke, men deres nære forhold hadde uvisst hvorfor vekket en viss forargelse blant enkelte medlemmer. Johnsen var utvilsomt en sterk kvinne, noe flere av kirkesamfunnets eldre menn ikke satte pris på.⁵⁶⁹

Men også andre kvinner, som Sophie Tobiassen (1890–1984) og Olava Odd (1886–1970), fikk stor innflytelse. Tobiassen hadde vært en sentral aktør under lærestriden i 1924–1925 og var en av forfatterne bak en teologisk redegjørelse som ble publisert i *kjølvannet* av konflikten.⁵⁷⁰ Denne redegjørelsen ble senere inkludert i Det Gammel-Lutherske Samfunds grunnregler. Odd hadde vervet som kasserer for kirkesamfunnet gjennom en årrekke og hadde nok gjennom dette vervet en viss makt i kirkesamfunnet. Hun var født i Grimstad og datter av en lærer ved den private middelskolen Dahlske skole. Selv tok hun middelskoleeksamen ved samme skole i 1901⁵⁷¹ og flyttet etter hvert til Østlandet. På Østlandet virket hun en stund som løytnant i Frelsesarmeen. Hennes tante giftet seg imidlertid med en mann i Menigheten Samfundet i Kristiansand, og i 1912 fulgte også Olava Odd og hennes bestemor med inn i kirkesamfunnet. Hun ble utmeldt fra Menigheten Samfundet i 1925 og ble da med i opprettelsen av Det Gammel-Lutherske Samfund. Her fikk hun altså vervet som kasserer, noe som vakte harme blant kirkesamfunnets mest konservative fløy. De ugifte og yrkesaktive kvinnene, Tobiassen og Odd, delte for øvrig bopel gjennom store deler av sitt voksne liv – helt frem til Odds død i 1970.

---

567 *Vidnesbyrdet*, nr. 1, 1935, s. 2.

568 *Tiden. Ekstrablade*, nr. 7, 1911.

569 Muntlig kommunikasjon med tidligere medlem av DGLS.

570 Se Tobiassen mfl. (1925).

571 Løkkebø, 1956, s. 148.

I løpet av få år oppsto det med andre ord to tydelige leirer i Det Gammel-Lutherske Samfund: En gruppering støttet Hetland og hans «evangeliske» forkynnelse, mens den andre gruppen var langt mer konservativ og lomelandsk. Igjen kan det se ut som at Lomelands skrifter sto sentralt i uroen. Snart begynte konflikten å eskalere. En artikkel i bladet *Vidnesbyrdet* av Philip Aanensen førte for eksempel til at bladet ble midlertidig innstilt i 1928. Sebulon Hetland omtalte senere artikkelen som en «skamplett» på grunn av tekstens svært aggressive tone, hvor for eksempel senere forstander Nicolay Fardal i Menigheten Samfundet ble omtalt som en Judas.⁵⁷² Den konservative fløyen svarte med å hevde at man under Hetlands ledelse bedrev «en overfladisk og fordømmelig verdensgudstjeneste» som «brakte fremmed ild på Herrens alter».⁵⁷³ Situasjonen var uholdbar.

Den mangeårige uenigheten i Det Gammel-Lutherske Samfund måtte til slutt ende i et klart brudd. Den «lomelandske» retningen, ledet av den da 80 år gamle hjelpeforstander Aanensen og den 70 år gamle Viljen Lomeland, gikk ut og dannet 1. påskedag 1932 en husmenighet som de kalte «Lomelands Menighet».⁵⁷⁴ Husmenigheten hadde rundt 25 medlemmer, men ble aldri formelt registrert som eget kirkesamfunn.⁵⁷⁵ Én grunn kan ha vært at man ikke ønsket nye konflikter med Menigheten Samfundet om husmenighetens navn, slik man hadde hatt i 1925 da det foreslåtte navnet «Lomelands Evangelisk-Lutherske Menighet» skapte protester. Lomelands Menighet holdt gudstjenester i ulike hjem og holdt seg strengt til de gamle stier; kirkelærerne Spødervold og Lomeland.

Dette bruddet hadde på mange måter blitt forutsagt av Philip Aanensen i den omstridte artikkelen fra 1928. Her ble det først vist hvordan kretsen av de sanne kristne var blitt snevret inn gjennom skismaet med statskirken i 1890 og igjen i 1925. Deretter ble følgende spådom om fremtiden fremsatt: «Den samme sammentrækningsprosess vil fortsætte og cirklerne vil bli mindre etterhvert – helt indtil evangeliet vil ende i

572 *Vidnesbyrdet*, nr. 1, 1936, s. 13.

573 DGLS' menighetsråds brev til Falkum, 1937.

574 Muntlig kommunikasjon med tidligere medlem av DGLS.

575 *Menighetsprotokoll for «Det Gammel-Lutherske Samfunds» menighet i Kristiansand, 1927-1958.*

husene, og at der fra den tid ikke mer vil prædikes rent fra nogen prædikenstol.»⁵⁷⁶ Gjennom bruddet i 1932 ble altså nå evangeliet bare å finne i den lille husmenigheten «Lomelands Menighet». En person som etter hvert ble en sentral skikkelse i den lille husmenigheten, var Carl Aanon Falkum (1909–1996). Han var barnebarn til Aanen Aanensen og 23 år på dette tidspunktet, men allerede da ytterst konservativ. Han hadde gått på Menigheten Samfundets allmennskole fra 1923 til 1924.⁵⁷⁷

Det kan se ut til at forstander Hetland fikk større frihet til å lede kirkesamfunnet i den retningen han selv ønsket etter splittelsen i 1932.⁵⁷⁸ Han omtalte i hvert fall splittelsen i 1932 som en Guds styrelse for å fjerne dem «som ikke hørte hjemme hos oss».⁵⁷⁹ I etterkant av splittelsen ble Arnt Ege valgt og ordinert til hjelpeforstander, mens lærer Ludvig Ingemann Carlsen (1899–1979) steg frem som en annen sentral aktør i Det Gammel-Lutherske Samfund. Han virket både som lærer ved kirkesamfundets skole og som en nær støttespiller til gamle forstander Hetland.⁵⁸⁰ Carlsen var utdannet lærer ved Samfundets lærerutdanning (1916–1918) og hadde hatt en sentral posisjon i Menigheten Samfundets Ungdomsforening. Han hadde også sittet i redaksjonen til menighetsbladet *Samhold* før lærestriden og bruddet i 1925.⁵⁸¹ I tillegg til gudstjenester og ukemøter hadde kirkesamfunnet også en ungdomsforening, hvor Carlsen lenge hadde en nøkkelrolle.⁵⁸²

Splittelsen i Det Gammel-Lutherske Samfund ble lagt merke til i Menigheten Samfundet. I 1935 tok derfor Bernt Lomelands sønn, og bror til Menigheten Samfundets forstander i Egersund, Oscar Lomeland (1879–1959), initiativ til at Det Gammel-Lutherske Samfund og Menigheten Samfundet burde gjenforenes. Det hadde i årene etter splittelsen vært uttrykt stor misnøye med måten ledelsen i Menigheten Samfundet hadde håndtert striden i 1925.⁵⁸³ I et brev til forstander Nicolay

576 *Vidnesbyrdet*, nr. 2, 1928, s. 35.

577 Myklebust, 2001, s. 212.

578 Hetland beskriver en begrenset myndighet internt i DGLS de første årene i *Vidnesbyrdet*, nr. 1, 1936, s. 13.

579 Sandø, 2018, s. 55.

580 Olsen, 2019, s. 235.

581 Myklebust, 2001, s. 404

582 Muntlig kommunikasjon med tidligere medlem av DGLS.

583 Se Aanensen (1927).

Fardal i Menigheten Samfundet i Kristiansand skrev Oscar Lomeland at man under lærestriden i 1925 hadde tillagt Sebulon Hetland meninger han ikke hadde hatt og at «nu er jo forholdet at hine urostiftere enten er døde eller har skilt seg fra Hetlands flokk».⁵⁸⁴ Med «hine urostiftere» refererte Oscar Lomeland sannsynligvis til Philip Aanensen, som hadde dødd i 1932, og de andre personene tilknyttet Lomelands Menighet. Både Sebulon Hetland og forstander Nicolay Fardal i Menigheten Samfundet i Kristiansand var i utgangspunktet positive til initiativet. Det viste seg derimot snart at Samfundsstyret i Menigheten Samfundet satte som forutsetning for en «gjenforening» at Sebulon Hetland og medlemmene av Det Gammel-Lutherske Samfund måtte offentlig bekjenne sine feiltrinn under lærestriden og dernest be om å bli gjenopptatt i Menigheten Samfundet.⁵⁸⁵ Noe slikt kunne ikke Hetland eller medlemmene av Det Gammel-Lutherske Samfund gå med på, og Oscar Lomelands initiativ strandet dermed før en reell dialog hadde blitt opprettet. Begge sider uttrykte likevel at man ikke kunne finne falsk lære hos hverandre.⁵⁸⁶

Lomelands Menighet støtte på vansker på et tidlig tidspunkt. Samme år som husmenigheten ble opprettet, døde som nevnt Philip Aanensen – en av de ledende skikkelsene i forsamlingen. I 1937 søkte derfor forstander i Lomelands Menighet, Aanen Aanensen – på vegne av et ukjent antall personer – om å bli gjenopptatt i Det Gammel-Lutherske Samfund. I brevvekslingen mellom Aanensen og menighetsrådet i Det Gammel-Lutherske Samfund kom forskjellen mellom de to kirkesamfunnene tydelig frem. Menighetsrådet i Det Gammel-Lutherske Samfund skrev følgende til Aanensen og de andre som søkte om opptak:

I Deres skrivelse fastholder og forsvarer Dere fremdeles den oppfatning, at de kristnes lidelse er av forsonende art, og at de kristnes lidelser er nødvendige og hører med til at tilfredsstillende Guds retferdighets krav. Og så føyer Dere til, at dette er Eders ufravelige mening. Hvis Dere er oppmerksom på, hva dette innebærer og hvor det fører hen dersom man skulde lære således i menigheten, og uvegerlig holde ved den anskuelse og tolkning av Skriftens mange og klare sprog, så vet jeg ikke om Dere kan være tjent med og ønsker noen

584 Sandø, 2018, s. 57.

585 Sandø, 2018, s. 58–63.

586 Sandø, 2018, s. 56. Oscar Lomeland hevdet at Hetland hadde samme forståelse av begrepet «Guds Ord» som Bernt Lomeland (Sandø, 2018, s. 55).

gjenopptagelse, for sådan lære finnes ikke i skriften, konfessionene eller i kirkelærernes etterlatte skrifter.

For vi benekter fremdeles, at de kristne lidelse er forsonende eller av forsonende art. Og vi benekter at de kristnes lidelse hører med til at tilfredsstille Guds rettferdige krav til slekten. Vi tror og bekjenner at Guds rettferdighet er fuldkommen stillet tilfreds ved Jesu Kristi offer den ene gang – som Skriften mange steder viser.⁵⁸⁷

Siden Aanensen tilsynelatende ikke ble enig med menighetsrådet i flere teologiske spørsmål, ble verken han eller noen andre av medlemmene i Lomelands Menighet opptatt i Det Gammel-Lutherske Samfund igjen. I stedet fortsatte Aanensen som forstander i Lomelands Menighet frem til sin død i 1945 – i en alder av 93 år. Også hans barnebarn, Carl Falkum, søkte om gjenopptagelse i 1937, men heller ikke han kunne imøtekomme Samfundsstyrets krav: Han måtte trekke tilbake beskyldningene han hadde fremført da han forlot kirkesamfunnet fem år tidligere.⁵⁸⁸ Hjelpesforstanderen, Viljen Lomeland, ble derimot gjenopptatt i Det Gammel-Lutherske Samfund i 1940.⁵⁸⁹ Året etter gikk han bort. Ved krigens slutt var det dermed lite igjen av Lomelands Menighet.

Som et resultat av trettiårskrigen utrenskninger hadde den sterktroende bevegelsen blitt ytterligere splittet. I 1932 fantes det fire sterktroende kirkesamfunn: Menigheten Samfundet, Det Almindelige Samfund, Det Gammel-Lutherske Samfund og Lomelands Menighet. Hver især utviklet de en omfattende indre justis hvor ethvert avvik i liv og lære ble slått hardt ned på og potensielt straffet. Kirkesamfunnernes ledelse kunne blande seg opp i hvilken frisyre man skulle ha, hvilke klær man burde gå med, hvor man skulle bosette seg og hvilke yrker man burde velge. Men fremfor alt var det viktigste å ikke avvike i læren. Utrenskningene gjennom trettiårskrigen hadde vist at ledelsen ikke ville være nådig mot teologisk avvik. Dette la alt til rette for autoritære leder-skikkelser, som Nicolay Fardal (1883–1960) i Menigheten Samfundet og Theodor Ege (1873–1955) i Det Almindelige Samfund.

Trettiårskrigen førte også til å klargjøre forholdet til Lomelands etterlatte tekster. Mens Lomelands Menighet gikk ut av trettiårskrigen som de

587 DGLS' menighetsråds brev til Aanensen, 1937 [upublisert].

588 DGLS' menighetsråds brev til Falkum, 1937 [upublisert].

589 *Menighetsprotokoll for «Det Gammel-Lutherske Samfunds» menighet i Kristiansand, 1927–1958.*

varmeste tilhengerne av Lomelands tekster som et likeverdig uttrykk for Guds Ord som Bibelen, var Menigheten Samfundet noe mer moderate og hevdet at Lomelands tekster kun var Guds Ords *såfremt* det var i overensstemmelse med Bibelen. Det Almindelige Samfund holdt Lomeland som en rett kirkelære, men ingen avgjørende skikkelse for kirkesamfunnets teologiske utvikling. Det Gammel-Lutherske Samfund skulle med tiden ta avstand fra deler av Lomelands teologi, og etter hvert åpent kritisere innholdet i flere av hans skrifter.⁵⁹⁰

---

590 Se Hetland (1953).

KAPITTEL 5

Arven, 1930–1970

Sentrale sterkttroende 1930–1970

Nicolay Fardal (1883–1960): Utdannet lærer ved Menigheten Samfundets lærerskole og en varm tilhenger av Bernt Lomeland. Forstander i Menigheten Samfundet i Kristiansand 1928–1960. I hans periode som forstander opplevde menigheten stor medlemsvekst og en konsolidering av Bernt Lomelands teologi. Fardal ble oppfattet som en autoritær leder som styrte menigheten med streng disiplin. Flere av hans prekener har senere blitt samlet og utgitt av Menigheten Samfundet.

Martin Aamodt (1911–2000): En prominent forstander i Menigheten Samfundet i Egersund fra 1942 til 1986. Særlig etter forstander Fardals død i 1960, ble Aamodt hele Menigheten Samfundets mest fremtredende lederskikkelse på 1960-, 1970- og 1980-tallet. Under hans ledelse opplevde menigheten i Egersund stor medlemsvekst. Flere av hans prekener har senere blitt samlet og utgitt av Menigheten Samfundet. Dattersønn av forstander Torkild Valand.

Theodor Ege (1873–1955): Utdannet lærer i Menigheten Samfundets første tid og en nær alliert av Per Nodland under Nodlandsstriden i 1900. Da Det Almindelige Samfund ble etablert, ble Ege utpekt til Nodlands referent. Han skulle da skrive ned alle Nodlands prekener, ettersom Nodland selv ikke kunne skrive. Etter Nodlands død ble Ege valgt til forstander, en posisjon han besatt frem til 1953. Onkel til forstander Arnt Ege i DGLS.

Ola Hetland (1891–1954): Mangeårig lærer og hjelpeforstander i Det Almindelige Samfund under Theodor Ege. Som hjelpeforstander frontet han på mange måter en mer liberal linje og sto ofte i opposisjon til forstander Ege. I 1952 førte striden til at han ble utmeldt, og sammen med sine tilhengere opprettet han Det Almindelige Lutherske Samfund. Hetland døde bare to år etter opprettelsen av dette kirkesamfunnet.

Hensikten fra Fardals side var å bevare den rette læres arv, så den ikke skulle forminskes innen kirken.⁵⁹¹

Etter 30 års uro hadde lederskapet i de sterkttroende kirkesamfunnene behov for å konsolidere teologi og medlemsmassen. Hver især definerte de «den rette lære» og gikk langt i å beskytte denne fra ytre og indre trussler. Som det innledende sitatet illustrerer, opplevde medlemmer flest at det handlet om å bevare den samme arven som Bernt Lomeland hadde etterlatt dem. Likevel preget de forskjellige forstanderne «den rette læres arv» på hver sin måte. I Menigheten Samfundet forsøkte Nicolay Fardal (1883–1960) å fortolke Ommund Slettebøe på en måte som stemte overens med Bernt Lomelands lære. Fardal videreutviklet også den akademiske arven som Lomeland hadde etterlatt seg, med vekt på teologiske drøftinger, publiseringsvirksomhet og en solid utdanning for den oppvoksende generasjonen. I tråd med Lomelands akademiske arv søkte Sebulon Hetland i Det Gammel-Lutherske Samfund seg etter hvert langt tilbake på de gamle stier, til tiden før Lomelands virke, i jakten på den rette lære. I Lomelands Menighet holdt Carl Falkum fast ved Spødervold og Lomelands tekster. I Det Almindelige Samfund holdt forstander Theodor Ege (1873–1955) seg så strengt til Per Nodlands arv at han stort sett leste høyt fra Nodlands prekensamling under gudstjenestene i stedet for å preke selv. Dermed ble dette kirkesamfunnet karakterisert av en mer folkelig tradisjon, hvor gudstjenestelivet var viktigere enn teologiske spissfindigheter. Til tross for sterke ledere som styrte kirkesamfunnene med hard hånd, skulle også denne perioden føre med seg splittelser og strid, for ikke alle kunne støtte måten arven ble forvaltet.

Nicolay Fardals tid

I kjølvannet av trettiårskrigen trådte Nicolay Fardal frem som den mest markante lederskikkelsen i Menigheten Samfundet. Han satt som

---

591 Hetland, 1966, s. 34.

forstander for menigheten i Kristiansand og leder av Samfundsstyret fra 1928 og frem til sin død i 1960. Som forstander beskrives han som en svært autoritær lederskikkelse. Han gikk langt i å opprettholde kirketukten blant menighetens medlemmer. På tross av, eller kanskje på grunn av, sin strenge fremgangsmåte og autoritære lederstil nøy han stor respekt blant samfundsfolk. Det sies at enkelte kunne omtale ekteparet Fardal som «Gud og fru Fardal».⁵⁹² Under Nicolay Fardals myndige ledelse økte medlemstallet i menigheten i Kristiansand, slik at man på tross av splittelsen i 1925 snart ble større enn menigheten i Egersund.⁵⁹³

Nicolay Fardal var sønn av lærer Karl G. Fardal fra Søgne, utenfor Kristiansand. Karl G. Fardal hadde vært en sentral aktør i opprettelsen av Menigheten Samfundet, og det var derfor ikke unaturlig at også sønnen fikk en sentral rolle i kirkesamfunnet, selv om hans mor og søsken ble med i Det Almindelige Samfund i 1901.⁵⁹⁴ Kun 17 år gammel begynte han som lærer i Menigheten Samfundet fordi kirkesamfunnet mistet flere lærere under Nodlandsstriden. Fardal hadde fullført lærerutdanningen i 1899 under Bernt Lomelands myndige ledelse. Fardal utviklet i denne perioden en sterk hengivenhet overfor sin læremester. Dette kommer blant annet til uttrykk når Fardal skildrer sin opplevelse av å motta budskapet om at Lomeland hadde gått bort i 1900:

Lomelands dødsdag og begravellesdag står i mitt minne som ganske uutslettelig. Jeg var 17 år da han døde, og da jeg få minutter etter kl. 11 fikk høre at han var død, fylte dette budskapet mitt unge hjerte med usigelig sorg. Jeg hadde jo hatt Lomeland som lærer i lærerskoleårene, og når Lomeland talte, var det for mig som jeg hørte Gud selv [...] Samme dag som Lomeland døde gikk jeg utenfor hjemmet hans og bare gråt.⁵⁹⁵

Vi får her et sterkt innblikk i Fardals hengivenhet overfor Lomeland. Det kan imidlertid virke som om Fardal hadde problemer med å ta stilling til Lomelands lære under den påfølgende trettiårskrigen. I 1908 støttet han

592 *Menighetsblad*, nr. 1, 2005, s. 15.

593 *Samhold*, nr. 2, 1931; nr. 2, 1935.

594 Sandø, 2018, s. 410.

595 Sandø, 1990, s. 483.

forstander Slettebøes avvisning av Lomelands uttrykk om at «guddomsnaturen også finnes i Forløserens legemslemmer, d.e. hans rettroende barn».⁵⁹⁶ Under samme fellesmøte ble Fardal beskyldt for å ha uttalt at det lukter ille når noen holdt seg til Lomelands skrifter.⁵⁹⁷ Senere vokste tilsynelatende Fardals hengivenhet overfor Lomeland, og han sammenlignet Lomeland med en profet av bibelske proposjoner.⁵⁹⁸ Én kilde i Det Gammel-Lutherske Samfund hevdet at Fardal «med taarer» skal ha beklaget at han hadde vært uenig med Sebulon Hetlands fortolkning av Lomelands lære.⁵⁹⁹ Fardals hengivenhet overfor Lomeland fikk derimot forstander Slettebøe til å reagere, og i 1922 beskyldte han Fardal for å heve Lomelands tekster opp ved siden av Bibelen.⁶⁰⁰ Disse beskyldningene førte til at Fardal beklaget. Som en følge av Fardals nye lojalitet til Slettebøe bidro han aktivt til å avsette og utstøte sin nære venn, hjelpeforstander Hetland i 1925.⁶⁰¹ Dermed ble han selv valgt til forstander da Slettebøe gikk bort i 1928.

Men allerede før Slettebøe gikk bort og han selv ble valgt til forstander, arbeidet Fardal for å gjenreise Lomelands lære om «levende vitner». Under fellesmøtet i 1927 tok for eksempel Fardal utgangspunkt i Slettebøes lære om «skriften alene», samtidig som han la til at «vi holder oss ikke til Bibelen alene hvis vi stryker ut veiledningen av mennesker».⁶⁰² Dermed bidro Fardal til å fremheve betydningen av levende vitner, en holdning som hadde ført til skisma i 1925. Resten av livet skulle Fardal fastholde sin lojalitet til Lomelands lære. Senere tok han enda tydeligere avstand fra Slettebøes fortolkninger, som for eksempel da han snudde i spørsmålet

596 *Tiden. Ekstrablاد*, nr. 9, 1908, s. 35.

597 *Tiden. Ekstrablاد*, nr. 5, 1908, s. 18.

598 Fardal, 1915, s. 24.

599 *Vidnesbyrdet*, nr. 2, 1928, s. 40. Selv om ikke Fardal nevnes ved navn, er det ut ifra sammenhengen tydelig at det nettopp er Fardal det her pekes på.

600 Myklebust, 2001, s. 308.

601 Det er nok denne handlemåten som gjør at han i *Vidnesbyrdet* (nr. 2, 1928, s. 39–40) omtales i hatske ordelag som en «Judas».

602 Aanensen, 1927, s. 11. Senere uttalte Fardal: «På den ene side kan en ikke unnvære personen, men så må en også kunne stå alene. Prøv å få de to ting sammen, ikke gjøre personen til Gud og heller ikke forakte ham» (Andersen, 1935, s. 13). En samfunnsstyreslutning fra 1936 går i samme retning: «Kun den som går denne av Gud selv gjennom Skriften anviste vei, kan sies å bekjenne Jesus Kristus å være 'kommet i kjød'» (Andersen, 1936, s. 50). Dette viser hvordan Fardal forsøkte å bygge bro mellom Slettebøe og Lomelands ulike ståsteder.

om «guddomsnaturen også findes i Forløserens legemslemmer, d.e. hans rettroende barn». Under fellesmøtet i 1936 hadde nemlig Fardal snudd, og mente da at guddomsnaturen er å finne i de rettroende.⁶⁰³ Likevel uttalte han seg aldri direkte kritisk mot Slettebøe, og han var opptatt av at det ikke måtte «settes den minste flekk på avdøde forstander Slettebøe».⁶⁰⁴

Under Fardals ledelse ble Lomelands skrifter nøye gransket og hyppig samtalen om under fellesmøtene.⁶⁰⁵ Dermed stadfestet Samfundsstyret i denne perioden flere av Lomelands standpunkter som hadde blitt avvist under Slettebøe.⁶⁰⁶ En samling av Lomelands prekener kom også ut etter et samfundsstyvedtak i 1938, og i 1944 ble et nytt opplag av *Bibelgranskeren* utgitt. Fardals verdsetting av Lomelands skrifter har fått varig påvirkning på Menigheten Samfundet: Mens Luthers prekener har vært oppe til samtale i fellesmøtene to ganger, har man diskutert Lomelands prekener fem ganger. I tillegg har man hatt Lomelands foredrag over Davids salmer oppe til samtale over 40 ganger. Mens forstander Slettebøe refererte til Lomeland ved navn 10 ganger i sin prekensamling, henviste senere forstander Martin Aamodt til Lomeland ved navn hele 50 ganger. Disse eksemplene illustrerer den stilling Lomeland fikk etter Fardals tid som forstander. Under Fardal – og i ettertid – har man i Menigheten Samfundet lest, fortolket og forstått alle andre kirkelærere gjennom Lomelands øyne. I en kirkehistorie utgitt i Menigheten Samfundet i 1971 kan vi lese at «Lomeland i et kirkehistorisk perspektiv (...) raget over alle i sin samtid på det religiøse området. Da det åndelige mørket senket seg over statskirken, ble Lomeland et av Gud utvalgt redskap som skulle føre nytt lys inn i kirken».⁶⁰⁷ Dermed har de nye fortolkningene av Lomelands lære som ble foretatt under Slettebøes tid som forstander, i etterkant i stor grad

603 Fardal uttalte bl.a.: «Og når Gud da åpenbarer sig i Kristi person, og de andre lar sig føde av ham, så er de av samme vesen» og «Ja, det er Gud selv vi har for oss her» (Andersen, 1936, s. 48).

604 Sandø, 2018, s. 57. Fardal påsto også: «Samtidig har vi antatt Slettebøes utvikling av læren, som er i full harmoni med Lomelands» (Sandø, 2018, s. 59).

605 Sandø, 2018, s. 115–117; *Register over behandlede saker i årsmøtene og fellesmøtene fra 1889 og frem til i dag*, 2017.

606 Under Fardal stadfestet Samfundsstyret Lomelands syn på forholdet mellom Kristus og de kristne (Andersen, 1936, sak 6), Kristus som Gud og menneske fra evighet (Andersen, 1936, sak 6) og hvorvidt sanne kristne kan gå evig fortapt (Dvergsnes, 1947, sak 9).

607 *Kortfattet kirkehistorie til bruk i skolen*, 1971.

blitt tilsidesatt av Fardal til fordel for en mer konservativ fortolkning av Lomelands teologi.⁶⁰⁸

Fardal representerte en generasjon som hadde vært med helt fra kirkesamfunnets stiftelse, men som ikke selv hadde deltatt aktivt i dette arbeidet. Derfor tilhørte han også en generasjon som la stor vekt på viktigheten av å ta vare på det den foregående generasjonen hadde bygget opp og tatt vare på, nemlig «den rette lære». Fardal var brennende opp-tatt av at samfundsfolkene skulle ha «de rette begreper» om teologiske spørsmål.⁶⁰⁹ Tema som «Å bevare læren», «Å bli i den rette lære» og «Å ha læren rett for seg» var alle fellesmøtesaker i henholdsvis 1944, 1951 og 1953,⁶¹⁰ altså under Fardals periode som forstander. Det kan med andre ord se ut som om det under Fardals ledelse ble økt oppmerksomhet om nettopp denne kampen mot falsk lære. Frykten gikk så langt at man mente at dersom man ikke helligholdt tredjedagen til jul, påske og pinse, rokket man ved den rette lære. Fardal mente det var «Djævelen som tok vekk»⁶¹¹ tredjedagene da de ble fjernet i statskirken. Fardals iver for den rette lære har gitt ham en særskilt plass i samfundsfolkets historie, og i 1981 ble det utgitt en samling av Fardals prekener. Blant samfundsfolk er uttrykk som «det var noe annet i Fardals tid» eller «hva ville Fardal sagt?» utbredt, som et (noen ganger sarkastisk) uttrykk for en nostalgisk lengsel etter den strenge og konservative perioden da han styrte menigheten i Kristiansand.

Det kan hende det var Fardals iver som etter hvert førte til at han utviklet klare autoritære trekk. To opprivende lærestrider og forsøkene på å undergrave Lomelands lære hadde muligens vist Fardal at falsklære var en alvorlig trussel mot kirkesamfunnets eksistens. I 1947 uttalte også Samfundsstyret at man på dette tidspunktet hadde «rukket fram til det tidspunkt da Satan er løslatt av sin arrest i avgrunnen, og går ut for å

---

608 For eksempel holder *Samfundets tro og bekjennelse* (2015) fast på Lomelands forståelse av Kristus som menneske fra evighet (s. 17) (i motsetning til samfundsstyrevedtaket fra 1909). Utgivelsen holder også fast på betydningen av «levende vitner» (s. 7) (i motsetning til i lærestriden 1924–1925).

609 Eigestad, 1934, s. 49–51.

610 *Register over behandlede saker i årsmøtene og fellesmøtene fra 1889 og frem til i dag*, 2017

611 Aanensen, 1928, s. 16. Fardal uttalte i samme fellesmøte at helligholdelse av tredjedagene «hørte til det hovedsagelige» (s. 17) – altså at det ikke kunne betraktes som et spørsmål kirken har frihet til å ordne som den vil.

forføre det ganske jorderike».⁶¹² Derfor ble det uhyre viktig for ham å unngå at samfundsfolkene ble forført gjennom negativ påvirkning. Han advarte derfor mot å ha «unødvendig omgang» med «utenforstående» og mot å lese litteratur fra ikke anerkjente forfattere. Et kort eksempel på hvordan forholdet til utenforstående utviklet seg under Fardal, kan illustreres med en kort ordveksling fra et ungdomsårsmøte på slutten av 1940-tallet:

I. R.: Jeg spurte en gang Fardal om det var galt å kondolere [utenforstående], og han sa at det var galt.

H. Å.: Etter den uttalelsen synes jeg tvilen faller bort med en gang.⁶¹³

Sitatet ovenfor illustrerer to ting: For det første hvordan Menigheten Samfundet på denne tiden oppfattet at Fardal hadde den hele og fulle sannhet, og hvilken blind lydighet som ble vist mot det han sa. Det var det samme enten det gjaldt omfattende og dype teologiske spørsmål eller, som i dette tilfellet, mindre trivielle saker. For det andre illustrerer dette sitatet hvordan forholdet mellom de «innenfor» og de «utenfor» hadde utviklet seg. Samtalen som dette sitatet er hentet fra, viser at Fardal advarte mot å kondolere når noen «utenforstående» hadde gått bort.⁶¹⁴ Spørsmålet om omgang med utenforstående ble første gang tatt opp på fellesmøtet i 1894, da det ble diskutert hvordan man skulle forholde seg til å arbeide hos utenforstående.⁶¹⁵ Videre ble omgang med utenforstående et tilbakevendende tema på fellesmøtene helt frem til vår egen tid, og saken har blitt diskutert med ulike innfallsvinkler 18 ganger. Siste gang i 2019.⁶¹⁶ Da Fardals mor, som da var medlem av Det Almindelige Samfund, gikk bort, var han til stede frem til moren var lagt i kisten. Deretter skal han ha sagt: «Nå har jeg ikke noe mer her å gjøre»,⁶¹⁷ før han forlot slektingene sine og unnlot å delta i morens gravferd.

Frykten for å trække feil førte til en forholdsvis omfattende isolasjon av samfundsfolk fra omverden. Menighetens medlemmer ble frarådet å ta

612 Dvergsnes, 1947, s. 14.

613 *Samhold*, nr. 4, 1948, s. 19 [Referat fra ungdomsårsmøtet i Menigheten Samfundet, 1948].

614 Igland, 2008a, s. 471; Dvergsnes, 1986, s. 96.

615 *Tiden*, nr. 11, 1894, s. 42.

616 Andersen, 2017; 2019, s. 9.

617 Korsmo, 2000, s. 45.

høyere utdanning.⁶¹⁸ Det ble sterkt advart mot å gå på kino eller teater.⁶¹⁹ Man ble advart mot å delta på aktiviteter utenom kirkesamfunnets regi, og det ble ettertrykkelig forbudt å delta i kirkelige handlinger utenom Menigheten Samfundet.⁶²⁰ Dette omfattet dåp, bryllup og begravelser, til og med når det gjaldt nær familie.⁶²¹ Man ble oppfordret til å bryte all kontakt med medlemmer som forlot kirkesamfunnet, og da radio og TV kom til landet, var dette selvsagt ikke tillatte anskaffelser for en samfundsfamilie. Så sent som i 1971 skrev Samfundsstyret at de ville «alvorlig advare mot å innlede seg selv i fristelse ved utilbørlig bruk av disse oppfinnelser».⁶²² I etterkrigstiden diskuterte man bl.a. hårklipp, hodebedekning, antrekk og klesdrakt på fellesmøtene. På denne måten gikk man langt i å detaljstyre folks hverdagsliv. Barn skulle heller ikke leke med barn som ikke var med i Menigheten Samfundet, og de måtte i hvert fall ikke gå inn til andre barn.⁶²³ Dermed utviklet det seg etter hvert små kolonier hvor samfundsfamilier slo seg ned.⁶²⁴ Slik kunne barna leke med hverandre og trengte ikke å omgås andre barn. Målet var hele tiden å verne om den rette lære.

Under Nicolay Fardals ledelse kunne små, liturgiske eller språklige endringer bli møtt med massiv motstand. Det kan se ut til at det med tiden utviklet seg en oppfatning om at det lå en kraft i det gammelmodige språket som moderne norsk ikke kunne erstatte. Fardal uttalte for eksempel at «vi må søke å bevare det høytidelige språket (...) Dette er en av de store saker i Samfundet».⁶²⁵ Dermed ble språket i liturgien, Bibelen og salmebøkene stadig mer malplasserte, selv innenfor samfundsfolkets egne forsamlinger. Under gudstjenestene kunne for eksempel en bønn høres slik ut:

---

618 *Samhold*, nr. 1, 1948, s. 3–4.

619 *Samhold*, nr. 3, 1952, s. 14; *Fædrelandsvennen*, 21.04.1990, s. 31

620 *Samhold*, nr. 3, 1952, s. 14; Forstander Martin Aamodt uttalte f.eks.: «Hvis vi i det naturlige er inne i et rom med så usunn luft at vi ikke kan puste, må vi ut. Har vi det rette åndssyn, vil det bli slik i det åndelige også» (Tveida, 1971, s. 57).

621 Man ble til og med advart mot å gi gaver til ektepar som giftet seg utenfor Menigheten Samfundet (Dversnes, 1986, s. 92; Tveida, 1971, s. 58). Slike forbud hadde det på begynnelsen av 1890-tallet vært stor uenighet om i Menigheten Samfundet (se *Tiden*, nr. 1, 1894, s. 4).

622 Tveida, 1971, s. 59.

623 Tveida, 1971, s. 55; Vabo, 2000, s. 46.

624 *Fædrelandsvennen*, 21.04.1990, s. 31.

625 Gunvaldsen, 1955, s. 35.

Lader os alle bede: Herre Gud, himmelske Fader! vi bede dig, at du vil formedelst din Helligaand saa styre og regjere os, at vi kunne altid holde os i din Frygt og ikke hoffærdige, men med ganske Hjerter høre og annamme dit Ord og retteligen helliggjøre Sabattsdagen, paadet vi kunne ogsaa formedelst dit Ord blive helliggjorte; først, at vi sætte al vor Fortrøstning og Haab paa din Søn Jesum Christum, at han alene vor Retfærdighed og Gjenløser; og dernæst, at vi rette og bedre vort Levnet efter dit Ords Lydelse, og at vi tage os vare for al Forargelse, indtil vi bliver evindeligt salige ved din Naade i Christo, som med dig lever og regjerer i Helligaands Enighed, een sand Gud fra Evighed og til Evighed, Amen.⁶²⁶

Til tross for at språket virket fremmed for stadig flere av medlemmene, vegret man seg for å gjøre endringer, for historien hadde ikke vært nådig mot dem som hadde tråkket feil. Først hadde Per Nodland blitt utmeldt, så hadde Sebulon Hetland fulgt etter, og i 1942 skulle forstander Bernhard M. Lomeland bli permittert fra sin forstanderstilling. Senere skulle forstander Theodor Eigestad (1892–1984) i Kristiansand bli utsatt for sterkt press under fellesmøtene i 1964 og 1965.⁶²⁷ Hans lederstil var av en helt annen karakter enn Fardals, noe som skulle skape stor skepsis blant samfundsfolk. I tillegg kom flere til å mene at han hadde en «uvant og fremmed» oppførsel.⁶²⁸

Det var ikke bare de religiøse tekstene som ble beholdt i sin gammelmodige form. Også gudstjenestelivet ble bevart i sin opprinnelige form. Gudstjenestene kunne være lange på denne tiden, og Fardal ble av og til kritisert for å holde for lange prekener. Den samme kritikken skal også den tidligere forstanderen, Ommund Slettebøe, ha fått. Han hadde enkelt svart at «Svale [Gjedrem] talte til midnatt – Paulus hele natten – jeg kan ikke alltid passe tiden».⁶²⁹ Fardal var nok heller ikke dårligere enn sin forgjenger. Det var ikke bare talene som kunne være lange, de gamle salmene kunne også ha flere titalls vers. På konfirmasjonssøndagen skulle endatil konfirmantene gjennomgå hele Pontoppidans forklaring, med over 700 spørsmål og svar, i påhør av hele menigheten. De unge konfirmantene ville da stå oppstilt langs midtgangen i kirken; de lyseste hodene fremst og de mindre begavede bakerst. Så ville forstanderen stille spørsmål, og

626 Kingo, 1972, s. 490.

627 Gunvaldsen, 1964; 1965.

628 Gunvaldsen, 1964, s. 48.

629 Myklebust, 2001, s. 494.

konfirmantene måtte kunne Pontoppidans svar utenat. I tillegg til den såkalte katekisasjonen kom også forstanderens preken, den lange konfirmasjonsbønnen og selve konfirmasjonshandlingen. Det hele kunne vare i timevis, og det hendte ikke sjeldent at en konfirmant eller to svimte av under påkjeningen.

Til tross for Fardals strenge ledelse opplevde Menigheten Samfundet stor vekst og fremgang under hans ledelse. Fellesmøtene var det store høydepunktet i løpet av året for samfundsfolk. Her kom medlemmene fra Vestlandet og Sørlandet sammen og hadde møter. Her møttes mange ektepar for første gang, så utenforstående egersundere kalte gjerne humoristisk fellesmøtet for parringsmøtet.⁶³⁰ Sakene som ble diskutert på fellesmøtene var av ulik art. Noen dreide seg om rent praktiske spørsmål som hadde relevans for begge menighetsavdelingene, andre handlet om teologiske spørsmål. Møtene ble innledet med et foredrag holdt av en forstander eller en annen betrodd mann. Her ble sakens innhold gjort rede for, før det ble åpnet opp for debatt. Nær sagt alle fellesmøter siden 1889 har blitt nøye referert og utgitt i etterkant av møtet. Basert på det som kom frem i debatten, ville Samfundsstyret komme med et vedtak. Slike vedtak var, og er ennå, bindende for medlemmene. Men fellesmøtene handlet ikke bare om å fastsette grenser for medlemmenes liv. Dype teologiske spørsmål som gjenløsningen, gjenfødselen, rettferdiggjørelsen, Kristi kjødspåtagelse, Kristi fødsel fra evighet og Kristi sete ved Guds høyre hånd ble også diskutert. Når det gjaldt den teologiske debatten som foregikk utenfor kirkesamfunnet, forholdt man seg helt taus. Selv om man potensielt hadde en viss sympati med statskirkens konservative menn, var de uansett å betrakte som vantro så lenge de sto utenfor *Kirken* – forstått som Menigheten Samfundet.

I 1931 fikk man igjen startet opp et lærerskolekurs i Menigheten Samfundet.⁶³¹ Etter at allmennskolen var blitt lagt ned i 1924, hadde ikke kirkesamfunnet utdannet nye lærere. Forstander Fardal tok derfor initiativ til å starte opp en opplæring av potensielle lærerkandidater i Kristiansand. Fra 1936 begynte man å tilby «fortsettelsesklasser» etter 7. trinn

---

630 Muntlig kommunikasjon med Erling T. Endresen.

631 Sandø, 2018, s. 168.

i egen regi med påfølgende offentlig realskoleeksamen ved Kristiansand Katedralskole.⁶³² Aktuelle lærerkandidater med realskoleeksamen fikk deretter videre opplæring i Menigheten Samfundets regi og kunne avlegge artium som privatister, noe som la et viktig grunnlag for den videre utviklingen av Samfundets skoler i etterkrigstiden.

De sterkttroende under krigsårene

I utgangspunktet hadde de sterkttroende hatt et nært forhold til fedrelandet og var engasjerte samfunnsborgere. Knud Spødervold var svært engasjert i politiske spørsmål i sin samtid,⁶³³ og så lenge Bernt Lomeland levde, var han politisk interessert, og skrev både om partipolitiske saker, så vel som tekster om «kvindeemancipationen» og «unionsspørsmålet» i bladet *Tiden*.⁶³⁴ Senere forstander Ommund Slettebøe ble også valgt som partiavhengig ordfører i Helleland fra 1888 til 1891. Og selv om de sterkttroendes barn ikke deltok i 17. mai-parader etter at Menigheten Samfundet ble opprettet i 1890, var det likevel utbredt å markere grunnlovsdagen i private sammenhenger.

Da Menigheten Samfundet ble opprettet, ble derimot de sterkttroende mer innadvendte enn tidligere, og man frarådet fra begynnelsen deltakelse i offentlige valg.⁶³⁵ Etter århundreskiftet utviklet imidlertid Menigheten Samfundet og Det Almindelige Samfund seg i ulike retninger med hensyn til det politiske liv. Mens medlemmene i Det Almindelige Samfund begynte å stemme ved kommune- og stortingsvalg, og ved et par tilfeller også hadde representanter for partiet Høyre i Egersunds kommunestyre, ble Menigheten Samfundets medlemmer fortsatt oppfordret til å avstå fra å stemme i partipolitiske valg.⁶³⁶ De sterkttroende deltok derimot under valget vedrørende unionsoppløsningen i 1905. Ifølge *Stavanger Aftenblad* stemte hver og én for oppløsning av unionen.⁶³⁷ De sterkttroende hadde stor respekt for kongehuset og den norske regjeringen, ba jevnlig for dem

632 Stortingsforhandlinger 1967/1968. Vol. 112, nr. 2.

633 Bøe, 2001, s. 89–92.

634 Se f.eks. Lomeland, 1888, og *Tiden*, nr. 3, 1884, s. 10–12.

635 *Tiden*, nr. 10, 1894, s. 38–39; *Tiden*, nr. 11, 1894, s. 42.

636 Eigestad, 1930, s. 57–58.

637 *Stavanger Aftenblad*, 28.01.1906.

under gudstjenestene og avtjente også førstegangstjeneste. Samtidig var forholdet til storsamfunnet distansert, og man unngikk i det lengste å ha unødvendig omgang med utenforstående. Under den tyske okkupasjonen ble deres lojalitet til fedrelandet satt på prøve.

I løpet av okkupasjonsårene ytte Den norske kirke, samt en rekke misjonsorganisasjoner og dissentermenigheter i Norge, stor motstand mot tyskernes forsøk på å øke sin innflytelse over kirkene. Dette motstandsarbeidet ble organisert gjennom organisasjoner som Kristent samråd (stiftet i 1940)⁶³⁸ og Evangeliske samfunns fellelråd (stiftet i 1944).⁶³⁹ Disse organisasjonenes motstand har i ettertid blitt beskrevet som en del av den såkalte kirkekampen. En milepæl i kirkekampen var biskopenes hyrdebrev fra 1940, hvor man tok et oppgjør med okkupasjonsmaktens forsøk på å nazifisere kirken. Hyrdebrevet, som i utgangspunktet ble sendt ut til statskirkens menigheter, fikk også støtte fra en lang rekke misjonsforeninger, Frelsesarmeen og pinsemenigheten Filadelfia i Oslo.⁶⁴⁰ De sterkttroende kirkesamfunnene var imidlertid ikke involvert i noen av disse initiativene. De sterkttroende kirkesamfunnene gjorde i det store og hele sitt ytterste for ikke å komme i konflikt med okkupasjonsmakten.

Mens statskirken ble forsøkt nazifisert av okkupasjonsmakten og Nasjonal Samling, ble de fleste dissentermenighetene i stor grad skjermet for slike fremstøt. Flere kirkesamfunn opplevde likevel at lokalene deres ble rekvirert av okkupasjonsmakten. Dette gjaldt også de sterkttroendes kirke- og skolelokaler. Menigheten Samfundets kirke i Egersund ble for eksempel i flere perioder i løpet av okkupasjonen beslaglagt av tyskerne, og blant annet benyttet som mellager. Dermed måtte man i stedet bruke kirken i Helleland til gudstjenester, og man holdt ellers skole og oppbyggesler i private hjem.⁶⁴¹ Det Almindelige Samfunds skole i Egersund ble også rekvirert av tyskerne.⁶⁴² Det Almindelige Samfund måtte derfor drive skole rundt omkring i medlemmenes hjem, samt i de gamle skolelokalene de hadde benyttet på Mosbekk frem til 1932. Det

---

638 Handeland, 1945, s. 26.

639 Ski et al., 1961, s. 223–224

640 Handeland, 1945, s. 39

641 Dean, 2016, s. 28; Aamodt, 2005.

642 *Det Alm. Samfunds skolehistorie 1901–1989*.

Gammel-Lutherske Samfund innstilte skoledriften i 1940, muligens på grunn av okkupasjonen. En periode høsten 1940 ble skolelokalet i kirken i stedet leid ut til den offentlige skolen på grunn av mangelen på trygge skolelokaler i Kristiansand. Dette lokalet ble igjen utleid fra nyttår 1945.⁶⁴³ Når det gjaldt skriftlige publikasjoner, valgte Menigheten Samfundet selv å innstille den ordinære distribusjonen av menighetsbladet *Samhold* for å unngå å tiltrekke seg tyskernes oppmerksomhet.⁶⁴⁴ Det Gammel-Lutherske Samfund utga kun én publikasjon i løpet av hele krigen; en preken holdt av Sebulon Hetland på nyttårsdag 1941. Denne hadde et rent religiøst innhold som ikke på noen måte kunne virke provoserende på okkupasjonsmakten.⁶⁴⁵ De sterkttroende måtte også akseptere at tyske utsendinger iblant overvar deres gudstjenester for å påse at ingen tyskfiendtlige budskap ble spredd fra prekestolene. Det fortelles likevel at forstanderne i både Menigheten Samfundet og Det Almindelige Samfund enkelte ganger ba for konge og fedreland når de så at det ikke var noen tyske utsendinger eller sympatisører blant tilhørerne.

Det mest dramatiske som utspilte seg internt i Menigheten Samfundet under okkupasjonen, hadde derimot lite sammenheng med verdenskrigen. I stedet var mange samfundsfolk i denne perioden nærmest like opptatt av den oppsiktsvekkende permitteringen av forstander Bernhard Lomeland i Egersund under fellesmøtet i 1942. Lomeland og hans hustru hadde angivelig i en lengre tid inntatt et forhold til menighetsstyret og menigheten i Egersund som medførte at begge to ble satt i «det lille bann» og dermed utelukket fra å motta nattverden.⁶⁴⁶ På det påfølgende årsmøtet i 1943 ble Bernhard Lomeland avsatt som forstander. Lomeland hadde helt siden innsettelsen i 1901 slitt med å vinne samfundsfolkets tillit, og flere hadde vært direkte kritiske til hans forkynnelse og ledelse av menigheten. I begynnelsen av 1940-årene fikk Lomeland angivelig problemer med å skjøtte embetet i tilfredsstillende grad, og forholdet til styrene i menigheten ble derfor dårligere. Kirkesøkningen og medlemstallet i menigheten falt. Selv om ekteparet Lomeland senere offentlig bekjente

---

643 Sødal, 1950, s. 31, 74.

644 *Samhold*, nr. 1, 1945.

645 Se Hetland (1941).

646 *Årsmøtebeslutninger for årene 1939–1946*, 1979, s. 24.

at det var dem selv som hadde tatt feil og innrømmet at Samfundsstyret og menigheten hadde handlet i overensstemmelse med Guds ord og vilje,⁶⁴⁷ ble Lomeland aldri gjeninnsatt i embetet. Han døde i 1947. I ettertid har enkelte spekulert i om Lomeland kan ha lidd av demens, og at det var dette som påvirket evnen til å skjøtte embetet i tiden før avskjedigelsen. Avsettelsen vakte uansett stor oppsikt i Menigheten Samfundet på denne tiden.

Tross alt var likevel de sterkttroende like mye berørt av okkupasjonen som andre innbyggere, og det var først og fremst krigen som opptok dem. Men siden medlemmene av Menigheten Samfundet tradisjonelt oppfordret medlemmene til å holde seg borte fra all slags politikk,⁶⁴⁸ kan det se ut til at det var forholdsvis få som engasjerte seg i illegalt arbeid under krigen. Selv om det ikke finnes noen sikre tall, fantes det enkelte medlemmer som ble arrestert og sendt til Grini eller Sachsenhausen for ulovlig sjåførvirksomhet, distribusjon av aviser og for å ha radio. Hvorvidt dette i sin samtid ble sett på som synd er uvisst, men etter krigen ble motstandsfolkene også internt i Menigheten Samfundet betraktet som helter fra krigens dager.⁶⁴⁹ Derimot ble samarbeid med tyskerne definitivt sett på som en synd og et opprør mot landets reelle myndigheter, altså kongen og den demokratisk valgte norske regjeringen i London. I Det Almindelige Samfund måtte for eksempel et medlem av Samfundsstyret offentlig bekjenne sin synd for menigheten etter at han hadde blitt dømt i landsvikoppgjøret for økonomisk samarbeid med tyskerne. I Det Almindelige Samfund betraktet man samarbeid med tyskerne som en måte å «sette seg opp mot øvrigheten» på.⁶⁵⁰

Det var imidlertid i Det Gammel-Lutherske Samfund i Kristiansand at krigen skulle få de største interne konsekvensene. Etter splittelsen i Det Gammel-Lutherske Samfund i 1932 hadde kirkesamfunnet blitt sterkt svekket. Mens Det Gammel-Lutherske Samfund de første årene etter opprettelsen hadde publisert en rekke skrifter som agiterte mot Menigheten Samfundet og distribuerte tekstene blant medlemmene av

647 *Årsmøtebeslutninger for årene 1939–1946, 1979*, s. 24.

648 Eigestad, 1930, s. 57–58.

649 *Samhold*, nr. 1, 1945.

650 Muntlig kommunikasjon med Erling T. Endresen.

Menigheten Samfundet i håp om å overbevise flere, resignerte ledelsen i Det Gammel-Lutherske Samfund etter hvert. Utgivelsene av *Vidnesbyrdet* ble sjeldnere, og økonomien ble snart strammere.⁶⁵¹ Man klarte likevel å fortsette skoledriften en stund til. Skoleåret 1935–1936 hadde man for eksempel 16 elever. Men i 1940 ble skoledriften innstilt – muligens på grunn av okkupasjonen. En annen årsak kan ha vært dårlig økonomi. I kirken var det stort sett gudstjeneste hver søndag, og i 1935 hadde man for eksempel fem konfirmanter og én vielse. I tillegg var det ukentlige ettermiddagsmøter, hvor forstander Hetland holdt foredrag eller man leste fra Luthers foredrag over Galaterbrevet.⁶⁵²

Det ser ut til at Sebulon Hetland signaliserte at han ønsket å tre tilbake da han i 1944 fylte 70 år. Kort tid etterpå, sen vinteren 1945, tok Carl Falkum initiativ til at Lomelands Menighet og Det Gammel-Lutherske Samfund skulle gjenforenes. Kanskje var det Hetlands fratredelse som forstander, eller kanskje det var det faktum at Lomelands Menighet nærmest hadde gått i oppløsning, som førte til dette initiativet fra Falkums side.⁶⁵³ Medlemmene av Lomelands Menighet ble uansett gjenopptatt i Det Gammel-Lutherske Samfund, og det gjenforente kirkesamfunnet hadde da 116 medlemmer.⁶⁵⁴ Det kan hende at den ambisiøse Falkum så en mulighet til å bli forstander for et samlet kirkesamfund på dette tidspunktet.⁶⁵⁵ Men hvis dette var Falkums mål, må han ha blitt skuffet. Medlemmene valgte nemlig hjelpeforstander i Det Gammel-Lutherske Samfund og byggmester Arnt Ege til ny forstander.⁶⁵⁶

Arnt Ege var utdannet byggmester og hadde hatt en sentral posisjon i Menigheten Samfundet i Egersund på 1920-tallet.⁶⁵⁷ Han var også nevø til forstander Theodor Ege i Det Almindelige Samfund, men født og døpt i Amerika. Da hans mor døde, ble han som barn sendt til Norge og gjendøpt i Menigheten Samfundet i Egersund, da den amerikanske

651 Hetland, 1941, s. 3.

652 *Vidnesbyrdet*, nr. 1, 1935; nr. 1, 1936.

653 Muntlig kommunikasjon med tidligere medlem av DGLS.

654 *Menighetsprotokoll for «Det Gammel-Lutherske Samfunds» menighet i Kristiansand, 1927–1958.*

655 Grødeland & Oma (1990) antyder at Falkum «såg seg sjølv i ånda som ny forstandar» (s. 34), selv om de ikke omtaler ham med navn.

656 Muntlig kommunikasjon med tidligere medlem av DGLS.

657 Myklebust, 2001, s. 254, 303–306.

dåpen ikke kunne godkjennes. Han vokste dermed opp som en «lillebror» til Theodor Ege, i sine besteforeldres hjem.⁶⁵⁸ Senere fikk han en sentral posisjon i Menigheten Samfundet, og fra 1925 også i Det Gammel-Lutherske Samfund. Etter gjenforeningen med Lomelands Menighet i 1945, forsøkte man å få skoledriften og ungdomsforeningen i gang igjen. Den nyvalgte hjelpeforstanderen, Ludvig Carlsen, og Carl Falkum ble satt på saken. Men landssvikoppgjøret skulle snart kaste lange skygger over det gjenforente kirkesamfunnet.

Under krigen hadde flere medlemmer av Det Gammel-Lutherske Samfund tatt aktivt del i motstandsarbeidet, og flere hadde sittet fengslet på Grini eller på andre måter vært i okkupasjonsmaktens søkelys. Dette gjaldt for eksempel den nyvalgte hjelpeforstanderen, Ludvig Carlsen, som satt fengslet på Statsarkivet i Kristiansand våren 1942.⁶⁵⁹ Blant dem som nå sluttet seg til kirkesamfunnet, var det nemlig enkelte tidligere medlemmer av Nasjonal Samling og Hirden. På toppen av det hele kom snart den nyvalgte forstander Ege i myndighetenes søkelys for å ha bygget både veier, brakker og ammunisjonslager for tyskerne under krigen. Han ble til slutt idømt en bot på kr 5000 og inndragning av kr 20 000.⁶⁶⁰ Én kilde oppgir at dommen mot forstander Arnt Ege skapte betydelige interne konflikter,⁶⁶¹ men kombinasjonen av tidligere hirdmenn og motstandsmenn i samme kirkebenker må også ha skapt store indre spenninger i den første tiden etter krigen. Da Arnt Ege ble tvunget til å fratrukke sin stilling som forstander, håpte nok Carl Falkum igjen på å få muligheten til å bli forstander, men menighetsrådet ba i stedet den gamle Sebulon Hetland om å overta midlertidig.⁶⁶² Hetland påtok seg oppgaven, tross skrantende helse. Resultatet av de indre stridighetene ble at 18 av de tidligere medlemmene av Lomelands Menighet på ny forlot Det Gammel-Lutherske Samfund i 1947. Den helt sentrale figuren i denne grupperingen var igjen Carl Falkum.

Med en forstander dømt for økonomisk landssvik, en aldrende forstandervikar og en ny splittelse lot det seg ikke gjøre å få skoledriften

658 Muntlig kommunikasjon med Erling T. Endresen.

659 <http://www.stiftelsen-arkivet.no/fangeregister#Fanger> med etternavn som begynner på K

660 Innst. s. nr. 3. Tilråding frå justisnemnda om ettergjeving av inndraging og skadebot til statskassa i straffesaker (St. prp. nr. 106, 1954.).

661 Muntlig kommunikasjon med tidligere medlem av DGLS.

662 Muntlig kommunikasjon med tidligere medlem av DGLS.

i Det Gammel-Lutherske Samfund i gang igjen. Dermed fikk medlemmenes barn kristendomsundervisning på ettermiddagene av Ludvig Carlsen, og etter hvert også av Arnt Ege. Ifølge menighetsprotokollen ser det ikke ut til at Arnt Ege begynte å utføre sine plikter som forstander før i 1951.⁶⁶³ Hetland, som hadde utgjort den teologiske tyngden i kirkesamfunnet, begynte å bli svært gammel. Det samme gjaldt flertallet av kirkesamfunnets ledelse, og det utpekte seg ingen til å overta ledelsen av kirkesamfunnet blant de yngre medlemmene. Den nye forstanderen, Arnt Ege, manglet også teologisk kompetanse, var etter sigende en dårlig taler og begynte selv å bli gammel. I tillegg til å skjøtte det ulønnede arbeidet som forstander drev han til daglig som byggmester. Arbeidspresset og den økonomiske belastningen på Ege ble derfor stort. Én kilde forteller at grunnlaget for kirkesamfunnet i realiteten var borte allerede ved splittelsen i 1947.⁶⁶⁴

Da freden kom til Norge i mai 1945, ringte det fra kirkeklokkene i alle landets kirker, til og med ifra Det Almindelige Samfunds kirke.⁶⁶⁵ Forstander Fardal i Menigheten Samfundet i Kristiansand skrev derimot følgende til samfundsfolkene i første nummer av menighetsbladet *Samhold* etter krigen:

La oss utbe oss nåde til: ikke å la oss føre med av den *ville rus*, som har gått som en sjeledrepende farsott over land og folk siden fredsbudskapet kom. Her er noe som er langt viktigere og nødvendigere for oss enn å delta i verdslige prosesjoner med hurrarop og overfladisk benyttelse av den kostbare tid vi ennå beskjæres.

La ikke tiden løpe fra deg. Betenk Herrens *hensikt* med krig og med fred. Be om å bli ført inn i *den åndelige og evige fred*, og forarbeid din egen *saliggjørelse* – med frykt og beven.⁶⁶⁶

Fardal anså altså feiringen av fredsbudskapet som en verdslig og overfladisk tidsbruk, og helt unødvendig for medlemmer av Menigheten Samfundet å delta i. Dette vitner om den tilbaketrekningen Menigheten Samfundet hadde gjennomgått de siste 50 årene. Fra en tid da Lomeland kunne diskutere unionsspørsmålet i sine egne spalter, til en tid hvor selv

663 Menighetsprotokoll for «Det Gammel-Lutherske Samfunds» menighet i Kristiansand, 1927–1958.

664 Muntlig kommunikasjon med tidligere medlem av DGLS.

665 Muntlig kommunikasjon med Erling T. Endresen.

666 *Samhold*, nr. 1, 1945, s. 1.

freden i 1945 var nærmest irrelevant for de sanne troende. Det var viktigere saker på agendaen: den åndelige og evige fred, og medlemmenes saliggjørelse.

Theodor Eges tid

Mens trettiårskrigen herjet videre i Menigheten Samfundet, døde Per Nodland i 1909. Da ble hans tidligere referent og Torkild Valands svigersønn, Theodor Ege (1873–1955), valgt som forstander i Det Almindelige Samfund og innsatt i embetet av læreren og hjelpeforstanderen Jørgen Larsen. Med dette ble en 75 år lang periode med Ege-forstandere i Det Almindelige Samfund innledet. For som vi skal se ble det Eges sønn som kom til å overta som forstander etter sin far. Som hjelpeforstander etter at Larsen trakk seg i 1910, fikk Theodor Ege med seg Samuel Thengs (1864–1940), bror til forstander Ommund Slettebøe i Menigheten Samfundet i Kristiansand. Da Thengs døde i 1940, overtok læreren Ola Hetland (1891–1954) vervet som hjelpeforstander i kirkesamfunnet.

Theodor Ege hadde tatt lærerutdanning i regi av Menigheten Samfundet i 1890-årene og giftet seg med forstander Valands datter, Anna Olivia Valand (1872–1945) i 1899. Frem til Nodlandsstriden og bruddet i 1901 arbeidet han i flere år som omgangsskolelærer i kirkesamfunnet.

Figur 11. Fotografi av Theodor og Anna Olivia Ege fra Erling T. Endresens samling. Fotograf: Johan W. Eskildsen, ca. 1920

Han blir husket som en streng og lovisk forstander. Som nyvalgt forstander flyttet han fra sin kone og barn og inn i «forstanderboligen» på Vattakleiva. Denne boligen delte han med kirkesamfunnets «tjenerinne», Kristine Skipstad. Dermed fortsatte Skipstad også etter forstanderbyttet å dele soverom med kirkesamfunnet forstander, om enn i separate senger.

Det viste seg snart at Theodor Ege ikke var en særlig begavet taler. Det var nok ikke bare at Ege selv som ikke ønsket å tale, men det ble faktisk uttrykt misnøye med talene hans.⁶⁶⁷ Det ble derfor vanlig at Ege stort sett leste fra Nodlands prekensamling under gudstjenesten i stedet for å holde sin egen preken. Dermed ble gudstjenesten i Det Almindelige Samfund noe avvikende fra det opprinnelige kirkeritualet fra 1688, som også ble fulgt i Menigheten Samfundet og Det Gammel-Lutherske Samfund. Når Ege leste Nodlands prekener, satt han i en lenestol foran alteret, i stedet for å lese fra prekestolen. Prekestolen ble bare brukt i de sjeldne tilfellene når Ege faktisk preket selv. Når det gjaldt hvordan kirken var utformet, lignet den også på dem man fant i Menigheten Samfundet. Midtskipet var delt i to med en bred midtgang. Mennene satt på høyre side, mens kvinnene satt på venstre side. Kvinnene måtte også dekke hodet med et skaut eller hatt, mens mennene ikke måtte bære hatt eller lue i kirken.

Høytlesningstradisjonen som utviklet seg under forstander Ege, kan tolkes som et uttrykk for en mindre intellektuell tradisjon enn den Bernt Lomeland og Menigheten Samfundet sto for. Mens Lomeland hadde vektlagt akademisk utdanning, teologiske utgreiinger og diskusjoner, representerte Nodland en mer folkelig tradisjon. I Det Almindelige Samfund hadde ikke Nodland holdt foredrag og publisert teologiske avhandlinger. Han hadde begrenset seg til å preke i gudstjenesten og utgi en prekensamling. På samme måte tok ikke forstander Ege noe initiativ til foredrag, samtalemøter eller ytterligere publikasjoner. Han må ha betraktet Nodlands prekensamling som tilstrekkelig for menigheten, og han så tilsynelatende ikke noen grunn til å legge noe til det som allerede var preket av hans forgjenger. Dermed vokste de påfølgende generasjonene i Det Almindelige Samfund nærmest bare opp med Luthers katekisme, Pontoppidans forklaring og Nodlands prekensamling. På den måten ble

---

667 Muntlig kommunikasjon med Erling T. Endresen.

intrikate lærespørsmål, som forholdet mellom Kristus og de kristne og forholdet mellom Bibelen og den muntlige forkynnelsen, ikke tematisert og diskutert på samme måte som i Menigheten Samfundet. Det kan se ut til at enkelte sterkttroende særtrekk med tiden ble mindre fremtredende i undervisningen og forkynnelsen i Det Almindelige Samfund.⁶⁶⁸

Det er åpenbart at Per Nodland hadde en uvanlig høy stilling i kirkesamfunnet – også etter sin død. Theodor Ege, som hadde vært en av Nodlands sterkeste forkjempere under striden i 1900, hadde nok et særlig nært forhold til sin læremester, noe som neppe bidro til å dempe personkulten som må sies å ha utviklet seg rundt Nodland. I tråd med tradisjonen på den tiden fikk sønnen hans navnet Karl Peder, mens Karl Peders kone var Konstanse Pauline – begge oppkalt etter Per Nodland og Kristine Skipstad. Dette var ikke den eneste særegne tradisjonen som hadde oppstått under Per Nodlands ledelse. Nodland hadde for eksempel også nedlagt forbud mot gravsteiner og blomster på kirkegården. Dette forbudet skal ha kommet etter at en fattig familie som hadde mistet sin sønn i vattersott, fikk en overflod av blomster til begravelsen i stedet for den økonomiske hjelpen de sårt trengte. Da Nodland lå på dødsleiet, skal han ha sagt at de fattige medlemmene av Det Almindelige Samfund ikke burde bruke penger på båretranser, gravstein og blomster.⁶⁶⁹ Dermed ble gravene i stedet liggende som små gravhauger. Dessuten utviklet det seg en tradisjon for at intet uinnviet skulle bringes inn på eller fjernes fra den innviede kirkegården. Denne tradisjonen ble videreført under de nye forstanderne helt frem til slutten av 1960-tallet. Av denne årsak ble vielser foretatt uten brudebuketter i kirken, nedblåst takstein fra kirken ble jevnlig samlet sammen og gravd ned inne på kirkegården, og gressfrø fra kirkegården ble samlet sammen for å brukes til å så på gravene etter begravelser.⁶⁷⁰

Theodor Ege styrte kirkesamfunnet med hard hånd, og Kirkens renhet ble snart svært viktig for ham, på samme måte som det ble viktig for

---

668 Dette ble illustrert da representantene for DAS ble overrasket over hvor viktig lærepunktet om nærheten mellom Kristus og de kristne var for representantene fra MS på begynnelsen av 2000-tallet (*Menighetsblad*, nr. 1, 2002, s. 10).

669 Muntlig kommunikasjon med Erling T. Endresen; en lignende utfordring ble diskutert i Menigheten Samfundet (*Tiden*, nr. 3, 1924, s. 12). Her konkluderte man med at man ikke kunne sette bestemte regler.

670 Muntlig kommunikasjon med Erling T. Endresen.

Nicolay Fardal i Menigheten Samfundet. I alle de sterkttroende kirkesamfunnene praktiserte man to typer disiplin mot medlemmer som på en eller annen måte forbrøt seg mot ledelsens retningslinjer. For mindre overtredelser ventet *det lille bann*, det vil si at man ble utelukket fra nattverden og at man ikke kunne være faddere i dåp eller forlover i bryllup. Denne straffen rammet kvinner som klippet håret for kort, kvinner som ble gravide utenfor ekteskapet, eller menn som gjorde kvinner gravide utenfor ekteskapet. Den kunne også brukes som en advarsel mot personer som viste en egenrådig oppførsel mot Samfundsstyret. *Det store bann* betydde utelukkelse fra Kirken og ble stort sett brukt mot teologisk avvik. For å bli løst fra bannet måtte man oppsøke forstanderen eller kontakte Samfundsstyret og be om tilgivelse. Forstanderen ville da komme frem for menigheten etter gudstjenesten på søndagen og lese opp synderens bekjennelse, for så å si at forstanderen for sin del hadde tilgitt. Når forstanderen deretter ba menigheten om å tilgi, var det vanlig i Det Almindelige Samfund at hver enkelt i kirken svarte «eg au» («jeg også») når forstanderen sa at han hadde tilgitt synderen.⁶⁷¹ Praksisen med det lille og store bann er stadig i bruk i Menigheten Samfundet og Det Almindelige Samfund i dag, om enn i mindre grad enn før. I begge kirkesamfunnene ble den offentlige fremføringen av bekjennelsen sløffet rundt 2010.

I sin iver for Kirkens renhet vedtok Samfundsstyret i Det Almindelige Samfund i 1919 en uttalelse som la vekt på viktigheten av rette motiver når noen ønsket å bli opptatt i kirkesamfunnet. Man ønsket med dette vedtaket å motvirke at «utenforstående» skulle komme inn i Kirken kun for å kunne gifte seg med medlemmer. Samfundsstyret skrev:

Så er det vort råd at man vogter sig for alt, hvad der kan give anledning til ovennævnte blanding. Thi ingen person kan fra nu av optages i menigheten ved dåp eller konfirmation, når sådan begjæring fremkommer alene for en persons skyld eller timelig vindings skyld. Derimot blir det en anden sag, når en eller anden måtte begjære sådant av hensyn til sjælens frelse og salighet. Thi den hellige stads porte skal altid stå åben for den som ville gå ind.⁶⁷²

671 Muntlig kommunikasjon med Erling T. Endresen.

672 *Bekjendtgjørelse til Det Almindelige Samfunds menighet i februar 1919* [upublisert]

Dette omstridte vedtaket bidro til å konsolidere to fløyer som hadde begynt å ta form i kirkesamfunnet; en konservativ og en mer reformvillig retning. Den konservative fløyen støttet vedtaket og førte generelt en svært steil linje i de fleste spørsmål, mens den motsatte fløyen ønsket en mer liberal praksis i flere saker. Det var derimot den konservative fløyen som utgjorde flertallet i Samfundsstyret. Dette viste seg igjen i 1931, da uttalelsen om opptak også ble innlemmet i kirkesamfunnets grunnregler, og man forbød på det strengeste ekteskap med utenforstående og advarte mot omgang med slike:

§ 14. Når nogen av et andet samfund begjærer at blive medlem av Det Almindelige Samfund, skal bevæggrunden for sådan begjæring så nøye som mulig undersøges grundig, og forstanderen i samråd med det øvrige styret, skal i tvilsomme tilfælder stille skarpe betingelser, for ekspl. flere års undervisnings- og prøvetid. Undervisningen skal vedkommende selv bekoste. Viser det sig under prøvetiden nogen utilbørlig opførsel, kan vedkommende bortvises.⁶⁷³

Man gjorde det med andre ord svært vanskelig for noen å bli medlem av Det Almindelige Samfund, noe som med tiden skapte en utbredt frustrasjon blant dem som fant seg en kjæreste utenfor kirkesamfunnet. Grunnreglene sto uforandret frem til 1985.

Oppgjøret med Theodor Ege

Mannen som til slutt skulle utfordre forstander Ege i Det Almindelige Samfund, var kirkesanger, lærer og mangeårig medlem av Samfundsstyret, hjelpeforstander Ola Hetland (1891–1954). Hetland var nevø til Per Nodland og var blant dem som ble gjendøpt da familien sluttet seg til Menigheten Samfundet i 1896. I 1901 fulgte Hetland og familien Per Nodland og ble med i Det Almindelige Samfund. Etter å ha fullført sin egen sparsomme skolegang i regi av Det Almindelige Samfund fikk han noe opplæring av Per Nodland og Jørgen Larsen. Deretter ble han som 15-åring lærer ved kirkesamfunnets skole. Som lærer var han kjent for å være hardhendt mot dem som ikke hadde gjort leksen sin skikkelig.⁶⁷⁴ I

673 *Grundregler for Det Almindelige Samfunds kirkeorden og gudstjeneste*, vedtatt 09.08.1931.

674 Muntlig kommunikasjon med Erling T. Endresen.

1940 ble han så valgt til hjelpeforstander, og han fikk tidlig en tilhengerskare bestående av de mer reformvillige medlemmer. Han var for øvrig gift med søsteren til forstander Fardal i Menigheten Samfundet.

På begynnelsen av 1950-tallet var forstander Theodor Ege blitt en eldre mann; han nærmet seg 80 år. Hjelpeforstander Ola Hetland, som representerte den reformvillige fløyen, mente derfor det var på tide for Ege å trekke seg som forstander.⁶⁷⁵ Men siden Hetland representerte den reformvillige fløyen, var dette noe både Ege og hans støttespillere i Samfundsstyret ikke kunne akseptere. Likevel måtte Hetland utføre stadig mer av forstanderens arbeidsoppgaver på grunn av Eges høye alder. Dette inkluderte blant annet konfirmasjonsundervisningen.⁶⁷⁶ I 1950 nektet Hetland derimot å gjennomføre denne, i håp om at Ege ville trekke seg. Men fortsatt avviste Ege å gå av. I stedet bestemte Samfundsstyret at det skulle velges en hjelpeforstander nummer to, en kandidat begge fløyene kunne akseptere. Slik ble det likevel ikke: De konservatives kandidat ble forstander Eges sønn, Karl Peder Ege (1908–1990).⁶⁷⁷ Karl Ege arbeidet egentlig som bilmekaniker og metalldreier, men kunne neppe si nei da hans far – kirkesamfunnets forstander – ønsket at han skulle bli hjelpeforstander. De reformvilliges kandidat var slakter og lærer Abraham Jørgen Larssen (1887–1970). Han hadde tidligere gått ut av kirkesamfunnet for å gifte seg borgerlig, men kom tilbake til Det Almindelige Samfund i 1921 som fraskilt tobarnsfar fra statskirken, og ble samme år gift i Det Almindelige Samfund. Hans ekteskap utenfor Det Almindelige Samfund ble den gang ikke regnet som et ekteskap i Det Almindelige Samfund. Det ble til slutt de konservatives kandidat, Karl Ege, som gikk av med seieren og ble hjelpeforstander.

Én av Ola Hetlands døtre hadde på denne tiden fått en kjæreste utenfor Det Almindelige Samfund, og Hetland hadde fått Samfundsstyret til å godta at Hetland kunne stå for opplæringen av denne kjæresten for at han kunne døpes og komme inn i kirkesamfunnet.⁶⁷⁸ Etter hvert som dette ble kjent, begynte flere å henvende seg for å få opplæring i Det Almindelige

675 *Menighetsblad*, nr. 2, 1998, s. 25; nr. 3, 2014, s. 42–43.

676 Valand, 2001, s. 60.

677 Valand, 2001, s. 60.

678 Valand, 2001, s. 62

Samfunds lære, for på den måten å kunne gifte seg med medlemmer av kirkesamfunnet. Hetland begynte å gi opplæring til 3–4 personer, men uten at dette hadde blitt avklart med Samfundsstyret. I tillegg underviste han i 1952 halve konfirmantkullet, mens de holdt seg borte fra den ordinære undervisningen som ble holdt av den nyvalgte hjelpeforstanderen Karl Ege.⁶⁷⁹ Resultatet ble en rekke opprivende menighetsmøter, før Hetland ble bansatt og avsatt som hjelpeforstander. Da Hetland og hans tilhengere fremdeles ikke ville bøye seg, ble de til slutt utmeldt av Det Almindelige Samfund.⁶⁸⁰ Hetland hadde i forstander Eges øyne fortsatt å «understøtte egensindige foreldres tross, ved å gi ekstra undervisning for deres konfirmanter, og likeledes tilslutt, ved forblommede talemåter fremdeles spotter og fordømmer alle forstanderens formaninger».⁶⁸¹ Den samme skjebne fikk alle dem som hadde sendt barna sine for å motta konfirmasjonsundervisning hos Hetland. Sammen med rundt 70 personer som da valgte å forlate Det Almindelige Samfund, etablerte de Det Almindelige *Lutherske* Samfund.⁶⁸² Til daglig kalte de seg uansett bare «Samfundet» – akkurat som alle de andre sterkttroende kirkesamfunnene på denne tiden.

Splittelsen gikk i enkelte tilfeller på tvers av familier, og fiendtligheten mellom de to «almindelige» samfundene fikk til tider absurde konsekvenser. Det fortelles eksempelvis om flere ektepar som havnet i hver sitt kirkesamfunn etter splittelsen. De holdt likevel sammen som ektefolk, men da ektefellen døde, kunne ikke den gjenlevende delta i begravelsen. Denne foregikk jo i en falsk kirke og begravelsen ble derfor en avgudsdyrkelse. Resultatet var for én enkemann at samværet etter bisettelsen ble avholdt i første etasje av ekteparets bolig med de familiemedlemmene som tilhørte konens kirke, mens mannen satt i andre etasje sammen med de av sine barn som var i hans kirke.⁶⁸³ Til tross for slike hjerteskjærende beretninger blir splittelsen i dag omtalt som en strid med bakgrunn i organisatoriske spørsmål, ikke læremessige.⁶⁸⁴ Like viktig var nok

679 *Menighetsblad*, nr. 2, 1998, s. 25; Valand, 2001, s. 62.

680 *Menighetsblad*, nr. 2, 1998, s. 25.

681 Utmeldelsesbrevet (datert 2. august 1952), referert i Valand (2001, s. 62).

682 *Menighetsblad*, nr. 3, 2014, s. 43.

683 Valand, 2001, s. 74.

684 *Menighetsblad*, nr. 3, 2014, s. 43.

personkonflikten mellom forstander Ege og hjelpeforstander Hetland. Selv om mange familier opplevde smertefulle brudd som et resultat av splittelsen, var det primært familiære bånd som holdt de utstøtte sammen. Organisatoriske eller teologiske spørsmål kom i andre rekke.

Figur 12. Fotografi av Ola Hetland fra Erling T. Endresens samling. Ukjent fotograf, 1941

Ola Hetland ble valgt som forstander i det nye kirkesamfunnet, og slakter og lærer Abraham Larssen ble hjelpeforstander for «dei olske», som de først ble kalt av andre. Kallenavnet var selvsagt ikke særlig treffende, ettersom «dei olske» var minst like hengivne tilhengere av Per Nodland som de såkalte «perane» i Det Almindelige Samfund. Det nyopprettede kirkesamfunnet etablerte også et samfundsstyre bestående av åtte medlemmer, etter samme modell som man hadde hatt i Det Almindelige Samfund. Nok en gang var parallellen til de åtte personene om bord i Noas

ark sikkert åpenbar for de involverte. Selv om Hetland og hans støttepillere i utgangspunktet hadde representert den «reformvillige» fløyen i Det Almindelige Samfund, var de ikke særlig reformvillige sett utenfra. Selv om Hetland fra begynnelsen hadde ambisjoner om å tale selv, ble det stort sett til at han leste fra Nodlands prekener under gudstjenestene, i stedet for å tale selv.⁶⁸⁵ Utover gudstjenestene og skoledriften var det ikke mange andre aktiviteter i kirkesamfundets regi. De fleste medlemmene møttes nok uansett i ulike familiesammenhenger fordi medlemmene stort sett tilhørte et begrenset antall familier som pleiet nær omgang med hverandre.

Da Hetland gikk bort kun to år etter opprettelsen, overtok Abraham Larssen forstanderembetet. Abraham Larssen kom opprinnelig fra Søgne, utenfor Kristiansand, men hadde flyttet til Egersund etter at familien meldte seg inn i Det Almindelige Samfund i 1901. Larssen hadde senere gått på den provisoriske lærerutdanningen som Per Nodland og Jørgen Larsen hadde stått for i 1902. Han hadde deretter utdannet seg til slakter, men arbeidet også som lærer i Det Almindelige Samfund frem til splittelsen i 1952. Etter etableringen av Det Almindelige Lutherske Samfund hadde Larssen blitt ordinert til hjelpeforstander av Ola Hetland. Da han overtok etter Hetland, videreførte han tradisjonen med å lese Nodlands prekener. På samme måte som i Det Almindelige Samfund ble opplesningen foretatt fra en lenestol foran alterringen i kirken. Kirkesamfundets kirke- og skolebygg sto nemlig klart i 1959. Larssen ordinerte sin sønn Arne Thor Larssen (1936–2017) til hjelpeforstander for Det Almindelige Lutherske Samfund. Arne Thor Larssen var på dette tidspunktet 18 år og ble ifølge én kilde kalt hjem fra førstegangstjenesten for å ordineres til hjelpeforstander.⁶⁸⁶ Unge Larssen virket også som kirkesanger i kirkesamfunnet. Han skulle bli den lengstsittende av alle de sterkttroende forstanderne og hjelpeforstanderne gjennom historien: Arne Thor Larssen ble sittende i embetet i 63 år – først som hjelpeforstander, deretter som forstander, og de siste årene som hjelpeforstander igjen – frem til han gikk bort i 2017. Med far og sønn Larssen i ledelsen fikk kirkesamfundets medlemmer på folkemunne betegnelsen «larsane».

---

685 Muntlig kommunikasjon med medlem av DAL.S.

686 Muntlig kommunikasjon med medlem av DAL.S.

Det Almindelige Lutherske Samfunds barn ble først undervist av Abraham Larssen i de samme lokalene hvor Det Almindelige Samfund hadde drevet sin byskole frem til 1932 – og senere under krigen.⁶⁸⁷ Men da deres nye kirkebygg sto ferdig, besto dette også av en skolestue. Den nye kirken var en liten bygning, men bygd etter samme mønster som Det Almindelige Samfunds kirke på Helleland. Kirken ble bygd på forstander Larssens eiendom i Kvelluren, på en liten høyde i nærheten av Egersund sentrum. På den lille kollen hvor kirken ble reist, bygde også flere sentrale familier i kirkesamfunnet seg hus. Den dag i dag bor mange av kirkesamfundets medlemmer på den samme kollen, og den omtales derfor på folkemunne som «larsa-haugen». Man etablerte også egen kirkegård i Helleland, i tilknytning til Menigheten Samfundets og Det Almindelige Samfunds kirkegårder. Man kunne altså ikke lenger dele kirkegård med sine tidligere trosfeller, og uansett ville nok ikke deres gamle trosfeller i Det Almindelige Samfund latt de utstøtte gravlegge sine døde på deres innviede kirkegård.

Etter det bitre bruddet måtte Det Almindelige Samfund samle sine lærerressurser, og man la derfor ned skolen i Helleland. Alle elevene ble samlet på skolen i Egersund. Her ble Kristofer Paul Endresen (1925–1988) hovedlærer. Endresen var både svoger og nevø til den nye forstanderen i Det Almindelige Samfund, Karl Ege. Endresen ble etter hvert også hjelpeforstander i Det Almindelige Samfund. Menigheten var svekket, men den konservative Ege-fløyen hadde også fått fjernet den interne opposisjonen, og man kunne derfor holde fast på den strenge praksisen med hensyn til medlemskap.

Oppløsningen av Det Gammel-Lutherske Samfund

Tross svekkelsen etter bruddet i 1947 hadde Det Gammel-Lutherske Samfund i Kristiansand nærmere 120 medlemmer i 1950. Kirkesamfunnet hadde ukentlige gudstjenester og møter, samt vielser, konfirmasjon, dåp og årlige fellesmøter. I tillegg drev man kristendomsundervisning for

---

687 *Det Alm. Samfunds skolehistorie 1901–1989.*

kirkesamfunnets barn. Det var altså ikke fallende medlemstall eller liten aktivitet som skulle vise seg å undergrave kirkesamfunnets videre eksistens. Det var i stedet den teologiske utviklingen som til slutt skulle føre til oppløsning.

I tiden etter bruddet med Menigheten Samfundet hadde som nevnt forstander Sebulon Hetland tatt en noe mer liberal retning. Hetland hadde allerede på siste halvdel av 1930-tallet hevdet at de kirkelige forhold slettes ikke hadde vært så ille i Norge på begynnelsen av 1800-tallet som Bernt Lomeland hadde hevdet, og han anbefalte til og med flere bøker av de tidligere professorene Johnson og Caspari ved Universitetet i Christiania til medlemmene.⁶⁸⁸ Hetland mente faktisk opprettelsen av Universitetet i Christiania hadde ført til at «den positive retning atter kom i ære», og at denne retningen gikk «i ren luthersk ånd». Professorene Johnson og Caspari «synes å ha virket for den lutherske lære», ifølge Hetland.⁶⁸⁹ Dette sto tvert imot det som hadde vært Bernt Lomelands vurdering av de samme professorene.⁶⁹⁰ Etter bruddet i Det Gammel-Lutherske Samfund i 1932 hadde Hetland også fjernet Bernt Lomelands bibelhistorie fra konfirmantenes pensum, og erstattet den med salmer skrevet av Kingo, Brorson og Pontoppidan.⁶⁹¹

Videre begynte enkelte medlemmer å stille spørsmål ved Bernt Lomelands dåpslære, og synet på Johannesdåpen ble undersøkt. Sebulon Hetland forsvarte først Lomelands syn på Johannesdåpen i en artikkel i 1937,⁶⁹² men etter videre studier konkluderte han til slutt med at denne læren ikke kunne være rett.⁶⁹³ Hetland viste til hvordan Luther, Pontoppidan og Kingo hadde behandlet dåpsspørsmålet og konkluderte med at «dersom vi alltid tidligere hadde vært klar over dette, så kunne vi ha unngått mange unyttige tvistemål med hensyn til dåpen».⁶⁹⁴ På bakgrunn av hva de lutherske kirkefedrene hadde skrevet om saken, mente Hetland at

688 *Vidnesbyrdet*, nr. 1, 1937, s. 3.

689 *Vidnesbyrdet*, nr. 1, 1937, s. 2.

690 Lomeland, 1895/1959, s. 36–41.

691 *Menighetsprotokoll for «Det Gammel-Lutherske Samfunds» menighet i Kristiansand, 1927–1958*.

692 *Vidnesbyrdet*, nr. 1, 1937, s. 9.

693 Hetland, 1953, særlig tydelig på s. 4–7 og s. 15–16.

694 Hetland, 1953, s. 11.

det var forbeholdt Jesus å utforme dåpen,⁶⁹⁵ i motsetning til i Menigheten Samfundet, hvor man mente at dåpen ble utformet og innstiftet av Gud Fader. Hetland betvilte også nødvendigheten av skriftemål før nattverd, slik Menigheten Samfundet hadde hevdet siden 1890. Hetland skrev i stedet: «Jeg mener at vi ikke må stirre oss blind på og stivne til i et formvesen eller m.a.o. legge formeget i formene og ordningene. Det kan med tiden bringe med sig den skadelige tillid på 'opus operato'».⁶⁹⁶ Selv om Hetland fortsatt kunne sitere Lomeland i sine tekster, forholdt han seg samtidig kritisk til mye av Lomelands skrifter og stilte også spørsmål ved Lomelands teologiske kunnskaper.⁶⁹⁷ Den teologiske utviklingen førte til at kirkesamfunnet etter hvert lå nokså nært de såkalte gammel-lutherske sterkttroende, som hadde hatt sitt tyngdepunkt i Stavanger og Høgsfjord frem til 1890-årene. Denne teologiske utviklingen i Det Gammel-Lutherske Samfund fikk heller en blandet mottakelse av medlemmene.

De teologiske diskusjonene fortsatte derfor også etter at Arnt Ege endelig overtok som forstander i 1951. Ege skal i begynnelsen ikke ha vært en tilhenger av å endre ståsted i dåpsspørsmålet, men mange medlemmer støttet avgåtte forstander Hetland iherdig.⁶⁹⁸ Teologisk sett hadde flere nøkkelpersoner etter hvert nærmet seg Den norske kirke.⁶⁹⁹ En gruppering rundt hjelpeforstander Carlsen tok til orde for å oppløse kirkesamfunnet og gå inn i Den norske kirke. I 1953 ble det avholdt en avstemning om kirkesamfunnets fremtid: 8 stemte for å oppløse kirkesamfunnet, 36 stemte for å beholde kirkesamfunnet og 15 avga blank stemme.⁷⁰⁰ Det var altså på dette tidspunktet et betydelig mindretall som ønsket å oppløse kirkesamfunnet eller stilte seg nølende til videre opprettholdelse. Sebulon Hetland var på dette tidspunktet syk og deltok ikke under avstemmingen. Flere valgte i etterkant av avstemmingen å forlate kirkesamfunnet til fordel for både Den norske kirke og Lomelands Menighet (7 i 1953, 12 i 1954, 4 i 1956, 13 i 1957 og 12 i 1958).⁷⁰¹

695 Gundersen, 1962, s. 65; Hetland, 1953, s. 10.

696 *Vidnesbyrdet*, nr. 1, 1936, s. 8.

697 Hetland, 1953, s. 6, 10, 15.

698 Muntlig kommunikasjon med tidligere medlem av DGLS.

699 Hetland, 1953; Olsen, 2019, s. 235.

700 Muntlig kommunikasjon med tidligere medlem av DGLS.

701 *Menighetsprotokoll for «Det Gammel-Lutherske Samfunds» menighet i Kristiansand, 1927-1958.*

Å vende tilbake til Menigheten Samfundet var utenkelig for de fleste siden det knapt hadde vært kontakt mellom medlemmene av de to kirkesamfunnene på flere tiår. Det Gammel-Lutherske Samfund hadde også siden opprettelsen hevdet at Menigheten Samfundet hadde forlatt de gamle stier og den rette lære etter Lomelands død.⁷⁰² De som valgte å gå inn i Den norske kirke, sto også teologisk langt fra Menigheten Samfundet. Men debatten fortsatte i Det Gammel-Lutherske Samfund, og etter hvert som flere eldre medlemmer døde, unge forlot kirkesamfunnet og fornyelsen uteble, forsto de gjenværende at kirkesamfunnet holdt på å gå i oppløsning. Ungdomsforeningen var nedlagt i 1951, og gudstjenestene ble sjeldnere. Forstander Ege begynte å innse at Det Gammel-Lutherske Samfund teologisk lå svært nær Den norske kirke.

Etter Sebulon Hetlands død i 1957 fikk grupperingen rundt hjelpeforstander Carlsen flertallet med seg på å avvikle kirkesamfunnet og skjenke alle eiendeler til Den norske kirke. Én kilde forteller at forstander Ege skal ha vært lettet da kirkesamfunnet til slutt ble oppløst.⁷⁰³ Flertallet gikk i 1958 inn i Den norske kirke, inkludert forstander Ege.⁷⁰⁴ Andre opplevde «dette som et svik mot alt de var opplært til å holde for sant».⁷⁰⁵ Men i Den norske kirke var det allerede flere tidligere medlemmer av Det Gammel-Lutherske Samfund som tok dem godt imot. Enkelte ble med i Lomelands Menighet, mens én familie vendte tilbake til Menigheten Samfundet.⁷⁰⁶ Motsetningene mellom de ulike grupperingene var store, og bruddet var bittert. Medlemmene av Lomelands Menighet sluttet å hilse på og besøke tidligere menighetsfeller som meldte seg inn i Den norske kirke.⁷⁰⁷ Domprost Sigurd Gundersen skrev i 1962 disse linjene om hvordan de tidligere medlemmene i Det Gammel-Lutherske Samfund tilpasset seg livet i Den norske kirke:

---

702 *Vidnesbyrdet*, nr. 2, 1928.

703 Muntlig kommunikasjon med tidligere medlem av DGLS.

704 *Menighetsprotokoll for «Det Gammel-Lutherske Samfunds» menighet i Kristiansand, 1927–1958*; Olsen, 2019.

705 Olsen, 2010, s. 7.

706 Barna som var døpt i Det Gammel-Lutherske Samfund, ble gjendøpt ved opptaket i Menigheten Samfundet.

707 Muntlig kommunikasjon med tidligere medlem av Lomelands Menighet.

I Domkirken menighet ble innmeldt 40 menn og kvinner. En kunne være engstelig for at disse som i all sin dag hadde stått i et eksklusivt samfunn ikke ville trives i statskirken med alt det uvante der. Det gjør de imidlertid, og de er meget kirkelige og har tilført menigheten åndelig kraft. De kritiserer oss for at vi stadig ber til Jesus. De mener at det er rett å be til Gud i Jesu navn.⁷⁰⁸

Lomelands Menighet var siden 1947 ledet av Carl Aanon Falkum (1909–1996), og forsamlingen ble derfor gjerne omtalt som «Carlsflokken». Etter oppløsningen av Det Gammel-Lutherske Samfund i 1958 økte medlemstallet i denne husmenigheten til omkring 35 sjeler. Gudstjenestene ble avholdt i Falkums hjem, og her utførte man også de første årene dåp, konfirmasjoner og velsignelser av borgerlige vielser.⁷⁰⁹ I stuen hadde Falkum et lite trøorgel, og han plasserte ut stoler i stuen hver søndag.⁷¹⁰ Slik preket Falkum til sin lille menighet så lenge han hadde helse til det. Husmenigheten ble aldri registrert i noe offentlig register og døde sakte, men sikkert ut ettersom de unge i forsamlingen viste liten evne eller vilje til å opprettholde menighetslivet. Én kilde oppgir at Falkums siste kirkelige handling – en begravelse – fant sted i 1986.⁷¹¹ Men det er mulig at Falkum fortsatte å holde gudstjenester frem til begynnelsen av 1990-tallet. Falkum skal ha vært svekket de siste årene, så det er tvilsomt om han virket som forstander sine siste leveår.⁷¹² Med denne lille kretsen endte altså historien om de utstøtte fra 1920-tallets lærestrid i Menigheten Samfundet – mer enn sytti år etter utstøtelsen.

Hvorfor fantes det ikke den samme overlevelseskraften i Det Gammel-Lutherske Samfund og Lomelands Menighet som i Det Almindelige Samfund og Det Almindelige Lutherske Samfund? For det første var medlemstallet fra begynnelsen langt lavere i Det Gammel-Lutherske Samfund enn i Det Almindelige Samfund. For det andre manglet de utstøtte etter striden i 1925 det samholdet Nodlands tilhengere hadde.⁷¹³

708 Gundersen, 1962, s. 66.

709 Dermed gikk Philip Aanensens spådom om at «evangeliet vil ende i husene» i oppfyllelse (se *Vidnesbyrdet* nr. 2, 1928, s. 35).

710 Muntlig kommunikasjon med tidligere medlem av Lomelands Menighet.

711 Muntlig kommunikasjon med tidligere medlem av Lomelands Menighet.

712 Muntlig kommunikasjon med tidligere medlem av Lomelands Menighet.

713 Flere av de utstøtte skrev f.eks. «Man har betegnet os som den Axelsenske og Viljen Lomelandske retning og derigjennem villet nævne os som parti. Tiltrods for at vi aldrig har antat disse mænd som vore formænd og hyrder» (Tobiassen mfl., 1925, s. 16).

Det samholdet som ble smidd gjennom skjebnefellesskapet som utstøtte fra Menigheten Samfundet, slo tidlig sprekker og endte i interne stridigheter om grunnleggende teologiske spørsmål. For det tredje hadde man etter få år ingen skoledrift og etter hvert ingen ungdomsforening heller. Det eksisterte altså ingen tilbud til den oppvoksende generasjon, og mange forlot kirkesamfunnet da de ble voksne. Man hadde i det hele tatt et langt mer åpent forhold til storsamfunnet, og medlemmer deltok aktivt i samfunnslivet.⁷¹⁴ Enkelte hadde politiske verv, og flere deltok i idrettsforeninger utenfor kirkesamfunnet. Når medlemmer valgte å gifte seg med «utenforstående» i andre kirker, fikk dette ingen konsekvenser for medlemskapet.⁷¹⁵ Medlemmene i Det Gammel-Lutherske Samfund hadde med andre ord en større kontakt med omverdenen og færre begrensinger i hvordan de kunne leve sine liv enn medlemmene av Menigheten Samfundet og Det Almindelige Samfund.⁷¹⁶ Som ett tidligere medlem av Det Gammel-Lutherske Samfund sa: «Ingen ble utmeldt av [Det Gammel-Lutherske] Samfundet».⁷¹⁷

Kirkesamfunn på stø kurs

Da Menigheten Samfundet ble etablert, var det en kuriositet som vekket en viss oppsikt i lokalsamfunnet for øvrig. Menigheten Samfundet fremsto som et konservativt kirkesamfunn, men det var til å begynne med lite som skilte dem fra folk som vanket i bedehus eller fra andre konservative medlemmer av statskirken på det tiden. Som tidligere nevnt endret dette seg etter hvert som tiden gikk. Særlig under Nicolay Fardal i Menigheten Samfundet og Theodor Ege i Det Almindelige Samfund ble kirkesamfunnene mer lukket og opptatt av å beskytte seg mot uønsket påvirkning.⁷¹⁸ Da det på 1930-tallet blåste en økumenisk vind over kristenfolket i Kristiansand, og de ulike kirkesamfunnene begynte å arrangere

⁷¹⁴ Olsen, 2019, s. 235.

⁷¹⁵ Muntlig kommunikasjon med tidligere medlem av DGLS.

⁷¹⁶ Et annet eksempel på DGLS' mer åpne holdning er at tidsskriftet *Vidnesbyrdet* var åpent for innesendte tekster fra eksterne forfattere (*Vidnesbyrdet*, nr. 1, 1927, s. 3–4), for eksempel en tekst publisert i *Vidnesbyrdet* nr. 3, 1927, s. 43–45, forfattet av et medlem av Menigheten Samfundet.

⁷¹⁷ Muntlig kommunikasjon med tidligere medlem av DGLS.

⁷¹⁸ *Bekjendtgjørelse til Det Almindelige Samfunds menighet i februar 1919* [Ikke publisert]

fellesmøter, valgte Menigheten Samfundet å stå utenfor.⁷¹⁹ Dette var ikke unaturlig, for de sterkttroende hadde allerede på 1800-tallet kritisert den «falske union» mellom rettlærende og falsklærende kirkesamfunn.⁷²⁰ Det taler likevel som et godt eksempel på hvordan de sterkttroende i denne perioden konsekvent valgte å isolere seg fra omverden. I en lengre rapportasje i 1960 skildret *Dagbladet* det de omtalte som «Lomelendersamfunnet». Artikkelen formidler på en syrlig måte hvor isolert utenforstående oppfatter at kirkesamfunnet og medlemmene var fra omverden. Den gir oss samtidig en forståelse av den utviklingen som fant sted under forstander Fardal, fra å være en konservativ lekmannsbevegelse til å bli et enda mer lukket og innesluttet kirkesamfunn:

Denne ytterst eiendommelige sekten isolerer seg nemlig både religiøst og sosialt, omtrent som en hemmelig munkeorden. Fra fødsel til død holder medlemmene seg utenfor alt vanlig samfunnsliv, og for utenforstående er det nesten umulig å trenge inn i den lukkede sirkelen. På tross av at det angivelig bare skal være denne håndfull kristiansandere og egersundere som har sjansen til å møtes i himmelen, gjør de ikke noe for å gi oss andre oppskriften på sin tro.⁷²¹

Etter Fardals død i 1960 ble den eldre og mangeårige læreren Theodor Eigestad (1892–1984) valgt til forstander for Menigheten Samfundet i Kristiansand. Han hadde gjennom et helt liv vist klar lojalitet til Fardal og hans linje. På tross av sin livslange lojalitet ble han møtt med krass kritikk fordi han ikke var like tydelig som den gamle forstanderen. Fellesmøtene i 1964 og 1965 var gjenstand for harde angrep på den nye forstanderen, som uttalte at han følte seg som et jaget dyr.⁷²² Forstanderen måtte derfor beklage sin oppførsel, og de påfølgende årene ble tilsynelatende preget av ro og orden i rekkene, særlig på grunn av forstanderen i Egersunds stødige ledelse.

En parallell til forstander Fardal i Menigheten Samfundet i Kristiansand og Theodor Ege i Det Almindelige Samfund, var den noe yngre Martin Aamodt (1911–2002) i Menigheten Samfundet i Egersund. Aamodt var dattersønn av tidligere forstander Torkild Valand, og da hans mor ble

---

719 Sandvik, 1999, s. 263.

720 Lomeland, 1890, s. 18.

721 Gjengitt i *Samfundets historie: Årsskrift*, nr. 13, 2010.

722 Gunvaldsen, 1964, s. 50.

døpt var predikanten Torkild Nasset en av fadderne. Aamodt ble valgt til forstander i kjølvannet av permitteringen av Bernhard Lomeland i 1942. Han var kun 30 år gammel på dette tidspunktet. Menigheten Samfundet i Egersund hadde frem til da hatt en turbulent periode og en svak ledelse siden Nodlandsstriden. Medlemstallet var derfor kun på knapt 280 medlemmer – færre enn Det Almindelige Samfund. Aamodt tok fatt på sin forstandergjerning med myndig hånd. Han fikk snudd trenden, slik at medlemstallet var på over 420 da han gikk av etter 44 år i embetet. Dette skyldtes primært store barneflokker og lave utmeldelsestall. I denne perioden hadde menigheten også fått en ny og større kirke.

Etter Fardals bortgang i 1960 var det Aamodt som var Menigheten Samfundets overhode gjennom posisjonen som formann av Samfundstyret. Aamodt var også en bestemt leder som vandret på de gamle stier. Han holdt seg lojalt til Fardals fortolkning av Lomelands skrifter, for eksempel i spørsmålet om levende vitner.⁷²³ I tråd med sitt konservative ståsted advarte han mot TV, radio og aviser,⁷²⁴ og på samme måte som Fardal oppfordret han samfundsfolk til å følge strenge regler vedrørende kondolanser av utenforstående. Så sent som i 1986 uttalte han:

Når det gjelder kondolanser ved dødsfall, er der tilfeller der folk har spurt meg når en i Samfundet var død og har familie utenfor. Da har jeg sagt at de kunne kondolere. Men derimot skal en ikke kondolere hvis det er en utenfor som er død og har familie i Samfundet.⁷²⁵

Martin Aamodt mente altså at samfundsfolk bare skulle kondolere når den avdøde selv hadde vært medlem av Menigheten Samfundet. Han advarte også mot å gi gaver til ektepar som giftet seg utenfor Menigheten Samfundet.⁷²⁶ Martin Aamodt nøt stor respekt blant samfundsfolk så lenge han satt som forstander og i 1995 utga kirkesamfunnet en samling av hans prekener.

Mens storsamfunnet gjennomgikk en rivende utvikling i etterkrigstiden, hvor TV ble vanlig i de fleste hjem, kvinner flest tok på seg bukser, klippet håret kort og gikk ut i arbeidslivet, ble de sterkttroende sterkt

---

723 Aamodt, 1995, s. 690.

724 Tveida, 1980, s. 31.

725 Dversnes, 1986, s. 100.

726 Dversnes, 1986, s. 100.

advart mot alle disse utviklingstrekkene. Prevensjonsmidler, som ble utbredt på denne tiden, var også strengt forbudt. Dette var kanskje en av de viktigste grunnene til at kirkesamfunnene opplevde en stor vekst i medlemstallet på denne tiden. Fra 1950 til 1990 doblet medlemstallet seg i Menigheten Samfundet, fra rundt 800 til rundt 1600. I Det Almindelige Samfund var veksten noe mer moderat, både fordi kirkesamfunnet opplevde en splittelse i 1952, men også fordi det i denne perioden var svært vanskelig å bli medlem og gifte seg med medlemmer av kirkesamfunnet. Likevel hadde Det Almindelige Samfund 305 medlemmer i 1980, en vekst på over 70 medlemmer siden kirkesamfunnet ble opprettet i 1901. Det Almindelige Lutherske Samfund opplevde også vekst etter opprettelsen, fra rundt 70 til over 100 medlemmer på rundt 25 år. Etter opprettelsen hadde man i Det Almindelige Lutherske Samfund praktisert en mer liberal praksis vedrørende opptak av nye medlemmer. Dermed kom vielsene tett i kirkesamfunnet og høye fødselstall sto for det meste av medlemsveksten. Som et resultat av den liberale praksisen tillot kirkesamfunnet også at en søskenflokk født utenfor Det Almindelige Lutherske Samfund ble døpt og senere konfirmert i kirkesamfunnet, selv om ikke foreldrene selv var medlemmer.⁷²⁷

I 1966 kunne man lese en artikkel i *Rogalands Avis*, hvor forstanderne i Menigheten Samfundet, Det Almindelige Samfund og Det Almindelige Lutherske Samfund ble spurt om nettopp deres kirkesamfund var den eneste sanne kirke på jord. Ifølge *Rogalands Avis* skal samtlige forstandere ha svart at deres kirke var den eneste sanne kirke de kjente til.⁷²⁸ Dette gir oss et lite innblikk i hvordan de sterkttroende kirkesamfunnene betraktet hverandre på denne tiden. Selv ikke mellom Det Almindelige Samfund og Det Almindelige Lutherske Samfund ser det ut til å ha vært noen forsonende tone mellom etter nesten 15 års adskillelse.

På 1970-tallet gikk det mot slutten for den eldre generasjonen av ledere i Menigheten Samfundet, de som i sin tid hadde overtatt ledelsen etter kirkesamfundets grunnleggere. Theodor Eigestad, som hadde vært

---

⁷²⁷ Muntlig kommunikasjon med Erling T. Endresen.

⁷²⁸ *Rogalands Avis*, 1966.08.13.

hjelpeforstander siden 1931, ble som nevnt valgt til forstander etter Fardal i 1960, men han gikk av allerede i 1973. Læreren Erik Efteland (1922–1996) hadde blitt valgt til hjelpeforstander etter Eigestad, men han måtte søke avskjed på grunn av sykdom i 1974, året etter at Eigestad gikk av som forstander. Med andre ord forsøkte menigheten først å holde seg til de gamle stiene gjennom å velge eldre menn, men det ble snart åpenbart at yngre krefter måtte til. Hjelpeforstanderen i Egersund, Amund R. Helleland (1893–1985), gikk også av på begynnelsen av 1970-tallet – etter 29 år i embetet. Da også forstander Martin Aamodt ble pensjonert i 1986, lå alt til rette for større reformer.

I Det Almindelige Samfund satt fortsatt Karl Peder Ege som forstander ved utgangen av 1960-årene, og i Det Almindelige Lutherske Samfund satt fremdeles en av grunnleggerne, Abraham Larssen, som forstander. Arven som var overlatt denne generasjonen ledere var tilsynelatende forvaltet med ærefrykt og uten den minste endring. Slik skildret en journalist i 1963 åpningen av en gudstjeneste i Det Almindelige Samfund:

Ti minutter går uten at noe skjer, det er stille i kirken, ingen skraping mot tregulvet, ikke et nikk til sidemannen. Kirken er tarvelig utstyrt, veggene skittenrosa, taket gråhvitt, altertavlen trehvitt med gullramme, og med et forgylt kors som eneste utsmykning. Brune trebenker. Midt på golvet står en svart vedovn med røyr opp gjennom taket. Talerstolen er nedafor koret, like utover benkene på karsida.

Om lag 140 av Per'ane er samlet, cirka 25 menn, resten er kvinner og barn. Klokkeren kommer fram i kordøra og leser «Fadervår». Det blades opp i loslitte Kingobøker med gotisk skrift, og menigheten stemmer i: «Salig, forvist ere alle de, der med en stadig Tro vandre, i Herrens Love alene... Thi hvor Guds lydige Børn blive, de ingen Onskab bedrive, men i Hans Veie vandre, O, Herre, Gud i Himmerig, du bød, vi skulde flittelig holde dine Ord over andre.»

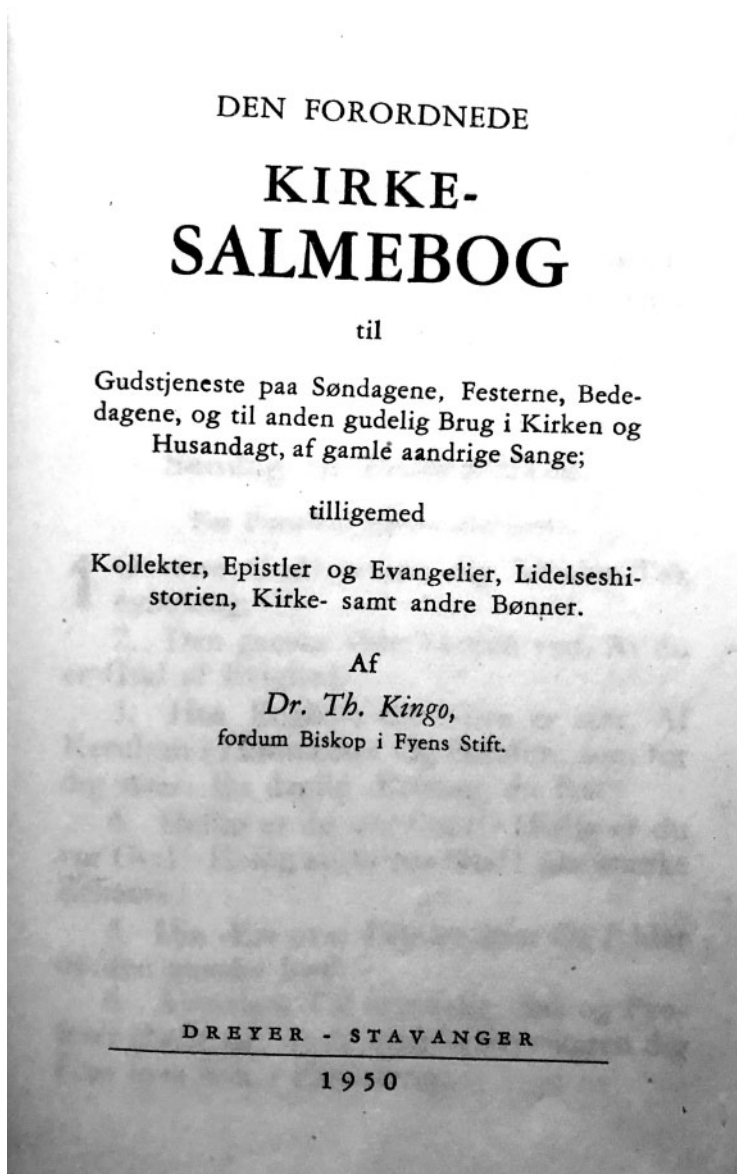
Det er gripende å høre hvor fulltonende menigheten synger ut. Her er intet orgel, men det synes heller ikke være bruk for den slags verdslighet. Kirken er fylt av Kingo, vi her inne er hundre år tilbake i tiden. Utafor soper bilene på søndagstid.⁷²⁹

De fleste gudstjenestene i Det Almindelige Samfund ville så fortsatt med en opplest preken forfattet av Per Nodland på begynnelsen av 1900-tallet. I både Det Almindelige Samfund og Det Almindelige Lutherske Samfund

---

⁷²⁹ *Rogalands Avis*, 27.07.1963, s. 8.

leste man fremdeles stort sett Nodlands prekener under gudstjenestene, og i Menigheten Samfundet gransket man Lomelands tekster med stor iver. Alt var ved det samme, gamle blant de sterkttroende ved inngangen til 1970-tallet.

Figur 13. Tittelsiden på salmebok utgitt av Det Almindelige Samfund i 1950.
Fotograf: Jonas Yassin Iversen (2020)

Omveltningstid, 1970–2010

Sentrale sterkttroende 1970–2010

Leiv K. Aamodt (f. 1939): Ble valgt som forstander i Menigheten Samfundet i Kristiansand i relativt ung alder i 1973. Som forstander bidro han til en rekke reformer, bl.a. reform av liturgi og lærebøker, og han var med på å åpne opp for at kvinner kunne gå med bukser og ta lærerutdanning i kirkesamfunnets regi. Aamodt var kjennetegnet av hans kompromissvilje og ønske om å holde kirkesamfunnet samlet i utfordrende diskusjoner. Nevø av forstander Martin Aamodt.

Sigmund A. Dean (f. 1948): Hjelpesforstander 1986–2008 og forstander 2008–2014 i Menigheten Samfundet i Kristiansand. Fra å ha vært svært konservativ, kom Dean til å bli talsperson for moderate reformer og et tydeligere skille mellom «frie ting» og sentrale lærepunkter. Samtidig holdt han fast ved Lomelands teologi om kirke og dåp. Under den nye lærestriden agierte han for en lomelandsk linje og avviste revisjoner av læregrunnlaget.

Ottar Endresen (f. 1955): Ung og reformvillig forstander i Det Almindelige Samfund, som på slutten av 1980-tallet stilte spørsmål ved kirkesamfunnets læregrunnlag. Endresen fikk hjelpeforstanderen og et flertall av medlemmene mot seg, og trakk seg deretter som forstander. Sammen med flere av sine støttespillere etablerte han en menighet tilsluttet Det evangelisk-lutherske kirkesamfunn (DELK) i Egersund. Barnebarn av forstander Theodor Ege.

Arne Thor Larssen (1936–2017): Overtok forstanderembetet i Det Almindelige Lutherske Samfund i 1970, etter å ha vært hjelpeforstander siden han var 18 år gammel. Larssen sto i spissen for en liberalisering på flere fronter, samtidig som kirkelige ritualer forble tilnærmet uendret. For eksempel fortsatte Larssen å lese Nodlands prekener under gudstjenestene helt til han gikk av som forstander i 2011.

Jeg tror at ledelsen så at menigheten var inne i en omveltningstid. At vi da kunne klare å snakke sammen om dype og sentrale ting i menighetens eksistensgrunnlag, er så fint.⁷³⁰

I år 2000 skrev Grete Vabo at Menigheten Samfundet var inne i en omveltningstid. Men en gryende omveltning hadde allerede begynt flere tiår tidligere. Sakte, men sikkert, nesten umerkelig, begynte ting å skje på 1970-tallet. En ny generasjon ledere kom til; en generasjon som ikke var formet av indre stridigheter og splittelser. De nye lederne hadde tvert imot vokst opp i en tradisjon som hadde holdt stø kurs gjennom hele deres oppvekst, knapt uten noen form for utvikling eller endring overhodet. Disse mennene var i større grad enn sine forgjengere åpne for å gå nye veier, med den hensikt å bevare og videreutvikle arven etter Spødervold, Hammersmark, Lomeland og Nodland – hver i sin gruppering. Dermed opplevde alle de sterkttroende kirkesamfunnene sakte, men sikkert en demokratisering og oppmykning av den interne justisen og teologiske ensrettingen som hadde funnet sted de siste hundre årene. Denne prosessen utgjorde utvilsomt de største omveltningene blant de sterkttroende siden bruddet med statskirken i 1890.

Skolereform og nyorientering

Startskuddet for nyorienteringen innen de sterkttroende kirkesamfunnene kom med den nasjonale skolereformen fra 1969, som utvidet den sjuårige folkeskolen til en niårig grunnskole.⁷³¹ Reformen medførte ikke bare to ekstra år med obligatorisk skolegang, men også strengere krav til skolelokaler og undervisningspersonalets kompetanse. Dermed skulle denne reformen føre til omfattende endringer for de sterkttroende kirkesamfunnene, hvor skoledriften helt siden begynnelsen hadde utgjort en essensiell del av deres virksomhet.

Menigheten Samfundet hadde i en årrekke organisert videre undervisning etter sjuende klasse, slik at de som ønsket det, kunne ta

⁷³⁰ Vabo, 2000, s. 145.

⁷³¹ Seland & Aagedal (2008) beskriver en lignende prosess i den offentlige skolen, hvor skolesentralisering på 1970-tallet førte til at gamle «vekkelsesbygder» mistet grendeskolene sine og hvordan dette bidro til sekularisering.

realskoleeksamen som privatister.⁷³² I kirkesamfunnet ble dette ekstra skoleåret ofte omtalt som «allmennskolen» med henvisning til skolen Bernt Lomeland hadde etablert i Egersund i 1892, men som hadde blitt innstilt i 1924.⁷³³ Med utgangspunkt i denne undervisningen hadde Menigheten Samfundet gode forutsetninger da den niårige grunnskolen ble obligatorisk fra 1969. De nye kravene til skolelokaler medførte derimot at man måtte investere betydelige summer i å forbedre de gamle skolestuene. Både i Helleland og Søgne ble skolene fremdeles drevet i de små skolestuene tilknyttet kirkene som hadde blitt reist på første halvdel av 1890-tallet. Kirkesamfunnet vedtok derfor å utvikle skoledriften i Helleland, hvor de siste elevene gikk skoleåret 1970–1971. Skolene i Egersund, Søgne og Kristiansand fikk derimot nye og moderne skolelokaler i løpet av skoleåret 1975–1976.⁷³⁴ Det ble dessuten nødvendig å utvikle lokale fagplaner i kristendom, hvor man tidligere bare hadde tatt utgangspunkt i Luthers katekisme og Pontoppidans forklaring som skolenes fagplaner.⁷³⁵ De lokale skolemyndighetene vurderte i første omgang Menigheten Samfundets private lærerutdanning som tilfredsstillende til å undervise ved kirkesamfunnets skoler.

De omfattende reformene av de sterkttroendes skoler sammenfalt mer eller mindre med en større utskiftning av ledelsen i de ulike kirkesamfunnene. I Menigheten Samfundet i Kristiansand ble den 34 år gamle læreren Leiv Kristian Aamodt (f. 1939) valgt til forstander i 1973. Selv om Aamodt hadde bred støtte blant kirkesamfunnets unge, ble valget i første omgang ikke sett på som et skritt i en ny retning. Unge Aamodt var tidligere forstander Torkild Valands oldebarn og nevø til forstander Martin Aamodt i Egersund, og han ble ansett for å være en representant for en konservativ linje, i Fardals fotspor. Likevel var det et historisk øyeblikk da Leiv K. Aamodt ble valgt. Han var nemlig den første forstanderen i kirkesamfunnet som ikke var involvert i opprettelsen av Menigheten Samfundet eller sønn av en av grunnleggerne. Unge Aamodt representerte dermed en ny generasjon; den tredje generasjonen i Menigheten Samfundet. Ettersom

---

732 Gunvaldsen, 2017.

733 Prestvold, 2002.

734 Dean, 2016; *Samhold*, nr. 5, 2018.

735 Tønnessen, 2007, s. 67.

han ikke hadde noen direkte forbindelse til opprettelsen av Menigheten Samfundet, hadde han muligens et annet syn på de mange tradisjonene og dogmene som hadde utviklet seg siden 1890.

Etterkrigstidens enorme samfunnsutvikling begynte på denne tiden å utfordre Menigheten Samfundet. Det skulle etter hvert vise seg at unge Aamodt var mer reformvillig enn man først hadde forventet. For første gang ble forbudet mot bukser for kvinner diskutert under et fellesmøte.⁷³⁶ Til tross for at de som argumenterte for å myke opp, ikke fikk gjennomslag i denne omgang, var det et stort skritt å ta saken opp til diskusjon. Enda viktigere var det at man for alvor begynte å gripe fatt i det store problemet forbundet med at det meste av den religiøse litteraturen var tilnærmet uforståelig for den oppvoksende generasjonen. Ikke bare var mange av tekstene skrevet på 1800-talls dansk, de var også trykt med gotiske bokstaver. For å håndtere denne utfordringen ble vielsesritualet lett justert etter vedtak på fellesmøtene i 1971, 1972 og 1973, slik at en ny alterbok forelå i 1975.

På fellesmøtet i 1979 ble omskriving av den religiøse litteraturen et helt sentralt samtaleemne. De eldre medlemmene ytret stor skepsis mot dette arbeidet i frykt for at tekstene skulle miste sitt «innhold og ånd»,⁷³⁷ mens særlig de yngre lærerne var ivrige etter å komme i gang med arbeidet. Blant dem var den unge forstander Leiv Kristian Aamodt og senere forstander Atle Torbjørn Dversnes (f. 1946). Unge forstander Aamodt uttalte: «Vi holder igjen på en måte som jeg ikke tror er forsvarlig» og «Jeg kan ikke se at det er noe galt i å arbeide denne veien når vi har skrifttegn som er gått ut av vanlig norsk språkbruk for mange år siden. Ja, jeg ser det som galt å ikke arbeide denne veien. Jeg mener vi har plikt til å gjøre noe».⁷³⁸ Møtet endte i gjennomslag for de reformvillige, og man satte i gang med revisjon av Kingos salmebok fra 1699.⁷³⁹ Dette arbeidet var radikalt med tanke på at kampen for å beholde denne salmeboken var en av de sterkttroendes fanesaker på 1800-tallet. Samtidig var det på høy tid at salmetekstene ble tilpasset melodiene menigheten sang etter

---

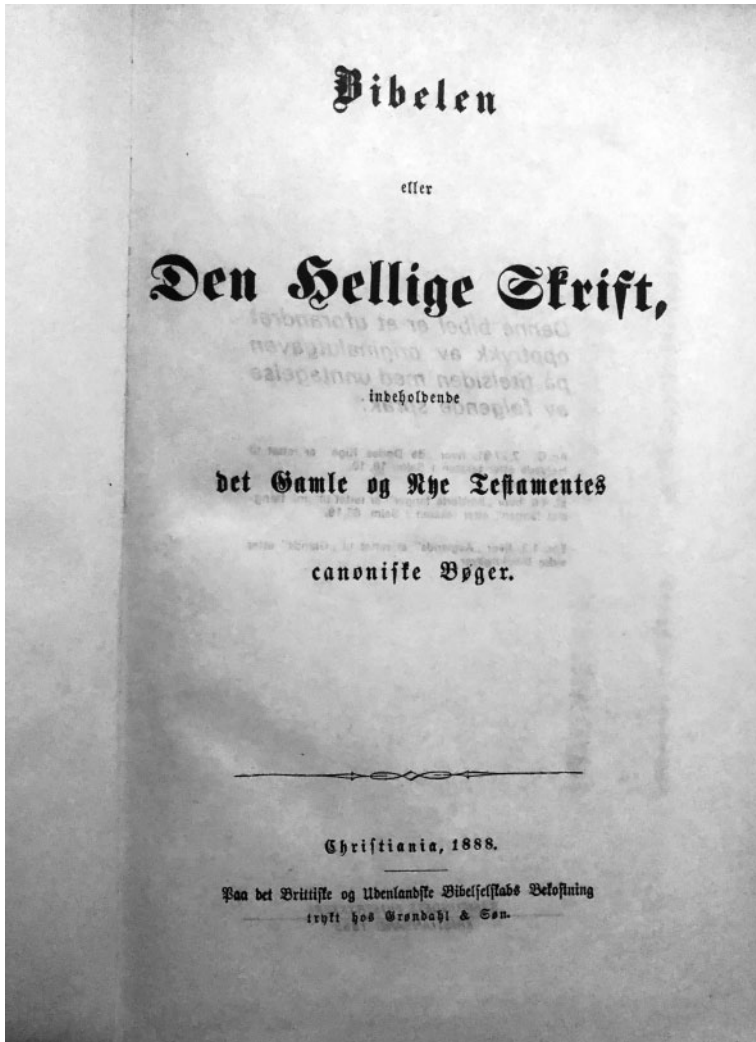
736 Igland, 2008a, s. 482; Tveida, 1972.

737 Tveida, 1979, s. 50.

738 Tveida, 1979, s. 54.

739 Leidland, 1997, s. 40.

under gudstjenestene.⁷⁴⁰ Det samme gjaldt revisjonen av Pontoppidans forklaring. Denne hadde blitt utgitt i lett omskrevet form i 1957, men revisjonene hadde vært så forsiktige at man allerede i 1983 betraktet boken som «gammeldags og svært fremmed for mange».⁷⁴¹ De yngre lærerne fikk igjen gjennomslag for modernisering.

Figur 14. Tittelside fra bibelutgaven utgitt av Menigheten Samfundet i 1968. Fotograf: Jonas Yassin Iversen (2020)

740 Tveit, 1996; 1999.

741 Dversnes, 1983, s. 42.

Enda mer radikalt var kanskje samfundsstyrevedtaket om å trykkes opp Det nye testamente i moderne skrifttyper.⁷⁴² Menigheten Samfundet inviterte overraskende nok Det Almindelige Samfund med i arbeidet med å få utgitt en språklig oppdatert utgave av Det nye testamente.⁷⁴³ Man tok først utgangspunkt i en utgave utgitt av Det evangelisk-lutherske kirkesamfunn (DELK) og «Hauges venner» fra 1960. Dette nytestamentet var en språklig lett modernisert utgave av Waisenhusutgaven av Bibelen fra 1744.⁷⁴⁴ Etter hvert som prosjektet skred frem, så man seg nødt til å gjøre flere endringer i denne utgaven for å «få teksten mer i samsvar med dagens språk og de bibelutgaver vi benytter».⁷⁴⁵ I revisjonen av DELK og Hauges venners utgave tok man hensyn til hva man i Menigheten Samfundet og Det Almindelige Samfund oppfattet som «anerkjente bibelutgaver», som Det Britiske og Udenlandske Bibelselskabs utgave fra 1834 og Martin Luthers tyske bibeloversettelse. Arbeidet ble fullført i 1989, og i 1990 kom Det nye testamente ut i moderne skrifttyper og med et lett modernisert språk.

Revisjonene av den religiøse litteraturen de sterkttroende kirkesamfunnene benyttet, var både nødvendig og fremtidsrettet. Samtidig bidro denne prosessen til at særtrekk ved de sterkttroendes teologi ble vevet inn i liturgi og salmer gjennom små, nesten umerkelige endringer i tekstenes nyanser. For eksempel ble bønningen «formedelst en fast Tro til ham til evig Tid blive salige ved den samme din elskelige søn Jesum Chrisum» endret til «opphold oss i den sanne tro så vi oppnår evig salighet ved din kjære Sønn».⁷⁴⁶ Mens den første bønningen fremhevet frelse gjennom en *fast* tro på Jesus Kristus, fremhevet den reviderte bønningen at det er den *sanne* tro som frelser. Et annet eksempel er bønn på nyttårsdag, som ble endret fra «giv os din Naade, at vi kunne vorde delagtige i samme Forløsning» til «gi oss din nåde så vi ved troen kan få del i Kristi gjerning».⁷⁴⁷ I tråd med

---

742 Leidland, 1996, s. 69.

743 *Menighetsblad*, nr. 4, 2014, s. 58.

744 Rønningen, 1972, s. 29.

745 *Det nye testamente og Salmenes bok*, 1989.

746 Se s. 522 i Kingos salmebok (2008) og s. 487 i *Den forordnede kirkesalmebog* (1972), begge utgitt av Menigheten Samfundet.

747 Se s. 528 i Kingos salmebok (2008) og s. 500 i *Den forordnede kirkesalmebog* (1972), begge utgitt av Menigheten Samfundet.

de sterkttroendes lære fremhever også denne omskrivingen troens betydning for frelse, samtidig som nådens betydning ble tonet ned. Et siste eksempel kan være salmestrofen «Al Christenhed på Jorden Et Samfund gjorde med sine Orde». Denne strofen ble skrevet om til «Samler her en hellig kirke, vil ved ordet ett sinn virke».⁷⁴⁸ Gjennom denne omskrivingen ble kristenheten redusert fra å være et verdensvidt samfunn til å bli en stedbundet kirke, i tråd med de sterkttroendes forståelse. Gjennomgående førte diskre nyansesforskjeller til en større vektlegging av betydningen av å høre ordet og utvikle en sann tro (i sterkttroende teologi forstått som korrekt kunnskap) i de sterkttroendes salmer og liturgi.

Endringer var også i emning i Det Almindelige Samfund. Kirkesamfundets skole hadde i 1968 46 elever fordelt på fire klasser og to hovedlærere. Elevene gikk på skolen annenhver dag.⁷⁴⁹ Som vi skjønner, var situasjonen med tanke på lærerressurser og skolelokaler noe helt annet enn i Menigheten Samfundet. Da grunnskolen ble utvidet til ni år, skapte dette derfor vansker for Det Almindelige Samfund, og man så seg tvunget til å sende barna i offentlig skole fra 7. trinn.⁷⁵⁰ Deretter fikk elevene kristendomsundervisning på ettermiddagstid.⁷⁵¹ Dette var ikke en tilfredsstillende ordning, og etter store anstrengelser klarte man fra 1985 å tilby et grunnskoletilbud fra 1. til 9. trinn.⁷⁵² Offentlige myndigheter påla også Det Almindelige Samfund å heve de ansattes kompetanse, idet man før 1970 kun hadde lærere uten pedagogisk utdanning, eller «privat utdannede lærere», som en offentlig rapport uttrykte det.⁷⁵³ Denne såkalte «lærerutdanningen» var langt ifra så velorganisert og regelmessig

748 Se s. 17 i Kingos salmebok (2008) og s. 11 i *Den forordnede kirkesalmebog* (1972), begge utgitt av Menigheten Samfundet. Andre eksempler kan være hvordan salmetekster om Guds «lærdom» og falsk «lærdom» ble endret til å handle om å holde «læren» (bestemt form) ren og sann (sammenlign s. 8 og s. 181 i 1972-utgaven med s. 15 og s. 179 i 2008-utgaven). Se ellers Leidland (1997), hvor flere talere kritiserte endringer i innholdet av salmene i den reviderte salmeboken.

749 Stortingsforhandlinger 1967/68. Vol. 112, nr. 2.

750 *Brev fra skolesjef Skaalnes til Skoledirektøren i Rogaland*, 4. april 1972. Riksarkivet, Oslo.

751 Også elever på videregående skole fikk kristendomsundervisning på ettermiddagstid (fra ca. 1980 og fremover). Disse hadde fra begynnelsen fritak fra religionsundervisningen ved de offentlige skolene (*Menighetsblad*, nr. 1, 2001, s. 3).

752 Bøckman, 1993, s. 50; *Det Alm. Samfunds skolehistorie 1901–1989*.

753 Stortingsforhandlinger 1967/68. Vol. 112, nr. 2.

som Menigheten Samfundets lærerutdanning, så de lokale myndighetene mente at denne utdanningen ikke var tilstrekkelig.

Frem til krigen hadde det ved et par anledninger vært forsøkt å holde egne lærerkurs, men etter krigen hadde ikke dette blitt forsøkt gjennomført. Den nye reformen krevde også at hver skole skulle ha en rektor, og denne måtte også ha godkjent lærerutdanning. Det Almindelige Samfund begynte derfor å utdanne menighetsmedlemmer ved offentlige lærerhøgskoler.⁷⁵⁴ I praksis ville Samfundsstyret kalle aktuelle kandidater til lærergjeringen, og det ble ansett som en synd å avvise et slikt kall.⁷⁵⁵ Slik er det ennå i Det Almindelige Samfund. Den første offentlig utdannede læreren, Thom Ernst Sagland (f. 1947), kom i 1971. Han ble snart også rektor ved skolen. En viktig lærerressurs i Det Almindelige Samfund fra 1970-tallet og fremover var Gunn Olava Ramsland Afradi (f. 1953). Afradi tok etter hvert også universitetsutdanning og ble en viktig støttespiller for rektor Sagland. Hun var en populær lærer, et respektert medlem av kirkesamfunnet og satt i skolestyret i flere år. Det Almindelige Samfund fikk også bedre skolelokaler med et moderne nybygg i 1973.⁷⁵⁶

Da Det Almindelige Samfunds skole fikk sin første offentlig utdannede lærer og nye lokaler, skulle dette føre til store forandringer. For første gang fikk den nyansatte rektoren, Thom E. Sagland, startet opp et ungdomsarbeid i kirkesamfunnet. Dette skapte mye diskusjon siden flere eldre var motstandere av å blande verdslig moro med åndelig alvor. Ungdomsamlingene ble derfor organisert slik at man først hadde andakt, før man hadde andre aktiviteter. Samme ordning ble det også på juleavslutningene, hvor eldre og yngre medlemmer over konfirmasjonsalder annethvert år ble invitert til felles samvær på skolen. På denne måten kunne de som ville, dra hjem etter andakten så man ikke blandet det verdslige og det åndelige.

Man begynte også med religiøse ettermiddagsmøter i skolens lokaler. Her pleide hjelpeforstander og lærer Kristofer Paul Endresen (1925–1988)

---

754 *Det Alm. Samfunds skolehistorie 1901–1989.*

755 Muntlig kommunikasjon med Erling T. Endresen.

756 Bøckman, 1993, s. 50.

å holde egne taler, noe man sjeldent hørte i kirken. Der var det ennå helst Nodlands prekener som ble lest, bortsett fra når Endresen holdt gudstjenesten. Kun unntaksvis var Karl Peder Ege på prekestolen med en egenprodusert preken som gjerne lignet mistenkelig på Nodlands. Rektor Sagland innførte nyere undervisningsmateriell som flanellograf og bibliotek med verdslige lesebøker, og han arrangerte også leirskoleturer. Gymnastikkhallen med dusj førte til en religiøst vinklet diskusjon for og imot dusjing med eller uten undertøy.⁷⁵⁷ I denne perioden ble det også tillatt for jentene å bruke bukser i gymtimene så lenge aktiviteten foregikk i gymsalen.⁷⁵⁸ Alle endringene kan for mange virke små, men for enkelte skapte alt dette nye en uro for hvilken retning skole og kirkesamfunnet var i ferd med å ta.

På Det Almindelige Lutherske Samfunds skole var det primært forstander Abraham Larssen som arbeidet som lærer frem til 1960-tallet. Larssen var en streng mann av den gamle skolen. Han hadde fått sin opplæring av gamle forstander Per Nodland og hadde en lang karriere bak seg som lærer i Det Almindelige Samfund før bruddet i 1952. Men sønnen, hjelpeforstander Arne Thor Larssen, overtok hovedansvaret for undervisningen en gang på 1960-tallet. Kirkesamfunnets skole hadde i denne perioden opptil 14 elever i året, fordelt på to klasser. En offentlig rapport fra 1968 forteller at 1. klasse hadde hele 9 timer i uken viet til kristendom og religiøs lesning, mens hele skoleuken var på 15 timer.⁷⁵⁹ Forholdene var med andre ord ikke i samsvar med myndighetenes forventninger,⁷⁶⁰ og de samme kravene til skoledrift som skapte problemer for Det Almindelige Samfund, gjorde at Det Almindelige Lutherske Samfunds skoledrift gradvis ble avviklet fra 1969 og fremover. Kirkesamfunnet hadde verken lærere eller lokaler som møtte kravene til moderne skoledrift, og man så det som en umulig oppgave å skulle finne kvalifiserte lærere og tilfredsstillende lokaler. Først fikk elevene undervisning i enkelte obligatoriske fag ved en offentlig grunnskole

757 Muntlig kommunikasjon med Erling T. Endresen.

758 E-postkommunikasjon med tidligere medlem av DAS.

759 Stortingsforhandlinger 1967/68. Vol. 112, nr. 2.

760 *Brev fra skoledirektør Salvesen til Eigersund skolestyre*, 8. juni 1972. Riksarkivet, Oslo.

i nærheten, før hele skolen ble innstilt sommeren 1973. Elevene ble imidlertid fritatt kristendomsundervisningen.⁷⁶¹

Da Det Almindelige Lutherske Samfund ble opprettet i 1952, kom dette som følge av et ønske om en mer liberal praksis vedrørende opptak av nye medlemmer. Bortsett fra dette holdt kirkesamfunnet seg strengt til Per Nodlands gamle lære. Under forstander Abraham Larssen ble kirketukten fortsatt strengt anvendt mot dem som deltok i kirkelige handlinger utenfor Kirken, som for eksempel i bryllup og begravelse, og overfor kvinner som gikk i bukser. På 1960-tallet førte dette ved flere anledninger til interne konflikter, og ved et par tilfeller også til utmeldelser. Akkurat som praksisen var i Det Almindelige Samfund under forstanderne Theodor og Karl Ege, var Nodlands prekener fortsatt fast innslag under de aller fleste gudstjenester i overgangen til 1970-tallet.

Etter at Abraham Larssen gikk av som forstander i Det Almindelige Lutherske Samfund i 1970, overtok sønnen Arne Thor Larssen. Også han fortsatte praksisen med nærmest utelukkende å lese Per Nodlands prekener under gudstjenestene hver søndag, i stedet for å holde sine egne prekener. Til tross for at mye var ved det gamle med Arne Thor Larssen som forstander, skulle også Det Almindelige Lutherske Samfund oppleve store endringer i løpet av de kommende tiårene. Forstander Larssen ordinerte Konrad Palmer Ramsland (1925–2012) til ny hjelpeforstander. Denne nye lederduoen skulle etter hvert føre kirkesamfunnet i en ny retning, og skulle med tiden bli det mest liberale av de sterkttroende kirkesamfunnene. Den nye forstanderen lempet bl.a. på kravene til skjørt og langt hår for kvinner. Larssen uttalte at han ikke ville advare medlemmene mot å lytte til radiooverførte andakter eller lese andakter i avisen⁷⁶², og han skal videre ha anerkjent dåp utført i de andre «samfundene».⁷⁶³ Slike uttalelser kunne aldri kommet fra en forstander i Det Almindelige Samfund eller Menigheten Samfundet på dette tidspunktet. Kanskje disse endringene var uttrykk for Larssens åpne holdning, eller kanskje det var nødvendige grep for å holde kirkesamfunnet samlet.

---

761 *Dalane Tidende*, 08.09.1969; 23.10.1970; 07.05.1971; 15.06.1973.

762 Kasbo, 1997, s. 125.

763 Kasbo, 1997, s. 125; Valand, 2001, s. 63.

Videre fikk Det Almindelige Lutherske Samfund et elektronisk orgel på slutten av 1980-tallet. Kirkesamfunnet hadde på samme måte som Det Almindelige Samfund ikke hatt orgel tidligere. Kirkesangerne som ledet salmesangen under gudstjenestene, hadde i løpet av årene uten orgel utviklet salmemelodiene bort fra sin opprinnelige form. Da organisten så skulle spille etter koralbokens versjon, viste det seg at salmesangen i kirkesamfunnet på enkelte punkter var kommet helt på avveier.⁷⁶⁴ Dermed måtte menigheten lære seg melodiene på nytt. I et kirkesamfund hvor så å si alt hadde vært gjort på samme måte i flere tiår, betydde det nye orgelet en vesentlig forandring i gudstjenestelivet. Etter at skolen ble nedlagt, ble det arrangert kveldsundervisning i kristendom for kirkesamfundets barn av forstanderen. Da skoleuken i den offentlige skolen ble forkortet med én dag samme år som Det Almindelige Lutherske Samfunds skole ble innstilt, gjennomførte man kristendomsundervisningen på lørdager. Deltakerne på kurset måtte også delta i en årlig katekisasjon i forbindelse med en gudstjeneste. Da skulle kirkesamfundets barn vise for menigheten hva de hadde lært i undervisningen.⁷⁶⁵

Ottar Endresens kamp

Da Theodor Ege i Det Almindelige Samfund gikk av som forstander i 1953, var det som nevnt hans sønn og kirkesamfundets hjelpeforstander, Karl Peder Ege, som hadde overtatt. Karl P. Ege var født året før Nodland døde og hans far overtok forstanderembetet i Det Almindelige Samfund. I hele sin oppvekst var faren, Theodor Ege, forstander i kirkesamfunnet. De voksne fortalte nok ofte om sviket de var blitt utsatt for under striden i 1900. Dette formet nok den unge Ege. Under striden som raste i Det Almindelige Samfund på begynnelsen av 1950-tallet, fikk Karl P. Ege direkte erfaring med teologisk strid og intern maktkamp. Det sies at da han ble valgt til forstander, var ikke dette noe han selv ønsket, men et verv han motvillig var nødt å påta seg da han først var valgt.⁷⁶⁶ Hans periode som forstander var tilsynelatende preget av ro og orden, og kun

⁷⁶⁴ Tveit, 1999.

⁷⁶⁵ DAL'S årsmelding til fylkesmannen i Rogaland for 2005; 2006.

⁷⁶⁶ Valand, 2001, s. 85.

svært få nye medlemmer ble i begynnelsen tatt opp i kirkesamfunnet. Først på slutten av 1960-tallet ble det igjen opptatt et medlem utenfra, og etter hvert fulgte det flere – langt på vei etter den praksisen Ola Hetland hadde ønsket, og som Det Almindelige Lutherske Samfund praktiserte. Ege styrte kirkesamfunnet med hard hånd, og bestemte selv hvem som skulle sitte i Samfundsstyret. Da han begynte å bli eldre, ville han ikke trekke seg – akkurat som hans far ikke hadde ønsket det. Men i 1969 hadde «Lov om trdomssamfunn og ymist anna» satt en grense på 75 år for forstandere i frimenigheter. I 1983 ble Karl Ege 75 år, og man trengte altså en ny forstander.

Valget falt på den 28 år gamle læreren Ottar Endresen. Unge Endresen var både Torkild Valands og Theodor Eges oldebarn, samt nevø av hjelpeforstanderen, Kristofer Endresen, som hadde signalisert at han ikke ønsket å overta forstandervervet. Ottar Endresen kan på mange måter sammenlignes med Leiv Kristian Aamodt i Menigheten Samfundet. Begge to var unge, representerte en generasjon som ikke hadde en direkte forbindelse med opprettelsen av kirkesamfunnet, men hadde familiær tilknytning til andre i ledelsen. Som forstander gikk Endresen straks over fra å lese Per Nodlands prekener til å holde sine egne prekener, skjønt han ikke avviste verdien av Nodlands prekensamling og gjerne siterte Nodland i sine egne prekener.⁷⁶⁷

Da kirkesamfunnet skulle utgi Pontoppidans forklaring i moderne språkdrakt i 1984, var det særlig ett punkt man kunne legge merke til. Et sentralt stridstema under Nodlandsstriden i 1900–1901 hadde nemlig vært spørsmålet om hva som skjer med udøpte spedbarn som dør. Menigheten Samfundet holdt seg til den lutherske tradisjonen som tilsa at udøpte spedbarn som dør, kommer til himmelen. Nodland betvilte dette og endret til og med ordlyden i dette spørsmålet i Det Almindelige Samfunds utgave av «Forklaringa» fra 1906: Der man tidligere kunne lese at «Thi de [spedbarn] foragter ei, men mister et Naademiddel [dåpen], som Gud vel har bundet os, men ikke sig selv til, da han ogsaa uden Daab kan gjøre salig»,⁷⁶⁸ hadde Nodland nå endret svaret til «Efter Christi egne

---

⁷⁶⁷ Muntlig kommunikasjon med Erling T. Endresen.

⁷⁶⁸ Sandhed til Gudfrygtighed, spm. 663, 1869.

Ord i Joh. 3,5 siger han, at uden saa er, at nogen bliver født av Vand og Aanden, da kan han ikke komme i Guds Rige».769 Den nye utgivelsen gikk tilbake på dette, og man kunne nå lese: «De forakter ikke Guds nådemiddel, men mister det. Til dette nådemiddel har Gud bundet oss, men ikke seg selv, for han kan frelse uten dåp».770 Dette vitnet om et nytt standpunkt i dette lærepunktet og åpnet også opp for en konstruktiv kritikk av Per Nodlands lære, som tidligere ikke hadde vært mulig.771

I 1984 fikk man også orgel i kirken for første gang. Det sies at Kristine Skipstad hadde uttalt at om kirken fikk orgel, var det en fare for at folk bare ville komme for å høre musikken.772 En alternativ forklaring på det manglende orgelet er at man av økonomiske grunner måtte velge mellom kirkeklokke eller orgel den gang man bygde kirken. Da falt valget på kirkeklokker, noe som er uvanlig for en frimenighet. Av nevnte grunner hadde ikke kirken hatt orgel frem til Endresen fikk vedtatt å anskaffe et elektronisk orgel. Året etter reviderte man også grunnreglene. Fremdeles slo man fast at det ikke var mulig å søke medlemskap i Det Almindelige Samfund kun for å inngå ekteskap.773 I 1986 åpnet Samfundsstyret opp for at fraskilte kunne gifte seg på nytt, så lenge den aktuelle kandidaten hadde vært den uskyldige parten i skilsmissem.774 Etter initiativ fra Endresen begynte man også å utgi *Menighetsblad*. Videre ble det på denne tiden enda mer vanlig med mer varierte gravsteiner og blomster på gravene, noe Per Nodland jo i sin tid hadde advart mot.

Videre fikk et par kvinner i kirkesamfunnet i oppgave å modernisere språket i Kingos salmebok. Et viktig mål for arbeidet var å harmonisere salmetekstene med melodiene i koralboken.775 Det er uansett bemerkelsesverdig at man valgte å gi to kvinner en slik oppgave, ettersom salmetekstene i aller høyeste grad var å betrakte som teologiske tekster i Det Almindelige Samfund. Dette hang nok sammen med kirkesamfunnets mer åpne syn på kvinnenes plass i menigheten, sammenlignet med Menigheten

769 Sandhed til Gudfrygtighed, spm. 663, Det Almindelige Samfund, 1906.

770 Sannhet til gudfryktighet, spm. 654, Det Almindelige Samfund, 1984.

771 Se *Menighetsblad*, nr. 1, 2003, s. 9.

772 Valand, 2001, s. 73.

773 Styrets forslag til reviderte grunnregler for Det Almindelige Samfund, 1985.

774 Redgjørelse om menighetens syn på ekteskap, skilsmisse og gjengifte, 09.11.1986.

775 Tveit, 1996; 1999.

Samfundet. På toppen av alle disse initiativene bestemte Samfundsstyret at alle kister fra nå av skulle plasseres i kirkerommet under bisettelsen, noe som tidligere hadde vært forbeholdt forstandere, hjelpeforstandere – og Kristine Skipstad. Den unge forstanderens «radikale» initiativ måtte nødvendigvis skape en viss uro i kirkesamfunnet. Den gamle, konservative Ege-fløyen våknet til live igjen. De mente Endresen måtte søke mer råd hos den gamle forstanderen og ikke være så egenrådlig.

På slutten av 1980-årene oppsto det i tillegg en teologisk strid i Det Almindelige Samfund. Enkeltpersoner hevdet at Lomeland hadde tatt feil i sitt syn på dåpen.⁷⁷⁶ De mente at Det Almindelige Samfund burde anerkjenne all dåp utført i den treenige guds navn. En lederskikkelse for de opposisjonelle var Emanuel Valand (1953–2017).⁷⁷⁷ Flere og flere ble etter hvert overbevist av Valand og hans meningsfeller, blant dem forstander Endresen. Dåpsspørsmålet ble diskutert, men forstander Endresen og hjelpeforstander Lars Martin Ramsland (f. 1957), forstander Endresens svoger, sto på hver sin side. Dåpsspørsmålet rørte ved kirkesamfunnets fundament. På samme måte som under «trettiårskrigen» sto striden i virkeligheten om Bernt Lomelands autoritet. I *Menighetsblad* kunne man i 2014 lese om denne striden og hvor viktige lærepunkter den berørte, slik Ramsland så det:

Skillet i 1890 ville vært meningsløst dersom man nå skulle anerkjenne statskirkenes nye dåpspraksis fra samme år (...) Dersom vernet om dåpen falt, da falt også mye annet av det forsvaret mot falsk lære som var forsøkt ivarettatt ved bruddet med statskirken i 1890.⁷⁷⁸

Det var på denne måten hjelpeforstander Ramsland også argumenterte på slutten av 1980-tallet.

Spørsmålet skulle til slutt avgjøres gjennom en avstemming. Flertallet i kirkesamfunnet, inklusive progressive skikkelser som rektor Thom E. Sagland og lærer Gunn Olava Ramsland Afradi, støttet Lomelands teologi og hjelpeforstander Ramsland. Men kirkesamfunnet var omtrent delt på midten. Da menigheten skulle stemme over hvilket dåpssyn de støttet, fikk Endresen og Valands posisjon 99 stemmer, mens Ramsland

⁷⁷⁶ Kasbo, 1997, s. 125; Valand, 2001, s. 90–97. Argumentasjonen lignet den Sebulon Hetland hadde presentert i Det Gammel-Lutherske Samfund ca. 35 år tidligere (Hetland, 1953).

⁷⁷⁷ Valand, 2001, s. 90.

⁷⁷⁸ *Menighetsblad*, nr. 3, 2014, s. 44.

og kirkesamfunnets tradisjonelle dåpssyn fikk 110 stemmer.⁷⁷⁹ På bakgrunn av dette resultatet valgte Endresen å trekke seg som forstander. I tiden som fulgte, meldte mange seg ut av kirkesamfunnet, men ikke fullt så mange som dem som hadde støttet Endresen i debatten om dåpssyn.⁷⁸⁰ De som gikk ut, opprettet en menighet tilsluttet Det evangelisk-lutherske kirkesamfunn (DELK), og de etablerte også en egen skole, Dalane Kristne Skole. Denne ble imidlertid lagt ned i 2013 grunnet sviktende elevgrunnlag, men menigheten eksisterer ennå. Mens Ottar Endresen fikk rollen som eldste i den nye menigheten,⁷⁸¹ fikk Emanuel Valand en politisk karriere som kommunestyrerepresentant for Kristelig Folkeparti, deretter som generalsekretær i Kristelig Samlingsparti, før han ble fylkesleder for Demokratene, og deretter partileder for Norgespartiet. Det er interessant å merke seg at en gruppe fra den sterkttroende bevegelsen sluttet seg til et kirkesamfunn med røtter i den haugianske vekkelsen.⁷⁸² Disse var i sin tid bitre fiender, men for utbryterne fra Det Almindelige Samfund var det altså her de følte seg mest hjemme.

Splittelsen skapte åpenbart nok en krise i Det Almindelige Samfund – ikke bare i de splittede familiene. Det lille kirkesamfunnet mistet mange medlemmer, skolen mistet flere ansatte, og selv forstanderen hadde valgt å gå.⁷⁸³ I ettertid ble årene som fulgte, beskrevet som en «unntakstilstand» i kirkesamfunnets egne tekster,⁷⁸⁴ men moderniseringen av gudstjenestelivet var ikke over: Den nye forstanderen fulgte opp Endresens praksis med å holde egne prekener, og han fortsatte å bruke det nye orgelet. Dessuten tok man snart enda flere instrumenter og koropptredener i bruk under gudstjenestene.⁷⁸⁵ 1990-årene førte med andre ord ikke med seg et brudd med alle sider av fornyelsen Endresen hadde initiert i sin periode som forstander. I stedet fortsatte reformene av gudstjenestelivet ved at bededag ble flyttet til en søndag,⁷⁸⁶ tredjedagene i jul, påske og pinse ble

---

779 Valand, 2001, s. 90.

780 *Menighetsblad*, nr. 2, 1998, s. 25.

781 Muntlig kommunikasjon med Erling T. Endresen.

782 Kasbo, 1997, s. 125.

783 *Menighetsblad*, nr. 3, 2014, s. 44.

784 *Menighetsblad*, nr. 2, 2017, s. 35.

785 *Menighetsblad*, nr. 4, 1997, s. 63; nr. 1, 1998, s. 12.

786 *Menighetsblad*, nr. 4, 2003, s. 53.

fjernet⁷⁸⁷, og arbeidet med å oppdatere språket i Kingos salmebok fortsatte.⁷⁸⁸ Kirkesamfunnet lå likevel svekket tilbake etter at flere sentrale ressurspersoner hadde forsvunnet i splittelsen.

Samfundets skoler i brytningstid

Utdanningshistoriker Liv Kari B. Tønnessen påpeker at skoledriften har vært så viktig for Menigheten Samfundet at man kan lure på «om det er menigheten som driver skolen eller skolen som driver menigheten».⁷⁸⁹ På grunn av de tette båndene mellom de sterkttroende kirkesamfunnene og deres skoler fikk endringer i skoledriften også konsekvenser for kirkesamfunnene generelt. Tidligere i kapittelet kunne vi lese om hvordan Det Almindelige Samfunds skole gjennomgikk omfattende endringer i løpet av 1970-årene. De fikk også sine første offentlig lærerskoleutdannede lærere på flere tiår i denne perioden. Det Almindelige Lutherske Samfund måtte derimot innstille sin skoledrift i 1973. Også ved Menigheten Samfundets skoler skjedde det mye i denne perioden, ikke minst på grunn av en stadig større innflytelse fra offentlige myndigheter og offentlige lærerutdanningsinstitusjoner. Dette gikk imidlertid ikke helt smertefritt for seg.

Skoledriften sto sentralt i 1980-tallets mest opphetede debatt i Menigheten Samfundet. Som en konsekvens av skolereformen fra 1969 utviklet den såkalte «tilskuddssaken» seg til å bli en svært betent konflikt i kirkesamfunnet. Siden innføringen av denne reformen hadde Samfundets skoler som en prøveordning mottatt statstilskudd til å drifte skolene. Den gangen hadde enkelte av myndighetenes vilkår skapt betydelig motstand i kirkesamfunnet. Dette gjaldt særlig myndighetenes retningslinjer for skolestyret og krav om elevråd.⁷⁹⁰ Et flertall i Samfundsstyret hadde likevel åpnet opp for å ta imot statstilskuddet. Som en midlertidig løsning

787 *Menighetsblad*, nr. 1, 2001, s. 15.

788 *Menighetsblad*, nr. 1, 1997, s. 14.

789 Tønnessen, 2007, s. 65.

790 Tveida, 1971, s. 34.

valgte elevene ved Samfundets skole i Kristiansand tillitsmenn, men uten å konstituere noe elevråd.⁷⁹¹

Under fellesmøtet i 1980 skulle prøveordningen tas opp til vurdering, og igjen møtte ordningen stor motstand. Enkelte hevdet at Samfundsstyret under prøveordningen var umyndiggjort av de offentlige myndighetene, og særlig elevråd vakte harme blant mange. Flere talere mente denne ordningen bekreftet Bernt Lomelands spådom om at «kvinner og barn» ville ta makten i de siste dager. Som en respons på motstanden mot ordningen ble det nedsatt en komite som skulle arbeide videre med saken.⁷⁹² Men til samfundsfolkenes lettelse ble lovverket revidert på første halvdel av 1980-tallet da den nye privatskoleloven ble innført.⁷⁹³ Dermed kunne man søke dispensasjon fra kravet om elevråd. Dermed kunne et stort flertall av deltakerne på fellesmøtet i 1986 slutte seg til en permanent ordning med statstilskudd.⁷⁹⁴ Det er uansett hevet over enhver tvil at denne ordningen medførte at de offentlige myndighetene fikk en betydelig større kontroll over og innsyn i Menigheten Samfundets skoledrift.⁷⁹⁵

Den nye privatskoleloven spesifiserte for eksempel at skolene måtte være åpne for alle elever som kvalifiserte for opptak i den offentlige skolen. Samfundets skoler la lenge ulike hindre for at andre elever skulle få reell tilgang til å søke.⁷⁹⁶ De offentlige myndighetene har derfor sørget for at skoleplassene skal bli lettere tilgjengelige for «utenforstående», men de sterkttroende gir fortsatt ikke fritak fra kristendomsundervisningen.⁷⁹⁷ På tross av obligatorisk kristendomsundervisning har både Menigheten Samfundets og Det Almindelige Samfundets skoler med ujevne mellomrom hatt enkelte elever som ikke er medlemmer av kirkesamfunnene. I Egersund har de sterkttroendes skoler vært de eneste alternativene til den offentlige skolen. Foreldre som av ulike grunner ikke har ønsket at

---

791 Dversnes, 1982.

792 Tveida, 1980.

793 *Lov om tilskot til private grunnskular og private skular som gjev vidaregåande opplæring av 14. juni 1985.*

794 Dvernes, 1986.

795 Tønnessen, 2007, s. 68.

796 *Tilsynsbesøk 28.04.2005 ved Samfundets skole Oftenes*, s. 4.

797 Tønnessen, 2007, s. 71.

barna deres skal gå på den offentlige nærskolen, har i noen tilfeller valgt å sende barna på en av de sterkttroendes skoler.⁷⁹⁸

Også kirkesamfunnets lærerutdanning kom til å gi offentlige institusjoner større innflytelse i denne perioden. Menigheten Samfundets allmenn- og lærerutdanning ble som tidligere nevnt innstilt i 1924, men helt siden 1931 hadde det med jevne mellomrom vært holdt lærerskole i kirkesamfunnets regi.⁷⁹⁹ Her var det selvsagt kristendomsfaget som sto i sentrum. Forstanderen underviste som regel i kristendom, mens andre lærere tok ansvar for de øvrige fagene. På grunn av høyere krav til lærere i grunnskolen ble det i løpet av 1970-tallet nødvendig å inngå et samarbeid med daværende Kristiansand Lærerhøgskole om å utarbeide fagplaner og gjennomføre eksaminering av kandidatene.⁸⁰⁰ De kommunale tilsynsmyndighetene godkjente dermed Samfundets lærerutdanning (SLU) som tilfredsstillende til å undervise ved Samfundets skoler. Lærerne fikk derimot ikke en offentlig godkjent lærerutdanning som kvalifiserte dem for arbeid ved offentlige skoler. Samarbeidet med Kristiansand Lærerhøgskole var kontroversielt, ettersom bakgrunnen for å opprette egen lærerutdanning nettopp var å unngå uønsket «åndssmitte» fra de offentlige høgskolene. De ansvarlige så derimot behovet for dette samarbeidet.⁸⁰¹

På 1980-tallet overtok den progressive og teologisk moderate læreren Svein Halvard Torkildsen (f. 1947) ledelsen av SLU. Under hans ledelse fikk lærerkandidatene i Menigheten Samfundet stadig større del av sin utdanning fra den offentlige lærerhøgskolen.⁸⁰² Selv om det var forstander Leiv K. Aamodt og hjelpeforstander Sigmund Arvid Dean (f. 1948) som sto for kristendomsundervisningen, var flere langt mer moderate skikkelser i Menigheten Samfundet involvert i ledelse og intern undervisning ved SLU. Etter hvert var det bare pedagogikk og kristendom som ble undervist ved SLU, mens øvrige fag ble undervist ved daværende Høgskolen i Agder. På midten av 1990-tallet ble lærerutdanningen for første gang også åpnet for kvinnelige kandidater «i det omfang som er nødvendig for å

798 *Dalane Tidende*, 13.07.2016, s. 8–9.

799 *Brev fra forstander Aamodt til kirke- og undervisningsdepartementet*, februar 1971. Riksarkivet, Oslo; Sandø, 2018, s. 168.

800 Muntlig kommunikasjon med tidligere lærer ved Samfundets skoler.

801 Muntlig kommunikasjon med tidl. lærer ved Samfundets skoler.

802 Muntlig kommunikasjon med tidl. lærer ved Samfundets skoler; Tønnessen, 2007, s. 68

dekke skolens behov».⁸⁰³ Den første kvinnelige læreren med full lærerkompetanse ble ansatt ved Samfundets skoler i 2003.⁸⁰⁴ Med dette mistet SLU det meste av sitt preg som en forstanderskole. Det var et langt mer åpent og progressivt miljø ved SLU enn ellers i kirkesamfunnet på denne tiden. Flere av lærerne som ble utdannet i denne perioden, skulle senere komme til å utfordre kirkesamfunnets ledelse i sentrale lærespørsmål.

I 1997 ble den åpne og fremtidsrettede Steinar Andersen ansatt som rektor ved Samfundets skole i Kristiansand. Andersen hadde tidligere også undervist ved SLU. Sammen med det progressive miljøet ved SLU utviklet Samfundets skoler seg i løpet av 1990-tallet til å bli en drivkraft i moderniseringsarbeidet innad i Menigheten Samfundet.⁸⁰⁵ Det var ikke sjeldent at skolene sto i spissen for utviklingen i kirkesamfunnet. Dette skapte ofte motstand fra den konservative fløyen av kirkesamfunnet. For eksempel skapte det stor debatt da skolen begynte å begrense hvor mye skolebarna måtte lære utenat av Pontoppidans forklaring. Det var også i skolen at 1990-årenes største konflikt i Menigheten Samfundet skulle begynne, nemlig den store «buksestriden».

Den store buksestriden

I løpet av 1970- og 1980-årene hadde man sett en gradvis oppmykning av et foreldet gudstjenesteliv og til dels rigid kontroll med medlemmene av Menigheten Samfundet. Det er imidlertid verdt å merke seg at det ikke var ledelsen som initierte de fleste endringene. Tvert imot kom endringene fra medlemmene, og som regel fra en helt spesifikk fraksjon av medlemmene. Ved å studere endringene som utspilte seg i Menigheten Samfundet i denne perioden, ser man at det hadde utviklet seg to klare fraksjoner innenfor kirkesamfunnet: én reformvillig og én konservativ.⁸⁰⁶ De to fraksjonene hadde ulike ønsker og mål for utviklingen, og lenge balanserte ledelsen de motstridende ønskene på en svært vellykket

---

803 Leidland, 1995, s. 67.

804 Tønnessen, 2007, s. 68.

805 Tønnessen, 2007, s. 68.

806 Jf. Igland, 2008a; Olsen, 2010.

måte.⁸⁰⁷ Når vi kommer frem til 1990-tallet, ser det ut til at modningsprosessen i Menigheten Samfundet hadde kommet såpass langt, at flere medlemmer assosiert med den reformvillige fraksjonen ønsket å initiere mer gjennomgripende reformer. Grete Vabo (f. 1956) var blant de mest frittalende og profilerte representantene for den reformvillige fraksjonen i denne perioden.

Det mest konkrete utslaget av reformiveren i Menigheten Samfundet var den såkalte «buksesaken». Bukser ble i Norge ikke et utbredt klesplagg for kvinner før en stund etter krigen. Særlig fra 1960-tallet ble bukser en naturlig del av de fleste kvinners garderobe. Blant konservative kristne var det derimot lenge en viss skepsis mot at kvinner skulle gå i bukser, men også her ble dette etter hvert allment akseptert.⁸⁰⁸ Dette gjaldt til og med i Det Almindelige Lutherske Samfund. I Det Almindelige Samfund og Menigheten Samfundet ble man imidlertid ikke enige om hvorvidt kvinner kunne gå med bukser eller ikke. Ledelsen i disse kirkesamfundene viste til 5. Mosebok 22,5: «Det skal intet mannstøy være på en kvinne, og en mann skal ikke iføre seg kvinneklær. For hver den som gjør disse ting, er en vederstyggelighet for Herren din Gud». De fleste sterkttroende definerte bukser som mannstøy. I utgangspunktet fantes det ingen unntak fra forbudet mot mannstøy på kvinner: Når man skulle ut på ski, jobbe i åkeren eller ha gymnastikk på skolen, var kvinner pålagt å bære skjørt eller kjole.⁸⁰⁹ Dermed ble nødvendigvis de sterkttroende kvinnene stadig mer påfallende i det ellers svært homogene bybildet på 1980- og 1990-tallet. De var gjenkjennelige på gaten, på skolen og på jobb, selv om bare de færreste kvinnene tok seg arbeid utenfor hjemmet etter at de hadde fått barn. Den påfallende klesdrakten førte til og med til at enkelte fikk negative tilrop når de gikk på gaten.

Flere foreldre mente det var urimelig at jentene måtte ha på seg skjørt i gymtimene, og noen utfordret forbudet mot bukser generelt. I 1985 rådet forstander Martin Aamodt til at man skulle unngå aktiviteter i skoletiden

---

807 Igland, 2008a, s. 487.

808 Seland og Aagedal (2008, s. 111) beskriver hvordan de fleste bedehusfolk mistet mange «livsstilsmarkører» fra 1970-tallet og fremover. Hos de sterkttroende inntraff denne utviklingen derimot et par tiår senere.

809 Tveida, 1972, s. 52.

som kunne utfordre bukseforbudet, som for eksempel bestemte aktiviteter i gymtimene.⁸¹⁰ I Det Almindelige Samfund hadde dette allerede blitt løst på slutten av 1970-tallet ved at jentene fikk lov å ha på seg gymbukser i gymsalen.⁸¹¹ I Menigheten Samfundet fastholdt man derimot at kvinner ikke under noen omstendigheter kunne gå i mannsklær, noe som møtte stadig større motstand blant medlemmene. Høsten 1992 sendte Grete Vabo og flere andre foreldre et brev til Samfundsstyret og stilte spørsmål ved ledelsens forståelse av 5. Mosebok 22,5. Etter en brevveksling hvor Samfundsstyret fastholdt sin fortolkning av det aktuelle verset, ble foreldrene bedt om å forholde seg lydige til den vedtatte fortolkningen.⁸¹² Flere lærere var svært skeptiske til å undervise jenter i bukser og vurderte å si opp sin stilling hvis jenter skulle få tillatelse til å gå i bukser på skolen.⁸¹³ Likevel fortsatte flere foreldre å sende jentene sine på skolen i bukser. Etter flere foreldremøter i 1994 snudde Samfundsstyret i saken og offentliggjorde et overraskende vedtak som slo fast at jenter kunne benytte vanlig gymtøy i gymsalen, men ikke utendørs.⁸¹⁴ Samfundsstyret mente også at man generelt kunne bruke bukser når dette var hensiktsmessig med tanke på vær og aktivitet,⁸¹⁵ men de var ellers pålagt å bruke skjørt eller kjole på skolen.

Men dette vedtaket ble møtt med kraftig kritikk både fra dem som mente man gikk for langt i liberal retning, og fra dem som syntes man gikk for langt i konservativ retning. Saken ble derfor tatt opp til orientering på fellesmøtet i 1995. Da sa forstander Leiv K. Aamodt at:

En del mener f.eks. at det ikke bør være tillatt for en kvinne å ta på seg regnbukse. Den som mener det, skal heller ikke gjøre det. Du skal ikke gjøre det som du får dårlig samvittighet av eller det du er i tvil om, for da gjør du en synd.⁸¹⁶

Men han holdt likevel fast ved Samfundsstyrets vedtak. Målet var å blidgjøre begge fløyene.⁸¹⁷ Men uroen i kirkesamfunnet var ikke over. Saken

810 Muntlig kommunikasjon med Kjell Ivar Dversnes.

811 E-postkommunikasjon med tidligere medlem av DAS.

812 Vabo, 2000, s. 100.

813 Muntlig kommunikasjon med Kjell Ivar Dversnes.

814 Olsen, 2010, s. 51.

815 Leidland, 1994.

816 Leidland, 1995, s. 123.

817 Olsen, 2010, s. 52.

ble tatt opp på flere møter i menighetene, og stadig flere jenter begynte å gå med bukser på skolen – også utenom gymtimene. Vabo skildrer hvordan de reformvillige på dette tidspunktet ble beskyldt for å «dyrke kjødet» og møtt med karakteristikk som «selvkloke» og «ukjærlige».⁸¹⁸ På grunn av den tiltagende konflikten mellom konservative og reformvillige kom Samfundsstyret med en ny uttalelse i 1997. Denne gangen henstilte styret alle om å følge skolens orden og praksis, som innebar at gutter skulle bruke bukser og jenter bruke skjørt. Samtidig skrev man at «Samfundsstyret mener at det er den enkeltes ansvar å kle seg i overensstemmelse med Guds ord, og styret kan ikke sette bestemte regler for hva som er mannsklær og kvinneklær».⁸¹⁹ Dette vedtaket skapte stor forvirring, og det hjalp heller lite at hjelpeforstander Sigmund A. Dean hadde en protokolltilførsel sammen med læreren Jørgen Dversnes, som uttrykte at uttalelsen ikke var tydelig nok på at Bibelen forbyr kvinner å kle seg i mannsklær.⁸²⁰ Forvirringen og konflikten i menighetene førte til at saken ble tatt opp igjen på fellesmøtet i 1998.

Referatet fra fellesmøtet i 1998 viser at de reformvillige følte at de hadde seiret,⁸²¹ men det var de konservative som var på offensiven i debatten. Selv om 1997-vedtaket hadde henstilt foreldre om å være lojale mot skolens praksis, ble vedtaket kraftig kritisert for å være for åpent, og flere mente det var uholdbart at jenter gikk i bukser på skolen.⁸²² I det påfølgende vedtaket fra Samfundsstyret viste ledelsen i det store og hele til 1997-uttalelsen. Denne gangen krevde Sigmund A. Dean og Jørgen Dversnes, sammen med lærer Arne Sandø, protokolltilførsel, og mente styret fremdeles ikke var tydelige nok på at Bibelen uttrykkelig forbyr kvinner å gå i mannsklær.⁸²³ I ettertid viste det seg derimot klart og tydelig at de reformvillige hadde fått fullt gjennomslag. Ved å si at det var den enkeltes ansvar å kle seg i overensstemmelse med Guds ord, kunne de reformvillige fortsatt sende jentene sine til skolen i bukser, og etter få år fulgte det store flertallet etter. I 1999 kom Samfundsstyret med et endelig

---

818 Vabo, 2000, s. 101.

819 Leidland, 1997.

820 Leidland, 1997.

821 Igland, 2008a, s. 486.

822 Muntlig kommunikasjon med Kjell Ivar Dversnes.

823 Leidland, 1998.

vedtak som formaliserte det som hadde blitt utbredt praksis i Menigheten Samfundet; kvinner kunne nå gå i bukser.⁸²⁴ Også Sigmund A. Dean hadde til slutt snudd i spørsmålet.

Mens de reformvillige betraktet dette som et «Murens fall»,⁸²⁵ var de konservative skuffet. Under fellesmøtet i 2001 henviste en taler til verset: «På den tiden var det ingen konge i Israel. Hver mann gjorde som han selv fant for godt» (Dom. 17,6), og kommenterte at han syntes dette verset ga «en god beskrivelse av vår tid og av forholdene i menigheten».⁸²⁶ Taleren var senere blant en liten gruppe som valgte å forlate Menigheten Samfundet til fordel for Det Almindelige Samfund. Her var skjørt fremdeles hovedregelen for kvinner. 15 år etter vedtaket hadde menighetsbladet *Samhold* buksestriden som tema. Da ble saken nærmest behandlet som en kuriositet, og de fleste uttrykte tilfredshet med resultatet.⁸²⁷

Etter buksesaken fikk de reformvillige vind i seilene, og utover 2000-tallet kom flere endringer: Man fjernet antikvariske kirkeskikker som den offentlige bekjennelsen, ofringer til forstanderne, gifte mødres kirkegang,⁸²⁸ tradisjonell katekisasjon av skolebarna og tredjedagene i tilknytning til jul, påske og pinse.⁸²⁹ Det ble også en oppmykning av reaksjoner mot kvinner som klippet håret kort,⁸³⁰ og det ble stadig mer akseptert å ha TV og å dra på teater og kino. Kvinner fikk også stemmerett på lik linje som menn i kirkesamfunnets valg.⁸³¹ På begynnelsen av 2000-tallet kunne de reformvillige åpent referere utenforstående teologer, som Carl Fredrik Wisløff (1908–2004), uten at det ble kritisert av motparten.⁸³² På et visitasmøte i Egersund i 2004 ble biskop Ernst Oddvar Baasland (f. 1945) invitert til å besøke Menigheten Samfundet og samtale med forstander Atle T. Dversnes. Besøket ble omtalt som et «kirkehistorisk

824 Vabo, 2000, s. 105.

825 Vabo, 2000, s. 105.

826 Korsmo, 2001, s. 81.

827 Så tidlig som i 2007 kunne Tønnessen (2007) rapportere om at det ikke var «et eneste skjørt eller flette å se i skolegården» (s. 69).

828 «Gifte mødres kirkegang» var en ordning i kirkeritualet fra 1685 som påla gifte barselkvinner å holde seg borte fra gudstjenesten en viss periode etter fødsel, før de kunne vende tilbake til menigheten som «inngangskoner».

829 Hanssen, 2004; Igland 2008a; Korsmo, 2000, s. 66.

830 Andersen, 2015, s. 47–51, 56.

831 Korsmo, 2001, s. 68.

832 Korsmo, 2000, s. 14; 2001, s. 33.

besøk» av statskirkens representanter.⁸³³ Det er derfor ikke uten grunn at den reformvillige fløyen i Menigheten Samfundet struttet av selvtilit og fremtidsoptimisme på begynnelsen av 2000-tallet. Mange så kanskje for seg at Menigheten Samfundet nå var klare for å gå i dialog med andre kirkesamfunn og delta i samarbeidet som foregår på tvers av kirkesamfunn i Norge.⁸³⁴

«Enighet så langt det lar seg gjøre»

Enkelte har omtalt perioden i Menigheten Samfundet hvor først Martin Aamodt var forstander i Egersund (1943–1986) og deretter Leiv K. Aamodt i Kristiansand (1973–2009) som «Aamodt-epoken» i Menigheten Samfundet.⁸³⁵ Dette er imidlertid et upresist begrep, fordi forskjellene mellom Martin Aamodt og Leiv K. Aamodts perioder som forstandere neppe kunne vært større. For mens Martin Aamodt styrte et kirkesamfunn preget av kontinuitet og stabilitet, gikk Leiv K. Aamodt inn for fornyelse og reformer gjennom hele sin embetstid. Selv om unge Aamodt forholdt seg respektfullt og lydig til den eldre og mer erfarne forstander Martin Aamodt så lenge sistnevnte var forstander,⁸³⁶ viste unge Aamodt tidlig tegn til større åpenhet.

Under den såkalte tilskuddssaken som ble omtalt tidligere, inviterte han på demokratisk vis til debatt og uttalte: «Når Samfudsstyret legger en sak frem for menigheten, er det for å få høre flest mulig uttalelser».⁸³⁷ Når kirkesamfunnet skulle konkludere i saken, mente unge Aamodt til «enighet så langt det lar seg gjøre».⁸³⁸ På nytt, denne gangen under buksestriden, utviste Leiv K. Aamodt stor pragmatisme og ønsket å finne en middelvei som begge fløyer kunne akseptere.⁸³⁹ Da kirkesamfunnet diskuterte kvinners adgang til lærerutdanningen, var unge Aamodt igjen

833 *Dalane Tidende*, 15.03.2004.

834 Jf. Olsen, 2010, s. 80.

835 Grødeland & Oma, 1990, s. 37.

836 Se f.eks. Leiv K. Aamodts kommentar «Når det gjelder kondolanse, har jeg praktisert det som forstander Aamodt sa, selv om jeg ikke heller har skjønt helt hvorfor» (Dversnes, 1986, s. 101).

837 Tveida, 1980, s. 60.

838 Dversnes, 1986, s. 58.

839 Igland, 2008a; Leidland, 1997, s. 37.

svært diplomatisk i sine uttalelser.⁸⁴⁰ En slik fremgangsmåte sto langt fra Lomelands krav om «blind og ubetinget lydighet».⁸⁴¹ Dette ble et kjennemerke på hele hans embetstid. I møte med stadig tydeligere krav om reformer, og like kraftige motrøster, navigerte Aamodt mellom ytterpunktene på jakt etter kompromisser. Dermed fremsto han muligens som en grå administrator av kirkesamfunnet, men han holdt fløyene samlet.

Leiv K. Aamodt var ikke bare opptatt av større åpenhet og enighet i kirkesamfunnet. Han hevdet også at det var en form for avgudsdyrkelse å lene seg på skikker og tradisjoner.⁸⁴² Han var samtidig en sterk kritiker av vanekristendom og gjerningsvesen «uten å ha gått den rette omvendelsens vei».⁸⁴³ I løpet av etterkrigstiden hadde Menigheten Samfundet opplevd en eksplosiv medlemsvekst som et resultat av store barneflokker og lave utmeldingstall. Ikke alle i etterkrigsgenerasjonen var like ivrige kirkegjengere og aktive i menighetslivet, selv om de kviet seg for å melde seg ut av kirkesamfunnet. Ledelsen hadde derfor en stor oppgave med å understreke at medlemskap i Menigheten Samfundet og solid kristendoms-kunnskap ikke var nok for å bli frelst. Ut ifra referatene fra kirkesamfunnets fellesmøter kan det virke som om unge Aamodt var særlig opptatt av å bekjempe død «hodekunnskap», som en kontrast til en levende kunnskap som kunne innta hjertet.⁸⁴⁴ I løpet av 1980-tallet etablerte begrepet «hodekunnskap» seg som en integrert del av samfundsfolkets teologiske forståelse. Ikke minst bidro hjelpeforstander Sigmund A. Dean til at dette begrepet fikk stor utbredelse.⁸⁴⁵

Sigmund A. Dean begynte først å delta aktivt i den offentlige samtalen i Menigheten Samfundet på midten av 1970-tallet. Da fremsto han som en representant for en tradisjonell linje, som for eksempel da han retorisk spurte om ikke «den mangfoldighet av lettlest litteratur som finnes i vår tid, gjør oss så sløve og dovne at vi blir ganske uimottakelige for

840 Leidland, 1995, s. 62–63.

841 Lomeland, 1895/1959, s. 23–24; 2000, s. 58.

842 Hanssen, 2004, s. 24.

843 Tveida, 1980, s. 22.

844 Se Aamodts uttalelser i Tveida (1971; 1975).

845 Se f.eks. Deans flittige bruk av begrepet «hodekunnskap» i Dean (2020, s. 121, 128), Dversnes (1982, s. 78; 1983, s. 67) og Karlsten (1990, s. 33).

religiøst stoff?». ⁸⁴⁶ Han uttalte seg kritisk til å motta offentlige tilskudd til skolen, ⁸⁴⁷ mot kvinners stemmerett i kirkesamfunnet ⁸⁴⁸ og mot å kaste bort ressurser på å utdanne kvinnelige lærere. ⁸⁴⁹ Samtidig utviste han stor bibel- og språkkunnskap og inngående kjennskap til Lomelands skrifter. ⁸⁵⁰ I 1986 ble han valgt til hjelpeforstander for Leiv K. Aamodt. Mens forstander Leiv K. Aamodt gjerne kunne fremstå som både innadvendt og alvorstung, fremsto hjelpeforstander Dean som både utadvendt og karismatisk. Og der hvor Aamodt kunne virke praktisk orientert i teologiske spørsmål, var Dean prinsipiell. Hans hovedbudskap var i likhet med Aamodt at folk måtte komme ut av en vanekristendom og inn i en levende tro. Som nevnt omfavnet han tidlig begrepet «hodekunnskap», som han hevdet «oppblåser og gjør stolt» ⁸⁵¹ og fører til «hovmod og store tanker om oss selv». ⁸⁵²

Muligens som en konsekvens av hans kritikk av hykleri og gjerningsvesen ser det ut til at Dean på slutten av 1990-tallet gjennomgikk det som kan beskrives som en slags teologisk oppvåkning. Han uttalte i 2004 at «Hos meg har det vært mange skygger når det gjelder forskjellige skikker som vi har hatt. Men jeg har blitt opplyst om hva Guds ord sier. Det medfører at en må tenke noe annerledes enn en gjorde tidligere». ⁸⁵³ Han gikk dermed fra å være en opposent mot flere endringer i kirkesamfunnet til å argumentere på en teologisk velbegrunnet måte for endringene som ble gjennomført. Dean tok konsekvent til orde for et tydelig skille mellom «frie ting» og lærespørsmål. I 2015 skrev han dette om endringene som hadde blitt gjennomført i løpet av hans tid i ledelsen: «Hvis vi ser tilbake på utviklingen de siste 15–20 årene, merker vi at flere ytre skikker er blitt endret i pakt med tiden. Jeg tenker da på saker som gjelder såkalte adiafora eller frie ting». ⁸⁵⁴ Dean skilte derfor klart mellom endringer i læren

---

846 Tveida, 1975, s. 95.

847 Tveida, 1980.

848 Dversnes, 1981, s. 42.

849 Dversnes, 1983.

850 Se f.eks. i Tveida (1980, s. 53).

851 Karlsen, 1989, s. 15.

852 Hanssen, 2005, s. 13.

853 Hanssen, 2004, s. 24.

854 *Samhold*, nr. 1, 2015.

og endringer i det han omtalte som «frie ting» eller «skikker».⁸⁵⁵ Dette var en tilnærming som brøt med kirkesamfunnets tradisjon, noe også Dean vedgikk, da han skrev:

Når vi som menighet er opptatt av å bevare læren ren og uforfalsket, er det en fare for at vi også kan bli for konservative og holde for mye igjen i andre, mer praktiske saker. Erfaringen har lært oss at det dessverre også har skjedd i noen tilfeller.⁸⁵⁶

I en tid hvor forstanderne i Menigheten Samfundet begynte å skille mellom skikker og lærespørsmål, var det kanskje ikke unaturlig for ledelsen å vurdere hvorvidt man kunne komme til enighet med de gamle erkefienene i Det Almindelige Samfund. I 1998 førte i hvert fall en henvendelse fra Menigheten Samfundet til Det Almindelige Samfund til at man de påfølgende sju årene gjennomførte hele 40 møter for å avklare «læremessige forhold» mellom de to kirkesamfunnene.⁸⁵⁷ Det var imidlertid helt fra begynnelsen ulike oppfatninger om hvor man burde begynne for å avklare «læremessige forhold». Mens representantene fra Det Almindelige Samfund primært ønsket å samtale om læremessige forskjeller på daværende tidspunkt, mente Menigheten Samfundet det var nødvendig å begynne med splittelsen i 1901. Representantene fra Det Almindelige Samfund gikk med på dette og gikk i dialog med Menigheten Samfundet om de sentrale spørsmålene som ble diskutert i forbindelse med denne splittelsen.

I løpet av samtalene ble representantene fra Det Almindelige Samfund overrasket over hvor sentralt spørsmålet om nærheten mellom Kristus og de kristne var for representantene fra Menigheten Samfundet, etter som dette ikke hadde vært et sentralt lærespørsmål i Det Almindelige Samfund så lenge de hadde levd.⁸⁵⁸ Gjennom de årlige menighetsmøtene i 2000, 2001, 2002 og 2003 diskuterte medlemmene av Det Almindelige

855 Olsen (2010) dokumenterer hvordan spørsmål som tidligere hadde blitt definert som «lærespørsmål» ble omdefinert til «skikker». På denne måten ble endringene bagatellisert av ledelsen (Olsen, 2010, s. 99).

856 *Samhold*, nr. 1, 2015.

857 *Menighetsblad*, nr. 1, 2005; nr. 4, 2014, s. 57. Ifølge DAS-medlem Kjell Ivar Dversnes hadde den første henvendelsen til Det Almindelige Samfund utspring i spørsmål fra Menigheten Samfundets ungdomsforening i Egersund om hva som skilte de to kirkesamfunnene.

858 *Menighetsblad*, nr. 1, 2002, s. 10.

Samfund lærepunktene hvor Menigheten Samfundet hevdet at Nodland hadde vært avvikende.⁸⁵⁹ Det Almindelige Samfund kunne slutte seg til Menigheten Samfundets fortolkning av samtlige lærepunkter som ble diskutert.⁸⁶⁰ Samtidig stilte man seg til dels uforstående til beskyldningene om tidligere avvik i disse spørsmålene.⁸⁶¹

Samfundsstyret i Det Almindelige Samfund innrømmet at Nodland hadde vært «uklar og uryddig»⁸⁶² under striden, men fant «det ikke dokumentert at det virkelig var en lærestrid som var grunnlaget for bruddet i 1901».⁸⁶³ Siden Samfundsstyret i Det Almindelige Samfund heller ikke hadde funnet noen teologiske forskjeller mellom de to kirkesamfunnene, vedtok man å anerkjenne dåp utført i Menigheten Samfundet.⁸⁶⁴ Samtidig påpekte Samfundsstyret i Det Almindelige Samfund at man i samtalen ikke hadde fått tilstrekkelig innsikt i hvordan Menigheten Samfundet forholdt seg til det felles læregrunnlaget som hadde vært utgangspunktet for bruddet med statskirken i 1890.⁸⁶⁵ Menigheten Samfundet fastholdt på sin side vedtaket fra 1901 om at Nodland hadde presentert falsk lære, og så ikke behov for å diskutere læremessige forskjeller mellom de to kirkesamfunnene utover splittelsen. Det Almindelige Samfund stilte seg i etterkant spørrende til Menigheten Samfundets invitasjon til samtaler, hvis Menigheten Samfundet hele tiden hadde ment at fasiten for konflikten var å finne i vedtakene fra 1901.⁸⁶⁶ Det ble derfor fra Menigheten Samfundets side ingen endring i forholdet til Det Almindelige Samfund.

Mens Menigheten Samfundet liberaliserte kravene til kvinners klesdrakt på slutten av 1990-tallet og tok i bruk Det norske bibelselskaps bibelutgave i 2006, holdt Det Almindelige Samfund offisielt fast ved kravet om skjørt og langt hår, samt egne bibelutgaver. Det Almindelige

---

859 *Menighetsblad*, nr. 1, 2000; nr. 1, 2001; nr. 1, 2002; nr. 1, 2003.

860 *Menighetsblad*, nr. 1, 2003, s. 9–10.

861 *Menighetsblad*, nr. 1, 2003, s. 8.

862 *Menighetsblad*, nr. 1, 2005, s. 20.

863 *Menighetsblad*, nr. 1, 2005, s. 22.

864 Samfundsstyret (DAS) begrunnet sin avgjørelse med artikkel 7 i Den augsburgske konfesjon, som sier: «Til kirkens sanne enhet er det nok at man stemmer overens om evangeliets lære og sakramentenes forvaltning» (*Menighetsblad*, nr. 1, 2005, s. 23). DAS-medlem Kjell Ivar Dversnes oppgir at DAS i dag på prinsipielt grunnlag anerkjenner Johannesdåpen uavhengig av hvilket kirkesamfunn som utfører dåpshandlingen.

865 *Menighetsblad*, nr. 1, 2005, s. 23.

866 *Menighetsblad*, nr. 1, 2005, s. 22.

Samfund kunne derfor på begynnelsen av 2000-tallet betraktes som mer konservativt enn Menigheten Samfundet, på tross av at Det Almindelige Samfund da anerkjente dåp utført i Menigheten Samfundet.

Den nye lærestriden

I 2008, året før Sigmund A. Dean overtok som formand etter Leiv K. Aamodt for Menigheten Samfundet i Kristiansand, ble det offentliggjort at en gruppe på seks lærere ansatt ved Menigheten Samfundets skoler mente at Bernt Lomeland hadde tatt feil i sin teologiske forståelse av begrepet «kirke» og om dåpens gyldighet utenfor Kirken.⁸⁶⁷ Lærerne Kolbjørn Andersen (1957–2018), Kristian Andersen (f. 1969), Erik Daland (f. 1963), Leif Jensen (f. 1969), Philip Kaspersen (f. 1970) og Gjermund Torkildsen (f. 1973) gikk uoffisielt under betegnelsen «de seks lærerne». I virkeligheten besto opposisjonen av flere medlemmer som siden slutten av 1990-tallet hadde gransket Lomelands lære i lys av lutherske kilder.⁸⁶⁸ I denne kretsen var også Grete Vabo, men den mest profilerte skikkelsen var likevel den nye SLU-lederen, Kristian Andersen. Flertallet av lærerne som fremmet saken, var utdannet ved Samfundets lærerutdanning på slutten av 1980-tallet og begynnelsen av 1990-tallet, en periode preget av nytenkning og nyorientering i Samfundets lærerutdanning.

De seks lærerne og andre medlemmer av Menigheten Samfundet hadde i en årrekke arbeidet med spørsmål knyttet til kirkesamfunnets læregrunnlag og med uro oppdaget flere brudd med tradisjonell, luthersk teologi.⁸⁶⁹ Samfundsstyret hadde drøftet saken med enkeltmedlemmer og lærerne internt, men bedt dem om å forholde seg til kirkesamfunnets lære i egen undervisning.⁸⁷⁰ De ble advart mot å sette elever eller øvrige medlemmer i tvil, noe lærerne opplevde som en munnkurv.⁸⁷¹ Tidlig på

867 Olsen, 2010, s. 58–59; Ulland et al., 2016, s. 59. Argumentasjonen til de seks lærerne lignet både den Hetland (1953) hadde presentert i Det Gammel-Lutherske Samfund og den Valand (2001) hadde presentert i Det Almindelige Samfund.

868 Vabo, 2000, s. 139. Ulland et al. (2016) beskriver de to fløyene som henholdsvis «traditionalistic-theocratic» og «challenger-hermeneutics».

869 Vabo, 2000, s. 139–149.

870 Muntlig kommunikasjon med én av «de seks lærerne»; Vabo, 2000, s. 145.

871 Ulland et al., 2016, s. 61.

2000-tallet begynte kirkesamfunnets ledelse å ta opp spørsmålene til samtale i menighetene, med utgangspunkt i Bernt Lomelands forståelse og Menigheten Samfundets offisielle lære. Hjelpeforstander Sigmund Dean skrev og utga et hefte om kirken og et om dåpen.⁸⁷² I disse heftene og i samtalemøtene som ble arrangert, opplevde flere av lærerne at ledelsen holdt tilbake viktige kilder som var relevante for en grundig og balansert drøfting av sakene.⁸⁷³ Det var fremdeles ikke offentlig at det fantes en betydelig opposisjon mot Lomelands ståsted i disse spørsmålene i kirkesamfunnets lærerkollegium.

Lærerne mente situasjonen var uholdbar og ba om at saken skulle tas opp til offentlig debatt i menighetene.⁸⁷⁴ Motvillig satte man i gang en prosess som skulle ta sikte på å vurdere hvorvidt Bernt Lomelands teologi rundt kirke og dåp var rett. Saken ble nøye debattert i fellesmøtene i 2010, 2011 og 2012. Det ble etter hvert klart for de fleste i Menigheten Samfundet at de lutherske teologene ikke støttet det lomelandske ståstedet.⁸⁷⁵ Luther hadde nemlig lært at kirkesamfunn som ikke lærer rett i alle lærespørsmål, likevel kan ha gyldige sakramenter. Fra den lutherske fløyen ble det også hevdet at Lomelands teologi rent logisk ikke kunne stemme: For hvis en kirke må lære rett i ett og alt, da kunne jo ikke Menigheten Samfundet være en sann kirke, for Menigheten Samfundet hadde visselig gjennomgått store endringer de siste tiårene. Det ble også klart at de lutherske teologene heller ikke mente det var nødvendig med såkalte «levende vitner», slik de var beskrevet i Samfundets grunnregler. Ledelsen i Menigheten Samfundet fastholdt imidlertid at det var nødvendig å være under rett forkynnelse for å bli frelst.⁸⁷⁶ Forstanderne brukte prekestolen som en mulighet til å argumentere mot «de seks lærerne» og stemple den påståtte falsklæren fra dem som støttet seg på tradisjonelle, lutherske kilder.⁸⁷⁷

Resultatet av diskusjonen ble derfor skuffende for den lutherske fløyen. I 2012 stilte Samfundsstyret seg på Lomelands side og opprettholdt

---

872 Dean, 2003a; 2003b.

873 Muntlig kommunikasjon med én av «de seks lærerne».

874 Muntlig kommunikasjon med én av «de seks lærerne».

875 Jf. Thorkildsen, 2012; Ulland et al., 2016.

876 Thorkildsen, 2012; Samfundsstyret, 2012.

877 Ulland et al., 2016, s. 60.

vedtaket fra kirkesamfunnets første tid: En sann kirke lærer rett og rent i ett og alt og forvalter sakramentene etter deres innstiftelse.⁸⁷⁸ Det hører også med at det kun er sanne kirker som kan forkynne Guds Ord slik at det har virkning til omvendelse, samt tilby en gyldig dåp og nattverd.⁸⁷⁹ Samfunndsstyret presiserte imidlertid at Menigheten Samfundet aldri har lært at de er den eneste sanne kirke på jord, bare at de er den eneste *kjente*, sanne kirke på jord. Bernt Lomelands syn hadde nok en gang trumfet andre lutherske teologer blant de sterkttroende. Da Samfunndsstyret presenterte sin konklusjon i 2012, ble medlemmene bedt om å akseptere resultatet eller gjennom bønn innse at Samfunndsstyret hadde rett. I motsetning til konfliktene i 1901 og 1925 valgte Samfunndsstyret ikke å ekskludere illojale medlemmer i kjølvannet av konflikten, men de understreket at saken var ferdig behandlet i kirkesamfunnet, og menighetsbladet *Samhold* sluttet å publisere artikler og leserbrev om saken. Kirkesamfunnets ledelse oppfordret ingen til å melde seg ut, men mente heller ikke at man kunne leve med to ulike syn i all fremtid. Beskjeden var derfor at man enten måtte akseptere konklusjonen eller tie hvis man skulle ha en fremtid i kirkesamfunnet.

Mens Vabo i 2000 uttrykte at hun kjente på optimisme når hun tenkte på fremtiden,⁸⁸⁰ uttrykte hun dyp skuffelse over vedtakene i etterkant av den nye lærestriden.⁸⁸¹ Mange tok konsekvensene av sitt syn og forlot kirkesamfunnet, noe uvanlig høye utmeldingstall fra 2011–2019 vitner om: 361 personer meldte seg ut.⁸⁸² I samme periode sank medlemstallet med 158 medlemmer. Denne tilbakegangen gikk desidert hardest ut over menigheten i Egersund, hvor hvert femte medlem forsvant i perioden 2009–2019 (fra 518 til 414 medlemmer). Blant medlemmene som forlot kirkesamfunnet, var Kristian Andersen og Grete Vabo. De moderate medlemmene som valgte å bli igjen, stemte på moderate kandidater til Samfunndsstyret, for på den måten å få en gradvis endring. Likevel, den reformvillige fløyen gikk svært svekket ut av denne konflikten, idet en

---

878 Ulland et al., 2016, s. 63.

879 Thorkildsen, 2012, s. 81; Ulland et al., 2016, s. 63.

880 Vabo, 2000, s. 149.

881 *Fædrelandsvennen*, 16.01.2015; Ulland et al., 2016, s. 63.

882 *Samhold*, nr. 2, 2015; nr. 2, 2017; nr. 2, 2018; nr. 2, 2019; nr. 2, 2020.

så stor andel valgte å forlate kirkesamfunnet. Dermed besto Samfundsstyret de første årene etter lærestriden utelukkende av representanter for den lomelandske og konservative fløyen.

Det er naturlig å tenke at den nye lærestriden i Menigheten Samfundet var et resultat av den foregående striden i Det Almindelige Samfund rundt 1990. Begge konfliktene hadde utspring i Lomelands lære rundt kirke og dåp. Dette var faktisk ikke tilfellet. Lærerne som begynte å studere denne saken på egen hånd på midten av 1990-tallet, hadde fra begynnelsen ikke inngående kjennskap til innholdet i de interne stridighetene i Det Almindelige Samfund.⁸⁸³ Avstanden mellom de to kirkesamfunnene var fremdeles så stor at man i liten grad hadde kunnskap om interne forhold i hverandres kirkesamfunn. Derimot hadde forstander Atle T. Dversnes i Menigheten Samfundet i Egersund full innsikt i situasjonen i Det Almindelige Samfund.⁸⁸⁴ Det er derfor ikke unaturlig å tenke at ledelsen i Menigheten Samfundet var forberedt på at det kunne bryte ut en lignende konflikt i deres egne menigheter, og frykten for splittelse var nok stor da man til slutt følte seg tvunget til å ta saken opp til debatt.

Det ble likevel ikke dannet noe nytt kirkesamfunn etter denne lærestriden. For det første motvirket Samfundsstyrets strategi dannelsen av et nytt kirkesamfunn, som resultatet av 1901- og 1925-konfliktene hadde ført med seg. Etersom man valgte å ikke formelt melde ut den lutherske opposisjonen, valgte enkeltpersoner og enkeltfamilier å gå ut én og én av gangen. For det andre var flere av de mest sentrale aktørene på luthersk side tappet for energi etter en langtrukket og utmattende lærestrid.⁸⁸⁵ Dermed fant noen seg et nytt, åndelig hjem i Frikirken, enkelte i Det evangelisk-lutherske kirkesamfunn (DELK), mens andre fant seg til rette i Den norske kirke. Resultatet ble at den reformvillige fløyen internt i Menigheten Samfundet ble liggende igjen med brukket rygg, og de konservative utnyttet tomrommet.

Etter å ha gått av som forstander i 2015, før pensjonsalder, trakk Sigmund Dean seg også fra Samfundsstyret. Dette gjorde han etter at Samfundsstyret offentliggjorde en beklagelse for at man tidligere hadde gått

---

883 Muntlig kommunikasjon med én av «de seks lærerne».

884 Bl.a. gjennom brevvekslingen med Emanuel Valand, beskrevet i Valand (2001, s. 86–89).

885 Muntlig kommunikasjon med én av «de seks lærerne».

for langt i å detaljstyre medlemmenes hverdag.⁸⁸⁶ Dette var en omfattende beklagelse, hvor Samfundsstyret både ønsket å be om unnskyldning for at man tidligere hadde presentert frie ting som lærespørsmål og for måten styret hadde reagert mot enkeltpersoner som brøt med styrets retningslinjer. Samfundsstyret skrev blant annet følgende:

Som eksempel på det kan nevnes at det tidligere ble holdt frem at det måtte være tre helligdager i de tre store høytidene. Men Bibelen og kirkens symboler viser klart at kirken til enhver tid har anledning til å bestemme det antall helligdager en finner tjenlig. Et annet eksempel er 5 Mos 22,5 som omtaler manns- og kvinneklær, der en tidligere meget bestemt definerte hva som var manns- og kvinneklær og for lenge holdt fast på dette, uten å ta hensyn til den utviklingen som skjedde i storsamfunnet med klær for menn og kvinner. Dette førte helt klart til ulemper for menighetsmedlemmer ved forskjellige anledninger, og styret vil be om unnskyldning for det.

Samfundsstyret vil også be om unnskyldning for at en opp gjennom årene har hatt for bastante meninger og til dels drevet med detaljstyring i noen forhold der den enkelte har hatt frihet. Eksempler på dette er valg av videregående skoler og høyere utdanning. Styret har innsett at dette var urett, og en har derfor i de senere årene gått mer over til å gi generelle uttalelser og peke på farer ved forskjellige forhold, og overlate avgjørelsen til den enkelte. Styret ser i dag at noen forhold ble gjort til absolutter på en urett måte, og at en i tillegg reagerte på en upassende måte når medlemmer etter styrets mening «overtrådte grensene».⁸⁸⁷

Den nylig ordinerte forstanderen Sigmund Aamodt trakk også frem flere eksempler i sin muntlige fremleggelse av beklagelsen. Han nevnte blant annet forbudet mot TV og det utall av uskrevne regler som hadde fått leve i kirkesamfunnet. Han understrekte at beklagelsen også var en bekjennelse av synd og at han på styrets vegne ba Gud om tilgivelse og han ba også medlemmene om å tilgi.⁸⁸⁸ I samtalen som fulgte forstanderens presentasjon av beklagelsen, uttrykte de fleste talerne at de kunne tilgi og at de var takknemlighet for at styret nå beklaget forhold som man hadde innsett var feil. Enkelte mente at unnskyldningen burde trekke inn flere forhold hvor styret hadde tatt feil. En taler nevnte for eksempel hvordan læreransettelsene ble gjennomført tidligere, hvordan man underkjente

886 Andersen, 2015, s. 59–63.

887 Andersen, 2015, s. 60–61.

888 Andersen, 2015, s. 63.

alle ekteskap utført utenfor Menigheten Samfundet, samt forbudet mot salmer og bibelutgaver man hadde tatt i bruk i kirkesamfunnet de senere årene.⁸⁸⁹

Med denne beklagelsen kan det se ut som forstander Dean anså sitt prosjekt som fullført: Menigheten Samfundet skilte på dette tidspunktet i større grad mellom frie ting og grunnleggende lærepunkter enn da han tiltrådte på midten av 1980-tallet. Mennene som overtok ledelsen etter Sigmund Dean, representerte alle sterkttroende teologi av en mer konservativ sort. For samtidig som beklagelsen ble offentliggjort, sa forstander Sigmund Aamodt at «Guds ord er alltid det samme, og i Bibelen lærer Gud oss om mye som er synd. Meningen er ikke å svekke dette, og vi ønsker ikke å tillate noe som Guds ord ikke tillater».⁸⁹⁰ Med Sigmund A. Dean ute av ledelsen og en svekket reformvillig fløy i medlemsmassen så det ut til at få reformer ville bli gjennomført de kommende årene i Menigheten Samfundet. Tvert imot var det tid for å samle troppene etter en urolig periode i kirkesamfunnets historie.

---

889 Andersen, 2015, s. 70.

890 Andersen, 2015, s. 62.

KAPITTEL 7

Mot strømmen, 2010–2020

Sentrale sterkttroende etter 2010

Sigmund Aamodt (f. 1967): Sønn av tidligere forstander Leiv K. Aamodt, ble valgt til forstander etter at forstander Sigmund A. Dean gikk av. Aamodt har stått for en konservativ linje i spørsmål knyttet til Lomelands teologi om kirke og dåp, samt i spørsmålet om kvinners klesdrakt og representasjon i kirkesamfunnets ledelse.

Ragnar Eigestad (f. 1959): Eigestad ble først valgt til hjelpeforstander for menigheten i Kristiansand i 2009, før han i 2013 ble valgt til forstander for menigheten i Egersund. Under hans ledelse har menigheten fortsatt en negativ medlemsutvikling. Dattersønn av tidligere forstander Theodor Eigestad i Menigheten Samfundet i Kristiansand.

Lars M. Ramsland (f. 1957): Etter lærestriden i Det Almindelige Samfund rundt 1990 ble Ramsland valgt til ny forstander for kirkesamfunnet. Under Ramslands ledelse har DAS på flere områder strammet inn på sin teologi og praksis, samtidig som kirkesamfunnet har fortsatt å revidere religiøse tekster, samt reformere gudstjenestelivet.

Kjell Østebrod (f. 1959): Hjelpeforstander i Det Almindelige Lutherske Samfund (2007–2011), før Samfundstyret utnevnte ham til forstander i 2011. Østebrod har gjennomført enkelte reformer av kirkesamfunnets gudstjenesteliv. Forstanderen leser fremdeles Nodlands prekener under gudstjenesten – men de senere årene leses denne fra prekestolen.

Å stå på skansen vil si det samme som å være på vakt, og i sammenhengen i dag kan vi si at det betyr at vi må kjenne tiden vi lever i så vi ikke blir ført med strømmen.⁸⁹¹

Alle de sterkttroende kirkesamfunnene gjennomgikk en nyorientering i tiårene like før og etter overgangen til det 21. århundre. Det nye århundrets økte mobilitet, nye medier, utdanningssamfunn og arbeidsliv førte til at de sterkttroende i stadig større grad kom i kontakt med omverden. Mens sterkttroende tidligere ofte unngikk yrker som krevde en høyere utdanning,⁸⁹² endret dette seg i løpet av omveltningene på slutten av 1900-tallet og begynnelsen av 2000-tallet.⁸⁹³ Medlemmene av de ulike kirkesamfunnene ble i løpet av tiårene med nyorientering vant til å ta selvstendige vurderinger i ulike trosspørsmål.⁸⁹⁴ Derfor ble det enda viktigere enn før for forstanderne i de sterkttroende kirkesamfunnene å varske medlemmene om de farene som truer med å føre dem bort fra kirken, som uttalelsen over vitner om.

Dermed sto alle de tre sterkttroende kirkesamfunnene i en situasjon hvor ledelsen ønsket å stramme inn eller opprettholde de rådende praksiser, mens medlemsmassen var blitt vant til friere tøyler og lært seg å vurdere teologiske spørsmål på egenhånd. Dermed ser det ut til å ha utviklet seg en større aksept blant medlemmene for at man kan stå tilsluttet de sterkttroende kirkesamfunnene uten nødvendigvis å være enig i hele teologien. I dette kapittelet ser vi hvordan ledelsen i de sterkttroende kirkesamfunnene har blitt tvunget til å balansere mellom et økende press for modernisering og et ønske om å konsolidere kirkesamfunnene etter turbulent periode. Forstanderne i de sterkttroende kirkesamfunnene har i denne kryssilden av ulike hensyn og ønsker formånet til å «følge vel med tiden, men ikke med strømmen».⁸⁹⁵

---

891 Thorkildsen, 2014, s. 29.

892 *Fædrelandsvennen*, 26.04.1990, s. 9; Menighetsblad, nr. 1, 2001, s. 3; *Samhold*, nr. 5, 1921; Tveida, 1979.

893 Andersen, 2015, s. 53–55.

894 Se f. eks. Leidland, 1998, s. 82; Olsen, 2010, s. 80.

895 Andersen, 2015, s. 98; Thorkildsen, 2014, s. 28–49.

Nye spørsmål, gamle svar

Det nye årtusenet brakte med seg mange nye spørsmål og utfordringer som man tidligere ikke hadde vurdert eller åpent diskutert i de sterkttroende kirkesamfunnene. Likestilling, nye samlivsformer og skilsmisse var spørsmål som kom høyere på dagsordenen blant de sterkttroende i årene etter 2010.⁸⁹⁶ Både Menigheten Samfundet og Det Almindelige Samfund har satt søkelys på å bevare den tradisjonelle kjernefamilien både i forkynnelsen og i publikasjoner. Spørsmål knyttet til seksualitet var sjeldent åpent diskutert i kirkesamfunnene tidligere, fordi mange oppfattet det som usømmelig å diskutere slike spørsmål, samtidig som flertallet oppfattet at retningslinjene allerede var klare og tydelige nok. Nye tider og nye holdninger i storsamfunnet har uansett utfordret de sterkttroende, og tvunget frem krevende diskusjoner internt.

Fra begynnelsen av 2000-tallet ble det stadig flere sterkttroende ektepar som gikk fra hverandre, mens enkelte unge par begynte å velge samboerskap før man giftet seg. Disse problemstillingene utfordret de sterkttroendes tradisjonelle syn på ekteskapet. Både Menigheten Samfundet og Det Almindelige Samfund kom med offisielle uttalelser som la ned forbud mot samboerskap, samt presiserte at slike forhold ville føre til utmelding. Slike utmeldinger forekommer med ujevne mellomrom blant de sterkttroende i dag. Mens ektepar som gikk fra hverandre tidligere ble utmeldt – i hvert fall den «skyldige parten» i en skilsmisse – kan skilte par i dag fortsatt være medlemmer av Menigheten Samfundet. I Det Almindelige Samfund tillot man tidligere gjengifte av den «uskyldige parten», noe man i 2013 gikk tilbake på. I Menigheten Samfundet har gjengifte aldri vært aktuelt. Å verne om ekteskapet som institusjon har fått høy prioritet blant de sterkttroende,⁸⁹⁷ og blir stadig tatt opp til samtale på Menigheten Samfundets fellesmøter.⁸⁹⁸ Menigheten Samfundet har utgitt ekteskapsguide og gjennomført ekteskapskurs for sine medlemmer som ledd i å verne om ekteskapet som institusjon. På ekteskapskursene promoterer fremdeles tradisjonelle kjønnsrollemønstre, hvor kvinnen blir

896 Olsen, 2010, s. 95.

897 Menigheten Samfundet i Kristiansand har sågar et mål om å «verne om de bibelske familieverdier» som en del av sin strategiplan (Andersen, 2019, s. 24).

898 Andersen, 2016; 2019; Korsmo, 1999; Thorkildsen, 2009.

oppfordret til å underordne seg mannen.⁸⁹⁹ Veiledning om seksuelt samliv og ekteskap har de siste årene vært et tilbakevendende tema i Menigheten Samfundets menighetsblad *Samhold*, hvor dette temaet bl.a. ble behandlet i novembernummeret i 2011, mars- og desembernummeret i 2012, februarnummeret i 2013, og i mai- og septembernummeret i 2016. Blant de sterkttroende har man holdt fast ved at barn er en gave fra gud, og man advarer mot alle former for «barnebegrensning», forstått som prevensjon og abort.⁹⁰⁰ Samtidig er prevensjon utbredt, og barneflokkene har blitt mindre på tross av ledelsens advarsler.⁹⁰¹

I løpet av de siste 20 årene har et stadig større antall sterkttroende kvinner valgt å gå ut i arbeidslivet, samtidig som flere barn har blitt sendt i barnehage.⁹⁰² Tidligere var den rådende holdningen at kvinner skulle være hjemmeværende med barna: «Kona skal underordne seg mannen, slik kirken underordner seg Kristus».⁹⁰³ Denne situasjonen har ofte blitt behandlet i sammenheng med diskusjonen rundt ekteskapet. Forholdet mellom mann og kvinne blir betraktet som en del av de sterkttroendes ekteskapssyn. Samtidig som mange sterkttroende holder fast på tradisjonelle kjønnsrollemønstre, vil et voksende antall unge kvinner med universitetsutdanning ikke lenger akseptere et liv som hjemmeværende husmødre. Kvinnens rolle i hjem og menighet har derfor vært behandlet i Menigheten Samfundets fellesmøter i 2005 og 2009, og kvinnens rolle i kirkesamfunnet var en viktig del av prosessen med å revidere kirkesamfunnets grunnregler på begynnelsen av 2000-tallet (2001–2005).

Homofili var et spørsmål man tidligere ikke snakket om i det hele tatt blant de sterkttroende. Begrepet «homoseksualitet» ble for første gang drøftet på fellesmøtet i Menigheten Samfundet i 1973. Innlederen uttalte da at:

Denne synd, homoseksualitet, er svært så aktuell i vår tid. Etter norsk lov er det straffbart å leve i et slikt forhold, men vi vet at det er krefter i gjære for å gjøre slike forhold, mann til mann og kvinne til kvinne, lovlige.⁹⁰⁴

899 Leidland & Dean, 2007, s. 66; *Samhold*, nr. 3, 2019, s. 48–49.

900 *Menighetsblad*, nr. 3, 2016.

901 Olsen, 2010, s. 95.

902 Olsen, 2010, s. 82.

903 Dean, 2020, s. 215.

904 Tveida, 1973, s. 13.

Samfunndsstyret konkluderte til slutt slik: «Især bør kirkenes folk vokte seg for å komme inn i det frie og frekke syn, slik at ikke det løsslupne liv som er rådende i verden, skal som en syndflod også velte inn over oss».⁹⁰⁵ På tross av slike advarsler finnes det konkrete eksempler på personer av samme kjønn som bodde sammen i flere tiår både i Det Almindelige Samfund og Det Gammel-Lutherske Samfund⁹⁰⁶, uten at dette fikk noen reaksjoner fra kirkesamfunnenes ledelse. Men ettersom den homofile frigjøringen fra 1980-tallet og fremover aktualiserte temaet i storsamfunnet, måtte også de sterkttroende etter hvert ta stilling og diskutere spørsmål knyttet til homofili. Hjelpeforstander Dean konkluderte i en artikkel i *Samhold* med at homofili ganske enkelt er en synd og at det ikke var mer å si om den saken.⁹⁰⁷ En lærebok i kristendomskunnskap utgitt av Menigheten Samfundet i 1997 beskriver situasjonen slik:

I vår tid er homofili blitt så vanlig at det er i ferd med å bli allment akseptert (...) De tilstander som var på Lots tid, er nå i ferd med å ta overhånd – slik det er forutsagt at det skal bli på verdens siste tid.⁹⁰⁸

I en konfirmantbok fra 2003 sammenlignet hjelpeforstander Dean homofili med pedofili, bestialitet og prostitusjon og skrev at «Alt dette viser hvor fordervet menneskenaturen er og hvilket stor åndelig mørke som hviler over jorden.»⁹⁰⁹ Menigheten Samfundet slo fast at samliv mellom personer av samme kjønn var synd, samtidig som en eventuell homofil legning ikke ble betraktet som en synd i seg selv. Ledelsen ville altså bare gripe inn dersom det var mistanke om «homofil praksis». Dette har blitt håndhevet og ført til at enkeltpersoner har blitt utmeldt, mens andre selv har valgt å melde seg ut. Menigheten Samfundets syn på homofili påvirker også arbeidet til det såkalte «bokutvalget» som leser gjennom og anbefaler bøker til skolebibliotekene. I deres rapport fra 2018 kunne man for eksempel finne konklusjoner som «Taes ikke inn, lesbisk kjærlighet» eller «Taes ikke inn. utfordringer med lesbisk par, selvmord, dårlig språk».⁹¹⁰

905 Tveida, 1973, s. 22.

906 Muntlig kommunikasjon med Erling T. Endresen og tidligere medlem av DGLS.

907 *Samhold*, nr. 1, 1989.

908 Dean, 1997, s. 58.

909 Dean, 2003c, s. 50.

910 *Litteratur i skolebiblioteket – 2018* [upublisert].

Mens disse nye spørsmålene har fått oppmerksomhet i de to største sterkttroende kirkesamfunnene, har man i Det Almindelige Lutherske Samfund i liten grad diskutert den type problemstillinger. Like fullt har medlemmene av Det Almindelige Lutherske Samfund vært preget av de samme utviklingstrekkene som ellers i storsamfunnet og i de andre sterkttroende kirkesamfunnene. I dag handler imidlertid Det Almindelige Lutherske Samfunds eksistens i langt større grad om å gjennomføre kirkelige ritualer, som gudstjenester og begravelser, enn om å regulere medlemmenes liv. Dermed ser det ikke ut til å vekke særlig reaksjoner at medlemmer skiller seg og velger samboerskap fremfor ekteskap. Det ser heller ikke ut til at det vekker noen intern uro at ett av medlemmene av Samfundsstyret både er fraskilt og samboende. I Menigheten Samfundet og Det Almindelige Samfund ville noe lignende vært helt utenkelig.

Hvert år velger flere mennesker å slutte seg til de sterkttroende kirkesamfunnene. Det overveldende flertallet gjør dette fordi de ønsker å gifte seg med en sterkttroende. I både Menigheten Samfundet og Det Almindelige Samfund innebærer en innmelding at man først gjennomfører en opplæring i kirkesamfunnets lære før man avgjør om man ønsker å bli døpt og innmeldt. Noen velger å avbryte opplæringen underveis eller bestemmer seg etter endt opplæring for at man likevel ikke ønsker å bli med i kirkesamfunnet. I takt med at forskjellene mellom storsamfunnets og de sterkttroendes syn på ekteskap, samliv og seksualitet har økt de siste tiårene, har nok overgangen for enkelte blitt større enn før.⁹¹¹ Likevel velger fortsatt både menn og kvinner å slutte seg til de sterkttroende hvert år. Flere innmeldte blir ivrige medlemmer som engasjerer seg i skole og menighet. Noen får også styreverv tilknyttet skole og drift, mens det er sjeldent at innmeldte medlemmer blir valgt til Samfundsstyrene i noen av kirkesamfunnene. Unntaket er Det Almindelige Lutherske Samfund, hvor to av dagens Samfundsstyremedlemmer har sluttet seg til kirkesamfunnet i voksen alder.

På grunn av endringene i de sterkttroende kirkesamfunnene siden 1990 i Det Almindelige Samfunds tilfelle og siden 2012 i Menigheten Samfundets tilfelle har det vært de konservative kreftene som har fått

---

911 Dette ble påpekt allerede i *Fædrelandsvennen*, 28.04.1990.

styre kirkesamfunnenes offisielle syn i spørsmål omkring ekteskap og samliv. Videre skal vi se på hvilke trender vi kan spore i hvert enkelt kirkesamfunn i årene etter 2010, som har ført til at ledelsen av de sterkt-troende kirkesamfunnene ikke bare har opprettholdt sine tradisjonelle synspunkter, men også intensivert forsvaret av diss dogmene. Samtidig som man skal være forsiktig med å spå om fremtiden, diskuteres mulige utviklingstrekk i nærmeste fremtid. Til slutt undersøkes to sentrale temaer gjennom denne boken, nemlig «samhold» og «splittelse».

Uro i Menigheten Samfundet

I mars 2008 hadde *Fædrelandsvennen* en lengre artikkel om den store utviklingen særlig kvinner i Menigheten Samfundet hadde opplevd de siste årene.⁹¹² En kvinne med kort hår og bukser stilte velvillig opp i avisen for å fortelle om den positive utviklingen.⁹¹³ I 2015 og 2016 hadde imidlertid samme avis en serie artikler som viste hvordan ledelsen nå strammet grepet.⁹¹⁴ Lokalavisen hadde med dette fanget opp en tydelig dreining i utviklingen i Menigheten Samfundet. Forstander Dean hadde de siste årene av sin karriere i kirkesamfunnets ledelse ønsket å skille tydeligere mellom det vesentlige og det uvesentlige, og på den måten få frem det kristne budskapet enda klarere.⁹¹⁵ Men på grunn av en dyp teologisk splittelse ble den konservative fløyen mobilisert og forsiktige reformer stoppet opp, og ledelsen stramme grepet.⁹¹⁶

Etter at den nye lærestriden ble avsluttet i Menigheten Samfundet, tok kirkesamfunnet en ny retning. Hovedgrunnen var at flere av dem som på 1990- og 2000-tallet hadde arbeidet for reformer og liberaliseringer, forlot kirkesamfunnet i kjølvannet av lærestriden. Dette førte igjen til at mer konservative menn ble valgt til forstander- og hjelpeforstanderembetene i årene etter 2010. I tillegg mistet mer moderate kandidater oppslutning og fikk ikke gjenvalg til Samfundsstyret. Flere sentrale skikkelser på den

912 *Fædrelandsvennen*, 03.03.2008.

913 Denne moderniseringen og større åpenheten i Menigheten Samfundet ble også beskrevet av Iglund (2008b) og Olsen (2010) i samme periode.

914 *Fædrelandsvennen*, 16.01.2015; 24.01.2015; 24.02.2015; 07.03.2016; 09.03.2016.

915 *Samhold*, nr. 1, 2015.

916 Jf. Ulland et al. (2016).

lutherske siden i den siste lærestriden hadde også vært lærere ved kirkesamfundets skoler, men de fleste sa opp i løpet av behandlingen av saken. Dermed gikk også skolen i en mer konservativ retning. Også Samfundets lærerutdanning, som i mange år hadde vært ledet av Kristian Andersen – en sentral aktør på luthersk side – ble tatt over av en av hjelpeforstanderne og fikk en mer konservativ profil gjennom reviderte fagplaner.

Årene etter at den siste lærestriden var avsluttet, ble svært konfliktfylte for kirkesamfunnet, særlig i Kristiansand. Flere lærere sa opp sin stilling, foreldre holdt barna sine borte fra Samfundets skoler, og flere medlemmer forsøkte gjentatte ganger å få tatt opp saken til ny behandling, samtidig som utmeldingstallene var høye. Det var stor frustrasjon blant fløyen som hadde tapt saken, og som følte at Menigheten Samfundet beveget seg i en mer konservativ retning. Kirkesamfundets ledelse tok klare grep for å stramme inn den voksende liberaliseringen på flere fronter blant samfundsfolk. Valget av Sigmund A. Deans etterfølger, Sigmund Aamodt (f. 1967), viste også med tydelighet at et flertall i kirkesamfunnet støttet en mer konservativ ledelse. I 2014 tiltrådte også tidligere forstander Torkild Valands tippoldebarn, Tormod Aamodt (f. 1984), som hjelpeforstander og i 2015 gjorde tidligere forstander Ommund Slettebøes oldebarn, Helge Dvergsnes (f. 1986), det samme. Begge var godt kjent i kirkesamfunnet som representanter for en konservativ, lomelandsk teologi. Sammen med Sigmund Aamodt utgjør trekløveret det man må kunne betrakte som den mest konservative ledelsen menigheten i Kristiansand har hatt siden 1970-tallet.⁹¹⁷

Da den nyvalgte hjelpeforstanderen Tormod Aamodt ble ordinert til forstander i 2015, sa han følgende: «Hvis menigheten sover og ikke følger med, kan djevelen få fritt spillerom. Da kan han få lurt inn falsk lære gjennom oss ledere, uten at noen reagerer. Det er viktig at menigheten ikke sover».⁹¹⁸ Dette føyer seg inn i tradisjonen fra Spødervold, via Lomeland til i dag, hvor man advarer mot falsk lære og slår ring om «den rette lære», som man oppfatter er under angrep fra omverdenen. Videre sa hjelpeforstander Tormod Aamodt:

---

917 Sigmund Aamodt markerte seg bl.a. som en motstander av bukser under «buksestriden» på 1990-tallet (Leidland, 1997, s. 33).

918 *Samhold*, nr. 9, 2014, s. 140.

I dag blir barn og unge, voksne og eldre bombardert av inntrykk fra utallige skjærmer (...) Hvis vi lar oss rive med i denne utviklingen, noe vi i stor grad gjør, så bruker vi mer tid på verdens underholdning, og mindre tid på salighets-saken og Guds ord. Det er en dårlig prioritering.⁹¹⁹

Dette kan vitne om en advarsel mot utviklingen som særlig foregikk i Menigheten Samfundet på 1990- og 2000-tallet, og en tilbakevending til en mer restriktiv holdning til verden som omgir samfundsfolkene.⁹²⁰ Det samme kan følgende uttalelse fra Samfundsstyret i 2014 tyde på: «Samfundsstyret vil advare både unge og eldre mot å ha unødvendig omgang med folk som tilhører en annen tro (...) Vi må være redde for å bli påvirket og dradd i en retning som fører oss bort fra kirken».⁹²¹ Sigmund Aamodt har også advart menighetsmedlemmene mot å ha omgang med «folk i vår egen menighet som tror og lever slik at man bør ta avstand fra dem».⁹²² En oppmykning av praksisen med å avstå fra kirkelige handlinger utenom Menigheten Samfundet ble også langt på vei imøtegått: «Hvis vi ikke har plikter som pålegger oss å være til stede ved fremmed gudsyndyrkelse, må vi holde oss borte».⁹²³

Til tross for ledelsens forsøk på å konsolidere kirkesamfunnet rundt en tradisjonell, sterkttroende teologi, fantes det fremdeles en betydelig opposisjon til denne utviklingen. I mars 2017 ble Sigmund Aamodts konservative dreining satt på en alvorlig prøve da kirkesamfunnet fikk beskjed fra likestillings- og diskrimineringsombudet om at sammensetningen av skolestyrene ikke var i samsvar med likestillingsloven, og at kirkesamfunnet var nødt til å tillate kvinnelige representanter i skolestyret. Sigmund Aamodt beskrev først ordningen med at kun menn var valgbare til skolestyret som en «prinsipiell sak»⁹²⁴ og anket avgjørelsen. I all hast ble spørsmålet om kvinnelige skolestyrerepresentanter sak på fellesmøtet høsten 2017. Samtalen under møtet viste at det var stor uenighet om hvordan man burde forholde seg til kvinnelige skolestyrerepresentanter, men flertallet mente at man burde følge likestillings- og

919 *Samhold*, nr. 9, 2014, s. 140.

920 *Samhold*, nr. 9, 2014, s. 140.

921 *Samhold*, nr. 9, 2014, s. 140.

922 *Samhold*, nr. 9, 2014, s. 140.

923 *Samhold*, nr. 9, 2014, s. 140.

924 *Fædrelandsvennen*, 12.04.2018, s. 8.

diskrimineringsombudets påbud og trekke klagen.⁹²⁵ 29. januar 2018 vedtok et flertall i Samfunnsstyret å etterkomme flertallets ønske, men forstander Sigmund Aamodt, hjelpeforstander Tormod Aamodt og hjelpeforstander Helge Dvergsnes, sammen med lærer Dagfinn Lomeland (f. 1948), utgjorde et mindretall i Samfunnsstyret som mente man måtte opprettholde anken. Søndag 4. mars ble det derfor avholdt en rådgivende avstemming i menighetene, hvor et klart flertall på 72 prosent støttet å trekke anken. 5. mars ble anken trukket.⁹²⁶ Saken ble et smertelig nederlag for de konservative forstanderne og viste at det fremdeles fantes en betydelig moderat fløy internt i kirkesamfunnet. Endringene i grunnreglene vedrørende kvinners valgbarhet til skolestyret og det såkalte drift- og oppvekststyret ble vedtatt i fellesmøtene 2018, 2019 og ble behandlet for tredje og siste gang under fellesmøtet i 2020. Under det pandemi-tilpassede fellesmøtet i november 2020 fikk forslaget om å åpne skolestyret for kvinner støtte fra 66 % av møtedeltakerne, og ble dermed vedtatt.

Diskusjonen rundt kvinners valgbarhet vekket også en ny generasjon høyt utdannede kvinner som ikke lenger ville tie i forsamlingen. I spaltene til menighetsbladet *Samhold* ble kvinners rolle i menigheten diskutert. En indignert leser skrev:

Mitt hjertesukk her er altså å la være å forsøke å «degradere» Bibelens kvinner, og dem Gud har gitt mer ansvar og fremtredende roller. Om det passer vårt syn på valgbarhet eller ikke, husk at Bibelens kvinner kan være forbilde for mange, og det oppleves ikke greit (sørlandsk kraftuttrykk) å lese enkeltes forsøk på omskrivning og nedgradering av deres roller.⁹²⁷

Samtidig som de sterkttroende kvinnene har tatt høyere utdanning og gått ut i arbeidslivet, har de så langt blitt nektet representasjon i kirkesamfunnets ledelse. Det kan virke som de nå er lei av å bli satt til side. I menighetsbladet *Samhold* kunne man i påfølgende nummer lese en serie om «kvinner i Bibelen», og i påskenummeret av bladet dristet redaktør Vibeke Klungland (f. 1992) seg til å stille det retoriske spørsmålet «hvorfor var det allikevel en kvinne som ble den første til å møte Jesus [etter

⁹²⁵ Andersen, 2017.

⁹²⁶ *Fædrelandsvennen*, 12.04.2018, s. 8.

⁹²⁷ *Samhold*, nr. 2, 2020, s. 35.

oppstandelsen]? Hva er det Gud ønsker å formidle med det?»⁹²⁸ Bare fremtiden vil vise hvordan kvinnene i Menigheten Samfundet vil posisjonere seg.

Samtidig som nye impulser påvirker Menigheten Samfundet, arbeider kirkesamfunnets ledelse aktivt med å utbre Bernt Lomelands skrifter blant kirkesamfunnets medlemmer. Det blir lagt ned et enormt arbeid for å oppdatere språket i skriftene hans og få utgitt moderne utgaver av bøker som *Bibelgranskeren* (sist utgitt i 2013) og *Foredrag over Davids salmer* (sist utgitt i 2016). Dette arbeidet illustrerer hvordan den konservative ledelsen følger med tiden gjennom moderniseringen av den religiøse litteraturen, samtidig som de ikke følger strømmen gjennom å inkludere moderne, lutherske teologer. Forstanderne refererer flittig til Lomelands skrifter i sine prekener, og skriftene blir flittig lest blant menighetsmedlemmene. Gjennom den siste lærestriden viste kirkesamfunnets ledelse også hvem de satte høyest av Luther og Lomeland. Ved å avvise Luthers argumentasjon og teologi tok kirkesamfunnet et klart standpunkt som et *lomelandsk*, fremfor et luthersk, kirkesamfunn. Dermed brukes Lomeland stadig som en autoritet i dagsaktuelle problemstillinger, som for eksempel hvorvidt man kan delta i «det offentlige liv», som var en sak som ble diskutert i fellesmøtet i 2017.⁹²⁹ Her trakk innlederen frem Lomelands ord om at «fra nå og til enden vil Guds barn og djevelens barn fjerne seg fra hverandre i stadig større hurtighet. Noe samkvem og fellesskap dem imellom vil bli vanskeligere etter hvert. Til slutt blir det helt umulig».⁹³⁰

Lomelands lære om «levende vitner» var utgangspunkt for flere opprivende konflikter på begynnelsen av 1900-tallet. I dag får dette lærepunktet mindre oppmerksomhet. I en uttalelse fra 2020 presiserte Samfundsstyret hva de i dag legger i uttrykket «levende vitner». Et levende vitne er en som har «fått rett opplæring i Guds ord» og som «er i stand til å utlegge Den Hellige Skrift etter kristelig erfaring».⁹³¹ I publikasjoner og forkynnelse får heller ikke forholdet mellom Kristus og de kristne det

928 *Samhold*, nr. 3, 2020, s. 42.

929 Andersen, 2017.

930 Lomeland, 2016, s. 33.

931 Samfundsstyret, 2020, s. 3.

samme fokuset som tidligere.⁹³² I det hele tatt er forstanderne i Menigheten Samfundet mindre opptatt av teologien knyttet til Jesu menneskelighet⁹³³ og menneskelige tilstedeværelse på Jorden enn tidligere sterkttroende predikanter. Så langt har denne utviklingen ikke vært kilde til noen konflikt internt i Menigheten Samfundet.

Stabilitet i Det Almindelige Samfund

I 2001 kunne Det Almindelige Samfund feire sitt hundreårsjubileum. Det så derimot ikke forstander Ramsland noen grunn til å gjøre. Til *Stavanger Aftenblad* uttalte Ramsland: «Dette er ikke en stor dag for oss. 2000-årsjubileet var stort. Da var det 2000 år siden frelseren ble født. Det som skjedde for 100 år siden var kun et organisatorisk forhold – en fortsettelse av en 2000-årig historie».⁹³⁴

Etter den siste splittelsen i Det Almindelige Samfund i 1990 vokste medlemstallet snart igjen. Den nyetablerte DELK-menigheten opplevde ikke en lignende vekst. I 2016 hadde denne menigheten kun 47 medlemmer.⁹³⁵ Veksten i Det Almindelige Samfund skyldes primært forholdsvis høye fødselstall, men også et visst tilsig fra Menigheten Samfundet i etterkant av den såkalte buksestriden. Disse nye medlemmene utgjorde en konservativ gruppe som potensielt kan ha bidratt til å forhindre liberaliseringer i kirkesamfundets teologi og praksis. Samtidig var det flere unge mennesker blant de tidligere samfundsfolkene, noe som bidro positivt i ungdomsmiljøet i menighetslivet. Dermed fikk Det Almindelige Samfund i løpet av 2000-tallet både flere unge medlemmer og flere medlemmer med en slags teologisk kompetanse, ettersom det også var lærere blant de nyinnmeldte fra Menigheten Samfundet. En viktig forutsetning for at medlemmene av Menigheten Samfundet kunne melde seg inn i Det Almindelige Samfund, var nok Det Almindelige Samfunds anerkjennelse av Menigheten Samfundets dåp. Som et resultat av samtalen mellom

932 Deans (2020, s. 191 og 194–195) beskrivelse av forholdet mellom Kristus og de kristne må betraktes som ganske ukontroversielle og uten de samme beskrivelsene som man finner i Lomelands (1895/1959, s. 13–14; 2000, s. 57–58; 2012, s. 87; s. 138; s. 256) tekster.

933 Olsen, 2010, s. 90.

934 *Stavanger Aftenblad*, 09.03.2001.

935 *Dalane Tidende*, 20.10.2017.

Menigheten Samfundet og Det Almindelige Samfund hadde nemlig Det Almindelige Samfund anerkjent Menigheten Samfundets dåp. Dermed trengte ikke de nye medlemmene å døpes på nytt for å bli medlemmer. En annen faktor kan ha vært at Det Almindelige Samfunds stifter og første forstander, Per Nodland, ikke lenger hadde en like sentral plass i kirkesamfunnets teologi og selvforståelse. Selv om dagens forstander nok kan referere til Nodlands prekensamling i enkelte av sine egne prekener, har Nodland og hans teologi en langt svakere stilling i dag enn under Ege-forstanderne Theodor og Karl Peder.

I tillegg til de nye medlemmene har det kommet en del yngre enkelt-medlemmer i form av ekteskapskandidater. Alt dette bidro positivt i et lite kirkesamfunn som hadde hatt store utfordringer etter striden i 1990. Årene som fulgte splittelsen i 1990, huskes som vanskelige år for kirkesamfunnet, men:

Det viste seg snart at det fantes et betydelig potensiale i menigheten. Mange gjorde en stor innsats og satte egne prioriteringer til side da skolen trengte dem mest. Konsekvensene ble at det ikke gikk nedover med verken skolen eller kirken. Tvert imot førte den grunnleggende debatten som medlemmene hadde gjennomlevd til en kirkehistorisk forståelse og ny giv. Kirkesøkningen økte og ble større enn før utmeldelsene begynte.⁹³⁶

Utover 2000-tallet ble kirkesamfunnet igjen preget av optimisme og fremtidstro. Men på de årlige menighetsmøtene, hvor kirkesamfunnets medlemmer diskuterer teologiske og praktiske spørsmål, uttrykte etter hvert flere en uro for om kirkesamfunnet hadde blitt for liberalt under tidligere forstander Endresens ledelse. Under forstander Ramslands ledelse har kirkesamfunnet imidlertid holdt seg strengt til de gamle stier. Han skrev i 2013: «I forhold til grunnleggende holdninger, er det gode rådet for all tid den samme: Så sa Herren: Stå på veiene og se til. Spør etter de gamle stier. Spør hvor veien til det gode er, og vandre på den!»⁹³⁷

På noen områder strammet ledelsen i Det Almindelige Samfund på 2010-tallet inn i forhold til tidligere. I 2013 gikk Ramsland bort fra å vie fraskilte, en praksis Ottar Endresen på visse betingelser ved et

---

⁹³⁶ *Menighetsblad*, nr. 3, 2014, s. 44.

⁹³⁷ *Menighetsblad*, 2013, nr. 3, s. 41.

par anledninger hadde tillatt mens han var forstander.⁹³⁸ Som tidligere nevnt kunne fraskilte bli viet på nytt i Det Almindelige Samfund så sant ekteskapskandidaten var funnet «uskyldig» i den forutgående skilsmissen.⁹³⁹ Dette ble det nå slutt på. Deltakelse ved kirkelige handlinger utenfor Det Almindelige Samfund, som begravelse og bryllup, ble ettertrykkelig erklært som uønsket, noe som ble presisert i en uttalelse fra Samfundsstyret i 2013.⁹⁴⁰ Ramslands argumentasjon var i begge saker at man måtte holde seg på den sikre siden i saker hvor det kan være usikkerhet. Av samme grunn har skjørtet beholdt sin plass i Det Almindelige Samfund, mens man i Menigheten Samfundet gikk bort fra dette. En av forstander Ramslands døtre lot seg intervju i magasinet *Det Nye* i 2002, hvor hun forklarer kirkesamfunnets forbud mot bukser på kvinner: «I vår menighet kalles bukser bare for mannsklær. Bibelen sier at kvinner ikke skal kle seg i mannsklær, men jeg opplever skikken mer som en tradisjon enn et trosgrunnlag.»⁹⁴¹ I Det Almindelige Samfund er det i dag tillatt for kvinner å gå i bukser når aktiviteten krever det, mens det er allment akseptert at kvinner og skolejenter ellers må gå i skjørt eller kjole. Samtidig finnes det en forståelse for at medlemmene tolker retningslinjene rundt kvinners klesdrakt noe ulikt.⁹⁴²

Det er verdt å merke seg at de teologiske tilstrammingene kom i etterkant av at flere konservative, tidligere medlemmer fra Menigheten Samfundet meldte seg inn i kirkesamfunnet på midten av 2000-tallet. Forstander Ramsland hadde nemlig ikke tidligere åpnet opp for en debatt om og gjennomført de nevnte innstrammingene, selv om han hadde vært forstander siden splittelsen i 1990. Tvert imot hadde han på flere områder fulgt opp den avsatte forstander Endresens linje, for eksempel i utviklingen av gudstjenesten og utgivelsen av et menighetsblad. Videre fortsatte arbeidet med å modernisere kirkesamfunnets religiøse tekster. Den reviderte utgaven av Pontoppidans forklaring fra 1984 kom ut i en oppdatert utgave i 2005, og den reviderte 1984-utgaven av Luthers lille katekisme

---

938 *Menighetsblad*, 2013, nr. 1, s. 21–22.

939 *Redgjørelse om menighetens syn på ekteskap, skilsmisse og gjengifte*, 09.11.1986.

940 *Informasjon til menighetsmøtet 2013*.

941 *Det Nye*, oktober 2002.

942 Muntlig kommunikasjon med Kjell Ivar Dversnes.

kom ut i ny drakt i 2012. I 2007 tok man også i bruk en revidert utgave av salmeboken «Troens rare klenodie» fra 1739. Det kan med andre ord se ut til at moderniseringsarbeidet virket å være nødvendig uavhengig av teologisk ståsted. Som tidligere nevnt gir moderniseringsarbeidet av den religiøse litteraturen også en mulighet til å oppdatere tekstene i tråd med egne teologiske synspunkter.

I 1997 ble skolen til Det Almindelige Samfund igjen utvidet, og man fikk etablert et eget ungdomshus i tilknytning til kirkesamfunnets skole. I 2005 sto en ombygget og utvidet kirke ferdig, og i 2013 fikk kirken for første gang et skikkelig pipeorgel.⁹⁴³ 2000-tallet var altså gode vekstår for kirkesamfunnet. Etter 2010 har også medlemstallet stabilisert seg i overkant av 250 medlemmer. Skolen har ifølge offentlige statistikker hatt i underkant av 40 elever og rundt 10 hel- og deltidsansatte de siste årene. I 2014 fikk Det Almindelige Samfund en andre hjelpeforstander. På grunn av stort arbeidspress så kirkesamfunnet det som nødvendig å tilsette en hjelpeforstander til. Den relativt unge Asbjørn Ege (f. 1970), forstander Torkild Valands tippoldebarn og forstander Theodor Eges oldebarn, ble valgt,⁹⁴⁴ og kanskje blir det han som skal overta som forstander om noen år.

Mens Menigheten Samfundet ga opp prosjektet med å skrive om Det gamle testamente til moderne norsk, fortsatte Det Almindelige Samfund dette arbeidet på egen hånd. Man tok etter hvert utgangspunkt i Norsk Bibels utgave fra 1988.⁹⁴⁵ I 2015 utga kirkesamfunnet en prøveutgave av Det gamle testamente på eget forlag, og i 2018 kom en prøveutgave av Det nye testamente – omskrevet av egne medlemmer.⁹⁴⁶ En fullstendig bibelutgave utgitt på eget forlag er ventet i 2021.⁹⁴⁷ En komite har da i flere tiår arbeidet med å revidere Norsk Bibel 1988 med utgangspunkt i eldre, internt anerkjente bibelutgaver, men uten inngående kunnskaper om gammelgresk og bibelhebraisk. Blant de ulike personene som har vært medlem av den såkalte «bibelkomiteen», finner man både flere

---

943 *Menighetsblad*, nr. 4, 2014, s. 57.

944 *Menighetsblad*, nr. 1, 2014, s. 11.

945 *Menighetsblad*, nr. 2, 2005.

946 *Menighetsblad*, nr. 2, 2017, s. 37; *Menighetsblad*, nr. 1, 2020.

947 Muntlig kommunikasjon med Kjell Ivar Dversnes.

kvinner og én mann med bakgrunn fra Menigheten Samfundet. I tillegg har menigheten bidratt til omskrivingen gjennom såkalte bibelmøter.⁹⁴⁸

Kirkesamfunnets grunnlegger, Per Nodland, blir fremdeles sett på som en viktig kirkefar blant medlemmene. Hans prekensamling blir lest av mange, og forstanderen refererer også til Nodland i sine egne prekener. Likevel har gamle Nodland mistet mye av den statusen han hadde i tiårene som fulgte etter hans død.⁹⁴⁹ Portrettene av ham er fjernet fra stueveggene, og ingen blir lenger oppkalt etter Per Nodland og Kristine Skipstad. Nodlands syn på udøpte barns skjebne har også for lengst blitt avvist av kirkesamfunnet.⁹⁵⁰ De fleste medlemmene i Det Almindelige Samfund har i det hele tatt et langt mer avslappet forhold til kirkesamfunnets grunnlegger, og vil i stedet understreke sin *lutherske* identitet. Samtidig er kirkesamfunnet også i høyeste grad sterkttroende og lomelandsk. Selv om Spødevold og Lomelands skrifter ikke er utbredt lesning blant medlemmene, blir begge betraktet som anerkjente kirkelærere – noe ikke minst striden i 1990 viste.⁹⁵¹ Et annet eksempel er det faktum at Spødevolds bok fra 1848 fremdeles er å få kjøpt fra Det Almindelige Samfund.⁹⁵²

Det kan være passende å avslutte fortellingen om Det Almindelige Samfund med et utdrag fra deres egen kirkehistoriske fremstilling, for å gi et innblikk i deres syn på seg selv og verden som omgir dem:

I våre dager ser vi mer enn noen gang at det er nødvendig å stå vakt om Guds sannhet. Samfunnet vi lever i, er preget av ødeleggende forfall. Statens offentlige religion er i høy grad merket av dette forfallet. Sammenblanding av trosretninger, kvinnelige prester og biskoper, gifte av fraskilte og aksept for homofilt samliv er signaler på at den offentlige kirke fullstendig har forlatt Guds ords veiledning. De trofaste arbeideres håp, ønske, mål og bønn er uttrykt i salmeverset: *Jeg roper til deg herre Krist, i disse siste tider, at du av nåde vil forvisst selv for din kirke stride. Den presses hardt av satans art, og listig undertrykkes. O Herre stor, ditt sanne ord, la ei fra oss bortrykkes.*⁹⁵³

948 *Menighetsblad*, nr. 4, 2014, s. 58.

949 *Menighetsblad*, nr. 1, 2003; nr. 1, 2005.

950 *Menighetsblad*, nr. 1, 2000, s. 10.

951 Bernt Lomeland omtales som en av Det Almindelige Samfunds «kirkefedre» i *Menighetsblad*, nr. 1, 2020, s. 5.

952 I 2004 kjøpte kirkesamfunnet inn 150 eksemplarer av en revidert utgave av boken, utgitt på eget forlag av to lærere i Menigheten Samfundet. Den reviderte utgaven hadde ikke blitt godkjent til utgivelse i Menigheten Samfundet.

953 *Menighetsblad*, nr. 4, 2014, s. 58.

Siste vers i Det Almindelige Lutherske Samfund

Etter opprettelsen i 1952 økte medlemstallet i Det Almindelige Lutherske Samfund raskt. Grunnen var todelt: For det første var Det Almindelige Lutherske Samfunds medlemsmasse på dette tidspunktet forholdsvis ung, med flere nyetablerte par og barnefamilier. For det andre hadde kirkesamfunnet en liberal praksis vedrørende opptak av nye medlemmer sammenlignet med Det Almindelige Samfund. På denne måten kunne medlemsmassen gå fra rundt 70 sjeler til nærmere 120 i løpet av 25 år. Men fra 1980-tallet begynte medlemstallet å flate ut, før det på 1990-tallet begynte å dale. På 2000-tallet begynte medlemstallet å falle enda raskere: Fra år 2000 til 2010 forsvant en tredjedel av kirkesamfunnets medlemsmasse. Grunnen var at stadig flere yngre medlemmer valgte å melde seg ut, samtidig som den eldre generasjonen var i ferd med å gå bort. Medlemmer som var født fra slutten av 1950-tallet, hadde også gått på offentlig skole, og fikk dermed et større nettverk utenfor kirkesamfunnet. Dette førte sannsynligvis til at disse i mindre grad etablerte seg med egne familier i Det Almindelige Lutherske Samfund, men i stedet valgte å forlate kirkesamfunnet i voksen alder. Den siste bølgen av vielser ser ut til å ha funnet sted på begynnelsen av 1970-tallet. Siden ble det sjeldnere.

Figur 15. Det Almindelige Lutherske Samfunds kirke. Fotograf: Jonas Yassin Iversen (2017)

Medlemsmassen har siden 2000-tallet blitt stadig eldre og det har ikke vært gjennomført dåp eller vielse i kirkesamfunnet på mange år. Til tross for liberaliseringene som ble gjennomført av Arne Thor Larssen på 1970- og 1980-tallet, ble den kirkelige liturgien og ritualene stående uendret. Fornyselsen var så fraværende at kirkesamfunnets gudstjenester og kirkelige ritualer fremsto antikvariske, hvor gamle tradisjoner som selv Det Almindelige Samfund hadde forlatt for mange tiår siden, fremdeles ble praktisert i Det Almindelige Lutherske Samfund. For eksempel overlevde gamle gravferdsskikker: Kistene ble plassert i skolestuen tilknyttet kirken under bisettelser, og menn hadde ennå med seg hatter som de holdt i hendene og kikker ned i på bestemte tidspunkt under bisettelsen, mens kvinnene holdt seg for øynene på de samme tidspunktene. Denne motviljen mot å gjøre endringer i kirkelige ritualer og tradisjoner medførte at enkelte valgte å forlate kirkesamfunnet.⁹⁵⁴

På grunn av det reduserte medlemstallet fant man fra slutten av 1990-tallet ikke lenger passende personer til å tiltre som nye medlemmer av Samfundsstyret eller til ulike kirkelige stillinger. I 2009 måtte forstanderen overta rollen som kirkesanger, i tillegg til sin rolle som organist.⁹⁵⁵ Grunnen var tilsynelatende mangelen på skikkede erstatninger for de gamle. På denne måten ble Samfundsstyret stadig mindre – og eldre. Den siste dåpen ble utført i 1999, mens den siste konfirmasjonen ble utført i 2006. Kveldsundervisningen i kristendom for kirkesamfunnets barn ser ut til å ha blitt innstilt i 2010.⁹⁵⁶

Da forstander Arne Thor Larssen nådde pensjonsalder i 2011, tok forstanderens nevø og kirkesamfunnets hjelpeforstander, Kjell Østebrød (f. 1959), på seg ansvaret som ny forstander. Larssen fikk da rollen som hjelpeforstander. Østebrød hadde i tillegg til å være hjelpeforstander siden 2007 også sittet som leder av Samfundsstyret siden 2008, og var derfor den selvskevne arvtaker. Kjell Østebrød skal ifølge én kilde ha blitt utpekt av Samfundsstyret til kandidat for hjelpeforstanderembetet i 2007. Dette ble deretter opplyst for menigheten i forbindelse med gudstjenesten tre søndager på rad, uten at det kom noen innvendinger til

---

954 Muntlig kommunikasjon med medlem av DALŠ.

955 DALŠ' årsmeldinger til Fylkesmannen i Rogaland for 2015; 2016.

956 DALŠ' årsmeldinger til Fylkesmannen i Rogaland for 2010; 2011.

denne utpekelsen. Da ingen innvendinger eller alternative kandidater ble foreslått, betraktet Samfundsstyret Østebrød som valgt. Han ble deretter ordinert til hjelpeforstander av forstander Larssen på palmesøndag samme år.⁹⁵⁷ Mens Arne Thor Larssen både ble valgt av kirkesamfunnets medlemmer og ordinert til forstander av sin far, Abraham Larssen, ble Østebrød aldri valgt til *forstander*embetet av menigheten, og han skal heller ikke ha mottatt noen ordinasjon eller velsignelse fra sin forgjenger til dette embetet.⁹⁵⁸ Dette skapte en viss uro blant enkelte av kirkesamfunnets fåtallige, men trofaste kirkegjengere, men det var i virkeligheten heller ikke mange alternative kandidater som utpekte seg ved Larssens avgang.

Da tidligere forstander og mangeårig samfundsstyremedlem Arne Thor Larssen gikk bort våren 2017, medførte dette en betraktelig svekkelse av kirkesamfunnets ledelse. Larssen hadde selv i årene etter sin avgang som forstander virket som en åndelig lærefar og sjelesørger for medlemmene, og uten hans utrettelige arbeid for kirkesamfunnet hadde Østebrød en tung jobb foran seg. Det kan likevel synes som om forstander Østebrød tok fatt på oppgaven med godt mot. Han innsatte for første gang på mange år et nytt medlem i Samfundsstyret⁹⁵⁹ og innførte enkelte etterlengtede reformer av kirkesamfunnets gudstjenesteliv: De siste årene har kistene blitt plassert i kirkerommet under gravferder, og forstanderen holder frie prekener under begravelser. I tillegg har han fjernet tredjedagene til jul, påske og pinse – noe både Menigheten Samfundet og Det Almindelige Samfund hadde gjennomført for mange år siden. Til tross for dette er medlemstallet fremdeles synkende og kirkesøkningen laber. Fra 2021 oppfyller ikke lenger Det Almindelige Lutherske Samfund kravene for statstilskudd på grunn av sitt lave medlemstall. Dermed må de heretter klare seg økonomisk uten statlig støtte. Forstander Østebrød leser fremdeles fra Nodlands prekensamling nærmest hver eneste søndag, men høytlesningen fremføres med så stor innlevelse og andakt at den nærmest høres ut som en ordinær preken – det gammelmødige språket til tross.

957 Det har i DAL'S utviklet seg en særegen tradisjon for å foreta ordinasjoner på palmesøndag. De to foregående forstanderne skal også ha blitt ordinert på palmesøndag.

958 Muntlig kommunikasjon med medlem av DAL'S.

959 DAL'S' årsmeldinger til Fylkesmannen i Rogaland for 2017; 2018.

I tillegg leses prekenen nå fra prekestolen. En trofast kirkegjenger forteller at de to foregående forstanderne neppe har holdt en egen preken fra prekestolen mer enn en håndfull ganger,⁹⁶⁰ så her følger Østebrod i sine forgjengeres fotspor.

Det Almindelige Lutherske Samfund har med andre ord hatt en ganske annerledes utvikling siden 2010 enn de andre sterkttroende kirkesamfunnene. Mens både Menigheten Samfundet og Det Almindelige Samfund har vært preget av konflikter som har ført til at kirkesamfunnenes ledelse har strammet grepet de siste årene, har Det Almindelige Lutherske Samfund vært skånet for indre teologiske konflikter. Når det meste av forkynnelsen likevel består i opplesning fra Per Nodlands prekensamling, er det kanskje begrenset mulighet for at det kan oppstå teologiske stridigheter. Kanskje frykter man at det skal gå med Det Almindelige Lutherske Samfund, som det gikk med de sterkttroende i Amerika på midten av 1800-tallet, hvor det gikk «godt saalænge man vedblev at læse, men mindre bra, naar enkelte begyndte at prædike og fremholde noget, som de bedre befæstede ikke kunde være tilfreds med».⁹⁶¹ Uansett har denne interne roen ført til at dagens ledelse har kunnet videreføre den forsiktige liberaliseringen som først ble initiert av forstander Arne Thor Larssen.

Flere medlemmer av Det Almindelige Lutherske Samfund anser seg selv og de andre sterkttroende kirkesamfunnene som de eneste kjente, rette kirker på jord. Lojale kirkegjengere vil derfor fremdeles holde seg borte fra kirkelige handlinger utført i andre kirkesamfunn, som for eksempel begravelser til familiemedlemmer i Den norske kirke. Forstanderen opprettholder derimot ikke noen strenge restriksjoner mot medlemmer som ikke velger å holde seg til disse retningslinjene lenger. Den interne kontrollen man fremdeles kan se tegn til i Menigheten Samfundet og Det Almindelige Samfund må sies å være svekket i Det Almindelige Lutherske Samfund, noe som kanskje har gjort det lettere for medlemmer å melde seg ut. I 2011 presiserte imidlertid Østebrod overfor myndighetene at «medlemmer som velger å bli konfirmert eller vigslat utenfor vår

---

960 Muntlig kommunikasjon med medlem av DALS.

961 *Nordisk Tidende*, 22.06.1916.

menighet, blir utmeldt»,⁹⁶² der han tidligere hadde oppgitt at «ingen medlemmer av vår menighet blir utmeldt, uten vedkommende som ønsker utmelding selv ber om det».⁹⁶³ Dette vitner likevel om en mer liberal praksis enn i de andre sterkttroende kirkesamfunnene.

Samhold

Når man ser tilbake på de sterkttroendes historie, blir man lett slått av hvor konfliktfullt og strabasøst det hele tiden har vært for denne bevegelsen. Likevel er dette én av ytterst få lekmannsbevegelser fra begynnelsen av 1800-tallet som stadig er i live og i full aktivitet. Sammen med haugianerne og læstadianerne utgjør dermed de sterkttroende en sjeldenhet i landet vårt. Det er imponerende at det etter 200 år ennå er liv i kirker, skoler og forsamlingshus, og at disse i stor grad drives etter det samme prinsippene som hos de første sterkttroende i Bjerkreim – nemlig å følge de samme, gamle teologiske stier. Nå kan man spørre seg selv hvordan de sterkttroende har holdt stand helt frem til i dag? Jeg vil trekke frem tre komponenter som har bidratt til å opprettholde samholdet blant de sterkttroende: deres institusjoner, deres menneskelige ressurser samt en kollektiv angst for moderniteten.

Som så mange andre lekmannsbevegelser i dette landet på første halvdel av 1800-tallet kunne også den sterkttroende bevegelsen ha gått i oppløsning etter Spødervolds død i 1848. Men med støtte fra religions-sosiologien kan man konkludere med at det er de religiøse bevegelsene som raskt klarer å etablere institusjoner som har de beste forutsetninger for å overleve.⁹⁶⁴ Uten Torkild Hammersmarks og senere Bernt Lomelands virksomhet i Kristiansand ville sannsynligvis bevegelsen vært borte før århundreskiftet. Særlig takket være Lomeland ble ikke de eldre sterkttroende utkonkurrert av nye vinder og impulser som feide inn over Kirke-Norge på siste halvdel av 1800-tallet. Etter splittelsen i Torkilds bedehus i Kristiansand i 1869 og i Egersund i 1872 var de sterkttroendes eksistens på et kritisk punkt. De sterkttroende i Stavanger hadde også opplevd

962 DAL'S' årmelding til Fylkesmannen i Rogaland for 2010; 2011.

963 DAL'S' årmelding til Fylkesmannen i Rogaland for 2009; 2010.

964 Furset & Repstad, 2003, s. 177.

tilbakegang etter Spødervolds død. Bernt Lomeland visste råd. Han grunnla tidsskriftet *Bibelgranskeren* og bandt på den måten de likesinnede sammen, selv om de bodde spredt og var få i tallet. Gjennom dette skriftet videreutviklet han de sterkttroendes teologi og gjorde den mer enhetlig og konsistent. I tidsskriftet *Tiden* og i flere andre småskrift kritiserte han utviklingen i statskirken i harde ordelag i 1870- og 1880-årene, og han skapte på den måten et rom for en ikke-haugiansk kritikk av statskirkens utvikling. Hans medarbeidere tok også initiativ til Stavangermøtet i 1887 og Slettebømmøtene i Egersund i 1889 og 1890. Prosessen mot å institusjonalisere og byråkratisere den sterkttroende vekkelsen brakte Spødervolds budskap videre til en ny generasjon og satte Spødervolds kritikk inn i en ny kontekst på en svært vellykket måte. Kort sagt la Lomeland grunnlaget for en organisasjon. Men skriftlige publikasjoner og uregelmessige møter var ikke nok.

For å sikre bevegelsens overlevelse ble det nødvendig å grunnlegge sitt eget kirkesamfunn.⁹⁶⁵ Etter 1890 ble Menigheten Samfundet dessuten så mye mer enn et kirkesamfunn, det ble selve *Kirken*. Det samme gjaldt de andre kirkesamfunnene som senere ble opprettet. I tillegg til å holde gudstjenester ble det etablert skoler, lærerskoler, ungdomsforeninger og utgitt tidsskrift. Senere kom kor, orkester, speiderforening og idrettslag. Man skapte et tilbud for medlemmene fra vugge til grav, og man oppfordret medlemmene til å unngå «unødvendig» og «fortrolig» omgang med utenforstående.⁹⁶⁶ Alt bidro til å skape et indre samhold som har vist seg å være usedvanlig slitesterkt. I tillegg har kvaliteten på tilbudene, fremfor alt skolene, vært svært god. Både skolene til Menigheten Samfundet og Det Almindelige Samfund har i dag et rykte for å holde høy faglig kvalitet.⁹⁶⁷ De utbryterne som ikke har klart seg, er også de kirkesamfunnene som ikke har hatt kapasitet til å tilby medlemmene et komplett alternativ til storsamfunnet. Det Gammel-Lutherske Samfund kunne verken tilby skole eller et godt, kristent oppvekstmiljø for sine medlemmer, og det samme gjaldt Lomelands Menighet. Det gjelder i dag

965 Opprettelsen av Menigheten Samfundet er et klassisk eksempel på hvordan en vekkelsesbevegelse blir institusjonalisert og karisma blir rutinisert, i henhold til religionssosiologien (se Furseth & Repstad, 2003, s. 177).

966 Se f.eks. *Samhold*, nr. 9, 2014; Tveida, 1971, s. 57.

967 Dalane Tidende, 07.02.2018; Tønnessen, 2007, s. 69.

også Det Almindelige Lutherske Samfund, som sliter med en stadig minkende og aldrende medlemsmasse. Solide institusjoner har med andre ord vært avgjørende.

Institusjonene har lagt til rette for at medlemmene kan engasjere seg og oppleve trygghet innenfor deres rammer. Som nevnt ser skolen ut til å ha vært særlig avgjørende for hvorvidt de sterkttroende kirkesamfunnene fikk livets rett eller ikke. Ettersom de sterkttroende kirkesamfunnene etter hvert har blitt minst like mye sosiale fellesskap som religiøse fellesskap, har skolene vært en viktig arena for at den oppvoksende generasjonen kunne binde varige vennskapsbånd internt i kirkesamfunnet. I de kirkesamfunnene hvor barna i stedet fikk nære venner utenfor kirkesamfunnet, ble det med tiden lettere å melde seg ut, og kirkesamfunnet gikk i oppløsning. Samtidig skal man ikke undervurdere viktigheten av å kunne oppfostre den oppvoksende generasjonen i kirkesamfunnets teologi, i skjermede omgivelser. De kirkesamfunnene som ikke fikk mulighet til å tilby denne typen opplæring, har senere vist seg å gå i oppløsning.

Like viktig, om ikke enda viktigere, har de menneskelige ressursene vært. Når man ser tilbake på de menneskene som har dedikert sine liv for å verne om det de ser på som den siste kjente, sanne kirke, kan man ikke annet enn å få en viss respekt for deres dedikasjon og hengivenhet for det de tror på. Mange forstandere satt i embetet i over 40 år, ja, noen i over 60 år.⁹⁶⁸ Mange har gått inn i læreryrket etter kall fra kirkesamfunnet, flere har brutt med familie på grunn av teologisk uenighet, alle har bidratt med betydelige økonomisk midler for å holde liv i kirke og skole. Uavhengig av hva man må mene om de sterkttroendes teologi, er deres dedikasjon til det de tror på, bemerkelsesverdig. Denne dedikasjonen bunner i en overbevisning om de sterkttroendes lære, men også en sterk lojalitet til de menneskene man har vokst opp sammen med, gått på skole med, vært aktiv i ungdomsarbeidet med, giftet seg med og ofte arbeidet sammen med. Når dette mønsteret gjentas gjennom flere generasjoner, opplever mange at de har de aller fleste sosiale relasjoner innenfor kirkesamfunnet

---

968 Forstander Arne Thor Larssen satt som hjelpeforstander og forstander i DALSS fra 1954 og frem til sin død i 2017.

de er oppvokst i, og det blir dermed svært kostbart å skulle bryte ut. En betydelig andel av dagens sterkttroende kan derfor betraktes som vel så mye «kultur-sterkttroende» som inderlig, sterkt troende.⁹⁶⁹

Den siste faktoren jeg vil trekke frem, er de sterkttroendes angst for det moderne. Slutten av 1800-tallet var en periode preget av omfattende omveltninger i det norske samfunnet. Industrialiseringen, effektiviseringen av landbruket, ofte omtalt som «det store hamskiftet», urbanisering, kvinnefrigjøring og emigrasjon medførte dyptgripende endringer for menneskene som levde i denne perioden. Mange mennesker opplevde en fremmedgjøring eller eksistensiell krise i møte med det moderne samfunnet. Bruddet med statskirken og opprettelsen av Menigheten Samfundet kan også sees i lys av de større samfunnsendringene og en mer generell angst for utviklingen av moderniteten. I en situasjon hvor man hadde problemer med å forstå eller følge med i utviklingen, valgte man å avvise moderniteten og i stedet trekke seg tilbake. Kanskje handlet ikke opprettelsen av Menigheten Samfundet bare om en kritikk av statskirkens teologiske og liturgiske utvikling, men like fullt en avvisning av hele samfunnsutviklingen.

Tekstene fra slutten av 1800-tallet vitner om en dyp følelse av svik fra de kirkelige myndigheters side, og også en alvorlig analyse av deres egen tidsperiode. Lomeland skrev for eksempel i 1890 at «Vi befinder os på overgangen mellem de to tidsrum – Satans løsladelse af sit fængsel i afgrunden og hans udgående til det ganske jorderige som forførelsens ånd»⁹⁷⁰ og «Så er vi i vor tid inde i hevnsdage, d. e. Guds grumheds og forhærdelses tid».⁹⁷¹ Ute i verden var det farlig, mens blant sine trosfeller fant man trygghet og samhold. Mye tyder også på at denne angsten for det moderne har vedvart frem til i dag og bidratt til å gi de sterkttroende en følelse av trygghet og tilhørighet i møte med en skremmende verden. Da radio kom til landet, ble de sterkttroende advart mot å bruke denne nye teknologien, og det samme gjaldt i sin tid TV.⁹⁷² Ledelsen advarte

969 Gundersen (1962) beskrev Menigheten Samfundet som «preget av død rettroenhet», «i en stor åndelig fare» og han uttrykte et ønske om at «en vekkende ånd må komme inn blant dem» (s. 68).

970 *Tiden*, nr. 2, 1890, s. 6–7.

971 *Tiden*, nr. 3, 1890, s. 9.

972 Tveida, 1971, s. 59.

lenge mot høyere utdanning, og sier fremdeles at man må være bevisst farene forbundet med dette.⁹⁷³ Fremdeles forsøker altså de sterkttroende å holde verden på en armlengdes avstand, selv om ny teknologi, krav til høyere utdanning og større mobilitet utfordrer alle forsøk på å holde «verden» på avstand.

Splittelse

Kontrasten til det indre samholdet som er beskrevet ovenfor, finner vi i de gjentatte splittelsene mellom ulike fraksjoner internt i bevegelsen. Hva er det som har medvirket til at de sterkttroende har blitt så disponert for stadig å oppleve nye splittelser, og hvordan kan man unngå flere smertefulle splittelser i fremtiden? Bakgrunnen for splittelsene er sammensatte, men hovedårsaken er nok en kombinasjon av de sterkttroendes organisering, teologi og personlige motsetninger.

Religions sosiologer påpeker at det lettere oppstår splittelser der hvor det finnes et sterkt fokus på rett lære, og der hvor lederne tillegges stor autoritet.⁹⁷⁴ I henhold til de sterkttroendes teologi finnes det en forståelse av at Gud styrer valgene som blir gjennomført i menighetene av forstandere og hjelpeforstandere. Det er med andre ord Gud som utpeker lederne gjennom valget, og man tror at Gud også vil veilede lederne og gi dem en særlig innsikt i teologiske spørsmål. Dette henger tett sammen med teologien om «levende vitner», som fremstiller forstanderne som Guds sendebud på Jorden. Forstandernes posisjon forsterkes ytterligere gjennom tradisjonen etter Lomeland, som forutsatte «blind og ubetinget lydighet» mot forstanderne.⁹⁷⁵ Dermed får forstanderne og hjelpeforstanderne stor autoritet. Når en forstander da blir beskyldt av en annen forstander for å fremme falsklære, kan det bli lettere for den mistenkte forstanderen å holde fast ved sitt standpunkt i kraft av sitt opplyste embete, og heller etablere et eget kirkesamfunn basert på sin egen teologiske forståelse. Og på grunn av embetets tyngde og autoriet vil mange tilhengere også følge forstanderen sin. Slike prosesser finner vi flere eksempler på i de

---

973 Andersen, 2015, s. 57.

974 Furseth & Repstad, 2003, s. 173; Repstad, 2018.

975 Lomeland, 1895/1959, s. 23–24; 2000, s. 58.

sterkttroendes historie. Deres organisering har altså spilt en stor rolle, og det er lite som tyder på at dette vil endre seg med det første.

For det andre setter de sterkttroende den rene lære i fokus og har en manglende toleranse for ulike synspunkter og meninger.⁹⁷⁶ Dermed blir nyanseforskjeller i teologiske ståsted til avgjørende spørsmål med vidtrekkende konsekvenser. Da man i kjølvannet av etableringen av Menigheten Samfundet i 1890 med knapt flertall vedtok at det kun var i Menigheten Samfundet dåpen var gyldig, og at statskirken hadde mistet sine kirkelige privilegier, institusjonaliserte man det klare skillet mellom «oss» og «dem» som hadde vært en del av de sterkttroendes retorikk helt siden Knud Spødervold. Gjennom dette vedtaket ble denne splittende tankegangen gjort til ubestridelig teologi for all ettertid. Dermed ble konsekvensene av fremtidige splittelser enda mer alvorlig enn de ellers hadde vært. Gjennom å definere Kirken i så eksklusive termer og å fraskrive alle andre enn den ene, sanne Kirke retten til å forvalte sakramentene fikk de fremtidige eksklusjonene enorme konsekvenser for den enkelte så lenge man ikke selv påberopte seg å være den eneste, sanne kirke på jord. Den personlige belastningen det medførte å bli utstøtt for Per Nodland og Sebulon Hetland har de selv skildret i egne utgivelser. Nodland skriver:

Og saa skilte de mig ikke alene af med Embetet, men ud af Samfundet, som den der var dødsdømt, forladt og forjaget af Gud selv (...) Og Gud alene ved hvorledes jeg blev pint i disse møder paa Grund af Legems Sygdom eller Legems Svaghed, men det vistes, ligesom jeg skulde være sammen med ubarmhjertige Mennesker.⁹⁷⁷

Sebulon Hetland hevdet på sin side å ha gjennomlevd «sådanne storme som utentvil vilde ha avlivet os, dersom Herren ikke hadde sat en frelse for de elendige».⁹⁷⁸ Resultatet av hver splittelse ble derfor gang på gang at de utstøtte selv påberopte seg å være den *egentlige* Kirke, mens motstanderne hadde avveket. Den manglende toleransen for meningsmangfold kombinert med deres organisering førte til gjentagende splittelser i 1901, 1925, 1932, 1952 og 1990.

976 Lomeland (2000) uttalte at «Bibelen er så sammenhengende at hvis en kommer ut av sporet på ett punkt, så tar en feil i alt» (s. 52).

977 Nodland, 1905, s. 5.

978 *Vidnesbyrdet*, 1927, nr. 1, s. 5.

I de fleste kirkesamfunnene ser vi at denne eksklusive teologien har blitt utfordret opp igjennom historien. Først i Det Gammel-Lutherske Samfund på 1950-tallet.⁹⁷⁹ På den tiden var Den norske kirke fremdeles konservativ nok til å kunne ta imot de gammel-lutherske, da de innså at Lomeland hadde vært for streng i sitt dåpssyn. På slutten av 1980-tallet tok forstanderen i Det Almindelige Samfund opp en lignende problemstilling og etablerte en menighet tilsluttet DELK.⁹⁸⁰ Det siste kirkesamfunnet hvor man har stilt spørsmål ved Lomelands kirke- og dåpssyn, er i Menigheten Samfundet. Her hadde man som nevnt en omfattende debatt i 2008–2012. Når dette spørsmålet til stadighet dukker opp igjen og skaper uro blant de sterkttroende, er det fordi denne teologien er et åpenbart brudd med den lutherske tradisjonen de sterkttroende hevder å forvalte og viderebringe. Den er også på det mellommenneskelige plan svært krevende. Hvis man selv mener at man er den eneste rette kirke som tilbyr frelse, innebærer det at alle andre befinner seg i en situasjon hvor de ikke kan oppnå frelse og evig liv. I møte med mennesker som ikke tilhører den eneste kjente, rettlærende kirke, enten det er Menigheten Samfundet eller Det Almindelige Samfund, blir slike oppfatninger vanskelige å hevde.

De sterkttroendes vektlegging av rett lære og deres forestilling om at det er nettopp dem som forvalter den lutherske lære i sin opprinnelige form, har også utfordret kirkesamfunnenes samhold. Mens de sterkttroende kirkesamfunnene erklærer at de er lojale lutheranere i sin lære,⁹⁸¹ har den økte kjennskapen til de lutherske lærefedrenes skrifter avslørt at de sterkttroene faktisk bryter med luthersk ortodoksi i sentrale lære-spørsmål.⁹⁸² Dette bidro til splittelsen i Det Almindelige Samfund i 1990 og i Menigheten Samfundet i forbindelse med den nye lærestriden 2008–2012. Gjennom disse konfliktene har de sterkttroende kirkesamfunnene befestet sin stilling som *sterkttroende* kirkesamfund på spødervoldsk og lomelandsk grunn, samtidig som de erklærer seg som trofaste lutheranere. Dette har for mange medlemmer vært svært krevende å akseptere.

---

979 Hetland, 1953.

980 Valand, 2001, s. 103.

981 Sandø, 1990, s. 11; Valand, 1974, s. 15.

982 Samfundsstyret, 2014; Thorkildsen, 2012, s. 52, 79.

En siste faktor som har spilt inn på de gjentatte splittelsene, er personlige motsetninger. Konflikten som førte til opprettelsen av Det Almindelige Samfund, omtales i Menigheten Samfundets historiefortelling som «*Nodlandsstriden*»⁹⁸³, og Det Almindelige Samfund mener at denne striden primært handlet om personlige konflikter mellom Nodland og flere i kirkesamfundets ledelse.⁹⁸⁴ Den bitre splittelsen i 1925, som førte til opprettelsen av Det Gammel-Lutherske Samfund, hadde også klare innslag av personkonflikter,⁹⁸⁵ og splittelsen i Det Almindelige Samfund i 1952 omtales i dag som en konflikt av «organisatorisk karakter».⁹⁸⁶ Utenfra ser konflikten ut til å ha like sterke innslag av personlig konflikt. Dette viser at enkeltpersoner kan ha stor innvirkning på historiens gang – særlig når det er snakk om så små forhold som i de sterkttroende miljøene. Én enkeltperson med stor tillit i kirkesamfunnet kan ha stor påvirkning på kirkesamfunnene både på godt og vondt.

I 200 år har de sterkttroende skapt fiendebilder mellom seg selv og verden.⁹⁸⁷ I 200 år har de forkynt en tro som splitter familier, venner, lokalsamfund og kirkesamfund. Denne boken dokumenterer minst elleve splittelser eller større avskallinger blant de sterkttroende. Dette har hatt enorme konsekvenser for de familiene som har vært involvert.⁹⁸⁸ Enkeltmennesker har blitt satt i umulige situasjoner, hvor de måtte velge mellom en far som støttet én forstander og en mor som støttet en annen. Når en stadig større andel av de sterkttroende tar høyere utdanning og kommer inn i arbeidsmiljø hvor flertallet ikke deler deres tro, vil denne ekskluderende teologien bli satt på prøve.⁹⁸⁹ Kanskje vil det føre til nye interne kamper, eller det kan forlenge og forsterke den negative medlemsutviklingen. Det som i hvert fall er sikkert, er at en slik teologi vil klare seg dårligere når mennesker møtes ansikt til ansikt på en respektfull måte.

---

983 Myklebust, 2001, s. 15.

984 *Menighetsblad*, 2013, nr. 4.

985 Hetland & Aanensen, 1925, s. 4.

986 *Menighetsblad*, 2014, nr. 3, s. 43.

987 Se f.eks. *Tiden*, nr. 11, 1895; Bekjendtgjørelse til Det Almindelige Samfunds menighet i februar 1919; Dversnes, 1986.

988 Se Vabo, 2000, s. 109–116; Valand, 2001, s. 71–72.

989 Noe forstander Ramsland i Det Almindelige Samfund langt på vei vedgikk i en preken gjengitt i *Menighetsblad*, nr. 1, 2001, s. 3.

Takk

Denne boken hadde ikke vært mulig uten god hjelp fra flere støttespillere. Dette gjelder først og fremst alle dem som har bidratt med verdifull informasjon for at denne boken kunne bli en realitet. I den sammenheng vil jeg særlig trekke frem Erling T. Endresen, tidligere medlem av Det Almindelige Samfund. Uten hans inngående kjennskap til de sterkttroendes historie og iherdige arbeid med å samle ny informasjon ville dette bokprosjektet aldri blitt realisert. Gjennom mange interessante telefonsamtaler, e-postutvekslinger og møter har han bidratt til å forme boken slik den nå foreligger. Dernest må jeg takke Kjell Ivar Dvernes og alle anonyme informanter med bakgrunn fra Det Almindelige Samfund, Det Almindelige Lutherske Samfund, Det Gammel-Lutherske Samfund og Lomelands Menighet. En særlig takk går også til en anonym informant med bakgrunn som lærer ved en av Menigheten Samfundets skoler. Gjennom å ha delt av sine erfaringer og kunnskaper om de respektive kirkesamfunnenes historie har boken blitt enda grundigere enn den ellers ville blitt. Dessverre ønsket ingen av dem at deres navn skulle nevnes i boken.

Jeg vil også takke tidligere førstelektor og journalist Alf Kjetil Igland. Han har bidratt med et stort kildemateriale fra sine egne studier av de sterkttroende og har på den måten bidratt til å komplettere oversikten over tidligere utgivelser om de sterkttroende. Iglands egne artikler om de sterkttroende har også vært nyttige i arbeidet med denne boken. Videre må jeg takke Becky Sather ved Peace Lutheran Church i Snohomish County, Washington. Hennes positive samarbeidsvilje og grundige undersøkelser har beriket boken med viktig bakgrunnsinformasjon om de sterkttroende i Washington, USA.

Professor Jan Kristian Hognestad ved Universitetet i Stavanger har bidratt med gode råd både til form og innhold, særlig på den språklige siden av utgivelsen. Det må også fremheves at han har vært uvurderlig i

arbeidet med å få et utenfraperspektiv på manuskriptet. Professor emerita Bjørg Seland har bidratt med innspill vedrørende den historiske konteksten på 1800-tallet og om kvinners stilling innen religiøse organisasjoner i samme tidsperiode. Professor Pål Repstad har særlig bidratt med religionssosiologiske betraktninger rundt fenomenet religiøse splittelser.

Dernest må jeg takke serieredaktør for *Kyrkjefag Profil*, dosent Jan Ove Ulstein og redaksjonsrådsmedlem professor Anders Aschim. Deres råd og innspill har vært uvurderlig i det siste og avgjørende arbeidet med manus. Stiftelsen Fritt Ord, Dalane folkemuseum og Høgskolen i Innlandet skal også ha takk for økonomisk støtte til utgivelsen av denne boken. Sist, men ikke minst må jeg takke min tålmodige og alltid støttende ektemann, Ali Iversen Yassin. Hans oppmuntringer underveis i prosessen har gjort arbeidet med denne boken lettere enn det ellers hadde vært. Jeg takker alle for deres bidrag.

Tross god hjelp fra mange står jeg ene og alene ansvarlig for innholdet i denne boken. Deler av de sterkttroendes historie er sparsomt dokumentert, og enkelte ganger har jeg selv på et fragmentert kildemateriale forsøkt å etablere en sammenhengende beretning. I de tilfellene hvor resonnementene er mer usikre, kommer dette frem i teksten. Eventuelle feilslutninger eller unøyaktigheter i beskrivelsene er mitt ansvar.

Til sist er det nødvendig å opplyse om at mine familiemedlemmer i Menigheten Samfundet verken har kjent til dette bokprosjektet eller på noen som helst måte bidratt til dette.

Primærkilder

- Andersen, L. (Red.). (1935). *Referat av forhandlingene under årsmøtet i Egersund 1935*. Fædrelandsvennens trykkeri.
- Andersen, L. (Red.). (1936). *Referat av forhandlingene under årsmøtet i Kristiansand 1936*. Fædrelandsvennens trykkeri.
- Andersen, P. E. (Red.). (2015). *Samfundets fellesmøte 2015*. Samfundets forlag.
- Andersen, P. E. (Red.). (2016). *Samfundets fellesmøte 2016*. Samfundets forlag.
- Andersen, P. E. (Red.). (2017). *Samfundets fellesmøte 2017*. Samfundets forlag.
- Andersen, P. E. (Red.). (2019). *Samfundets fellesmøte 2019*. Samfundets forlag.
- Bekjendtgjørelse til Det Almindelige Samfunds menighet i februar 1919*. (1919). [Ikke publisert]
- Brev fra forstander Aamodt til kirke- og undervisningsdepartementet*, februar 1971. Riksarkivet, Oslo.
- Brev fra skolesjef Skaalnes til Skoledirektøren i Rogaland*, 4. april 1972. Riksarkivet, Oslo.
- Brev fra skoledirektør Salvesen til Eigersund skolestyre*, 8. juni 1972. Riksarkivet, Oslo.
- Dean, S. A. (1994). *Kirkens historie: Fra aposteltiden til vår egen tid*. Samfundets forlag.
- Dean, S. A. (2003a). *Den kristne kirke*. Samfundets forlag.
- Dean, S. A. (2003b). *Den hellige dåp: Fra døperen Johannes' tid til i dag*. Samfundets forlag.
- Dean, S. A. (2003c). *Konfirmantboken*. Samfundets forlag.
- Dean, S. A. (2020). *Menighetsbok for Samfundet*. Samfundets forlag. [Prøveutgave publisert på kirkesamfunnets intranett]
- Det Alm. Luth. Samfunds årsmelding til Fylkesmannen i Rogaland for 2005*. (2006)
- Det Alm. Luth. Samfunds årsmelding til Fylkesmannen i Rogaland for 2009*. (2010)
- Det Alm. Luth. Samfunds årsmelding til Fylkesmannen i Rogaland for 2010*. (2011)
- Det Alm. Luth. Samfunds årsmelding til Fylkesmannen i Rogaland for 2011*. (2012)
- Det Alm. Luth. Samfunds årsmelding til Fylkesmannen i Rogaland for 2016*. (2017)
- Det Alm. Luth. Samfunds årsmelding til Fylkesmannen i Rogaland for 2017*. (2018)
- DGLS' menighetsråds brev til Falkum*. (1937). [Ikke publisert]
- DGLS' menighetsråds brev til Aanensen*. (1937). [Ikke publisert]
- Dvergsnes, P. O. (Red.). (1947). *Referat av forhandlingene under årsmøtet i Egersund 1947*. Agder Tidends trykkeri.

- Dversnes, R. J. (Red.). (1981). *Referat fra Samfundets årsmøte*. Samfundets hustrykkeri.
- Dversnes, R. J. (Red.). (1982). *Referat fra Samfundets årsmøte*. Samfundets hustrykkeri.
- Dversnes, R. J. (Red.). (1983). *Referat fra Samfundets årsmøte*. Samfundets hustrykkeri.
- Dversnes, R. J. (Red.). (1986). *Referat fra Samfundets årsmøte*. Samfundets hustrykkeri.
- Eigestad, Th. (1930). *Referat av forhandlingene under årsmøtet i Kristiansand S. i 1930*. Johanssen & Tangen boktrykkeri.
- Eigestad, Th. (1934). *Referat av forhandlingene under årsmøtet i Kristiansand S. i 1934*. Johanssen & Tangen boktrykkeri.
- Fardal, N. (Red.). (1915). *Referat av forhandlingene under aarsmøtet i Egersund aar 1915*. A. Lorentzens boktrykkeri.
- Fjare, C. (2005). Privat brevkorrespondanse med Erling T. Endresen. [Ikke publisert]
- Grundregler for Det Almindelige Samfunds kirkeorden og gudstjeneste*. (1931). Det Almindelige Samfund. [Ikke publisert]
- Gunvaldsen, R. (Red.). (1955). *Referat fra Samfundets årsmøte*. Agder Tidends trykkeri.
- Gunvaldsen, R. (Red.). (1964). *Referat fra Samfundets årsmøte*. Fuglseths Boktrykkeri.
- Gunvaldsen, R. (Red.). (1965). *Referat fra Samfundets årsmøte*. Fuglseths Boktrykkeri.
- Gunvaldsen, R. (2017). Lærerskolen – før og nå. I L. A. Dean. (Red.), *Samfundets historie. Årsskrift nr. 19*. Samfundets forlag.
- Hanssen, R. (Red.). (2004). *Samfundets årsmøte 2004*. Samfundets hustrykkeri.
- Hanssen, R. (Red.). (2005). *Samfundets årsmøte 2005*. Samfundets hustrykkeri.
- Hanssen, R. (Red.). (2006). *Samfundets årsmøte 2006*. Samfundets hustrykkeri.
- Hetland, Sven (Red.). (1966). *Referat fra Samfundets årsmøte*. Samfundets hustrykkeri.
- Hetland, Sven (Red.). (1969). *Referat fra Samfundets årsmøte*. Samfundets hustrykkeri.
- Hetland, Sebulon (1941). *Prædiken på nyttårsdag 1941 holdt i Det Gammel-Lutherske Samfunds kirke*. Det Gammel-Lutherske Samfund.
- Hetland, Sebulon (1953). *Dåp: Små refleksjoner om en stor sak*. Christianssands Tidends Trykkeri.
- Hetland, Sebulon & Aanensen, A. (1925). *To breve. Fra S. Hetland og A. Aanensen til "Samfundets" medlemmer*. Fuglseths boktrykkeri.
- Informasjon til menighetsmøtet 2013*. (2013). Det Almindelige Samfund. [Ikke publisert]

- Isaachsen, Th. (1902). Korrespondence fra Helleland. *Luthersk Kirketidende*, nr. 13, s. 199–201.
- Janson, K. (1881). *Amerikanske Forholde: Fem Foredrag*. Gyldendalske Boghandels Forlag.
- Juul, O. (1902). *Erindringer*. Lutheran Publishing House.
- Karlsen, J. (Red.). (1987). *Referat fra Samfundets årsmøte*. Samfundets hustrykkeri.
- Karlsen, J. (Red.). (1989). *Referat fra Samfundets årsmøte*. Samfundets hustrykkeri.
- Karlsen, J. (Red.). (1990). *Referat fra Samfundets årsmøte*. Samfundets hustrykkeri.
- Kingo, T. (1972). *Den forordnede Kirkesalmebog til Gudstjeneste paa Søndagene, Festerne, Bededagene, og til anden godelig Brug i Kirken og Husandagt, af gamle aandelige Sange; tilligemed Kollekt, Epistler og Evangelier, Lidelseshistorien, Kirke- samt andre Bønner*. Samfundets Hustrykkeri.
- Korsmo, T. (Red.). (1999). *Samfundets årsmøte 1999*. Samfundets hustrykkeri.
- Korsmo, T. (Red.). (2000). *Samfundets årsmøte 2000*. Samfundets hustrykkeri.
- Korsmo, T. (Red.). (2001). *Samfundets årsmøte 2001*. Samfundets hustrykkeri.
- Kortfattet kirkehistorie til bruk i skolen*. (1971). Samfundets hustrykkeri.
- Lange, C. (1905). *Provst Langes Optegnelser om sit Liv og sin Samtid (1792–1863)*. Christiania.
- Larsen, J. (1884). Guds Søns Kjødspaatagelse. I *Tiden*, nr. 7, s. 25–28.
- Leidland, S. (Red.). (1994). *Samfundets årsmøte 1994*. Samfundets hustrykkeri.
- Leidland, S. (Red.). (1995). *Samfundets årsmøte 1995*. Samfundets hustrykkeri.
- Leidland, S. (Red.). (1996). *Samfundets årsmøte 1996*. Samfundets hustrykkeri.
- Leidland, S. (Red.). (1997). *Samfundets årsmøte 1997*. Samfundets hustrykkeri.
- Leidland, S. (Red.). (1998). *Samfundets årsmøte 1998*. Samfundets hustrykkeri.
- Leidland, S. & Dean, S. A. (2007). *Ekteskap og samliv. Å forebygge og løse problemer i ekteskapet*. Menigheten Samfundet.
- Litteratur i skolebiblioteket – 2018*. Menigheten Samfundet. [Ikke publisert]
- Lomeland, B. (1890). *Bedømmelsen af vort nye dåbsritual i form af ansøgning desangående til kirkestyrelsen*. Fuglseths Boktrykkeri.
- Lomeland, B. (1892). *Skal den som tas opp som medlem av Samfundet, regnes for å være døpt eller udøpt, når han er døpt med "en herligere dåp" enn Johannesdåpen?* [Språklig modernisert og utgitt som hefte i forbindelse med den siste lærestriden i Menigheten Samfundet]
- Lomeland, B. (1895/1959). *Hvorledes skal Kristus kunne blive gjenindsat paa sin guddomstrone?* Fuglseths Boktrykkeri.
- Lomeland, B. (2000). *Forstander Bernt Lomelands prekensamling*. Samfundets forlag.
- Lomeland, B. (2012). *Bibelgranskeren*. Samfundets forlag.
- Lomeland, B. (2016). *Foredrag over Davids salmer*. Samfundets forlag.
- Lomeland, B. M. & Fardal, N. (1926). *Lærestriden i «Samfundet» 1924–1925*. Kristiansand.

- Menighetsblad*, nr. 3 (1996). Det Almindelige Samfund.
Menighetsblad, nr. 1 (1997). Det Almindelige Samfund.
Menighetsblad, nr. 2 (1997). Det Almindelige Samfund.
Menighetsblad, nr. 4 (1997). Det Almindelige Samfund.
Menighetsblad, nr. 1 (1998). Det Almindelige Samfund.
Menighetsblad, nr. 2 (1998). Det Almindelige Samfund.
Menighetsblad, nr. 1 (2000). Det Almindelige Samfund.
Menighetsblad, nr. 1 (2001). Det Almindelige Samfund.
Menighetsblad, nr. 1 (2002). Det Almindelige Samfund.
Menighetsblad, nr. 1 (2003). Det Almindelige Samfund.
Menighetsblad, nr. 4 (2003). Det Almindelige Samfund.
Menighetsblad, nr. 2 (2004). Det Almindelige Samfund.
Menighetsblad, nr. 3 (2004). Det Almindelige Samfund.
Menighetsblad, nr. 1 (2005). Det Almindelige Samfund.
Menighetsblad, nr. 2 (2005). Det Almindelige Samfund.
Menighetsblad, nr. 1 (2013). Det Almindelige Samfund.
Menighetsblad, nr. 2 (2013). Det Almindelige Samfund.
Menighetsblad, nr. 3 (2013). Det Almindelige Samfund.
Menighetsblad, nr. 4 (2013). Det Almindelige Samfund.
Menighetsblad, nr. 1 (2014). Det Almindelige Samfund.
Menighetsblad, nr. 3 (2014). Det Almindelige Samfund.
Menighetsblad, nr. 4 (2014). Det Almindelige Samfund.
Menighetsblad, nr. 3 (2016). Det Almindelige Samfund.
Menighetsblad, nr. 2 (2017). Det Almindelige Samfund.
Menighetsblad, nr. 1 (2020). Det Almindelige Samfund.
Menighetsprotokoll for «Det Gammel-Lutherske Samfunds» menighet i Kristiansand, 1927–1958. Statsarkivet i Kristiansand.
- Myhreboe, H. J. (1882). *Oplevelser og Erindringer: Mest fra en femtiaarig Lægmandsvirksomhed for Guds Rige*. Udgiverens Forlag.
- Neset, T. T. (1876/1944). En kort Beskrivelse over Kristi Manndoms Annammelse. *Bibelgranskeren*, nr. 5, s. 222–230.
- Nodland, P. (1905). *En Fremsættelse af Guds Naadens Orden udi Prædikener indeholdende en Forklaring om Synd og Naade, Fald og Opreisning*. Det Almindelige Samfund.
- Pontoppidan, E. (1869). *Sandhed til Gudfrygtighed*. Stavanger.
- Pontoppidan, E. (1906). *Sandhed til Gudfrygtighed*. Det Almindelige Samfund.
- Pontoppidan, E. (1983). *Sannhet til gudfryktighet*. Det Almindelige Samfund.
- Prestvold, G. (2002). Minner fra almenskolen 1947–48. *Samfundets historie. Årsskrift nr. 5*. Samfundets forlag.

- Redgjørelse om menighetens syn på ekteskap, skilsmisse og gjengifte.* (1986). Det Almindelige Samfund. [Ikke publisert]
- Register over behandlede saker i årsmøtene og fellesmøtene fra 1889 og frem til i dag.* (2017). Menigheten Samfundet.
- Det nye testamente og Salmenes bok.* (1989). Samfundets forlag.
- Samfundsstyret. (2012). *Fellesmøtet 2012: Vedtak og uttalelser fra Samfundsstyret.* Menigheten Samfundet.
- Samfundsstyret. (2014). *To utredninger fra Samfundsstyret.* Menigheten Samfundet.
- Samfundsstyret. (2020). *Offentlig protokoll fra møtet i Kristiansand, 10. februar 2020.*
- Samhold*, nr. 7. (1904). Samfundets Ungdomsforening.
- Samhold*, nr. 1. (1919). Samfundets Ungdomsforening.
- Samhold*, nr. 2. (1919). Samfundets Ungdomsforening.
- Samhold*, nr. 6. (1920). Samfundets Ungdomsforening.
- Samhold*, nr. 7. (1920). Samfundets Ungdomsforening.
- Samhold*, nr. 8. (1920). Samfundets Ungdomsforening.
- Samhold*, nr. 12. (1920). Samfundets Ungdomsforening.
- Samhold*, nr. 5. (1921). Samfundets Ungdomsforening.
- Samhold*, nr. 8. (1928). Samfundets Ungdomsforening.
- Samhold*, nr. 2. (1930). Samfundets Ungdomsforening.
- Samhold*, nr. 2. (1931). Samfundets Ungdomsforening.
- Samhold*, nr. 2. (1935). Samfundets Ungdomsforening.
- Samhold*, nr. 1. (1938). Samfundets Ungdomsforening.
- Samhold*, nr. 2. (1938). Samfundets Ungdomsforening.
- Samhold*, nr. 1. (1945). Samfundets Ungdomsforening.
- Samhold*, nr. 1. (1948). Samfundets Ungdomsforening.
- Samhold*, nr. 4. (1948). Samfundets Ungdomsforening.
- Samhold*, nr. 2. (1950). Samfundets Ungdomsforening.
- Samhold*, nr. 6. (1950). Samfundets Ungdomsforening.
- Samhold*, nr. 3. (1952). Samfundets Ungdomsforening.
- Samhold*, nr. 2. (1953). Samfundets Ungdomsforening.
- Samhold*, nr. 7. (1953). Samfundets Ungdomsforening.
- Samhold*, nr. 1. (1989). Samfundets Ungdomsforening.
- Samhold*, nr. 9. (2014). Menigheten Samfundet.
- Samhold*, nr. 1. (2015). Menigheten Samfundet.
- Samhold*, nr. 2. (2015). Menigheten Samfundet.
- Samhold*, nr. 2. (2017). Menigheten Samfundet.
- Samhold*, nr. 7. (2017). Menigheten Samfundet.
- Samhold*, nr. 5. (2018). Menigheten Samfundet.
- Samhold*, nr. 2. (2019). Menigheten Samfundet.
- Samhold*, nr. 3. (2019). Menigheten Samfundet.

- Samhold*, nr. 3. (2020). Menigheten Samfundet.
- Slettebøe, H. M. (1914). *Kirkehistoriske nedtegnelser 1790–1914*. [Ikke publisert]
- Slettebøe, O. H. & Hetland, S. (1918). *Haandbok indeholdende «Samfundets» tro og bekjendelse, væsentlig i utdrag av vore skrifter og tildels ogsaa vidnesbyrd av andre anerkjendte lærere, angaaende flere vigtige lærepunkter, om hvilke der har været ført strid baade likeoverfor statskirken og tillike inden «Samfundet» selv*. Sønderfjeldske Trykkeri.
- Spødervold, K. (1848/1890). *Enfoldig og kort Gjennemsnit af Tiden til sand og velbegrunnet Betænkning over Guds Naades Huusholdning med Menneskene, efter hans Barmhertigheds Rigdom og ifølge den hellige Skrifts Veiledning*. (2. opplag). Christianssands Aktiebogtrykkeri.
- Styrets forslag til reviderte grunnregler for Det Almindelige Samfund*. (1985). Det Almindelige Samfund. [Ikke publisert]
- Tande, J. (1916). *Ein underleg serflokk*. Foredrag av sogneprest i Helleland (1906–1911) Johan Tande på Kvitsund folkehøgskule. [Ikke publisert]
- Tilsynsbesøk 28.04.2005 ved Samfundets skole Oftenes*. (2005). [Ikke publisert]
- Thorkildsen, Y. (Red.). (2009). *Samfundets fellesmøte 2009*. Samfundets forlag.
- Thorkildsen, Y. (Red.). (2010). *Samfundets fellesmøte 2010*. Samfundets forlag.
- Thorkildsen, Y. (Red.). (2012). *Samfundets fellesmøte 2012*. Samfundets forlag.
- Thorkildsen, Y. (Red.). (2014). *Samfundets fellesmøte 2014*. Samfundets forlag.
- Tiden*, nr. 2 (1884). Utgitt av Bernt Lomeland.
- Tiden*, nr. 3 (1884). Utgitt av Bernt Lomeland.
- Tiden*, nr. 7 (1884). Utgitt av Bernt Lomeland.
- Tiden*, nr. 8 (1884). Utgitt av Bernt Lomeland.
- Tiden*, nr. 9 (1884). Utgitt av Bernt Lomeland.
- Tiden*, nr. 10 (1886). Utgitt av Bernt Lomeland.
- Tiden*, nr. 1 (1888). Utgitt av Bernt Lomeland.
- Tiden*, nr. 2 (1888). Utgitt av Bernt Lomeland.
- Tiden*, nr. 11 (1888). Utgitt av Bernt Lomeland.
- Tiden*, nr. 12 (1888). Utgitt av Bernt Lomeland.
- Tiden*, nr. 2 (1890). Utgitt av Bernt Lomeland.
- Tiden*, nr. 3 (1890). Utgitt av Bernt Lomeland.
- Tiden*, nr. 4 (1890). Utgitt av Bernt Lomeland.
- Tiden*, nr. 8 (1890). Utgitt av Bernt Lomeland.
- Tiden*, nr. 9 (1890). Utgitt av Bernt Lomeland.
- Tiden*, nr. 10 (1890). Menigheten Samfundet.
- Tiden*, nr. 9 (1891). Menigheten Samfundet.
- Tiden*, nr. 10 (1891). Menigheten Samfundet.
- Tiden*, nr. 4 (1892). Menigheten Samfundet.
- Tiden*, nr. 6 (1892). Menigheten Samfundet.

- Tiden*, nr. 7 (1892). Menigheten Samfundet.
- Tiden*, nr. 8 (1892). Menigheten Samfundet.
- Tiden*, nr. 9 (1892). Menigheten Samfundet.
- Tiden*, nr. 10 (1892). Menigheten Samfundet.
- Tiden*, nr. 1 (1894). Menigheten Samfundet.
- Tiden*, nr. 10 (1894). Menigheten Samfundet.
- Tiden*, nr. 11 (1894). Menigheten Samfundet.
- Tiden*, nr. 11 (1895). Menigheten Samfundet.
- Tiden*, nr. 4 (1897). Menigheten Samfundet.
- Tiden*, nr. 8 (1897). Menigheten Samfundet.
- Tiden*, nr. 3 (1904). Menigheten Samfundet.
- Tiden*, nr. 3 (1924). Menigheten Samfundet.
- Tiden*, nr. 1 (1936). Menigheten Samfundet.
- Tiden*, nr. 2 (1936). Menigheten Samfundet.
- Tiden. Ekstrablade*, nr. 8. (1906). Menigheten Samfundet.
- Tiden. Ekstrablade*, nr. 10. (1906). Menigheten Samfundet.
- Tiden. Ekstrablade*, nr. 11. (1906). Menigheten Samfundet.
- Tiden. Ekstrablade*, nr. 5. (1908). Menigheten Samfundet.
- Tiden. Ekstrablade*, nr. 9. (1908). Menigheten Samfundet.
- Tiden. Ekstrablade*, nr. 6. (1909). Menigheten Samfundet.
- Tiden. Ekstrablade*, nr. 7. (1911). Menigheten Samfundet.
- Tobiassen, Aa., Tobiassen, S., Odd, O., Tobiassen, E., Tobiassen, Th., Houeland, A., Ege, A., & Ege, M. (1925). *Redgjørelse til Samfundets menigheter paa Sør- og Vestlandet*. Fuglseths Boktrykkeri.
- Tveida, O. (Red.). (1971). *Referat fra Samfundets årsmøte*. Samfundets hustrykkeri.
- Tveida, O. (Red.). (1972). *Referat fra Samfundets årsmøte*. Samfundets hustrykkeri.
- Tveida, O. (Red.). (1973). *Referat fra Samfundets årsmøte*. Samfundets hustrykkeri.
- Tveida, O. (Red.). (1975). *Referat fra Samfundets årsmøte*. Samfundets hustrykkeri.
- Tveida, O. (Red.). (1979). *Referat fra Samfundets årsmøte*. Samfundets hustrykkeri.
- Tveida, O. (Red.). (1980). *Referat fra Samfundets årsmøte*. Samfundets hustrykkeri.
- Vabo, G. (2000). *Åpent og ærlig. Mitt liv som medlem av menigheten Samfundet, Egersund og Kristiansand*. Lunde forlag.
- Valand, E. (2001). *Reformatoren. De sterkttroendes samfunn: en beretning og et vitnesbyrd. Program for Kristent Samlingsparti*. Kristent Samlingsparti.
- Valand, T. (1891). Ny eller gammel lære. I *Tiden*, nr. 5, s. 17–19.
- Vidnesbyrdet*, nr. 1 (1927). Det Gammel-Lutherske Samfund.
- Vidnesbyrdet*, nr. 3 (1927). Det Gammel-Lutherske Samfund.
- Vidnesbyrdet*, nr. 1 (1928). Det Gammel-Lutherske Samfund.
- Vidnesbyrdet*, nr. 2 (1928). Det Gammel-Lutherske Samfund.
- Vidnesbyrdet*, nr. 1 (1935). Det Gammel-Lutherske Samfund.

- Vidnesbyrdet*, nr. 1 (1936). Det Gammel-Lutherske Samfund.
Vidnesbyrdet, nr. 1 (1937). Det Gammel-Lutherske Samfund.
 Aamodt, M. (1995). *Prekener av Martin Aamodt – Menighetsforstander*. Samfundets forlag.
 Aamodt, M. (2005). Skoleveien i «gamle dager». I *Samfundets historie. Årsskrift nr. 8*, s. 19. Samfundets forlag.
 Aanensen, H. (Red.). (1927). *Referat av forhandlingene under aarsmøtet i Egersund 1927*. Sønderfj. Trykkeri D. Torvik.
 Aanensen, H. (Red.). (1928). *Referat av forhandlingene under aarsmøtet i Kristiansand 1928*. Sønderfjeldske Trykkeri D. Torvik.
 Aanensen, P. S. (1920). Thorkild Hammersmark. I *Samhold*, nr. 6, 1920.
Årsmøtebeslutninger for årene 1939–1946. (1979). Menigheten Samfundet.

Sekundærkilder

- Agder. Flekkefjords Tidende* (1924, 6. oktober). Øvre Sirdals Indremissionsforening 25 aars jubilæum, s. 1.
 Austrumdal, S. (1932/1986). *Bjerkreim: Skipreida, herad og kyrkjelokn*. Dreyers forlag.
 Bang, A. Chr. (1874). *Hans Nielsen Hauge og hans Samtid: En Monografi*. Jacob Bybwad.
 Bjorvatn, Ø. (2004). *Jubelåret 1905 og Jørgen Løvland: Frå Holt Seminar til Kongens Råd*. Bokbyen forlag.
Byglands soge. (1939). *Christianssands Tidendes trykkeri*.
 Bøckman, Peter W. (1993). *Alternative skoler i Norge*. Liberalt forskningsinstitutt.
 Bøe, K. H. (2001). *Spødevold – mystiker og revolusjonær*. [Hovedoppgave, Universitetet i Oslo].
Dagbladet. (2016, 7. mars). Jesus i Bakvendtland, s. 40.
Dalane Tidende. (1969, 11. august). Elever fra samfundsskole til Lagård i enkelte fag, s. 2.
Dalane Tidende. (1970, 23. oktober). 10 elever fra Det Alm. Luth. Samfund får sin undervisning ved Lagård skole, s. 2.
Dalane Tidende. (1971, 7. mai). Det Alm. Lutherske Samfund: Skoledrift, s. 2.
Dalane Tidende. (1973, 15. juni). Okka by, s. 2.
Dalane Tidende. (2016, 13. juli). Samfundet sett med ateistfaren sine auge, s. 8–9.
Dalane Tidende. (2017, 20. oktober). – Et anslag mot trosfriheten, s. 8–9.
Dalane Tidende, (2018, 7. februar). Trivsel i høysetet på Gamleveien, s. 2–3.
 Dean, L. A. (Red.). (2014). *Samfundets historie. Årsskrift nr. 16*. Samfundets forlag.
 Dean, L. A. (Red.). (2016). *Samfundets historie. Årsskrift nr. 18*. Samfundets forlag.
 Dean, L. A. (Red.). (2017). *Samfundets historie. Årsskrift nr. 19*. Samfundets forlag.

- Det Almindelige Samfunds skolehistorie 1901–1989. (1989). I *Menighetsblad*. (1989). Det Almindelige Samfund.
- Dørum, K. & Sødal, H. K. (Red.). (2016). *Mellom gammelt og nytt: Kristendom i Norge på 1800- og 1900-tallet*. Vigemostad & Bjørke.
- Dørum, K. & Sødal, H. K. (2017). *Hans Nielsen Hauge: Fra samfunnsfiende til ikon*. Cappelen Damm Akademisk.
- Egeland, K., Lexow, J. H., Næss, H. E., Ropeid, A. & Apeland, O. (1975). *Stavanger på 1800-tallet*. I hovedkommisjon hos Stabenfeldt.
- Eldhuset, Aa. (1994). *Jubileumsskrift: Sandnes kyrkje 150 år*. Kristiansand.
- Elstad, H. & Halse, P. (2007). *Illustrert norsk kristendomshistorie*. Fagbokforlaget.
- Furre, B. (1990). *Soga om Lars Oftedal*. Samlaget.
- Furseth, I. & Repstad, P. (2003). *Innføring i religionssoiologi*. Universitetsforlaget.
- Fædrelandsvennen* (1990, 21. april). På fedrenes grunn, s. 31
- Fædrelandsvennen*. (1990, 23. april). Levende kirkehistorie, s. 17.
- Fædrelandsvennen* (1990, 24. april). Store verdier.
- Fædrelandsvennen*. (1990, 26. april). Skole for menigheten, s. 9.
- Fædrelandsvennen*. (1990, 28. april). De forlot Samfundet.
- Fædrelandsvennen*. (2008, 3. mars). Har funnet sin plass i Samfundet, s. 8–9.
- Fædrelandsvennen*. (2015, 16. januar). «Jeg kan ikke lenger leve i en organisasjon som mener alle andre tar feil», s. 4–5.
- Fædrelandsvennen*. (2015, 24. januar). Forstander ber menigheten ta avstand fra egne medlemmer, s. 4–5.
- Fædrelandsvennen*. (2015, 24. februar). De har meldt seg ut av Samfundet. De forteller om sorgen de påførte foreldrene. De forteller om vennskap som forsvant, s. 8–11.
- Fædrelandsvennen*. (2016, 7. mars). Soknepresten vil møte ledelsen i Samfundet, s. 6–7.
- Fædrelandsvennen* (2016, 9. mars). Angrende ektefelle nektes medlemskap, s. 14–15.
- Fædrelandsvennen*. (2018, 12. april). Menigheten Samfundet vil følge loven likevel, s. 8–9.
- Grude, E. H. (1996). *Strandsted og ladested. Egersund fram til 1880. Bind 1 av Egersunds byhistorie*. Egersund.
- Grødeland, S. & Oma, M. E. (1990). *Dei sterktruande: Om lomelendingane, perane og larsane*. Dreyer.
- Gundersen, S. (1962). «Samfundet» – en eksklusiv menighet på Sørlandet. *Årbok for Agder bispedømme*. Agder Bispedømmeråd.
- Gundersen, S. (1969). De sørlandske gammellutheraneres åndelige lærefar. *Årbok for Agder bispedømme*. Agder Bispedømmeråd.
- Hagemann, G. (1992). *Skolefolk: Lærernes historie i Norge*. Gyldendal.

- Hale, F. (1980). Anticlericalism in Norwegian society before the breakthrough of modernity. *Scandinavian Studies*, 52(3), 245–263.
- Hale, F. (1981). The development of religious freedom in Norway. *Journal of Church and State*, 23(1), 47–68.
- Handeland, O. (1936). *Vårløysning*. 3. Lunde.
- Handeland, O. (1945). *Kristent samråd i kirkekampen*. Lunde.
- Handeland, O. (1948). *Kristenliv på Agder: 50-årsskrift for Agders krins av Den norske lutherske kinamisjonsforbund*.
- Haraldsø, B. (1988). *Slaveridebatten i den Norske synode: en undersøkelse av slaveridebatten i den Norske synode i USA i 1860-årene med særlig vekt på debattens kirkelig-teologiske aspekter*. Solum.
- Haraldsø, B. (2007). *Kirke og misjon gjennom 2000 år*. Lunde forlag.
- Heuch, J. C. (1890/1964). *Visitatsberetninger 1889–1902*. A.S. Lunde & Co's Forlag.
- Holm, M. (2012). *Jeg vil bryte opp og gå til min far: En empirisk studie av gudsbilde og gudsfestillinger hos avhoppere fra menighetsfelleskap i randen av kristenheten*. [Masteroppgave, Menighetsfakultetet].
- Igland, A. K. (2008a). Den store buksestriden. Endringsprosesser i et isolert kirkesamfunn. *Kirke & Kultur* (6), 471–489.
- Igland, A. K. (2008b). Fra to til 1375 sanne kristne. I A. Løvland, P. Repstad & E. S. Tønnessen (Red.), *Gud på Sørlandet* (s.71–72). Portal forlag.
- Jordheim, K. (1975). The Immigrants and their Churches. I E. J. Friis (Red.), *They Came from Norway: A Sesquicentennial Review* (s. 43–58). The Norwegian Immigration Sesquicentennial Commission.
- Kasbo, T. H. F. (1997). *Gammelpietistiske minoriteter: Tradisjoner, særtrekk og fellespreg*. [Lisensiatavhandling, Universitetet i Oslo].
- Kjebekk, K. (2004). *Haugerørsla i Evje og Hornnes*. Evje og Hornnes sogelag.
- Kverndal, R. (1986). *Seamen's Missions: Their Origins and Early Growth*. William Carey Library.
- Landsbladet*, (1904, 10. juni).
- Luthersk Kirketidende*, nr. 5 (1864). Utgitt av Prof. Gisle Johnson.
- Leewy, K. (1980). *Kristiansands bebyggelse og befolkning i eldre tider: Tollbodgaten og Baneheia*. Christianssands Sparebank.
- Løkkebø, N. (1956). *Dahlske skoles historie: 1796–1856–1956*. Sverre Kildahls Boktrykkeri.
- Løvlie, B. (2020). Bedehus, vekkelse og bevegelse. I B. Løvlie, P. Halse & K. Hatlebrekke (Red.), *Tru på Vestlandet: Tradisjonar i endring* (s. 163–192). Cappelen Damm.
- Molland, E. (1979a). *Norges kirkehistorie i det 19. århundre, bind I*. Gyldendal Norsk Forlag.

- Molland, E. (1979b). *Norges kirkehistorie i det 19. århundre, bind II*. Gyldendal Norsk Forlag.
- Myklebust, D. (2001). *Samfundets historie, 2. bind*. Samfundets forlag.
- Mæsel, K., Munksgaard, J. H. & Mæsel, I. J. (2007). *Rusleturer i Kvadraturen 3: Sørøstbyens storhetstid, Tangen, frimenigheter i Kvadraturen*. Norbok.
- Nag, M. (1996). *Sigbjørn Obstfelder – uro og skaperkraft*. Solum forlag.
- Norderval, K. M. (1982). *Mot strømmen: Kvinnelige teologer i Norge før og nå*. Gyldendal Norsk Forlag.
- Nordisk Tidende*. (1916, 22. juni). Nogle historiske Oplysninger om Vor Frelzers norsk-luth. Menighed, New York – Brooklyn, s. 12.
- Nordisk Tidende*. (1916, 29. juni). Nogle historiske Oplysninger om Vor Frelzers norsk-luth. Menighed, New York – Brooklyn, s. 13
- Oftestad, B. T., Leer-Salvesen, P., Austad, T. & Sødal, H. K. (2002). *Det kristne Norge: Innføring i konfesjonskunnskap*. Høyskoleforlaget.
- Olsen, M. (2010). *Fra tradisjon til rekonstruksjon. En kvalitativ undersøkelse av endringer i Menigheten Samfundet*. [Masteroppgave, Universitetet i Agder].
- Olsen, M. (2019). Wergelandsveien 15A: Det Gammel-Lutherske Samfund. I K. Mæsel, I. J. Mæsel & J. H. Munksgaard (Red.), *Rusleturer på Grim* (s. 232–237). Kristiansand.
- Oma, M. E. (1982). *Dei sterktruande – frå lekmannsrøysle til kyrkjesamfunn*. [Hovedoppgave, Universitetet i Trondheim].
- Ottesen, J. A. (1893). *Kort Uddrag af Den norske Synodes Historie*. Den norske Synodes Forlag.
- Rennesøy prestegjeld: Rennesøy – Mosterøy – Kvitsøy 1837–1937*. (1938). Dreyer.
- Repstad, P. (2018). Mykere teologi, lavere gjerder: Et sosiologisk blikk på norske trossamfunn. I O. Tjørhom (Red.), *Kirkesamfunn i Norge: Innføring i kirkekunnskap* (s. 33–56). Cappelen Damm Akademisk.
- Rogalands Avis*. (1963, 27. juli). Pontoppidans lære er lov for Guds utvalgte i Dalane, s. 8.
- Rogalands Avis*. (1966, 13. august). Eigersund-runden, s. 8.
- Rønningen, J. (1972). *De bedrøvede menn: En beretning om Den jarlsbergske frimenighet*. Gyldendal Norsk Forlag.
- Sandstøl, T. (1874). *Twisten imellem Statskirken og de saakaldte Separatister i Egersund*. Egersund.
- Sandvik, P. T. (1999). *Kristiansands historie: 1945–1999*. Sparebanken Sør.
- Sandø, E. (Red.). (1990). *Samfundets historie, 1. bind*. Samfundets forlag.
- Sandø, E. (Red.). (2018). *Samfundets historie, 3. bind*. Samfundets forlag.
- Seierstad, A. (1923). *Kyrkjelegt reformarbeid i Norig i nittande hundreaaret. 1*. Lunde.
- Seland, B. S. (2009). Kjønn og makt. Myndige religiøse kvinneroller. *Tidsskrift for kjønnsforskning*, 33(1–2), 82–99.

- Seland, B. S. & Agedal, O. (2008). *Vekkelsesvind: Den norske vekkingskristendommen*. Samlaget.
- Seland, E. (Red.). (2011). *Sirdal kultursoge bind VII*. Sirdal kommune.
- Sigurdson, S. A. (1927, 19. mars). Amerika – arbeidets land. *Fædrelandsvennen*, s. 6–7.
- Sinnes, K. M. (2002). *Tonstad kyrkje 150 år*. Tonstad sokneråd.
- Ski, M., Voksø, P. & Aarvik, E. (1961). *Kristenlivet i Norge*. Norsk kunstforlag
- Skullerud, Aa. (1971). *Bondeopposisjonen og religionsfriheten i 1840-årene*. Universitetsforlaget.
- Straume, J. (1957). *Kristenliv i Rogaland: Frå Haugesund til Hidra – Eit sogeskrift*. Lunde.
- Supphellen, S. (2012). *Konventikkelplakatens historie 1741–1842*. Rostra books – Trondheim studies in history.
- Stavanger Aftenblad*, (2001, 9. mars). Hundre år siden «Samfundet» sprakk, s. 25.
- Sødal, H. (1950). *Folkeskolen i Kristiansand under okkupasjonen 1940–1945*. Edgar Høgfeldt A.S.
- Sødal, H. K. (2016). Skolens vekst og fall som kirkelig institusjon. I K. Dørum & H. K. Sødal (Red.), *Mellom gammelt og nytt: Kristendom i Norge på 1800- og 1900-tallet* (s. 59–75). Vigemostad & Bjørke.
- Sødal, H. K. (2017). Konservativ modernitet. Luthersk mangfold i og utenfor Den norske kirke. *Theofilos*, 9(1), 4–29.
- Søderlind, D. (2010). *Kristen-Norge: En oppdagelsesreise*. Spartacus Forlag.
- Thrap, D. (1892). *Knud Spødervold og de stærk troende*. Kristiania.
- Time, S. (1988). *Arne Garborg om seg sjølv*. Den norske bokklubben.
- Tveit, S. (1996). Forsamlingsangen i konservative religiøse miljøer – med særlig vekt på Danmark-Norge. *Norsk kirkemusikk*, 1996(9).
- Tveit, S. (1999). Meloditradisjoner der Kingos salmebok fremdeles er i bruk. *Hymnologiske meddelelser*, 1999(4), 291–307.
- Tønnessen, L. K. B. (2007). Gammelmodig foregangsskole? Om Samfundets skole i Kristiansand. *Årbok for norsk utdanningshistorie*. 24. Årgang, s. 62–72.
- Ulland, D., Ringnes, H. K. & Våbo, G. (2016). Tradition and Change: Negotiating of Exclusivity and Inclusivity within “The Community”, a Conservative Norwegian Christian Group. *Nordic Journal of Religion and Society*, 29(1), 52–72. <https://doi.org/10.18261/issn.1890-7008-2016-01-04>.
- Valand, P. (1974). *Kirkehistorie*. Det Almindelige Samfund.
- Vegusdal kultursoge*. (2002). Aase Grafiske.
- Veka, J. (1952). *Glytt frå kristenlivet i Rogaland: gamal og ny tid*. Dreyer.
- Verdens Gang*. (1974, 26. august). Pera-sekten tåler ingen avvik: To lyst i bann, s. 12.
- Verdens Gang*, (1974, 27. august). Boikott av brylluper, s. 13.

- Vor Frelses norsk evangelisk lutherske menighed i Brooklyn, N. Y.: Kort historisk overblik over virksomheden i menigheden i anledning dens femti-aars jubilæum den 15de til 22de oktober 1916.* (1916). Augsburg Publishing House Trykkeri.
- Vårt Land.* (2017, 29. juni). 'Forstår at Samfundets lære kan virke farlig', s. 8–9.
- Weber, M. (1971/2000). *Makt og byråkrati.* (3. utg.). Gyldendal norsk forlag.
- Whitfield, W. (1926). *History of Snohomish County, vol. II.* Pioneer Historical Publishing Company.
- Aadnanes, P. M. (2020). Vekking og modernitet: Nokre kulturanalytiske merknader. I B. Løvlie, P. Halse, K. Hatlebrekke (Red.), *Tru på Vestlandet: Tradisjonar i endring* (s. 41–58). Cappelen Damm Akademisk.
- Aarflot, A. (1967). *Norsk kirkehistorie, bind II.* Lutherstiftelsen.

Tillegg

Tidslinje

- 1537:** Reformasjonen innføres ved lov i Danmark-Norge.
- 1699:** *Kingos salmebok* utgis for første gang.
- 1737:** *Sannhet til gudfryktighet*, Pontoppidans katekismeforklaring, utgis for første gang.
- 1791:** Predikanten Knud K. Spødervold blir født i Bjerkreim i Rogaland.
- 1802:** Predikanten Torkild T. Hammersmark blir født i Sirdal i Agder.
- 1814:** Spødervold vender tilbake fra militærtjenesten og lever et omflakkende liv.
- 1820:** Bülow kommer til Norge for første gang. Han holder flere møter i Bjerkreim.
- 1826:** Første gang «de sterkttroende» omtales i skriftlige kilder. Vekkelsen brer om seg.
- 1836:** Forstander Bernt B. Lomeland blir født i Helleland, utenfor Egersund i Rogaland.
- 1842:** Forstander Per O. Nodland blir født på gården Gravdal i Bjerkreim i Rogaland.
- 1845:** Splittelse i Stavanger mellom Knud Spødervold og Erik Tønnesen.
- 1848:** Knud K. Spødervolds *Guds nådes husholdning* utgis etter hans død samme år.
- 1853:** Torkild Hammersmark samler sine tilhengere i «Torkilds bedehus» i Kristiansand.
- 1860:** Torkild Hammersmark møter Bernt B. Lomeland for første gang.
- 1862:** Bernt Lomeland begynner på lærerutdanningen ved Holt seminar.
- 1864:** Bernt Lomeland uteksamineres og begynner å arbeide for Torkild Hammersmark.
- 1869:** Lomelands tilhengere blir kastet ut fra «Torkilds bedehus» etter «Roseniusstriden».
- 1870:** Bernt Lomeland utgir *De fire evangelier i harmoni*.
- 1872:** De egersundske separatister bryter med statskirken.
- 1873:** Torkild Hammersmark dør.
- 1875:** Bernt Lomeland begynner å utgi tidsskriftet *Bibelgranskeren*.
- 1887:** Stavangermøtet bedømmer Bernt Lomelands lære. Ny høymesseliturgi i statskirken.

- 1889:** Det første Slettebøtmøtet som la grunnlaget for opprettelsen av Menigheten Samfundet.
- 1890:** De sterkttroende bryter med statskirken og etablerer Menigheten Samfundet (MS).
- 1892:** Torkild Valand dør. Bernt Lomeland flytter til Egersund og overtar som forstander der.
- 1894:** Forholdet til «utenforstående» blir for første gang drøftet i fellesmøtet.
- 1895:** Per Nodland utnevnes til hjelpeforstander og nærmeste medarbeider for B. Lomeland.
- 1900:** Lomeland dør, og etter interne stridigheter blir Per O. Nodland utpekt til ny forstander.
- 1901:** Per O. Nodland avsettes, utmeldes og etablerer Det Almindelige Samfund (DAS).
- 1906:** Det vedtas å opprette en «Samfundskoloni» (MS) i staten Washington i USA.
- 1909:** Per O. Nodland dør, og Theodor Ege overtar som forstander i DAS.
- 1912:** Samfundskolonien i USA velger Hans M. Slettebø til forstander for menigheten (MS).
- 1916:** Hans M. Slettebø dør før avreise til USA, og ingen erstatter blir valgt.
- 1919:** Samfundsstyret i DAS begrenser muligheten for «utenforstående» til å bli medlem.
- 1924:** Flere medlemmer utmeldes på grunn av manglende lojalitet til Samfundsstyret (MS).
- 1925:** Flere meldes ut, og de danner deretter Det Gammel-Lutherske Samfund (DGLS).
- 1927:** Menigheten i USA ønsker å få en lærer, men menighetene i Norge har ingen å avse (MS).
- 1928:** Nicolay Fardal overtar som forstander i Menigheten Samfundet i Kristiansand.
- 1932:** En gruppe bryter ut fra DGLS og danner husmenigheten Lomelands Menighet.
- 1937:** Lærer Mikal Klungland i «Samfundskolonien» i USA vender tilbake til Norge (MS).
- 1940:** DGLS innstiller skoledriften. MS' kirke og DAS' skole i Egersund rekvireres.
- 1942:** Forstander B. M. Lomeland permitteres fra sin stilling. Martin Aamodt overtar (MS).
- 1945:** DGLS og Lomelands Menighet gjenforenes. Skoledriften kommer ikke i gang igjen.
- 1947:** Lomelands Menighet gjenopprettes etter at flere bryter ut fra DGLS igjen.
- 1952:** Hjelpeforstander Ola Hetland i DAS utmeldes, og han oppretter DAL.S.
- 1953:** Theodor Ege går av som forstander i DAS, og sønnen Karl Peder Ege overtar.
- 1958:** DGLS oppløses, og de fleste medlemmene går inn i Den norske kirke.

- 1960:** Forstander Fardal i MS i Kristiansand dør. Menigheten har opplevd stor vekst.
- 1970:** Arne Thor Larssen overtar DALŠ. Han tar kirkesamfunnet i en mer liberal retning.
- 1971:** DAS får sin første offentlig utdannede lærer til sin skole.
- 1973:** Skoledriften i DALŠ innstilles. Leiv K. Aamodt blir ny forstander i MS i Kristiansand.
- 1983:** Ottar Endresen overtar som forstander i DAS etter Karl Peder Ege.
- 1986:** DAS tillater gjengifte av «uskyldige» fraskilte.
- 1990:** Splittelse i DAS etter at forstander Endresen hevdet at Lomelands dåpslære var feil.
- 1994:** Buksesaken i Menigheten Samfundet blir tatt opp på fellesmøtet.
- 1995:** Kvinner får tilgang til Samfundets lærerutdanning (SLU).
- 1999:** Det åpnes opp for at kvinner i Menigheten Samfundet kan gå med bukser.
- 2005:** Historiske samtaler mellom Menigheten Samfundet og DAS leder ikke frem.
- 2008:** Den nye lærestriden starter i Menigheten Samfundet.
- 2012:** Samfundsstyret (MS) slår fast at Lomeland hadde rett i sin dåpslære og at Luther tok feil.
- 2013:** DAS trekker tilbake muligheten for gjengifte, også for «uskyldig» fraskilte.
- 2015:** Samfundsstyret (MS) beklager offentlig for tidligere overstyring av medlemmenes liv.
- 2017:** Arne Thor Larssen, forstanderen som liberaliserte DALŠ, dør.
- 2018:** MS tillater kvinner i skolestyret etter press fra offentlige myndigheter.

Oversikt over kirkesamfunnene

MENIGHETEN SAMFUNDET (MS):

Forstander, Kristiansand:	Hjelpforstander (Assistent), Kristiansand:
Bernt B. Lomeland, 1890-1892	
Ommund H. Slettebøe, 1892-1928	Tollef S. Hetland, 1895-1901 Sebulon Hetland, 1903-1925 Nicolay Fardal, 1926-1928
Nicolay Fardal, 1928-1960	Theodor Eigestad, 1931-1960
Theodor Eigestad, 1960-1973	Erik Efteland, 1960-1974
Leiv K. Aamodt, 1973-2009	Atle T. Dversnes, 1974-1986 Sigmund Dean, 1986-2009
Sigmund A. Dean, 2009-2015	Sigmund Aamodt, 2008-2015 Ragnar Eigestad, 2009-2013
Sigmund Aamodt, 2015-d.d.	Tormod Aamodt, 2013-d.d. Helge Dvergsnes, 2015-d.d.

Forstander, Egersund:	Hjelpforstander (Assistent), Egersund:
Torkild Valand, 1890-1892	
Bernt B. Lomeland, 1892-1900	Per O. Nodland, 1895-1900
Per O. Nodland, 1900-1901	
Tollef S. Hetland, 1901	Bernhard M. Lomeland, 1901*
Bernhard M. Lomeland, 1901-1943	Johan Lund, 1903-1939 Martin Aamodt, 1940-1943
Martin Aamodt, 1943-1986	Ammund R. Helleland, 1943-1972
Atle T. Dversnes, 1986-2014	Reidar Ø. Gunvaldsen, 1972-2001
Ragnar Eigestad, 2014-d.d.	Sverre Leidland, 2001-d.d.

*) Valgt til assistent dagen etter T. S. Hetland gikk bort. Ordinert til assistent 14. april, valgt til forstander 19. mai og ordinert som forstander 2. juni.

Medlemstall (Basert på *Samfundets historie*, *Samhold* og offentlige rapporter):

1890: ca. 400	1990: ca. 1600
1900: 975	2000: ca. 1700
1920: 686	2010: 1929
1950: 799	2020: 1788

DET ALMINDELIGE SAMFUND (DAS):

Forstander:	Hjelpforstander (Assistent):
Per O. Nodland, 1901-1909	Jørgen Larsen 1901-1910
Theodor Ege, 1909-1953	Samuel H. Tengs 1910-1940 Ola Hetland 1940-1952 Karl P. Ege 1950-1953
Karl P. Ege, 1953-1983	Kristofer Paul Endresen, 1953-1985
Ottar Endresen, 1983-1990	Lars Martin Ramsland, 1985-1990
Lars M. Ramsland, 1990-d.d.	Thom E. Sagland, 1990-2017 Asbjørn Ege, 2014-d.d. Pål Sleveland, 2017-d.d.

Medlemstall (Basert på offentlige rapporter, *Samfundets historie* og *Kirkens historie*):

1901: 233	1990: 250
1920: ca. 300	1996: 217
1950: ca. 330	2004: 227
1980: 305	2020: 258

DET ALMINDELIGE LUTHERSKE SAMFUND (DALS):

Forstander:	Hjelpesforstander (Assistent):
Ola Hetland, 1952-1954	Abraham J. Larssen, 1952-1954
Abraham J. Larssen, 1954-1970	Arne T. Larssen, 1954-1970
Arne T. Larssen, 1970-2011	Konrad P. Ramsland, 1971-2007 Kjell Østebrød, 2007-2011
Kjell Østebrød, 2011-d.d.	Arne T. Larssen, 2011-2017

Medlemstall (Basert på offentlige rapporter):

1952: ca. 70	1995: 108
1970: ca. 95	2000: 92
1980: 117	2010: 61
1990: 116	2020: 49

DET GAMMEL-LUTHERSKE SAMFUND (DGLS):

Forstander:	Hjelpesforstander (Assistent):
Sebulon Hetland, 1925-1945 (1951)	Aanen Aanensen, 1925-1932 Arnt Ege, 1932-1945
Arnt Ege, 1945 (1951) -1958	Ludvig I. Carlsen, 1945-1958

Medlemstall (Basert på menighetsprotokollen):

1925: ca. 70	1945: 116
1930: 92	1950: 119
1935: 68	1955: 106
1940: 82	1958: 80

LOMELANDS MENIGHET (LM):

Forstander:	Hjelpesforstander (Assistent):
Aanen Aanensen, 1932-1945	Viljen Lomeland, 1932-1940
Carl Aa. Falkum, 1947-1996	Aanon Aanensen, 1947-1990

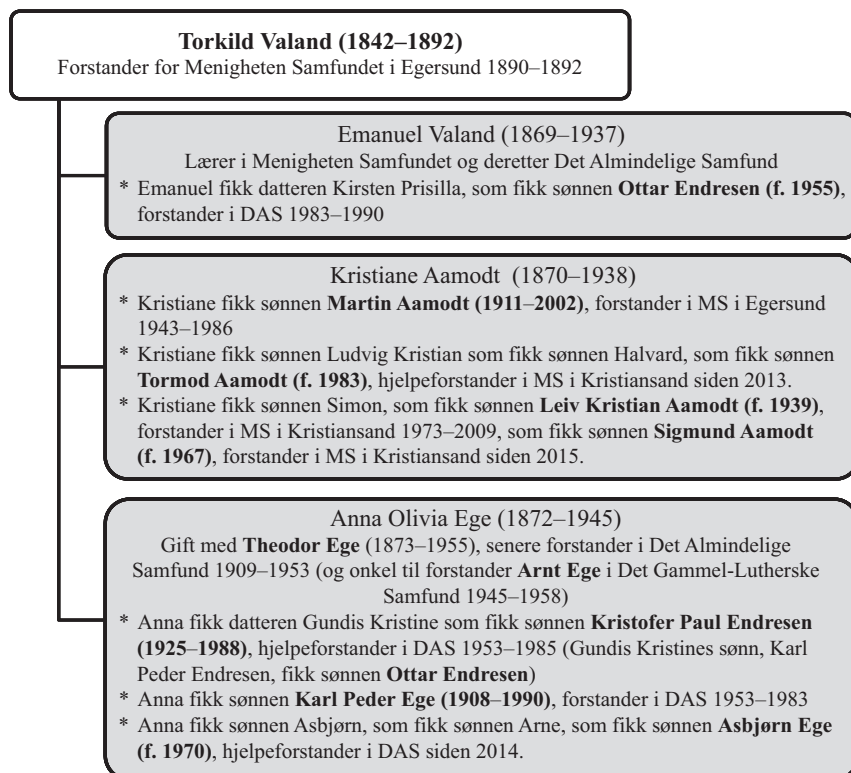
Medlemstall (anslag – ingen offisiell protokoll har vært mulig å oppdrive*):

1932: ca. 20	1970: ca. 35 [anslagsvis 20 aktive]
1950: ca. 20	1980: ca. 30 [anslagsvis 15 aktive]
1960: ca. 35	1990: ca. 20 [færre enn 10 aktive]

*) Medlemstallene baserer seg på dem som meldte seg ut fra DGLS til «intet opgitt samfund» eller «ikke opgitt» i DGLS' menighetsprotokoll. Ifølge én informant forsvant de fleste «unge» (her definert som dem født etter 1940) fra husmenigheten ganske tidlig.

Slektsoversikt

Bernt Lomelands (1836–1900) sønn, Bernhard Martin Lomeland (1875–1947), etterfulgte sin far som forstander for Menigheten Samfundet i Egersund i 1901. Siden har det vært flere «forstanderdynastier» blant de sterkttroende, som far og sønn Abraham (1887–1970) og Arne Thor Larssen (1936–2017) i Det Almindelige Lutherske Samfund. Selv om de sterkttroende har vært kjent under betegnelser som «lomelendinger», «perer» og «larser», etter grunnleggerne av de ulike kirkesamfunnene, er det faktisk den første forstanderen for Menigheten Samfundet i Egersund, Torkild Valand (1842–1892), som har vært utgangspunktet for flest «dynastier» av forstandere i flere sterkttroende kirkesamfunn. Under følger en oversikt over «forstanderdynastiene» etter forstander Valand:

Tidligere utgivelser i *Kyrkjefag Profil*

- Nr. 1: Jan Ove Ulstein og Per M. Aadnanes (red.): «Jeg gikk meg over sjø og land...». *Bidrag til kyrkjefaga. Festskrift til Ottar Berge på 65-årsdagen* (2001).
- Nr. 2: Jan Ove Ulstein (red.): *Kateketen i fokus. Nokre perspektiv på katekettenesta* (2001).
- Nr. 3: Per M. Aadnanes (red.): *Kyrkjeleg undervisning og utdanning. Ein konferanserapport* (2003).
- Nr. 4: Torrey Seland: *Paulus i Polis. Paulus' sosiale verden som forståelsesbakgrunn for hans liv og forkynnelse* (2004).
- Nr. 5: Jan Ove Ulstein (red.): *Ungdom i rørsle 1. Aktørar og arbeidsformer* (2004).
- Nr. 6: Jan Ove Ulstein (red.): *Ungdom i rørsle 2. Faglege perspektiv og utfordringar* (2004).
- Nr. 7: Birger Løvlie: «Kor mykje stort...». *Matias Orheim, hans bidrag til vestnorsk kultur- og kristenliv* (2007).
- Nr. 8: Ottar Berge: *Åndene og Ånden. Refleksjoner omkring møtet mellom afrikansk religion og kristen livsforståelse* (2008).
- Nr. 9: Ralph Meier, Birger Løvlie og Arne Redse (red.): *Danning, identitet og dialog. Festskrift til Jan Ove Ulstein og Per M. Aadnanes* (2009).
- Nr. 10: Torrey Seland (red.): «Lær meg din vei ...». *Kristen trosopplæring i går og i dag. En historisk oversikt* (2009).
- Nr. 11: Bjørn Sandvik: *Språkstrid og salmesang – Vår nynorske salmeskatt* (2010).
- Nr. 12: Arne Redse: *Kinesisk religion og religiøsitet* (2010).
- Nr. 13: Per Halse mfl. (red.): *Guds folk og folkets Gud. Festskrift til Birger Løvlie* (2011).
- Nr. 14: Jan Ove Ulstein og Per Magne Aadnanes (red.): *Vegar i vegløysa. Ungdom, identitet, og livssynsforming i det postmoderne* (2011).
- Nr. 15: Tormod Engelsviken mfl. (red.): *Nye guder for hvermann. Femti år med alternativ spiritualitet* (2011).
- Nr. 16: Per Halse: *Gudsord og folkespråk. Då nynorsk vart kyrkjemål* (2011).
- Nr. 17: Asbjørn Simonnes (red.): *Digital trusopplæring* (2011).
- Nr. 18: Torleiv Austad, Ottar Berge og Jan Ove Ulstein: *Dømmekraft i krise? Holdninger i kirken til jøder, teologi og NS under okkupasjonen* (2012).
- Nr. 19: Knut-Willy Sæther (red.): *Kristen spiritualitet. Perspektiver, tradisjoner og uttryksformer* (2013).
- Nr. 20: Bente Afset, Kristin Hatlebrekke og Hildegunn Valen Kleive (red.): *Kunnskap til hva? Om religion i skolen* (2013).

- Nr. 21: Brynjulf Hoaas: *The Doctrine of Conversion in the Theology of Martin Chemnitz. What It Is and How It Is Worked* (2013).
- Nr. 22: Tom Erik Hamre, Erling Lundeby og Arne Redse (red.): *Barnetro og trosopplæring. Festskrift til Egil Sjøstad på 65-årsdagen* (2014).
- Nr. 23: Knut-Willy Sæther og Karl Inge Tangen (red.): *Pentekosale perspektiver* (2015).
- Nr. 24: Bente Afset, Birger Løvlie og Arne Helge Teigen (red.): *Festskrift til Arne Redse* (2015).
- Nr. 25: Gunnar Innerdal og Knut-Willy Sæther (red.): *Festskrift til Svein Rise* (2015).
- Nr. 26: Brynjulf Hoaas: *The Gift of The Lord's Supper* (2016).
- Nr. 27: Egil Sjøstad: *Carl Fr. Wisløff. Presten som ble misjonsfolkets professor* (2016).
- Nr. 28: Anders Aschim, Olav Hovdelien og Helje Kringlebotn Sødal (red.): *Kristne migranter i Norden* (2016).
- Nr. 29: Bente Afset, Birger Løvlie og Arne Redse (red.): *Toleranse – religion – konflikt* (2017).
- Nr. 30: Knut-Willy Sæther: *Naturens skjønnhet. En studie av forholdet mellom estetikk, teologi og naturvitenskap* (2017).
- Nr. 31: Svein Rise: *Treenig teologi – historisk, systematisk, kontekstuell* (2017).
- Nr. 32: Njål Skrunes, Gunhild Hagesæther og Bjarne Kvam (red.): *Kristne grunnskoler. Begrunnelse – innhold – handlingsrom* (2018).
- Nr. 33: Bente Afset, Arne Redse og Anders Aschim (red.): *Religion og etikk i skole og barnehage* (2019).
- Nr. 34: Andreas Aarflot: *Varslingsklokken. Berte Kanutten Aarflot – bondekone og vekkerrøst* (2020).
- Nr. 35: Gunhild Hagesæther, Gunnar Innerdal og Bjarne Kvam (red.): *NLA Høgskolen. Fagutvikling og sjølvforståing på kristen grunn* (2020).
- Nr. 36: Birger Løvlie, Per Halse og Kristin Hatlebrekke (red.): *Tru på Vestlandet. Tradisjoner i endring* (2020).
- Nr. 37: Knut-Willy Sæther og Anders Aschim (red.): *Rom og sted. Religionsfaglige og interdisiplinære bidrag* (2020).
- Nr. 38: Kjell-Arild Madssen: *Levde lærerliv. Volda-læreren i brevbøker 1930–1995* (2020).
- Nr. 39: Kjell-Arild Madssen: *Erling Kristvik – en nasjonal strateg?* (2020).
- Nr. 40: Torrey Seland: *Metodist – Økumen – Professor i en brytningstid* (2020).